SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı

ADANA BELEDİYESİ (1868-1914)

Doktora Tezi

Ahmet Caner ÇATAL

Sivas
Ocak 2020

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı

ADANA BELEDİYESİ (1868-1914)

Doktora Tezi

Ahmet Caner ÇATAL

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL

Sivas
Ocak 2020

KABUL VE ONAY

Üniversite:	**: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi**
Enstitü	**: Sosyal Bilimler Enstitüsü**
Ana Bilim Dalı	**: Tarih**
Tezin Başlığı	**: Adana Belediyesi (1868-1914)**
Savunma Tarihi	**: 10.01.2020**
Danışmanı	**: Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL**

	Unvanı - Adı Soyadı	**İmza**
Jüri Başkanı	**: Prof. Dr. Ömer DEMİREL**	
Üye	**: Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL**	
Üye	**: Prof. Dr. Alpaslan DEMİR**	
Üye	**: Doç. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU**	
Üye	**: Dr. Öğr. Üyesi Ebru BİLGET FATAHA**	

Oy Birliği ☑

Oy Çokluğu ☐

Ahmet Caner ÇATAL tarafından hazırlanan Adana Belediyesi (1868-1914) başlıklı tez, kabul edilmiştir. …./…./…….

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Doktora tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;

2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;

3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;

4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

29./01./2020

Ahmet Caner ÇATAL

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Doktora tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

……/……/2020

Ahmet Caner ÇATAL

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar belediyelerden söz etmek imkânsızdır. Devletin kuruluşundan bu tarihe kadar geçen sürede beledi hizmetler, kadı yönetiminde ona yardımcı görevliler ile vakıflar, lonca teşkilatı ve mahalle sakinleri tarafından yerine getirilmeye çalışılmıştı. Zamanla Kadı'nın etkinliğinin yönetsel olarak azaltılması, vakıfların idaresinin Evkaf Nezareti'ne devredilmesi ve lonca teşkilatındaki bozulmalar nedeniyle beledi işlerde aksaklıklar meydana gelmişti. Başta İstanbul olmak üzere şehirlerde belediye hizmetlerinin yerine getirilmesi maksadıyla 1826 yılında İhtisab Nezareti kurulmuş ve şehirlerde de ihtisab ağalıkları oluşturulmuştu. 1855 yılına kadar müstakil olarak varlığını devam ettiren İhtisap Nezareti, bu tarihte kaldırılmış ve yerine İstanbul ile ona bağlı semtlerde Şehremaneti adıyla yeni bir organizasyona gidilmişti.

İstanbul dışında Osmanlı vilayetlerinde belediyelerin kurulması yolunda ilk adımlar 1860'lı yıllarda başlamış ve 1864 Vilayet Nizamnamesinde "*her köy bir daire-i belediye*" sayılmışsa da pek de kabul görmemişti. 1867 yılında biri dokuz diğeri on altı bentlik iki talimatname ile taşra şehirlerinde belediyelerin kurulmasına başlanmıştı. 1871 tarihli Vilayet Nizamnamesinde belediyeler için bir fasıl ayrılmıştı. 5 Ekim 1877 tarihinde Vilâyât Belediye Kanunu ile belediyeler, vilayet idari sisteminde yerini almıştır. Hükümet, şehirlerin daha düzenli, temiz ve yaşanılabilir olması maksadıyla kentlerde kurulan belediyelere, talimat ve kanunlarla mali özerklik vererek çalışmalarını sistematik bir şekilde yapmalarının önünü açmıştı.

Bu tezde, 1867 tarihinde yayınlanan talimatnamelerden sonra 16 Temmuz 1868 tarihinde kurulan Adana Belediyesi'nin 1868-1914 yıları arasındaki faaliyetleri ve çalışmaları gibi konulara yer verilmiştir. Ülkemizde belediye çalışmaları iki elin parmağını geçmediği için Adana Belediyesi'ni çalışmak başta birçok zorlukla karşılaşılmasına neden olmuştu. Ancak Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nin kapıları aralandıkça ve Adana Belediyesi hakkındaki belgelerle karşılaşıldıkça zorluklar yavaş yavaş giderilmeye başlandı. Gerek arşiv belgeleri ve gerekse konu ile alakalı yayınlanmış inceleme ve araştırma eserler, çalışmanın daha iyi anlatılması ve anlaşılması yolunda yararlı olmuştur.

Çalışma, giriş ve dört ana bölümden oluşmuştur. Giriş kısmında konunun önemi ve sınırlandırılması ile konuyla ilgili çağdaş literatör ve kaynaklar hakkında biligiler verilmiştir. Birinci bölümde Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde, yani belediyeler kurulmadan evvel

şehirlerde beledi görevleri yerine getiren kurumlar hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde Tanzimat'la başlayan ıslahat hareketleriyle birlikte yeni oluşturulan İhtisap Nezareti ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin ilk belediyesi olan Şehremaneti, Altıncı Daire-i Belediye hakkında bilgiler verildikten sonra Adana Belediyesi'nin kuruluşu ele alınmıştır. İkinci bölümde Adana Belediyesi'nin idari yapısı ve personeli hakkında detaylı bilgiler sunulmuştur. Üçüncü bölümde de Adana Belediyesi'nin gelirleri ve bütçesi hakkında bilgilere yer değinilmiştir. Dördüncü bölümde ise Adana Belediyesi'nin kentte yapmış olduğu faaliyetler hakkında bilgiler verilerek çalışma tamamlanmıştır.

Çalışmanın başından sonuna kadar geçen sürede özverili desteğini eksik etmeyen danışman hocam Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL'e sonsuz teşekkür ederim. Bunun yanında Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyelerinden Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ'e, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde çalışan Mehmet KAYCIOĞLU'na, Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Kütüphane Dairesi Başkanı Ahmet KARATAŞ'a, Arş. Gör. Caner AYDEYER'e ve bazen kendilerine zaman ayıramadığım sevgili eşim Pınar ve oğullarım Ali Sami ve Yiğithan'a teşekkürü bir borç bilirim.

Ahmet Caner ÇATAL

Sivas-2020

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **i**
KISALTMALAR ..... **v**
TABLO LİSTESİ ..... **vii**
ŞEKİL LİSTESİ ..... **xi**
ÖZET ..... **xiii**
ABSTRACT ..... **xv**
GİRİŞ **1**
A. Konunun Önemi ve Sınırlandırılması 1
B. Konuyla İlgili Çağdaş Literatür ve Kaynaklar 3
I. BÖLÜM **9**
OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERN BELEDİYELER VE ADANA BELEDİYESİ **9**
A. Belediye'nin Tanımı ve Tarihçesi 9
1. Kadılık Kurumu 11
a. Genel Olarak Kadı 11
b. Kadı'nın İdari Fonksiyonu ve Beledi Görevleri 14
2. Vakıf Kurumu 18
a. Genel Olarak Vakıf 18
b. Vakıfların Beledi İşlevi 19
B. Osmanlı Devleti'nde Modern Belediyeler 20
1. Tanzimat Dönemi Belediye Kurumları 20
a. İhtisap Nezareti 20
b. İstanbul Şehremaneti 21
2. Osmanlı Devleti'nde Modern Belediyeler: Altıncı Daire-i Belediyye 23
C. Taşra Belediyeleri ve Adana Belediyesi'nin Kuruluşu 26
1. Taşra Belediyeleri 26
2. Adana Belediyesi'nin Kuruluşu 29
3. Adana Belediyesi'nin Yetkileri 29
a. Belediye'nin İdari Özerkliği 29
b. Şehrin Sınırları ve Adana Belediyesi'nin Yetkileri 32

II. BÖLÜM **35**
ADANA BELEDİYESİ'NİN İDARİ YAPISI VE PERSONEL **35**
A. İdari Yapı 35
1. Belediye Seçimleri 35
2. Belediye Başkanı 41
3. Adana Belediye Meclisinin Görev ve Sorumlulukları 45
4. Cemiyyet-i Belediyye 51
5. Adana Belediyesi Personeli 52
1. Kâtip ve Başkâtip 52
2. Sandık Emini 54
3. Belediye Müfettişi 56
4. Belediye Çavuşları 59
5. Belediye Mühendisi 61
6. Belediye Hizmetlisi 65
7. Kontrato Memuru 65
8. Saathane Memuru 67
9. Selhane Memuru 69
10. Temizlik Personeli 70
11. Belediye Dava Vekilleri 76
12. Gazhane Memuru 77
13. Çarşı ve Mahalle Bekçileri 79
14. Mezarlık Bekçiliği 82
15. Seyhan Nehri Bekçiliği 83
16. Bahçıvanlık 84
17. Diğer Personel 85
a. Belediye Personeli Uygunsuzlukları 87
III. BÖLÜM **91**
ADANA BELEDİYESİ'NİN MALİ YAPISI **91**
A. Belediye Gelirleri 91
1. Vergi Gelirleri 93
a. Hayvanlar Üzerinden Alınan Vergi Gelirleri 93
I. Zebhiye Vergisi 93

II. Hayvan Vergisi 97
III. Hayvan Pazarı Vergisi 100
b. Ölçü ve Tartı Vergi Gelirleri 102
I. Kantar Vergisi 102
II. Kile Vergisi 104
III. Koza Çeki (Kantar)Vergisi 106
c. Nakliye Vergi Gelirleri 107
I. Araba Vergisi 107
II. İp Vergisi 110
2. Yapı ve Ruhsatiye Gelirleri 112
a. Ebniye Vergisi ve Ruhsatiye Gelirleri 112
b. Eğlence Yerlerinden Alınan Ruhsatiye Gelirleri 117
I. Çalgı (Lu'biyyât: Eğlence) Vergisi 117
II. Gazino ve Meyhane Vergisi 119
c. Sergi ve Tablakâr Ruhsatiye Gelirleri 120
d. Tente ve Levha Vergisi Gelirleri 121
e. Belediye Kontrato Gelirleri 122
3. Temizlik ve Aydınlatma Vergisi Gelirleri 125
4. Kira Gelirleri 129
a. Belediye Emlak Kira Gelirleri 129
b. Geçit Kayıkları Kira Gelirleri 133
5. Ceza-yı Nakdi Gelirleri 135
6. Belediyenin Diğer Gelirleri 139
a. Gazhane (Gaz Ambarı Rüsumu) Vergisi 139
b. Dellaliye Vergisi 143
c. Kayık Değirmenlerden Alınan Aylık Su Parası 144
d. Damga Vergisi 146
e. Geçmiş Yıllara Dönük Gelirler 147
f. Diğer Gelirler 149
B. Adana Belediyesi Bütçesi 153
1. Bütçenin Hazırlanışı ve Genel Özellikleri 153
2. Bütçe Analizi (1890-1914) 156

a. Gelirler 156
I. Toplam Gelir 156
II. Öz Gelirler 157
III. Borçlanma Gelirleri 158
b. Harcamalar 159
I. Toplam Harcamalar 159
II. Maaş ve Ücret Harcamaları 160
III. Yatırım Harcamaları 160
IV. Belediye Dairesi Masrafları 161
V. Sosyal Yardım Harcamaları 162
VI. Hizmet Harcamaları 162
VII. Sağlık Harcamaları 163
c. Bütçe Açığı 164
IV. BÖLÜM 167
ADANA BELEDİYESİNİN FAALİYETLERİ 167
A. Adana Belediyesi'nin İmar Faaliyetleri 167
1. Adana Kentinin İmar Düzeni ve Yapılaşma Denetimi 167
2. Su ve Kanalizasyon Faaliyetleri 176
3. Kaldırım ve Şehir İçi Yol Yapım Faaliyetleri 179
B. Temizlik Hizmetleri 183
C. Aydınlatma Hizmetleri 189
D. Eğitim Hizmetleri 193
E. Sağlık Hizmetleri 197
F. Sosyal Yardım Hizmetleri 204
SONUÇ 209
DİZİN 213
KAYNAKÇA 219
EKLER 229
Ek 1: Adana Belediyesi'nin Kuruluş Yılını Gösteren Belge 229
Ek 2: Adana Belediyesi'nin 1890-1891 Yılı Gelir-Gider Defteri 231
Ek 3: Adana Belediyesi'nin 1913-1914 Yılı Gelir-Gider Defteri 242
ÖZGEÇMİŞ 259

KISALTMALAR

A.MKT. MHM. **:** Sadaret Mektubi Mühim

age. **:** Adı Geçen Eser

agm. **:** Adı Geçen Makale

agt. **:** Adı Geçen Tez

AŞS. **:** Adana Şer'iyye Sicili

AÜSBF. **:** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

AVS. **:** Adana Vilayet Salnamesi

BEO. **:** Bab-ı Ali Evrakı

bkz. **:** Bakınız

BOA. **:** Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C. **:** Cilt

Çev. **:** Çeviren

Der. **:** Derleyen

DH. MKT. **:** Dâhiliye Nezareti Mektubi

DH. MUİ **:** Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi

DH. UMVM **:** Dâhiliye Umur-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdüriyeti

edt. **:** Editör

H. **:** Hicri Yıl

Haz. **:** Hazırlayan/lar

HVS, **:** Halep Vilayet Salnamesi

İ. DH. **:** İrade-i Dâhiliye

M. **:** Miladi Yıl

MF. MKT. **:** Maarif Nezareti Mektubi

MUB. **:** Mecelle-i Umûr-ı Belediyye

OSAV. **:** Osmanlı Araştırmaları Vakfı

s. **:** Sayfa

S. **:** Sayı

SNMU. **:** Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumi

ŞD. **:** Şurâ-yı Devlet

TDVİA. **:** Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

TDK **:** Türk Dil Kurumu

TDV. **:** Türk Diyanet Vakfı

TTK. **:** Türk Tarih Kurumu

Y. **:** Yıl

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Adana Belediyesi Başkanları ve Görev Süreleri..... 44
Tablo 2: Adana Belediyesi Bünyesinde Bulunan Başkâtip ve Kâtipler..... 53
Tablo 3: Adana Belediyesi Başkâtip ve Kâtiplerinin Yıllık Maaşları..... 54
Tablo 4: Adana Belediyesi Sandık Emini İsim ve Çalıştığı Yıllar 55
Tablo 5: Adana Belediyesi Sandık Emini Yıllık Maaşları..... 55
Tablo 6: Adana Belediyesi Müfettişlerinin İsim ve Çalıştığı Yıllar 58
Tablo 7: Adana Belediyesi Müfettişi Yıllık Maaşları 58
Tablo 8: Adana Belediyesi Çavuşlarının İsim ve Çalıştığı Yıllar..... 60
Tablo 9: Adana Belediye Çavuşları Yıllık Maaşları 60
Tablo 10: Adana Belediyesi Mühendisleri İsim ve Çalıştığı Yıllar 62
Tablo 11: Adana Belediyesi Mühendisi Yıllık Maaşları..... 63
Tablo 12: Adana Belediyesi Odacı (Hizmetli) Maaşı 65
Tablo 13: Adana Belediyesi Kontrato Memuru İsim ve Çalıştığı Yıllar 66
Tablo 14: Adana Belediyesi Temizlik Personeli İsim ve Çalıştığı Yıllar..... 72
Tablo 15: Adana Belediyesi Temizlik Personeli Maaş ve Temizlik Masrafları 73
Tablo 16: Adana Belediyesi Dava Vekili, Tahsildar Maaşı ve Mahkeme Masrafları..... 77
Tablo 17: Adana Belediyesi Gazhane Memuru ve Masrafları..... 78
Tablo 18: Adana Belediyesi Çarşı ve Mahalle Bekçileri Maaşı 80
Tablo 19: Adana Belediyesi Daimi Personeli Aylık Maaşı 87
Tablo 20: Adana Belediyesi Zebhiye Resmi Gelirleri 96
Tablo 21: Adana Belediyesi Zebhiye Vergisi Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi 97
Tablo 22: Adana Belediyesi Hayvan Vergisi Gelirleri 98
Tablo 23: Adana Belediyesi Hayvan Vergisi Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi 99
Tablo 24: Adana Belediyesi Hayvan Pazarı Vergi Gelirleri..... 101
Tablo 25: Adana Belediyesi Hayvan Pazarı Resmi Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi 101
Tablo 26: Adana Belediyesi Kantar Vergisi Gelirleri..... 103

Tablo 27: Adana Belediyesi Kantar Vergisi Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi 103
Tablo 28: Adana Belediyesi Kile Vergisi Gelirleri 105
Tablo 29: Adana Belediyesi Kile Vergisi Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi 105
Tablo 30: Adana Belediyesi Koza Çeki (Kantar)Vergisi Gelirleri 106
Tablo 31: Adana Belediyesi Koza Çeki (Kantar)Vergisi Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi 107
Tablo 32: Adana Belediyesi Araba Vergisi Gelirleri 109
Tablo 33: Adana Belediyesi Araba Vergisi Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi 110
Tablo 34: Adana Belediyesi İp Resmi Gelirleri 111
Tablo 35: Adana Belediyesi İp Resmi Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi 111
Tablo 36: Adana Belediyesi Ebniye Vergi ve Yapı Ruhsatiyesi Gelirleri 115
Tablo 37: Adana Belediyesi Ebniye Vergi ve Yapı Ruhsatiyesi Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi 116
Tablo 38: Adana Belediyesi Çalgı (Eğlence) Vergisi Gelirleri 118
Tablo 39: Adana Belediyesi Çalgı (Eğlence) Vergisi Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi 119
Tablo 40: Adana Belediyesi Sergi ve Tablakâr Ruhsatiye Geliri 120
Tablo 41: Adana Belediyesi Sergi ve Tablakâr Ruhsatiye Gelirinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi 121
Tablo 42: Adana Belediyesi Kontrato (Pulu) Vergisi (Harcı) Gelirleri 125
Tablo 43: Adana Belediyesi Kontrato (Pulu) Vergisi (Harcı) Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi 125
Tablo 44: İstanbul'da Temizlik Vergisi Miktarı 127
Tablo 45: Adana Belediyesi Temizlik ve Aydınlatma Gelirleri 128
Tablo 46: Adana Belediyesi Temizlik ve Aydınlatma Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi 129
Tablo 47: Adana Belediyesi Emlak İcarı Gelirleri 132

Tablo 48: Adana Belediyesi Emlak İcarı Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi 132
Tablo 49: Adana Belediyesi Geçit Kayıkları İcarı (Vergi) Gelirleri..... 134
Tablo 50: Adana Belediyesi Geçit Kayıkları İcarı (Vergi) Gelirleri (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilim 134
Tablo 51: Adana Belediyesi Ceza-yı Nakdi Gelirleri 138
Tablo 52: Adana Belediyesi Ceza-yı Nakdi Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi 138
Tablo 53: Adana Belediyesi Gazhane (Gaz Ambarı Rüsumu) Gelirleri..... 142
Tablo 54: Adana Belediyesi Gazhane (Gaz Ambarı Rüsumu) Gelirleri (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi 143
Tablo 55: Adana Belediyesi Kayık Değirmenlerden Aylık Su Parası Gelirleri..... 145
Tablo 56: Adana Belediyesi Damga Vergisi Gelirleri 146
Tablo 57: Adana Belediyesinin Çeşitli Yıllara Ait Bakaya Gelirleri..... 147
Tablo 58: Adana Belediyesi'nin Yıllara Göre Gelirleri 157
Tablo 59: Adana Belediyesi'nin Yıllara Göre Öz Gelirleri 158
Tablo 60: Adana Belediyesi'nin Toplam Harcamaları 159
Tablo 61: Adana Belediyesi'nin Maaş ve Ücret Harcamaları..... 160
Tablo 62: Adana Belediyesi'nin Yatırım Harcamaları 161
Tablo 63: Adana Belediye Dairesinin Masrafları 161
Tablo 64: Adana Belediyesi'nin Sosyal Yardım Harcamaları 162
Tablo 65: Adana Belediyesi'nin Hizmet Harcamaları 163
Tablo 66: Adana Belediyesi'nin Sağlık Harcamaları..... 163
Tablo 67: Adana Belediyesi'nin Toplam Gelir-Gider Miktarı..... 164
Tablo 68: Adana Belediyesi'nin Bütçe Açığı Miktarı 164
Tablo 69: Adana Şehri'ne Yapılan Yardım Tutarı..... 174
Tablo 70: Adana Belediyesi Kaldırım Masrafı 182
Tablo 71: Adana Belediyesi'nin 1897 Yılı Temizlik Personeli Maaş ve Masrafı .. 186
Tablo 72: Adana Belediyesi'nin 1902 Yılı Temizlik Personeli Maaş ve Masrafı .. 187
Tablo 73: Adana Belediyesi'nin 1913 Yılı Temizlik Personeli Maaş ve Masrafı .. 187
Tablo 74: Adana Belediyesi Temizlik Masrafları 188
Tablo 75: Adana Belediyesi Aydınlatma Masrafı..... 190

Tablo 76: Adana Sanayi Mektebi Ders Programı 194
Tablo 77: 1901 Yılı Adana Guraba Hasatanesi Personeli Maaş ve Masrafı 203
Tablo 78: Adana Belediyesi Heyet-i Sıhhıye Personeli ve Maaşları (Yıllık-Kuruş)204
Tablo 79: Adana Belediyesi Muhtacin Maaşı ve Yolluk Masrafları..... 206

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Adana Büyük Saat Kulesi..... 68
Şekil 2: Adana Asri Mezarlığı 83
Şekil 3: Seyhan Nehri 84
Şekil 4: Seyhan Nehri Kenarında Keresteci Esnafının Nakliye Yeri 111
Şekil 5: Seyhan Nehri Üzerinde Bulunan Kayık Değirmenler..... 145
Şekil 6: Seyhan Nehri'nden Su Dolduran Saka..... 178

ÖZET

.Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde kent hizmetlerini yerine getirecek kuruluş bulunmamaktaydı. Kadı'nın denetimi altında ve kadıya bağlı görevliler ile şehirdeki bazı vakıflar tarafından beledi hizmetler yapılmaya çalışılmıştı. 19. yüzyıla gelindiğinde kadı bazı görevlerini kaybetti ve vakıflarda da ciddi değişimler yaşandı. Bu tür nedenlerden dolayı şehirlerde beledi anlamda bazı eksiklikler yaşanmaya başladı. Bunun neticesinde başta İstanbul olmak üzere 1860'lı yılların ortalarından itibaren Osmanlı taşra vilayetlerinde şehirlerin düzenli bir hal alması için belediyeler kurulmaya başladı.

Bu çalışma, adından da anlaşılacağı üzere 1868-1914 yılları arasında Adana Belediyesi'nin faaliyetlerini ve şehre katkısını arşiv vesikaları başta olmak üzere Osman Nuri Ergin'in "*Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*", İlber Ortaylı'nın *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)* kaynak çalışmalardan hareketle ortaya koymayı hedeflemiştir. Çalışmada, Tanzimat reformlarıyla ortaya çıkan ve yerel yönetimlerin temeli sayılan belediyeler ile Adana Belediyesi'nin kuruluşu, belediye meclisi, belediye personeli, belediye gelirleri ve belediyenin faaliyetleri araştırılmıştır. Son olarak sınırlı gelirlerle sınırsız ihtiyaçları karşılamaya çalışan Adana Belediyesi'nin kentin üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın temel amacı Osmanlı taşra vilayeterinde 1864 yılında sonra kurulmaya başlayan belediyelerin kent üzerindeki faaliyetlerine ilişkin bilinenlere katkı sağlamaktır. Bunun yanında belediyelerin kanun ve nizamnamler çerçevesinde yetkilerini ne ölçüde kullanabildiklerini ya da tüzel kişilik kazandırılıp kazandırılamadığını tespit edebilmek de çalışmanın amaçları arasındadır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Yerel Yönetim, Belediye, Adana Belediyesi.

ABSTRACT

There was no institution to carry out the city services of the Ottoman Empire in the classical period. Under the control of Kadi, officers and some foundations tried to provide municipal services in the city. In the 19th century, Kadı lost his some duties and there were serious transformations in the foundations. As results of the transformation, some deficiencies started to be experienced in cities. Accordingly, municipalities started to be established primarily in Istanbul as well as provincial cities of the Ottoman Empire to keep the cities in order since the mid-1860s.

This study, as understood from its title, seeks to put forward the activities of the Adana Municipality between 1868-1914 and its contributions to the city by referring archival documents and significant works; namely, Osman Nuri Ergin's "Mecelle-i Umûr-ı Belediyye" and İlber Ortaylı's Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880).

In this study, the municipalities, which emerged through Tanzimat reforms and considered as the basis of local governments, and the establishment of Adana Municipality, municipal council, municipal staff, municipal revenues and the activities of the municipality were investigated. Finally, the impact of Adana Municipality on the city, which tries to meet unlimited needs with limited incomes, was evaluated.

The main purpose of this study is to make contribution to what is known about the activities of the municipalities on the city that started to be established in the Ottoman provincial provinces after 1864. In addition, another aim of the study is to determine to what extent to municipalities can exercise their powers within the framework of laws and regulations if they can acquire legal entity.

Key Words: The Ottoman Empire, Local Administration, Municipality, Adana Municipality.

GİRİŞ

A. Konunun Önemi ve Sınırlandırılması

Bir yerleşim yerinin tarihi süreç içerisinde devamlılığını sağlayan en önemli etkenlerden birisi o yerin konumudur. Bilindiği üzere Anadolu, dünyanın en eski medeniyetlerine ev sahipliği yapmış bir coğrafyada bulunmaktadır. Bu topraklar üzerinde tarihin en eski dönemlerinden beri birçok şehir kurulmuştur. Bu şehirlerden birisi olan Adana, kurulduğu tarihten bu yana yaşamın kesintisiz olarak devam ettiği önemli bir kültür ve medeniyet merkezidir. Şüphesiz bunun en önemli nedeni şehrin kurulduğu yer ve şehrin bölgedeki konumudur. Adana, tarih boyunca önemli yolların ve geçitlerin kavşağında bulunması, insan yaşamına uygun iklimi ve tarıma elverişli toprakları olması nedeniyle hep bir cazibe merkezi olagelmiştir.

Adana, ilk devirlerde Anadolu'nun en mühim yolları arasında bulunan Anadolu ile Mezopotamya ve Mısır yolunun Gülek Boğazı vasıtasıyla Çukurova'ya açıldığı ve o dönemlerde bir liman kenti olan Tarsus ile doğu yönünde Ceyhan Nehri üzerindeki Misis arasında bir konaklama merkezidir. Adana'nın Seyhan Nehri'nin en kolay geçilebilen yerde kurulmuş olması önemini daha da arttırmıştır. [1]

İlkçağlardan beri Asya'yı Avrupa'ya bağlayan yollar üzerinde bulunan Adana, Anadolu'nun ve Suriye'nin güvenliğinin sağlanmasında son derece stratejik öneme sahiptir. Bundan dolayıdır ki Anadolu'ya ya da Suriye'ye sahip olan devletler tarih boyunca öncelikle Adana ve çevresine hâkim olmak zorunluluğunu hissetmişlerdir. Adana'nın böylesine mühim bir stratejik konuma sahip olması tarih boyunca pek çok defa istila ve fetih hareketlerine maruz kalmasına neden olmuştur.[2]

Adana, Osmanlı döneminde de ehemmiyetini yitirmemiş, Anadolu'nun önemli bir tarım ve ticaret merkezi olma özelliğini sürdürmüştür. XIX. yüzyılın ikinci yarısında gerek Avrupalı tüccarların bölgeye rağbet etmeleri ve gerekse de Mersin Limanı'nın önem kazanmasıyla canlanan bölge ekonomisi içerisinde, Adana ayrı bir yere sahiptir. Adana'nın sahip olduğu toprakların veriminin yüksek olması

[1] Selma Aktan, Dünkü ve Bugünkü Adana, Adana 1967, s.6; Besim Darkot, "Adana", İA, C.1, Eskişehir 1997, s.127.
[2] Saim Yörük, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şehri, T.T.K. Yay. Ankara 2015, s.13.

burasının "Mısr-ı Sani" olarak, aynı durum kenarından geçen Seyhan Nehri için de "Nil-i Suğra" şeklinde ifade edilmiştir.[3] Ayrıca, özellikle Mersin-Tarsus-Adana demiryolunun yapılması ve telgraf hattının iletişime açılmasıyla Adana'nın ülke ekonomisindeki yeri bir kat daha artmıştır. Bu ve bunun gibi gelişmeler sonucunda Adana kent merkezinde bir canlılık ve kent dokusunda önemli değişim ve dönüşümler yaşanmıştır.

Adana kent dokusunda bu değişimlerin başlıca nedeni Adana Belediyesi'nin varlığıdır. Zira Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan belediye örgütleri mahalli idareler için de önemli bir yere sahiptir. Bu durum belediye tarihine ilgi uyandırmakta ve bu alandaki yapılan çalışmaların da sayısını arttırmaktadır. Adana Belediyesi (1868-1914) isimli bu çalışma Adana Belediyesi'nin kuruluşundan I. Dünya Savaşı'na kadar geçen süre içerisinde belediye meclisi, belediye başkanı, belediye personelleri ve bunlara ödenen maaş miktarları, belediyenin gelir kalemleri, belediyenin bütçesi ve belediyenin yapmış olduğu faaliyetlerle açıklanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda Adana Belediyesi'nin tarihsel gelişimi ve kent üzerine etkisi vurgulanmaya çalışılmıştır.

Konu mekân olarak Adana Vilayeti sınırları içerisinde bulunan yerleşim yerlerinden ziyade Adana şehir merkezini kapsamaktadır. Bundan maksat vilayetin tüm yerleşim yerlerine dair yeteri derecede bilgi ve belgeye ulaşılmasının zorluğu ve kapsam itibarıyla dağınık bir durum oluşturması ve zaman açısından da uzun bir süre almasıdır.

Konunun zaman olarak sınırlandırılmasında ise Adana Belediyesi'nin kuruluş yılı olan 1868 yılı ile bilgilerin kesintiye uğradığı 1914 senesi arasındaki dönem seçilmiştir. Ancak bazı konularda zaman sınırlamasının dışına taşılmış, vesikaların bir yönlendirmesi olmak üzere konunun 1920'li yıllara kadar uzatılması mecburiyeti doğmuştur.

[3] Şerafettin Mağmumi, *Anadolu ve Suriye'de Seyahat Hatıraları*, (Haz. Nazım Hikmet Polat), Cedid Neşriyat, Ankara 2010, s.185.

B. Konuyla İlgili Çağdaş Literatür ve Kaynaklar

En başta, Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısında kurulmaya başlanan belediyelere dair hiç kuşkusuz en önemli çalışma Osman Nuri Ergin'in *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye* adlı 9 ciltlik eseridir. Ergin'in bu külliyatında özellikle 4. cilt ayrı bir öneme sahiptir. Osmanlı Devleti'nde kurulan belediyelerin işlevselleşmesi adına çıkarılan kanun ve bu kanunların bazı maddelerinde yapılan değişiklikler ile belediyeleri ilgilendiren kararnameler ve talimatnameleri içermektedir. Başta İstanbul olmak üzere taşra vilayetlerinde uygulamaya girecek olan talimat, karar ve kanunnameler bu ciltte bulunmaktadır. Bu alanda diğer önemli bir eser İlber Ortaylı'nın *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (184-1880)* adlı çalışmasıdır. Ortaylı, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yerel yönetim sisteminin doğuşundan başlayıp, Tanzimat'la başlayan ıslahatlar ve yerel yönetimin aldığı şekle ve vilayet yönetiminde idare meclislerini açıkladıktan sonra küçük yerleşim yerlerindeki yerel yönetimlere değinmiştir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda modern belediyeler başlığı altında, Tanzimattan sonra belediyenin kuruluşu, Altıncı Daire-i Belediye, Osmanlı taşra vilayetlerinde modern belediyeler ile bu belediyelerin kent hizmetlerine değinmiştir. Yine İlber Ortaylı ve İlhan Tekeli tarafından hazırlanan *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi* adlı çalışmanın 1. cildi Osmanlı Devleti'nde belediyeciliğin geçirmiş olduğu safhaları belirtmesi açısından önemli bir eserdir.

Bunlara ek olarak Sıddık Tümerkan'ın *Türkiye'de Belediyeler (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum)* adlı eseri İstanbul'da kurulan Şehremaneti'nden 1930 yılına kadar geçen süre içerisinde belediyeciliğin tarihi gelişimi hakkında bilgiler vermektedir. Bu eserde belediyelerin vazifeleri, uzuvları, gelirleri, alıan vergiler, belediye personeli ve diğer hususlara açıklık getirilmektedir. Osmanlı Devleti'nde Belediyecilik hakkında yapılan diğer bir çalışma da Mehmet Seyitdanlıoğlu tarafından hazırlanan *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu* adlı eserdir. Seyitdanlıoğlu bu eserinde yerel yönetim metinlerinden olan Şehremaneti Nizamnamesi, 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri ile Dersaadet Belediye Kanunu ve modern belediyelerin işlevselleştirilmesi adına çıkarılan kanun ve nizamnamelerin çevirisini aktarmıştır.

Bunların dışında Osmanlı şehirlerinde kurulan belediyeler hakkında çalışmalar da mevcuttur. Hemen belirtmek gerekir ki bu tarz çalımalar maalesef iki elin parmağını geçmemektedir. Bunlardan ilki ve en önemlisi Erkan Serçe tarafından hazırlanmış olan *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)* adlı çalışmadır. Bu çalışmada İzmir Belediyesi'nin kuruluş tarihi olan 1868 yılından 1945 yılına kadar geçen sürede İzmir Belediyesi'nin tarihsel gelişimi, geçirmiş olduğu değişim ve dönüşümler ile belediyenin kent üzerindeki etkisi açıklanmaya çalışılmıştır. Diğer bir özgün çalışma olan ve Yasemin Avcı tarafından hazırlanan *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)* adlı eserdir. Çalışmada Kudüs'ün Tanzimat öncesi kent dokusu ve Osmanlı modernleşmesi ile Kudüs'te kurulan belediyenin kent üzerinde yaptığı etkiler anlatılmıştır. Rasim Şimşek tarafından hazırlanan *Trabzon Belediye Tarihi I Osmanlı Dönemi* adlı çalışmada ise adından anlaşılacağı üzere Trabzon şehrinde Osmanlı döneminde kurulan Trabzon belediyesinin tarihi gelişimi aktarılmıştır.

Belediyelerin tarihi gelişimi ve kente etkisi üzerine örnek teşkil eden diğer bir çalışma ise Betül İskender tarafından hazırlanan *"Mahalli İdarelerin Kuruluş Sürecinde Balıkesir Belediyesi Tarihi (1864-1922")* adlı çalışmadır. İskender bu çalışmasında mahalli idarelerin kurulmasından evvel Balıkesir'de beledi hizmetlerin nasıl şekil aldığından başlayıp Milli Mücadele döneminde Balıkesir Belediyesi'nin tarihsel gelişimi ve kent üzerine etkisi hakkında bilgiler sunmaktadır. Diğer bir çalışma ise Murat Küçükuğurlu tarafından hazırlanan "Erzurum Belediyesi Tarihi I-II" adlı eserdir. Küçükuğurlu bu çalışmasında belediyenin kuruluş tarihi olan 1866 yılından 1950 yılına kadar geçen sürede Erzurum Belediye'sinin yapmış olduğu hizmetler ile şehrin geçirmiş olduğu değişimi hakkında bilgiler sunmuştur. Yeliz Kantar tararfından hazırlanan diğer bir çalışma ise *Osmanlı'dan Günümüze Sivas Belediyesi*'dir. Kantar bu çalışmada Sivas Belediyesi'nin tarihi seyri ve görev yapan belediye başkanlarının hayatları ile faaliyetlerini incelemiştir. Son olarak Yücel Öztürk tarafından hazırlanan *Kuruluşundan 1950'ye Kadar Bursa Belediyesi ve Hizmetleri* adlı çalışma mevcuttur. Öztürk bu çalışmasında Bursa Belediyesi'nin kuruluşundan 1950 yılına kadar geçen sürede belediyenin tarihsel gelişimini ve belediyeciliğin kent dokusuna yansıttığı gelişmeleri izah etmeye çalışmıştır.

Osmanlı idari reformlarının Adana'daki kentsel değişimlere etkisini bir araştırma konusu olarak ele alan bu çalışma temelde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan vesikalar üzerine bina edilmiştir. Çoğunluğu Dâhiliye ve Şura-yı Devlet ait olan belge tasniflerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın şekillenmesinde de bu tasniflerden elde edilen DH. MKT, 28/82, DH. UMVM, 138/6, ŞD, 2129/9 ve ŞD, 2133/7 belgelerin önemi çok büyüktür. Bu belgelerde Adana Belediyesi'ne ait 1890-91, 1896-97, 1900-01-02 ve 1913 yıllarına ait gelir-gider defterleri bulunmaktadır. Bunlardan biraz bahsetmek gerekmektedir.

İlk olarak DH. MKT, 82/28 kodu ile kayıtlı olan evrak Adana Belediyesi'nin bulunan ilk gelir-gider defteridir. Bu belge iki sayfadan oluşmaktadır. İlk sayfası Adana Belediyesi'nin 1890-91 yılı gelirlerini üç başlıkta vermiştir. Bunlardan ilki varidat rüsumu, ikincisi ruhsatiye rüsumu ve üçüncüsü da varidat-ı müteferrikadır. Varidat rüsumu içerisinde kantar, kile, koza çeki, zebhiye, hayvan, ip rüsumlarından araba rüsumuna kadar 10 kalem bulunmaktadır. Ruhsatiye kısmında ise çalgı, ebniye ruhsatiyesi ve sergi ve saire bulunmaktadır. Üçüncü kısım gelirler ise belediyenin tahsil etmiş olduğu emlak icaratından gaz ambarı vergisine kadar birçok vergi kalemi bulunmaktadır. Bu vergi kalemleri, tüm gelir-gider defterlerinde olduğu gibi yıllık verilmiştir. Karşılarında ise bunların aylık miktarı verilmiştir. Daha doğrusu toplam gelirler 12 ay üzerinden hesaplanmıştır. İkinci sayfası ise Adana Belediyesi'nin masraflarını yani giderlerini göstermektedir. Bu masraflar dört başlık altında verilmiştir. Bunlardan ilki belediyece verilen daimî maaşları, ikincisi geçici maaşları, üçüncüsü belediye dairesi masraflarını ve dördüncüsü ise kent ve kentte yaşayan vatandaşlara yapılan hizmetlerin karşılığı olan masrafları kapsamaktadır. Bunların yanında açıklayıcı ifadelere yer verilmiştir. Diğer bir ifade ile yapılan harcamaların birim miktarının neler olduğu açıklanmıştır.

İkinci defter Şura-yı Devlet evrakı olan ŞD, 2129/9 kodu ile kayıtlı olan defterdir. Bu defter Adana Belediyesi'nin 1896-97 yılları gelir-giderlerini göstermektedir. Bu defterin dahi gelir kısmı üç bölümden oluşmuştur. 1890-91 yılı ile aynı özellikleri taşımaktadır. İlk kısım gelir kalemleri çoğalmış, ikinci kısım aynı kalmış ve üçüncü kısım da hemen hemen aynı kalmıştır. İlk kısımdaki çoğalma hem yeni vergilerin konulmasından hem de diğer kısımlardan bu kısma bazı kalemlerin geçiş göstermesinden kaynaklanmaktadır. Bu defterde de 1890-91 yılı gibi gelirlerin

aylık karşılığı verilmiştir. Defterin gider kısmı da üç bölümden oluşmuştur. İlk bölüm Adana Belediyesi'nce verilen daimî maaşları, ikinci bölüm geçici maaşları ve üçüncü bölüm ise yapılan hizmet ve belediye dairesi masraflarını kapsamaktadır. Gider kısmının mülahazatları da bulunmaktadır. Yapılan harcamalardan özellikle verilen maaşların birim miktarının neler olduğu açıkça belirtilmiştir.

Üçüncü defter ise Şura-yı Devlet evrakı olan ŞD, 2133/7 kodu ile kayıtlı bulunan defterdir. Bu defter Adana Belediyesi'nin 1900, 1901, 1902 yılları gelir ve giderlerini göstermektedir. Aslında iki defter şeklindedir. Birincisi 1900-1901 ve diğeri 1901-1902 yıllarına aittir. Bu iki defter de 1896-1897 yılları gelir-gider defteri gibi üç kısım gelir ve üç kısım giderden oluşmakta ve yanlarında açıklayıcı bilgiler verilmektedir. Ayrıca diğer defterlerde olduğu gibi aylık miktarları da belirtilmiştir.

Dördüncü defter ise Adana Belediyesi'nin en kapsamlı gelir-gider defteridir. Dâhiliye Umur-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdüriyeti kaleminden olup DH. UMVM, 138/6 ile kayıtlıdır. Adana Belediyesi'nin 1913 yılı gelir-gider defteridir. Adana Belediyesi'nin hazırlamış olduğu bu defter, gelirlerinin artış göstermesi ve kent hizmetlerindeki etkin yükselişi ile kurumsallaşmaya doğru bir atılım göstergesidir. Belediyenin 1913 yılı defterinde gelirler altı kısımdan, giderler ise 15 kısımdan oluşmuştur. Belediyenin gelirleri kısmında ilk sırayı toplanan vergi gelirleri, ikinci kısımda emaneten idare edilen vergi gelirleri, üçüncü kısımda belediyenin kira gelirleri, dördüncü kısımda önceki senelerden kalan vergi ve diğer gelirler, beşinci kısımda hazinece tahsil ve devredilmesi lazım gelen gelirler ve altıncı kısımda da çeşitli gelirleri gösterilmiştir. Bütçe cetvelinin gider kısmında ilk olarak belediye dairesi personeline verilen daimi maaşlar, belediye dairesinin masrafları bulunmaktadır. Defterin ikinci kısmında belediye fen işlerinde çalışan personel maaşları, kent içerisinde yapılan kaldırım, inşaat ve tamirlere harcanan meblağlar, belediyenin emlakı ve kirada bulunan yerlerin tamirine yapılan harcamalar, belediyece satın alınan mülklere verilen para değeri ve çeşitli masraflar (belediyece kullanılan silindir makinası masrafı) yer almaktadır. Defterin üçüncü kısmında belediye tarafından hastanede çalışan sağlık personeline verilen maaşlar, dördüncü kısımda kentin temizliği için çalışan temizlik personeline verilen maaşlar, beşinci kısımda kentin aydınlatılması için harcanan masraf, altıncı kısımda belediyeye ait gaz deposunun sigorta masrafı ve kolcu maaşı bulunmaktadır. Defterin yedinci

kısmını belediyede çalışan avukatlar ile tahsildarlara verilen maaşlar, sekizinci kısmını ise belediye bünyesinde çeşitli işlerde çalışan geçici personele verilen maaşlar oluşturmaktadır. Dokuzuncu kısımda vergi mihmanlarına verilen aidatlara yer verilmiştir. Defterin onuncu kısmında şenlik, dini ve milli bayramlarda yapılan masraflar, on birinci kısımda belediyenin şehirde muhtaç ailelere yapmış olduğu yardım masrafı yer almaktadır. Defterin on ikinci kısmında şehir bünyesinde kullanılmak üzere alınan itfaiye aletlerine yapılan masraf, on üçüncü kısımda hayvan pazarı için kiraladığı yer masrafı, on dördüncü kısımda belediye emlak sigortası masrafı ve on beşinci kısımda harcanması mümkün olan diğer masraflar yer almaktadır.

Son olarak ta metin içerinde geçen ve kaynak gösterilmeyen tablolarda kullanılan verilerin tamamı yukarıda bahsedilen defterlerden oluşturulmuştur.

I. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERN BELEDİYELER VE ADANA BELEDİYESİ

A. Belediye'nin Tanımı ve Tarihçesi

Tanzimat'tan itibaren Arapça ve şark dillerinin etkisiyle bugünkü anlamda kullanılan belediye kelimesi Arapça'da, *"beled*" kökünden gelmektedir.[4] Belde ve bilad kelimeleriyle yakın ilişkisi olan belediyenin, 3 Nisan 1930 tarihli Belediye Kanunu'nun birinci maddesinde; "*beldenin ve belde sakinlerinin mahalli mahiyette müşterek ve medeni ihtiyaçlarını tanzim ve tesviye ile mükellef hükmü şahsiyettir.*" şeklinde tanımı yapılmıştır.[5] Osman Nuri Ergin, kuşkusuz en önemli eserlerinden birisi olan Mecelle-i Umur-ı Belediyye adlı çalışmasında belediyenin tarifini şöyle ifade etmektedir: "*Menafi-i müştereke ve ihtiyacat-ı mütekabile ilcasıyla bir beldede mütemekkin eden ahalinin, beldelerine ve dolayısıyla kendilerine ait hususatı; hükümetin kanunla tayin ve irae etmiş olduğu hudud ve selahiyet dairesinde ve bil-ictima intihab ettikleri vekilleri vasıtasıyla ru'yet ve ifa etmelerine "Belediye" denilir.*"[6] Bu ifade, ortak menfaatler ve karşılıklı ihtiyaçların zorlaması ile bir beldede oturan halkın, beldelerine ve dolayısıyla kendilerine ait meseleleri, hükümetin kanunla belirttiği sınır ve sorumluluk dairesinde seçmiş oldukları vekilleri vasıtası ile halletmeleri şeklinde açıklanabilir.

Ülkemizde ve dünyada bugünkü manada belediyecilik anlayışının temellerini, Eski Yunan'da "*cite"* ve Roma'da "*municipe"* şehir yapılanmaları teşkil etmektedir. Belediye teriminin kökeni Roma şehri için kullanılan "*municipe"*, İngilizcede "*municipality" ve* Fransızcada "*municipalite"*den gelmektedir. Ortaçağ'ın

[4] Beled: memleket, şehir anlamına gelmektedir. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2003, s.82.

[5] Osman Nuri Ergin, *Beledi Bilgiler*, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1945, s.3. Ziya Çoker ise bu tanımı biraz daha genişletmiştir. "Belediye, beldenin ve belde sakinlerinin mahalli mahiyette müşterek ve medeni ihtiyaçlarını tanzim ve tesviye 1580 sayılı kanunun 15. maddesinde yazılı vazifelerle ayrıca kanun, nizamname ve talimatnamelerle verilmiş olan vazifeleri yapmak üzere kurulmuş olan hükmü şahsiyettir." Ziya Çoker, *Belediye Meclisleri Vazife ve Salahiyetleri*, İstanbul 1963, s.19.

[6] Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediyye*, C.1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay, İstanbul 1995, s. 29.

başlangıcından Yeniçağ'a kadar geçen sürede, Avrupa'da belediyeciliğin önemli gelişmeler kaydettiği söylenemez. Avrupa'daki büyük gelişmeler, XVIII. yüzyılın sonunda Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi ile tarım toplumundan/geleneksel toplumdan, sanayi toplumuna/modern topluma geçişle yaşanmıştır.[7]

Buna karşın, Osmanlı'da modern belediyelerin kuruluşu, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Tanzimat Dönemi (1839-1876) ile girişilen yenileşme süreci hemen her alanda kendisini göstermiştir. Bu yenileşme süreci aynı zamanda belediye organizasyonunun da ilk adımlarının atıldığı dönemi kapsamaktadır. Yine bu dönemde ülke, kent, bölge ve mekân organizasyonunda değişim ve dönüşümün başladığı görülür. Klasik dönem Osmanlı kent yönetimi, XIX. yüzyıla gelindiğinde, gerek kentin iç bünyesinde meydana gelen sosyal, ekonomik ve demografik değişiklikler ve gerekse de dış dünya ile ilişkilerin zorlandığı yeni şartlar nedeniyle yetersiz kalmıştır. Bu tür nedenlerden ötürü kent yönetiminde yeniden yapılanmaya olan ihtiyaç her zamankinden fazla olmuştur. Kısaca modern belediyecilik, Osmanlı Devleti'nin değişen ihtiyaçlarının ve bu değişimin getirdiği yeni kurumlaşmanın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Tanzimat Dönemi'ne gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nde kurumsal olarak belediye örgütü bulunmamaktadır. Bu dönemde toprak rejimi (tımar) ile doğrudan ilişkilendirilen askeri örgütlenme, taşra yönetim sisteminin de temelini oluşturmuştur. Bu sistem içerisinde Osmanlı ülkesi eyaletlere, sancaklara, kazalara ve köylere ayrılmış, kent ve kasabaların ayrı bir hukuki varlığı ve kişiliği olmamıştır.[8] Eyaletler ve sancaklar askeri özellikleriyle ön plana çıkarken, kazalar daha çok sivil karakterli bir görünüme sahip olmuştur. Eyaletlerde Beylerbeyi, sancaklarda da Sancakbeyi askeri ve mülki amir sıfatıyla yönetim görevini üstlenmişlerdir. Sivil karakterli kazaların yönetim görevi ise kadıya bırakılmıştır.[9] Kadı şer'i ve örfi kurallara göre şehrin idaresini ve mahkemeyi yürütmektedir. Kadı, aynı zamanda şehrin beledi hizmetlerinden de sorumludur. Bu nedenle klasik dönem Osmanlı Devleti'nde belediye teşkilatının anlaşılması için Kadılık sisteminin nasıl

[7] Yücel Öztürk, *Kuruluşundan 1950 'ye Kadar Bursa Belediyesi ve Hizmetleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2014, s.5.
[8] Muzaffer Sencer, "Tanzimat'a Kadar Osmanlı Yönetim Sistemi", *Amme İdaresi Dergisi*, C.17, S.2, Haziran 1984, s.27-31.
[9] İlber Ortaylı, " İmparatorluk Döneminde Mahalli İdarelerin ve Belediyeciliğin Evrimi", *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi*, (edt. Ergun Türkcan), C.2, Ankara 1978, s.4.

işlediğini anlamak gerekmektedir. Ayrıca şehrin beledi hizmetlerinin bir kısmını yerine getiren vakıfların bilinmesinde de fayda vardır.

1. Kadılık Kurumu

a. Genel Olarak Kadı

Osmanlı Devleti'nde belediyeye ait işler bugünkünden farklı bir teşkilata sahip değildi. Yargı görevini yerine getiren kadı aynı zamanda belediye teşkilatının da başında bulunmaktadır. Yani belediye işleri ile yargı işleri ayrı olarak düzenlenmemişti. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde kadılık sisteminin nasıl işlediği anlaşılmadan belediye teşkilatının anlaşılması güçtür.

Kadı, Arapça *Kazâ* (Kadâ), kelimesinin ism-i faili olan Kâdî, kökünden gelmektedir. Ayrıca fıkıh terimi olarak insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer'i hükümlere göre çözümlemek için yetkili makamca tayin edilen kişi olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifade ile hukuki anlaşmazlıkları ve davaları karara bağlamak üzere devletçe tayin edilen görevli, Hâkim'dir.[10] Kur'an'da geçmiş peygamberlerin hayat hikâyeleri anlatılırken doğrudan veya dolaylı olarak onların yargı işleriyle görevlendirildiklerine temas edilmiştir. Yine Kur'an'da adalete sıkça vurgu yapılarak bir taraftan fertlerin birbirlerine saygı göstermeleri istenirken diğer taraftan insanlar arasında meydana gelen anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması ve hak sahiplerine haklarının teslim edilmesi ile suçluların cezalandırılması üzerinde durulmuştur.[11]

İslam devletinde hâkimlik görevini ilk olarak yürüten bizzat Hz. Peygamberin kendisi olmuştur. Ayrıca dört halife döneminde de hâkimlik görevi halifeler tarafından yerine getirilmiştir. Zamanla devletin sınırlarının genişlemesi ve bürokratik işlemlerin artması nedeniyle yargı alanında görev paylaşımına gidilmiştir. Böylelikle şehirlere yargı görevini ifa etmeleri için kadılar tayin edilmiştir.[12] Emeviler döneminde valilerin hukuki işlerine bakan kadıların, Abbasiler döneminde

[10] Fahrettin Atar, "Kadı", *TDVİA*, C.24, İstanbul 2001, s.66.
[11] Atar, aynı yer.
[12] Ortaylı, "Osmanlı Kadısı, Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", *A.Ü.S.B.F. Dergisi*, C.30, Ankara 1975, s.117.

görev ve sorumlulukları yargının dışına da taşmış ve onlara idari görevler de yüklenilmeye başlanmıştır.[13]

Osmanlı Devleti'ne gelindiğinde kadılık gayet önemli kurum olarak göze çarpmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in ilk atadığı memurlar *kadı* ile *subaşı* ve ilk tarh ettiği vergi de *bâc-ı bazar* vergisi olarak kaynaklarda ifade edilmiştir.[14] Osmanlı Devleti'nde kadıları yetiştirecek bir kurum ve kuruluş olmadığından ilk dönem Osmanlı kadıları Anadolu, İran, Suriye ve Mısır taraflarından gelmekteydi.[15] Osmanlılarda ilk medrese Sultan Orhan Gazi döneminde İznik'in fethinden (1330) sonra açılmıştı. İznik'in fethine müteakip bir kilise camiye ve bir manastır da medreseye dönüştürülmüştür. Bu medresenin müderrisliğine Tâceddin Kürdî tayin edilmiştir.[16]

Osmanlı Devleti'nde kadının devlet ve toplum açısından asıl şekil alması Fatih Sultan Mehmed devrinde olmuştur. Bu devirde kadının mesleki eğitimde kurumlaşma ve hiyerarşisinin yerleşmesi açısından en önemli olay *Sahn-ı Semân* medreselerinin oluşmasıdır. XVI. yüzyılda Süleymaniye Medreseleri kuruluncaya kadar bu yüksek eğitim kurumu kadılık mesleğine girecek olan kişilerin tahsil görüp icazet aldıkları yer olmuştur. Medrese tahsili gören kadılar icazetname alarak mülâzemet etmekte, yani kazaskerliğe müracaat ederek kadılık için sıraya girmektedirler. XVIII. yüzyılda daha da uzatılan bekleme döneminden sonra sınavı veren kişiler en alt kademelerdeki kazaların birisine kadı tayin edilerek meslek hayatına başlamaktadırlar.[17] Ayrıca medreseden mezun olup da mülazemet eden kişiler müderris olmak istemediklerinde ve kadılık etmek istediklerinde doğrudan doğruya kaza kadılıklarına tayin olurlardı. Yine müderrislik görevinde bulunan kişiler görevlerini tamamladıktan sonra kadılık yapmak istedikleri takdirde rütbelerine göre kaza, sancak veya eyaletlerden birisine kadı olabilmektedirler.[18]

---

[13] Ortaylı, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi*, C.9, s.96.
[14] Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (Haz. Nihal Atsız), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, Ankara 1970, s.28.
[15] Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları*, OSAV Yay, İstanbul 2005, s.46.
[16] Yusuf Halaçoğlu, *XVI.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yay, Ankara 1998, s.130.
[17] Ortaylı, "Kadı", *TDVİA*, C.24, İstanbul 2001, s.70.
[18] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yay, Ankara 1998,. S.87.

Osmanlı Devleti'nde kaza kadılıkları Rumeli, Anadolu ve Mısır'daki kazaların kadılıkları olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır. Bunlar içerisinde Rumeli ve Anadolu kazalarında kadılık yapanlar bulundukları hiyerarşi içerisinde kadılık yaparlardı. Daha açık bir ifade ile Rumeli kazalarında kadılık yapanlar Anadolu kazalarında kadılık yapamazlar aynı durum Anadolu kazalarında kadılık yapanlar için de geçerlidir. Ayrıca Rumeli kaza kadılıkları 9, Anadolu kaza kadılıkları 10 ve Mısır kaza kadılıkları ise 6 sınıfa ayrılmıştı.[19]

Kaza kadıları derecelerine göre yirmi akçeden kırk akçeye kadar ücret alırlarken sonraları ücretleri kırk akçeden başlayarak yüz elli akçeye kadar yükseltilmiştir. Yüz elli akçelik kadılıklar önemli kaza kadılıkları olup, bunların tayinleri kazaskerlerin inhası (terfi yazısı) ve veziriazamın arzıyla yapılırdı. 300 ve 500 akçelik kadılıklara genel olarak "*Mevleviyet"* adı verildi. Bazı sancak ve eyalet kadılıkları 300 akçeli iken genellikle devletin önem verdiği mühim eyalet kadılıkları beş yüz akçe yevmiyelidir.[20] Bir kadı adayı mesleğinin başından sonuna kadar hiyerarşik basamağı tırmanırdı. Bu süreç içerisinde tedris silkinde tayin ve erken terfiler kadılar için pek yaygın bir uygulama değildi. Bu nedenle kaza silkine mensup ilmiye üyeleri devletin son asrına kadar eğitim ve tecrübe bakımından seçkin bir zümre olarak görülmektedir.[21]

Kaza idaresinin başı olan kadı, umumiyetle kaza merkezi olan şehir ya da kasabada oturmaktaydı. Kendileri görev yerlerinde bulunmadıkları takdirde ya da azladilip İstanbul'a mülâzemete gidecekleri zaman yeni kadı görevine başlayana kadar yerlerine vekil tayin ederek mahkeme işlerinin devamını sağlardı. Yine kadılar, önemli bir iş için görev yerlerinden ayrılmaları gerektiği takdirde bağlı bulundukları kazaskerden izin almak durumundaydılar.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri şehir idaresinde önemli bir yeri olan kadılar, bu görevlerini 1826 yılında yeniçerilerin ilgasına kadar devam ettirmişlerdir. Bu tarihte İhtisab Nezareti adıyla geniş yetkilerle donatılmış bir nezaret kurulmuştu. Bu tarihten sonra kadılar nüfuz ve yetkilerini yavaş yavaş kaybetmeye başladılar. Tanzimat'la birlikte nezaretlerin oluşumu ve Mehâkim-i Nizâmiye'nin (1870)

[19] Uzunçarşılı, *age*., s.91.
[20] Uzunçarşılı, *age*., s.94-98.
[21] Ortaylı, "Kadı", s.71.

kurulmasından itibaren kadıların vazifeleri boşanma, nikâh işleri ve miras taksimiyle sınırlı kalmıştır.[22]

b. Kadı'nın İdari Fonksiyonu ve Beledi Görevleri

Osmanlı Devleti'nde kadının görevleri, mülki, adli, mali ve beledi şeklinde ifade edilebilir.[23] Bu şekliyle kadı, bulunduğu yerin hem hâkimi, hem mülki amiri ve hem de belediye başkanıdır. Kadıların en önemli görevi kaza halkı arasında kanunları uygulamak, mahkemeye gelen kişiler arasındaki sorunu İslam hukukunun gereklerine göre çözmek, haklı ile haksızı ayırmaktı. Bunların yanı sıra seferde geçilecek yol, köprü, çeşmelerin tamiri ve erzak temininin sağlanmasının başlıca sorumlusudur. Yangın ve zelzele zamanlarında, ordu sevkiyatı, donanma inşası gibi olağanüstü durumlarda acilen inşaat işçi, kalfa ve ustası sevki ile inşat malzemelerinin sağlanması kadının sorumluluğu altındadır. Avarız vergilerinin toplanması, sefer zamanında gerekli okçu, kürekçi, beygir temini ile bunların nakli sağlanması kadının sorumluluğundadır.[24]

Kadılar, bulundukları şehir veya kasabaların emniyet ve asayişini sağlamakla yükümlüdürler. Şehrin kalesinin muhafazasındaki kale dizdarları ve dizdar başı, o bölgenin sancakbeyi ve beylerbeyinden çok kadının sorumluluğu ve yönetimi altındadır. Kısacası Osmanlı kadısı faal bir idareci, mali memur, müfettiş ve taşrada devletin rüknü olan bir görevlidir.[25]

Osmanlı kadısının görevleri arasında belediye görevleri de bulunmaktadır. Kadı, genellikle büyük kasaba veya şehir olan, kaza merkezinin belediye işlerinin baş sorumlusudur. Geleneksel yönetim anlayışına uygun olarak belediye hizmetlerinin yerine getirilmesi kadıların görevleri arasındadır. Esnafın arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların halledilmesi, kethüda ve yiğitbaşının seçilmesi, gerektiğinde azledilmeleri veya değiştirilmeleri, esnaf arasında düzenin muhafazası, şehrin altyapısını teşkil eden içme suyu, kanalizasyon ve yol şebekesinin düzenlenmesi,

---

[22] İlhan Yerlikaya, "Tanzimat'tan Önce Osmanlı Devleti'nde Belediye Hizmetleri" *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.6, Yeni Türkiye Yay, Ankara 1999, s.132.
[23] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, T.T.K. Yay, 2. Baskı, Ankara 2011, s.129.
[24] Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Türkiye Adalet Akademisi Yay, Ankara 2015, s.27-28.
[25] Ortaylı, "Kadı", s.72.

topluma hizmet götüren bazı vakıf kurumlarının gerektiği takdirde bakım ve onarımını yaptırma, genel itibarıyla şehrin temiz tutulması, tüketicinin korunması amacıyla mevsimine göre bütün zahire veya eşyaya narh vermek gibi çok değişik belediye hizmetlerini yürütmek kadının görevlerindendir.[26]

Kadıların belediye hizmetleri olarak sayabileceğimiz en önemli görevi çarşı ve pazar yerleri ile esnafı denetlemektir.[27] Kadılar çarşı ve pazar yerlerinin denetimini merkezi idareden aldıkları yetki ve emirlere göre yapmaktaydılar. Bu iş İhtisap Ağası, Ayak Naibi ve Subaşılar aracılığı ile yürütülmekteydi. Kadılar, çarşı, pazar ve esnafın denetimiyle ilgili olarak dülger ve taşçı ücretleri, kayık ücretleri, koyun ve sığır ücretleri, ekmek ücretleri, meyve ücretleri, dükkân narhı, gümrük rüsumları, odun fiyatları, deri ve çuha ücretlerinin tespiti ve kontrolünü yaparlardı. [28]

Osmanlı Devleti'nde kadılara, belediye hizmetlerini yerine getirirken yardımcı olan görevliler bulunmaktadır. Subaşı, böcekbaşı, çöplük subaşısı, mimarbaşı gibi yeniçeri ocağına mensup subaylar ve görevliler ona yardımcı olmuşlardır. Şehrin genel olarak güvenlik, temizlik ve imar düzeninin sağlanmasına kadar çeşitli alanlardaki kolluk görevini bu yardımcılar sayesinde gerçekleşmekteydi.[29]

Mahalli birim olan kazanın hizmetlerini yürüten bu görevliler içinde subaşı, kazanın emniyet ve asayişinden; böcekbaşı, şehrin güvenlik ve haber alma işlerinden; çöplük subaşısı, kazanın genel temizliğinden; mimarbaşı ise mahallin imar ve düzenleme çalışmalarının aksaksız yürütülmesinden -*kadıya karşı*- sorumlu idiler. Bundan başka, kaza içerisinde idari birim olan semtlerde ise kadının vekili olarak naipler görev yapmışlardı. Bu idari teşkilatlanma içerisinde mahallelerin yönetiminden ise imamlar sorumluydu.[30]

Bugünkü tanımlaması ile ifade etmek gerekirse kadının beledi hizmetleri yürütmekteki yardımcısı muhtesiptir. Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde kentlerde çarşı ve pazarın kontrolü açısından önemli olmasından dolayı muhtesiplik

[26] Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, s.25-26.
[27] Ortaylı, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", s.96.
[28] Yerlikaya, *agm*., s.132.
[29] Ortayı, "Belediye", *TDVİA*, C.5, İstanbul 1992, s.399.
[30] Behiç Çelik, "Türk Belediyeciliğinin Tarihsel Gelişimi", *Yeni Türkiye,* Y.1, S. 4, Mayıs-Haziran, 1995, s.590. Mahallenin yönetiminden sorumlu olan imam için bkz. Kemal Beydilli, "İmam" *TDVİA*, C.22, İstanbul 2000, s.181.

kurumunun biraz ayrıntılı şekilde anlatılmasında fayda vardır. Muhtesib, Arapça asıllı bir kelime olan ve aynı kökten gelen "*hasb"* ve "*ihtisab"* kelimelerinden türemiştir.[31] Lügatte "*ecir talep etmek, sevap, bir fiili sırf Allah rızası için yapmak*" anlamlarını içerir.[32] Osmanlılarda ihtisap diye bilinen bu müesseseye "*hıta-tü's-suk", "hıtatu'l-ihtisab"* ve "*hisbetü's-suk"* gibi isimler verilmiştir.[33]

İslam devletlerinde, sanat erbabının narhlarına bakmak, kile, arşın ve sair ölçüler ile terazi ve kantarları muayene edip düzgün ölçüler kullanmayan ve satışlarda hile yapanları cezalandırmak vazifesiyle mükellef tutulmuş görevliye "*muhtesip*" denilmiştir.[34]

Hz. Peygamber'den bu yana kurulan bütün İslam Devletleri'nde belediye hizmetleri "*Hisbe Teşkilatı"* adı verilen kurum tarafından idare edilmekteydi. İhtisabın esası Kur'an'ı Kerim'de "*emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker"*den gelmektedir.[35] Yani iyiliği emredip kötülükten men etmektir. Hemen belirtmek gerekir ki günümüzdeki belediye teşkilatları hisbe teşkilatının vazifelerinin sadece bir kısmını yapabilmektedir.[36]

Hz. Peygamber, Medine'ye Hz. Ömer ve Mekke'ye Sad bin As'ı muhtesip olarak atamıştı. Hz. Ömer, halife olunca yerine Abdullah ibn Utbe'yi çarşı ve pazarın teftişi için memur tayin etmişti. Yani muhtesip olarak atamıştı. Abdullah ibn Utbe, Medine sokaklarını dolaşır, yollarda halkın geçmesine mani olan şeylerin kaldırılmasını sağlar, ölçü ve tartı aletlerini kontrol ederdi.[37]

Hz. Peygamber devrinden başlayarak Osmanlı Devleti'ne kadar geçen süre zarfında bütün İslam devletlerinde uygulanan ve aynı adla anılan muhtesiplik, idari ve şer'i teşkilatta kendisinden önceki İslam Devletleri'nden etkilenmiş olan Osmanlı Devleti'nde de aynı adla isimlendirilmiştir. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nde bu görevliye bazen "İhtisap Ağası" bazen de "İhtisap Emini" denilmiştir. 1826 yılında

[31] Cengiz Kallek, " Hisbe", *TDVİA*, C.18, İstanbul 1998, s.133.
[32] Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtisab Müessesesi)*, Bilge Yay, İstanbul 2006, s.12. Ferit Develioğlu, *age*.,, s.373.
[33] Yerlikaya, *agm*., s.140.
[34] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay, C.II, İstanbul 1971, s.572.
[35] Kazıcı, age., s.11.
[36] Yüksel Demirkaya, "Osmanlı Devleti'nde Belediye (Hisbe) Teşkilatı", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S.41-42, İstanbul 1998, s.304.
[37] Ergin, *MUB*., C. 1 s.299.

İhtisap Nezareti'nin kurulmasından sonra İhtisap Nazırı unvanını almıştır.[38]

Muhtesip, kadının emri altında çalışan bir görevli olduğundan kadı tayin edilen her yere bir de muhtesip tayin edilmişti.[39] Osmanlı Devleti'nde ihtisap görevini yerine getirmekle yükümlü bir yetkilinin resmen bu vazifeye ne zaman getirildiği tam olarak belli değildir. Ancak Evliya Çelebi seyahatnamesinde (17. Yüzyıl) İstanbul'un fethinden sonra İstanbul'a hâkim nasb olunanlar bölümünde sekizinci olarak ihtisab ağası zikredilmektedir. İhtisab ağasının vazifesi ise bütün sanat sahiplerine hükmedip onları cezalandırmaya, idama, alışverişte doğru hareket etmeyenin azarlanmasına memur yetkili bir hâkim olduğu ifade edilmektedir. Bu cümleden de anlaşılmaktadır ki Osmanlı Devleti daha o zaman bile ihtisab işine önem vermekteydi.[40]

Osmanlı idari teşkilatında pek çok memuriyet ve hizmette olduğu gibi muhtesiblikte de görev süresi bir yıl olarak belirlenmişti. İltizam usulü ile talibine ve ehil olanlara ihale olunur ve göreve talip olandan mukataa bedeli adı altında maktu bir meblağ tahsil edilerek eline muhtesiblik beratı verilirdi.[41] Osmanlı Devleti'nde muhtesiblik için aranan şartlar arasında Müslüman olması, tam ehliyetli bulunması (çocuk ve akıldan yoksun kimseler hariç), adil olması, farklı görüşlerin dışında erkek olması[42], iyi ahlaka sahip olması, ilmiyle amil ve adaletli olma gibi vasıfları taşımaları gerekli görülmüştür.[43]

Yukarıda da ifade edildiği üzere muhtesib görev süresi boyunca kadının emri altında çalışırdı ve kadının en önemli yardımcısı konumundaydı. Muhtesibin genel olarak adli, dini, ekonomik ve sosyal hayatla ilgili görevleri bulunmaktadır. Bunlar arasında ve konu ile ilgili olarak belediyeye ait görevleri daha çok esnafla ilgilidir. Muhtesib esnafı kontrol etmek için kol'a çıkar[44], yani çarşı ve pazarları dolaşıp

[38] Ergin, *MUB*., C.3, s.1266.
[39] Tarkan Oktay, "Belediye Kurumunun Tarihsel Gelişimi", *Türkiye'de Yerel Yönetimler*, Nobel Yayınları, Ankara 2008, s.129.
[40] Yerlikaya, *agm*., s.140.
[41] Akgündüz, *age*., s.56. Kazıcı, *age*., s.66.
[42] Hz. Ömer'in akrabalarından biri olan Şifa binti Abdullah adındaki kadının, pazarın bazı işlerini gözetmek üzere vazifelendirilmesidir. Kazıcı, *age*., s.60.
[43] Akgündüz, *age*., s.57. Kazıcı, *age*., s.60-65.
[44] Osmanlı Devleti'nin klasik dönemnde Çarşamba Divanı'ndan sonra sadrazamın, İstanbul Kadısı ve ihtisap ağasını da yanına alarak şehirde gezdiği Osmanlı Kanunnameleri'nde zikredilmektedir. Akgündüz, *age*., s.58. Ayrıca İhtisap Ağası, yardımcıları olan Koloğlanları ile birlikte esnafı teftiş etmeleri için "*kol ile gezmek*" yani kol'a çıkmışlardır. Ergin, *MUB*., C.1, s.329.

denetimlerde bulunurdu. Fiyatların tespiti ve narh koyma görevi de muhtesibe aitti. Bununla beraber konulan narha uygun hareket edilip edilmediğinin kontrolü, satılan malların kalitesi, ölçü ve tartı aletlerinin kontrolünün yapılması da muhtesibin görevleri arasında idi. Bunlardan başka alım-satımın belirli kurallar bağlanması, kurallara riayet edilip edilmediğinin takibi muhtesib tarafından yapılırdı. Yine karaborsacılığı (ihtikâr), kaçakçılığı ve tekelciliği engelleyerek üretici ve tüketicinin hakları korumaya çalışmıştır.[45]

Muhtesibin bu görevler dışında bir görevi daha vardı ki bu da "*İhtisab Rüsumu*" veya *"İhtisabiye*" denilen ve belediyeye ait olan vergilerin toplanmasıdır. Bu vergi genel olarak, ölçü, tartı, panayır ve pazar resmi adı altında alınan vergiler ile hile yapan esnaftan alınan para cezalarından oluşmaktadır. Muhtesib, iktisadi görevinin en önemli kısmı olan vergi toplama işini emrinde çalışan memurları (kol oğlanı) vasıtasıyla gerçekleştirmekteydi. Osmanlı iktisadi hayatında önemli bir yer tutan ve şehir ekonomisini yakından ilgilendiren ihtisabiye (damga, bac-ı bazar, yevmiye-i dekakin) muhtesibin şehirdeki güç ve önemini arttırmaktaydı.[46] Muhtesib tarafından toplanılan bu vergiler gerekli yerlere sarf edilirdi.[47]

2. Vakıf Kurumu

a. Genel Olarak Vakıf

Kelime anlamı "*durdurma, alıkoyma,*[48]*duruş, durmak, ayakta beklemek"*[49] olan vakıf, kişinin malını her türlü fiilden alıkoyarak, hayır işlerine hasretmesidir. Vakıf kelimesinin çoğulu evkaf ve vukuf'dur. Vakıf, kelime yapısı itibariyle isim olduğu halde vakfetmek karşılığında mastar ve bazen mevkuf (vakfolunmuş) manasında ism-i mef'ul olarak da kullanılmıştır.[50]

Bir kişi, mülkiyetine sahip olduğu malların bir kısmını veya tamamını her hangi bir zorlamaya ya da mecburiyet olmaksızın, sırf Allah rızasını kazanmak maksadıyla, halkın herhangi bir ihtiyacını gidermek üzere, tamamıyla dini, hayri ve

[45] Kazıcı, *age*., s.71-152.
[46] Kazıcı, *age*., s.152-153.
[47] Akgündüz, *age*., s.45.
[48] Develioğlu, *age*., s.1134.
[49] Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türki*, Çağrı Yay, 7. Baskı, İstanbul 1999, s.1484.
[50] Pakalın, *age*., C.III, s.577.

sosyal bir gayeye vakfetmiş, yani vakıf kurmuştur.[51] Vakıfların kurulabilmesi için maddi gider kısmını vakfeden kişinin; vakfettiği miktarı, kullanım amaçlarını ve kullanım şeklini gösteren bir vakıf nizamnamesi-vakfiye- düzenleyerek, düzenlenen bu belgeyi şahitler huzurunda imzalaması ve belgeyi mahallin kadısına onaylatması gerekmekteydi.[52]

Vakıfların başlangıçta ferdi ihtiyaçların giderilmesi amacıyla ortaya çıkmışken daha sonraları, bu müesseseye ilgi gösteren milletlerin sosyal, kültürel yapısı, ihtiyaçları, eğilimleri ve zenginliklerine göre gelişerek hayatın her safhasında yerini almıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nde, hem ferdi hem de devleti ilgilendiren bir yaşam biçimi haline gelmişti.[53] Zira yol, köprü yapımı ve sulama çalışmaları gibi amme işleri, hastaneler yapımı ve fakirlere yardım gibi sosyal yardımlaşma faaliyetleri, eğitici ve öğretici kadroların ücretleri, talebelerin bakımı, medreseler ve kütüphanelerin yapımını teminat altına almaya yönelik kültür işleri, camiler inşası gibi dini hizmetler Osmanlı Devleti'nde vakıflar yoluyla idare edilmekteydi.[54]

b. Vakıfların Beledi İşlevi

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde birçok toplumsal nitelikteki beledi hizmetler, yukarıda ifade edildiği üzere vakıflar eliyle yürütülüyordu. Zira 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar şehirlerde belediye teşkilatından söz etmek mümkün değildi. Ayrıca beledi hizmetler için şehir sakinlerinden vergi de alınmıyor ve bu hizmetlerin yerine getirilmesine yönelik devletin düzenli bir mali yardımı da söz konusu olmamıştı. Bu ise bugün belediye teşkilatının üstlendiği hizmetlerin büyük bir bölümünün vakıf müesseseleri tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Osmanlı şehirlerinde en temel ihtiyaçlardan bir olan su, umumiyetle vakıflar tarafından temin edilmiştir. Üçüncü bölümde de ifade edildiği üzere Adana kentinde belediye kurulmadan evvel ve hatta kurulduktan sonra dahi şehrin su ihtiyacını sağlayan; 4 su dolabı, 4 çeşme, 10 su kuyusu, 8 sebil ve 8 su küpü vakıflar tarafından

[51] Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yay, İstanbul 2003, s.33.
[52] Neşet Ersoy, "XII. Yüzyıldan Günümüze Anadolu'da Sivil Toplum Örgütlenmesinin Tarihsel Gelişimi", *Türk İdare Dergisi,* S. 438, Mart 2003, s. 137.
[53] Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, TDV Yay, Ankara 1995,s,19
[54] Bahaeddin Yediyıldız, "Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi", *Vakıflar Dergisi*, S.15, Ankara 1982, s.24.

hizmete sunulmuştu.[55] Kentlerde bulunan vakıflar şehrin su ihtiyacından başka ulaşım, emniyet, sağlık, sosyal yardım, temizlik gibi daha birçok alanda hizmet vermişlerdir.[56]

Şehir dâhilindeki beledi hizmetlerin önemli bir bölümünün vakıflar tarafından yerine getirildiği dönemlerde, devlet sadece vakıf hizmetlerini denetlemeye yönelik faaliyet yürütmüştür. Vakıfların bu hizmetlerine dönük faaliyetleri, kadılar tarafından yerine getirilmiştir.[57] Osmanlı Devleti'nde vakıfların idaresi, 1826 yılında Evkaf Nezareti tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Böylece daha önce vurgulandığı gibi kadının vakıf malları üzerindeki yönetimi ortadan kalkmış oluyordu. Ancak vakıflar yine sosyal hayata dönük hizmetlerini yürütmeye devam etmişti.

B. Osmanlı Devleti'nde Modern Belediyeler

1. Tanzimat Dönemi Belediye Kurumları

a. İhtisap Nezareti

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde, özellikle İstanbul'daki belediye hizmetlerinin yürütülmesinde Yeniçeri Ağası'nın ve ona bağlı olan "elliatlıların"[58] önemli bir rolü bulunmaktaydı. Sultan II. Mahmud (1808-1839) zamanında 1826 yılında yeniçeriliğin ortadan kaldırılmasıyla birlikte belediye hizmetlerinde ciddi bir boşluk meydana gelmişti. Bu dönemde başta İstanbul olmak üzere şehir yönetiminde daha geniş yetkilerle kontrolün sağlanması maksadıyla yeni bir idari sistemin kurulması gerekli görülmüştü. 1826 yılında İhtisab Ağalığı Nizamnamesi ile ihtisab Ağalarına nazır unvanı verilerek İhtisab Ağalığı yeniden düzene sokulmuştur.[59]

Bu nizamnamede asıl iki önemli kısım dikkati çekmektedir. Birincisi; yeniçeriliğin ortadan kaldırılmasıyla birlikte yerine kurulan "*Asakir-i Mansure-yi Muhammediyye*" ordusunun masraflarının karşılanması ya da masraflarına kaynak

[55] Mustafa Alkan, *Adana'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Adana Sancağı Vakıflarının Analizi-Tüsoktar Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma-*, TTK Yay, Ankara 2014, s.260.
[56] Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi*, S.14, Ankara 1982, s.6-9.
[57] Behiç Çelik, *agm*., s. 596-597.
[58] Yeniçeri Ocağı mensuplarından ihtisap işlerine bakan bir kısım memurlara verilen unvandır. Pakalın, *age.*, C.1, s.522.
[59] Akgündüz, *age*., s. 518. Kazıcı, *Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtisab Müessesesi)*, s.35-36.

oluşturmak üzere, yeni bazı ihtisab vergilerinin ihdas edilmesi ve bu vergilerin düzenli bir şekilde tahsil edilmesidir. İkincisi; yine yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra İstanbul'da meydana gelen zabıta boşluğunun doldurulmasıdır.[60]

İstanbul'un gereksinimleri göz önünde tutularak hazırlanan İhtisab Nizamnamesi ufak tefek değişikliklerle eyalet ve sancak merkezlerinde benzer bir uygulamaya gidilmiştir. Nizamnameye göre; ihtisab nazırlarına, namaz kılmayan, oruç tutmayan ve yalancı şahitlik yapanlara şer'i cezaların uygulanmasını, terazi, kantar ve arşın gibi ölçü ve tartı aletlerinin kontrolü ile hamamlarda Müslüman-Hristiyan ayrımının sağlanması, taşradan İstanbul'a göçün önlemesi ve şehrin güvenliği ile ilgili gerekli önlemlerin alınması, mimar ağa ile birlikte şehrin imarının yapılması gibi birtakım görevler verilmiştir.[61]

Tanzimat dönemi ile birlikte Osmanlı Devlet teşkilatında yeni kurum ve kuruluşların ihdas edilmesiyle İhtsab Nezareti'nin görev ve sorumluluklarında bazı değişiklikler yapılmıştır. 1845 yılında polis ve 1846 yılında zaptiye müşiriyetlerinin kurulmalarından sonra nezaretin bir kısım vazife ve yetkileri bu kurumlara devredilmiştir. Nezaretin görevi ise esnaf ve narh işlerine bakmakla sınırlı kalmıştır.[62]

1855 yılına kadar müstakil olarak varlığını devam ettiren İhtisab Nezareti, bu tarihte kaldırılmış ve yerine İstanbul ile ona bağlı semtlerde "*Şehremaneti*" adıyla yeni bir organizasyona gidilmiştir.[63]

b. İstanbul Şehremaneti

Kırım Savaşı dolayısıyla İstanbul'un yaşadığı olağanüstü durum karşısında İhtisab Nezareti'nin yetersiz kaldığı gerekçesiyle kaldırılmasından sonra İstanbul'daki yerel hizmetler alanında yaşanan problemlere çözüm getirmek

---

[60] Akgündüz, *age*., s. 518-519.

[61] Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları Ankara 1997, s.121.

[62] Kazıcı, *Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtisab Müessesesi)*, s.37.

[63] İstanbul'da şehremanetinin kuruluşu hakkında farklı tarihler verilmiştir. Sevgi Aktüre, Şehremaneti'nin kuruluşunu 13 Haziran 1854 olarak belirtmiştir. Sevgi Aktüre, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C.IV, İstanbul 1985, s. 891, Ortaylı, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C.I, İstanbul 1985, s. 241.

maksadıyla 16 Ağustos 1855 tarihinde "*Şehremaneti"* adıyla bir kurum ihdas edilmiştir.[64] Şehremaneti'nin kuruluşuyla ilgili olarak Meclis-i Âli-i Tanzimat mazbatasında, oluşturulan kurumun şehir halkı için gerekli olan eşya ve yiyecek maddelerinin temini, pazar yerlerinin ve mahallelerin temizliği ile düzeninin sağlanması, fiyat kontrolü gibi temel konularla sorumlu olacağı belirtiliyordu.[65]

Şehremaneti, kuruluşu itibarıyla "Şehremini" ve "Şehir Meclisi" olmak üzere iki organa sahipti.[66] Yürütme organı durumundaki şehremini, Bab-ı Âli'nin seçimi ve Padişah'ın iradesiyle atanmaktaydı. Memur statüsüne sahip olan şehremini, Meclis-i Vâlâ'nın kadrosunda bulunmakla birlikte aynı zamanda Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin de doğal üyesi konumundaydı.[67] Ayrıca Şehremaneti, vergi koymak ve toplamak için Maliye Nezareti'ne, kaldırım yapım ve onarımı için Umur-ı Nafia Nezareti'ne, güvenlik için Zaptiye Nezareti'ne ve esnafın teftişi ile kontrolü için de Ticaret Nezareti'ne başvuracaktı. Bu haliyle Şehremaneti bol yazışmalı, çok geniş görevli ve az yetkili bir konuma sahipti.[68]

Şehremaneti'nin ikinci organı olan Şehir Meclisi, danışma ve karar alma organıydı. Meclis, İstanbul'da oturan her sınıf Osmanlı tebasından ve esnafın saygın olanından tayin edilecekti. Bu meclis, Padişah'ın belirlediği on iki üye, başkanlık görevini yürüten şehremini ve iki şehremini muavini olmak üzere on beş kişiden oluşacaktı. Meclis, haftada iki kere toplanacak, gerekli görüldüğü takdirde şehremini de toplantıya katılacaktı. Meclis üyelerinin üçte biri her yıl yenilenecekti. Meclisin görev alanına giren konular; halkın zorunlu ihtiyaçlarının temin edilmesi, narh tespiti ve denetimi, esnafın denetimi ve anlaşmazlıkların çözümü, temizlik ve düzenin sağlanması ile çarşı ve pazar yerlerinin denetiminin yapılmasıydı.[69]

İstanbul'da yerel hizmetlerde iyileşme sağlanması amacıyla kurulan Şehremaneti, beklenen başarıyı ortaya koyamamıştı. Bu başarısızlığı gören merkezi yönetim, yeni model arayışlar içerisine girmişti. Şehir meclisinin mevcut görevleriyle meşgul olması karşısında yeni belediye yapısı ve mevzuatı hazırlamak üzere gerek

---

[64] Yeliz Kantar. *Osmanlı'dan Günümüze Sivas Belediyesi*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2011, s.32.

[65] Oktay, *Osmanlıda Büyükşehir Belediye Yönetimi İstanbul Şehremaneti*, Yeditepe Yay, İstanbul 2011, s.17.

[66] Ergin, *MUB*., C.3, s.1271.

[67] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s.134. Oktay, *age*., s.17-18.

[68] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880*), s.133-134.

[69] Ergin, *MUB*., C.3, s.1272-75; Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s.135.

Osmanlı ve gerek yabancı devlet vatandaşı, İstanbul'da ikamet eden ve belediye işleri konusunda bilgi sahibi olan kişilerden bir komisyon oluşturulması fikri benimsendi. Bu öneri padişah tarafından da uygun bulunarak 1856 yılında "*İntizam-ı Şehir Komisyonu*" kuruldu.[70]

Bu komisyon bir reform komisyonu olmanın ötesinde, yol güzergâhlarının belirlenmesi, yeni yolların açılması, mevcut yolların iyileştirilmesi, kaldırımların döşenmesi, büyük caddelerin aydınlatılması ve çöplerin düzenli olarak toplanması gibi bayındırlık faaliyetleriyle öne çıktı. Mali alanda şehremanetine gelir oluşturmak maksadıyla hayvan ve arabalardan vergi alınması (taşradan ve yabancı memleketlerden İstanbul'a gelen at, katır vs. gibi yük hayvanlarının nallarının her birinden on beşer para duhuliye resmi) yoluna gidildi. Kaldırım masraflarına yönelik ise hane ve dükkân sahiplerinin de (fakir olanlar hariç, diğerlerinden otuz kuruşa kadar) katılımı sağlandı.[71]Ancak bu komisyonda istenilen kanun çalışmasını gerçekleştirilemediğinden komisyonun çalışmasına son verilmiş ve yedi kişiden oluşan yeni bir komisyon oluşturulmuştu.[72]

Yeni komisyon, belediye yapısının iyileştirilmesine yönelik yedi maddelik bir rapor hazırladı. Raporda, İstanbul'a belediye alanında yapılacak bir reformun başarıya ulaşması için yabancı devletlerin desteğinin alınması ön şart olarak görüldü. Ayrıca şehrin yol, su, kaldırım, aydınlatma ve temizlik problemleri hakkında çözüm önerileri getirilmişti. Komisyonun en önemli çalışması, ileriki yıllarda belediye teşkilatının temeli olarak kabul edilecek olan yönetim biçimini öngören kanun tasarısı olarak belirtilmektedir. Buna göre, İstanbul'da şehremaneti yanında daha alt kademede şehir; bölgelere ayrılacak, her bir bölgede ayrı bir belediye dairesi kurulmuş olacaktı. [73]

2. Osmanlı Devleti'nde Modern Belediyeler: Altıncı Daire-i Belediyye

İstanbul'da kurulması öngörülen 14 belediye dairesinin tümünün birden kurulması yeni bir yönetim tarzının ilk kez kullanılıyor olması nedeniyle, fazla masraflı ve gerçek dışı olacağı düşüncesiyle uygulamaya ilk olarak Beyoğlu-Galata

[70] İlgili nizamname ve komisyon kararları için bkz. Ergin, *MUB*, C.3 , s.1278-1297.
[71] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s.141.
[72] Oktay, *age*., s.21-22.
[73] Oktay, *age*., s.22.

bölgesi olarak adlandırılan "*Altıncı Daire"*de başlanılmasına karar verilmişti.[74] Beyoğlu-Galata bölgesinin pilot uygulama olarak benimsenmesinin nedeni nüfus ve sosyal çeşitliliğinin fazlalığı, ticaret ve finans kurumlarının burada yoğunlaşması, şehrin Avrupa'ya açılan penceresi konumunda bulunması, binalarının itinalı ve sakinlerinin beledi hizmetlerden anlayan kişiler olması olarak belirtilmektedir.[75] Altıncı Daire'nin fonksiyonları arasında kaldırım, suyolları, lağımların inşası ve tamiri, çevre düzeni ve temizliği ile yollarda gelip geçenlere rahatsızlık verecek durumların önlemesi gibi hususiyetler vardı.[76]

Yeni belediye dairesinin başkan ve meclisinin halkın seçimiyle iş başına gelmesi yöntemi kabul edilmişti. Ancak bu uygulamanın mümkün olamayacağı düşüncesiyle devlet tarafından atanması kabul edilmiştir. Bu çerçevede hazırlanan nizamnamenin 1857 yılında yürürlüğe girmesiyle birlikte "*Altıncı Daire-i Belediye*" kurulmuştur.[77]

Altıncı Daire-i Belediye'nin yönetim yapısında iki organ bulunmaktadır. Bunlardan biri "Müdür" diğeri "Daire Meclisi" dir. Memur statüsüne sahip olan daire müdürü, Bab-ı Âli'nin seçimi ve Padişahın onayı ile atanmaktaydı.[78] Müdür'ün daire meclisine başkanlık etmek, meclis ile Sadaret arasındaki ilişkileri yürütmek, meclisin almış olduğu kararların uygulanmasını sağlamak, gerek görüldüğü hallerde meclisi toplantıya çağırmak gibi görevleri vardı.

Belediyenin karar organı olan daire meclisi ise; daire müdürü, yedi asıl, dört müşavir, iki müdür muavini ve bir tercümandan oluşan 15 üyeden meydana gelmekteydi.[79]Meclise üye seçilebilmek için daire sınırları içerisinde en az 100.000 kuruşluk emlake sahip olmak ve on yıldan beri İstanbul'da ikamet etmek ile belediye işlerinden anlamak şartına haiz olmak gerekliydi.[80] Bu özellikleri taşıyanlar içerisinden Bab-ı Âli tarafından seçilen kişiler tıpkı müdürün atanmasında olduğu gibi padişahın onayı ile üyelik sıfatı kazanmaktaydı. Meclis üyelerinin yarısı altı ayda bir yenilenmekteydi.

---

[74] Ortaylı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel yönetim Geleneği*, s.130.
[75] Oktay, *age*., s.23. Ortaylı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel yönetim Geleneği*, s.130.
[76] *Düstur, Tertib-i Evvel*, C.2, s.460. (Madde 2).
[77] Oktay, *Osmanlıda Büyükşehir Belediye Yönetimi İstanbul Şehremaneti*, s.24.
[78] Ortaylı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel yönetim Geleneği*, Hil Yayınları, Ankara 1985, s.132.
[79] Oktay, *age*., s.24.
[80] *Düstur, Tertib-i Evvel*, C.2, s.460. (Birinci fasıl, Dördüncü madde).

Altıncı Daire Meclisi'nin görevleri arasında panayır, lokanta, tiyatro, çarşı, kahvehane, balo, mektep ve meyhane gibi yerlerin denetlenmesi, yeni yolların açılması ve mevcut olanların genişletilmesi, dairenin temizliğinin sağlanması, yolların sulanması, kanalizasyon şebekelerinin kurulması, su yollarının bakım ve tamiri, ölçü ve tartı aletlerinin kontrolü, tehlikeli ve eski binaların yıkımı, zahire satışının denetlenmesi, gelir ve giderin denetimi, belediyenin ihalelerinin gerçekleştirilmesi ve vergi tahsil edilmesi şeklinde düzenlenmişti.[81] Meclisin haftada iki defa toplanması öngörülmüş ve gerektiğinde müdür tarafından toplantıya çağrılmasına imkân sağlanmıştı. Meclis'te kararların alınmasında gizli oylama ve çoğunluk yöntemi esas kabul edilmişti. Ayrıca meclis tutanakları Türkçe ve Fransızca olarak kaleme alınacaktı.[82]

Altıncı Daire'nin alt örgütlenmesinde müdür ve meclise karşı sorumluluğu bulunan iki müdür yardımcısı (muavin) bulunmaktaydı. Meclisin yazışmaları bir başkâtip ile kâtiplerin sorumluluğundaydı. Yine meclisin müşavir statüsündeki üyeleri arasında tabip, mimar ve mühendisler bulunmaktaydı. Ayrıca dairenin mali işleri Sandık Emini ve emrindeki diğer görevlilerinin sorumluluğundaydı. Bu şekliyle Altıncı Daire-i Belediye basit bir teşkilata sahipti.[83]

Altıncı Daire-i Belediye, Beyoğlu ve Galata bölgesinin siyasi, sosyal ve ekonomik öneminden dolayı özel statü ve imtiyazlara sahipti. Şehremaneti, nezaretlere bağlı iken Altıncı Daire-i Belediye doğrudan Sadaret'e bağlı bulunmaktaydı. Bu şekliyle belediye, karşılaştığı birçok problemi devletin en üst seviyesinden gördüğü destek ile çok kolay bir şekilde aşabilmişti. Altıncı Daire sınırları içerisinde imar yetkisinin verilmesi buna örnek teşkil etmektedir. Yine emlak vergisinin tahsil yetkisinin verilmesi mali alandaki imtiyazlarına örnek olarak gösterilebilir. Ancak Altıncı Dairenin bu imtiyazlara sahip olmasının yanında birçok konuda hükümetin iznini gerektiren idari vesayet düzenlemelerine maruz kaldığı da görülmekteydi. Özellikle yıllık gelir ve harcama kalemlerinin denetlenmesi, yeni vergiler ile memurların tayini için izin alınması bunlara örnek gösterilebilmektedir.[84]

[81] *Düstur, Tertib-i Evvel*, C.2, s.470. (53. Bend).
[82] Oktay, *age*., s.25.
[83] Oktay, *age*., s.25-26.
[84] Oktay, *age*., s.26.

Altıncı Daire-i Belediye, devletin üst düzeyde sağlamış olduğu imkânlar, ekonomik açıdan güçlü bir bölgede olması ve elde ettiği mali kaynaklar ile yerel hizmetlerin olumsuzlukları içinde nispeten başarılı hizmetlerde bulunmuştur. Bu hizmetlere kadastro çalışmalarının yapılması, Karaköy yangınından sonra bölgede gerçekleştirilen imar faaliyetleri, sokakların temizliği, bazı caddelerin petrol fenerleri ile aydınlatılması, Taksim'de park yapılması ve yeni yolların açılması örnek gösterilebilir.[85]

C. Taşra Belediyeleri ve Adana Belediyesi'nin Kuruluşu

1. Taşra Belediyeleri

İstanbul dışındaki Osmanlı kentlerinde belediye örgütlenmeleri 1860'lı yıllardan sonra oluşmaya başlamıştı. Bu yıllardan önce Osmanlı taşra kentlerinde Avrupa şehirlerindeki gibi bir belediye idaresi olduğunu söylemek güçtür. Şehir üzerinde resmi idare kurumlarına da rastlanmamaktaydı. Ayrıca belediye tüzük ve yönetmelikleri bir araya getirilerek yasalaşmamıştı. Klasik dönemde şehir yönetimi fermanlara, adli hükümlere, âdet ve geleneklere göre sağlanmıştı. Bunlara bakılarak Osmanlı kentlerinde yaşayan halka belediye hizmetlerini sunacak herhangi bir şehir organizasyonunun olmadığı anlamı çıkarılamaz. Nitekim klasik Osmanlı sisteminde temel beledi hizmetler, mahalle teşkilatı, vakıf ve loncalar gibi yerel kurumlar tarafından yerine getirilir ve kadı tarafından denetlenirdi. Ne var ki XIX. yüzyılda Osmanlı kentlerinde önemli yapısal değişiklikler geçirmekte olan bu geleneksel kurumlar giderek ve hızla etkinliklerini yitirmeye başlamışlardır. Ayrıca bu dönemde, yeni kent merkezleri ortaya çıkmakta, kentlerde hızlı büyüme ve nüfus artışı da yeni bir altyapı ve yeni kurumlar gerektirmekteydi. Bu nedenlerle çağın farklılaşan koşullarıyla şekillenmekte olan kentsel dönüşümün klasik kurumlar aracılığı ile denetlenip yönlendirilmesi de mümkün görünmüyordu.[86]

Osmanlı Devleti'nde klasik şehir yönetimine ilk müdahale II. Mahmud tarafından yapılmıştır. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte kentlerin beledi hizmetlerinde denetim organı konumundaki kadının da icra kuvveti

[85] Ortaylı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel yönetim Geleneği*, s.138. Oktay, *age.*, s.26-27.
[86] Yasemin Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, Phoneix Yay, Ankara 2004, s.134-135.

elinden alınmıştı. 1870 yılında Nizamiye mahkemelerinin kurulması ise kadıların yargı yetkisini de daraltmıştı. Böylece kent yönetiminde ciddi bir otorite boşluğu çıkmıştı. Osmanlı vilayetlerinde kadılardan boşalan kent yönetimi tam da bu yıllarda kurulmaya başlanan modern belediyelerle doldurulmaya çalışılmıştır.

Osmanlı vilayetlerinde modern belediyelerin kuruluşunu Ortaylı; önce liman şehirleri ve ulaşım merkezleri olarak belirtmekte ve bunun nedenini de bu yerlerdeki bazı grupların, tüccar ve yabancı uyrukluların şehrin yönetiminde düzenli ve modern beledi hizmetleri istemelerinden ileri geldiğini ifade etmektedir. [87]

Osmanlı hükümeti açısından modern belediyelerin kuruluşu, çeşitli kurumlar tarafından görülmekte olan kent hizmetlerini tek elde toplamak, düzenlemek ve daha bir kontrol etmek amacını gütmekteydi. Zira Tanzimat felsefesine göre reform, merkezileşme, sistemleşme ve denetim anlamına gelmekteydi. Tanzimat reformlarıyla devletin görevleri hayatın bütün alanını kapsayacak kadar genişletilmeye çalışıldı. Dolayısıyla diğer mahalli idare kurumları gibi belediye teşkilatı da devlet otoritesini kurma hedefi doğrultusunda çıktı. Nitekim merkez için potansiyel tehdit olarak görülen ayan ve eşrafa yönetsel bir takım işlevler yüklenerek denetlenecek bir ortam oluştu.[88] Öte yandan belediyelerin kurulmasında kentlerdeki Avrupalıların ya da Avrupa ile artan ticari ilişkilerin etkisini tamamen yok saymak da doğru değildir. Zaten otoritenin yeniden sağlanması için yapılan çalışmaların, Batı'nın ekonomik ve siyasi nüfuzunun güçlenmesiyle eş anlamlı olduğu bilinen bir gerçektir. Diğer taraftan reformları yöneten Tanzimatçıların hedefi, Avrupa'nın üstünlüğüne karşı onun kazanımlarını kullanarak mücadele etmek ve bu mücadeleyi merkezi hükümet aracılığı ile sürdürmekti. Bu hedefin kent alanındaki izdüşümü ise batılı anlamda bir kent yaratmak olarak görülmektedir. [89]

Osmanlı vilayetlerindeki belediye teşkilatıyla ilgili ilk yasal düzenlemeler 1864 Vilayet Nizamnamesinden sonra yapılmıştı. 1864 kanunu'nda, Fransız komün sistemi örnek alınarak, "*her köy bir belediye dairesi"* sayılmışsa da şehir ve kasabalarda kurulacak belediye daireleri için başka bir hükme yer verilmemişti.[90]

---

[87] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s.171.
[88] Erkan Serçe, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*, Dokuz Eylül Yay, İzmir 1998, s.34-35.
[89] Serçe, *age*.,s.35.
[90] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, s. 177.

Ancak Hükümet, bazı vilayetlerde belediye örgütlenmelerine duyulan ihtiyaçların arttığını görünce, bunları karşılamaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Hükümet taşra vilayetlerinde belediye örgütlenmelerini öncelikle numune şeklinde denemek ve daha sonra yaygınlaştırmak maksadıyla ilk olarak, diğer pek çok konuda olduğu gibi, Mithat Paşa'nın yönetimindeki Tuna Vilayetinde uygulamaya gitmiş ve başarılı sonuçları görmesi neticesinde de diğer vilayetlerde örgütlenmenin yaygınlaştırılması için çalışma başlatmıştı. Bunun üzerine, 1867 yılında, önce *"Vilayet Dâhilinde Olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Daire-i Belediye Meclislerinin Suret-i Tertibi ve Memurların Vezaif-i Hakkında Talimat"* başlıklı dokuz bentlik bir talimatname ve daha sonra *"Daire-i Belediye Meclisinin Vezaif-i Umumiyesi Hakkında Talimattır"* başlıklı ve 25 Temmuz 1867 tarihli on altı bentlik diğer bir talimatname yayınlamış ve bununla kurulması düşünülen belediye örgütlerinin statüleri ve görevleri belirlenmişti.[91] Belediyenin görevlerini, belediye reisinin nasıl tayin olacağını, belediye meclisinin üyelerini tarif eden bu talimatlar, İzmir, Selanik, Erzurum, Tuna ve Bağdat vilayetleri gibi yerlerde işlemeye başlayan belediyeler için bir statü getirmiştir.[92] Bundan sonra 1871 yılında ilan edilen Vilayet Nizamnamesinde belediye teşkilatına başlı başına ayrı bir kısım ayrılmıştı.[93] Nizamnamenin yedinci faslı ile 1867 tarihli talimatlara açıklık getirilmekle birlikte belediyenin görevleri, belediye meclisine seçilebilmek için gerekli şartlar, belediyenin gelir ve gider kalemleri daha ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Nitekim bu yasal düzenlemelerin uygulamaya sokulması Osmanlı hükümetine belediye hakkında önemli bir tecrübe kazandırmıştır.

23 Aralık 1876 tarihinde açılan Meclis-i Mebusan'ın ilk görevi, vilayetlerdeki belediye teşkilatını yeniden düzenleyecek bir kanun çıkarmak olmuştu. 5 Ekim 1877 tarihinde uygulamaya sokulan Vilayet Belediye Kanunu,[94] bazı maddelerde değişiklikler yapan ek düzenlemelerle takviye edilerek, 1930 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.[95]

---

[91] *Düstur, Tertib-i Evvel*, C.2, s.491-497.
[92] İzmir'de belediye teşkilatı 1864'te, Erzurum'da 1866'da ve Bağdat'ta ise 1869 yılında oluşturulmuştur. Murat Küçükuğurlu, *Erzurum Belediyesi Tarihi I*, Dergâh Yay, İstanbul 2008, s.33.
[93] *Düstur, Tertib-i Evvel*, C.1, s.649-651.
[94] Nizamnamenin tam metni için bkz. Ergin, *MUB.*, C.4, s.1658-1671.
[95] Avcı, *age.*, s.137.

2. Adana Belediyesi'nin Kuruluşu

Bu yasal düzenlemelerle belediye teşkilatı Osmanlı vilayet örgütü içerisinde idari bir varlık olarak tanınmış oluyordu. Nitekim XIX. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı topraklarında kurulan belediye teşkilatlarının sayısı giderek artmıştı. Adana Belediyesi, kuşkusuz Osmanlı taşra vilayetlerinde belediyelerin kurulması yönünde çıkarılan 1867 tarihli talimatlardan yaklaşık bir yıl gibi kısa bir süre içerisinde kurulmuştur. Nitekim Adana'da belediye teşkilatının ilk olarak ne zaman kurulduğuna dair farklı görüşler bulunsa da[96], 31 Ocak 1871 tarihli Şura-yı Devlet evrakında Adana Belediyesi'nin kuruluş tarihi 16 Temmuz 1868 olarak ifade edilmiştir.[97] Adana Belediyesi, kurulduğu tarihte vilayet belediyesi şeklinde tanzim edilmemiş, ancak 1870 yılında vilayet statüsünü[98] kazandıktan sonra vilayet belediyesi haline dönüştürülmüştür. Kurulduğu tarihten itibaren çalışmalarına başlayan Adana Belediyesi, kanun ve yönetmeliklerin vermiş olduğu imkânlar doğrultusunda kentin yaşanılabilir bir şehir haline gelmesi için faaliyetlerde bulunmuştur.

3. Adana Belediyesi'nin Yetkileri

a. Belediye'nin İdari Özerkliği

1877 Vilayât Belediye Kanunu ve sonrasında giderek zenginleşen belediye mevzuatı ile belediyelere günümüzdeki hukuk anlayışına uygun bir tüzel kişilik kazandırıldığını öne sürmek gerçekten güç olmasına karşın yine de bu yönde bir gelişme olduğunu vurgulamak lazımdır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, gerek 1867 tarihli talimatnamelerde ve gerekse de 1877 tarihli Vilayât Belediye Kanunu'nda bu meselenin açıkça belirtilmiş olmaması, belediyelerin tüzel kişiliğe sahip olmadıkları

[96]1967 Adana İl Yıllığı'nda Adana Belediyesi'nin kuruluş yılı hakkında net bir tarih verilmez iken 1868-1870 yılları arasında kurulduğu ifade edilmektedir. *1967 Adana İl Yıllığı*, s.16. 1991. Adana İl Yıllığında ise Adana Belediyesi'nin kuruluş yılı 1871 olarak belirtilmiştir. *1991 Adana İl Yıllığı*, s.280. Adana Belediyesi'nin kuruluşu hakkında devlet ve vilayet salnamelerinde ilk bilgiler H.1286 (1869-1870) Halep Vilayeti Salnamesinde yer almaktadır. Salnameye göre, Adana Belediye başkanı Süleyman Efendi'dir. *HVS*, H.1286, s.73.

[97]Adana Belediyesi'nin kuruluş tarihi "1284 yılının Temmuz ayının 4. günü" yani 16 Temmuz 1868 olarak ifade edilmiştir. Ayrıca 20 Nisan 1869 tarihinden 30 Ekim 1869 tarihine kadar Adana Belediyesi başkanlığı görevini 1.000 kuruş maaşla Adana Meclis-i İdare-i Liva azası Hacı Derviş Ağa yapmıştır. *BOA, ŞD, 2115/20,* 20 Muharrem 1289 (30 Mart 1872) Belgenin asıl tarihi 9 Zilkade 1287 (31 Ocak 1871).

[98] Özlem Karsandık, *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana: 1839-1876*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2012, s.61.

anlamına gelmemelidir. Nitekim 1877 tarihli kanununun üçüncü maddesinde belediye meclislerinin görevleri arasında; meclisin belediye aleyhine açılan davalarda savunma görevi olduğuna işaret edilmiş ve belediye hukukunun korunması için gerekli görüldüğü takdirde belediye tarafından dava açılabileceği belirtilmişti.[99] Adana Belediyesi'nin haklarının korunması maksadıyla belediye bünyesinde avukat (dava vekilleri) istihdam edildiği,[100] bidayet mahkemesinde davalar açıldığı[101] ve belediyeye ait mülklerin kendi adına tapuya kaydettirildiği bilinmektedir.[102] Bunların dışında nahiye ve belediye meclisleri bazı davalara bakmakta ve gerekli yaptırımları yerine getirmekteydi. Özellikle mahsulat arasında başıboş gezdirilen hayvanlardan dolayı mahsulatta zarar ve ziyanlar oluşmaktaydı. Bunların davası da nahiye ve belediye meclislerinde görülürdü. Ancak Şura-yı Devlet'çe verilen karar ve Dâhiliye Nezareti tarafından 15 Temmuz 1901 tarihinde tüm vilayetlere gönderilen yazıda "bundan böyle zarar-ziyan davalarına Mehakim-i Nizamiye'de bakılması gerekliliği" vurgulanmıştı. Buna karşılık Adana Belediyesi, 12 Haziran 1909 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda bu tür davalara tekrar nahiye ve belediye meclislerinin bakmasını istemiş, o sayede davaların daha kısa zaman içerisinde çözüleceğini ifade etmişti. Dolayısıyla belediyelerin durumunu ayrıntılarıyla düzenleyen 1877 Vilayât Belediye Kanunu'nda tüzel kişiliklerin hukuken haiz olması gereken niteliklerin belli ölçüde belediyelere de kazandırıldığını ve daha da önemlisi bunların hayata geçirilmekte olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer taraftan, modern belediyelerin bütünüyle özerk hareket eden idari organlar olduğu iddiasında da bulunmamak gerekir. Nitekim Adana Belediyesi, vilayet yönetiminin bir parçası olarak değerlendirildiğinde belediye örgütü, kentin bayındırlık ve imar faaliyetleriyle kamu hizmetlerinde tek başına hareket edebilecek ölçüde yetki genişliğine sahip değildi. Adana Belediyesi, sadece mali açıdan değil idari bakımdan da vilayet idare meclisinin kontrolü altında çalışmaktaydı. Belediye

[99] Avcı, *age*, s.169.
[100] Adana Belediyesi bünyesinde çeşitli yıllarda avukat (dava vekilleri) çalıştırılmış ve belediye ile dava edilen kişi arasında mahkeme işlerini belediye adına bizzat yerine getirmiştir. Avukatlara (dava vekillerine) çalıştıkları veya görev yaptıkları süre içerisinde belediye tarafından maaş verilmiştir. Örneğin 1913 yılında dava vekiline aylık 1.500 kuruş olmak üzere yıllık 18.000 kuruş maaş ödemesi yapılmıştır. *BOA, ŞD*, 2133/7, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904) ve *DH. UMVM, 138/6*, 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).
[101] *BOA, ŞD, 2681/16*, 18 Receb 1315 (13 Aralık 1897).
[102] *BOA. DH. MKT, 358/40*, 8 Şevval 1312 (4 Nisan 1895).

meclisinin hemen her konuda aldığı kararlar çoğunlukla meclis-i idarenin onayına sunuluyordu. Nitekim Cemiyyet-i Belediye organının oluşturulması hiç kuşkusuz bunu açıkça göstermekteydi. Yine bu doğrultuda bazen belediye işleriyle ilgili olarak valinin onayı ya da iradesine başvuruluyordu. Hatta bazı zamanlarda kent merkezinde yapılacak olan işlere vali tarafından bizzat ön ayak olunuyor ve belediye ile ilgili çeşitli yazışmalar dahi valilikçe yürütülüyordu. Örneğin 11 Temmuz 1910 tarihinde Adana Belediyesi, Türkiye Milli Bankası'ndan[103] kendi namına 100-150 hane inşası için istikraz talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Türkiye Milli Bankası, Londra ile görüşmelerde bulunmuştur. Yapılan görüşmeler neticesinde Adana'nın nüfusu, ticareti ve belediyenin yıllık geliri ile talep edilen paranın nerelere sarf edileceğinin teferruatlı bir şekilde bildirilmesi gerekliliği ifade edilmiştir. Bunun üzerine Adana Valisi Cemal imzasıyla 14 Temmuz 1910 tarihinde Türkiye Milli Bankası'na teferruatlı bilgi sunulmuştur. Bu bilgiden Adana şehir nüfusunun 70.000, vilayetin tüm nüfusunun ise 600.000'e yakın olduğu belirtilmiştir. Adana Belediyesi'nin yıllık bütçesinin ise 10.000 lira tutarında ve istikraz edilecek paranın belediyeye gelir getirmesi maksadıyla belediye namına 100-150 hane inşasına kullanılacağı izah edilirken ayrıca belediyenin bu hanelerden yıllık 3.000-3.500 lira kadar gelir elde edeceğinin tahmin edildiğine yer verilmiştir.[104]

Vilayet İdare Meclisi'nin Adana Belediyesi'ne bu yöndeki müdahalesi, hiyerarşik olmaktan ziyade vesayet esaslarına dayanıyordu. Diğer bir deyişle, belediyenin yasal çerçeveler içerisinde verdiği hükümler doğrudan onaylanıyor, büyük para ve yetkiye ihtiyaç duyulduğunu gösteren mali işler ve kent hizmetleri ise öncelikle meclis-i idarede görüşüldükten sonra merkezi hükümete bildirilerek olumlu veya olumsuz bir sonuca ulaşılıyordu.[105]

İncelenen dönem içerisinde Osmanlı kentlerinde temizlik, aydınlatma, ulaşım, su ve kanalizasyon hizmetleri gibi büyük masraflar gerektiren bayındırlık ve altyapı hizmetleri, liberal ekonominin esasları dâhilinde, ihaleye çıkarılarak çoğunlukla yabancı sermayeli şirketlere imtiyaz verilmek suretiyle yerine getirilmeye

[103] Türkiye Milli Bankası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Irmak Karabulut, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yabancı Bankaların Çalışmaları: Türkiye Milli Bankası Örneği", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y.6, S.85, Aralık 2018, s. 379-406.
[104] *BOA, DH. İD, 112/53*, 24 Şaban 1328 (31 Ağustos 1910).
[105] *BOA, DH. İD, 201/3*, 20 Receb 1331 (25 Haziran 1913).

çalışılmıştır.[106] Diğer taraftan 1877 tarihli Vilayât Belediye Kanunu dahi belediyelere kent hizmetlerinin yerine getirilmesi adına gerektiğinde imtiyaz verme hakkı ve salahiyeti tanımamıştı. Gerçi imtiyaz müddeti ne olursa olsun bu hususlara dair her türlü imtiyaz hükümet tarafından verilmekteydi.[107] Fakat bu hususta XX. yüzyılın ilk çeyreğinde bazı değişikliklerin meydana geldiğini söylemek gerekmektedir.[108]

b. Şehrin Sınırları ve Adana Belediyesi'nin Yetkileri

Osmanlı Devleti'nde İstanbul'da belediye daireleri sınırlarının tespitine 1868 tarihli Dersaadet İdare-i Belediye Kanunu'yla başlanmışken, taşra belediyelerin kurulmasını düzenleyen gerek 1867 talimatnameleri ve gerekse de ondan sonra çıkarılan 1871 tarihli Vilayet Nizamnamesi ve 1877 tarihli Vilayetler Belediye Kanunu'nda, belediyelerin sınırları hakkında herhangi bir hükme rastlanılmamaktadır. Zira S. Tümerkan, bu hususun ilk olarak 2 Mart 1926 tarihinde Vilayât Belediye Kanunu'na zeyl olarak çıkarılan bir kanunla giderildiğini ifade etmektedir. Kanuna göre; "*Her kasaba ve şehrin sınırı o kasaba veya şehre ait tarla, bağ, bahçe ve otlakları içeride kalmak, tepe ve dere gibi sabit noktalardan geçmek üzere belediye meclisi tarafından bir mazbata ile tespit olunur. Bu mazbataya ayrıca bir harita da ilave edilir.*"[109] Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Adana Belediyesi'nin yetki alanına giren sınırların şehir dâhilinde veya haricinde nerede başladığı ve bittiğini kesin surette belirlemek güçtür. Fakat belediyenin denetim ve müdahalelerinin şehrin fiili sınırlarının çok ötesine geçtiğini ve hatta bu durumun vilayet geneline yayıldığını söylemek mümkündür. Zira vilayet genelinde belediyesi bulunmayan nahiye ve köylerin genel sağlık durumlarının teftişi için gelen sağlık müfettişinin harcırahı Adana Belediyesi tarafından karşılanmıştı.[110] Hatta bu nahiyelere gönderilecek olan aşı memurlarının dahi maaşları Adana Belediyesi

[106] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı mahalli İdareleri (1840-1880)*, s.218-219.
[107] Avcı, *age*, s.171.
[108] *BOA, BEO, 4213/315960*, 14 Şevval 1331(16 Eylül 1913) ve *ŞD, 511/10*, 21 Muharrem 1341 (13 Eylül 1922). 1910 yılında Adana'da elektrik tevziatı ve elektrikli tramvay tesisi kurulması için Osman Vehbi Bey'e imtiyaz verilmişse de Adana'da elektrik işi atıl kalmıştır. Naci Akverdi, *Adana: Cumhuriyet'ten Evvel ve Sonra*, Ulus Basımevi, Ankara 1938, s.44.
[109] Sıddık Tümerkan, *Türkiye'de Belediyeler (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*), R. Zelliç Basımevi, İstanbul 1946, s.123.
[110] *BOA, DH. MKT, 2191/74*, 6 Zilhicce 1316 (17 Nisan 1899).

tarafından ödenmişti.[111] Bu tür uygulamalar vilayet sınırları dışına da taşmıştı. Nitekim 1908 yılında Adana Belediye tabibinin Maraş'ın Zeytun kazasında Ermeni milletine mensup çocukların aşılarının yapılmasında önemli hizmeti görülmüştü.[112]

Osmanlı Devleti'nde belediyelere tanınan yetki sınırının belirli olmaması nedeniyle belediye gelir kalemlerinin nerelerde başlayıp bittiğinin ve ne şekilde olduğunun izahı dahi zordur. Örneğin 1891 yılı Adana Belediyesi gelir defterinde, Adana kazasına bağlı lağvedilmiş nahiye belediyelerinin vergi gelirleri, Adana Belediyesi'nin gelirleri arasında gösterilmişti.[113]

[111] Adana Belediyesi, Karsandı nahiyesine tekrar gönderilecek olan aşı memuru ücretine 1890 yılında 5.000 kuruş, 1891 yılında dahi 6.000 kuruş ücret vermişti. *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311(13 Eylül 1893).

[112] *BOA,, DH. MKT, 2630/98*, 16 Ramazan 1326 (12 Ekim 1908) ve *DH. MKT, 2663/63*, 21 Şevval 1326 (16 Kasım 1908).

[113] *BOA ,DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311(13 Eylül 1893).

II. BÖLÜM

ADANA BELEDİYESİ'NİN İDARİ YAPISI VE PERSONEL

A. İdari Yapı

Belediyelere çok çeşitli görevler yüklenerek geniş faaliyet alanı kazandırılmaya çalışılması, daha önceki yasal düzenlemelerden farklı olarak 1877 Kanunu'yla mümkün olmuştur. Kanun'da ilk kez belediyeler için modern finansal düzenlemeler yapılmakta, belediyelerin özel gelir ve giderlerinden oluşan yıllık bütçelere sahip olması öngörülmekteydi. Bunun yanı sıra belediyelere kentlerin imarı için istimlak yetkisi de verilmiş ve işletmeci belediyeciliğe imkân tanınmak istenmiştir.[114] Belediyelerin 1877 kanunu ile üstlendiği görev ve hizmetleri yerine getirebilmesi, her şeyden önce idari yapısına, personel olanaklarına, mali kaynaklarına ve yetkilerini fiilen ne ölçüde kullanabildiğine bağlıdır. Bu açıdan Adana Belediyesi'nin idari yapısının belirlenmesi için belediye örgütü organlarının nelerden teşekkül ettiğini saptamak gerekmektedir.

1. Belediye Seçimleri

Osmanlı taşra vilayetlerinde belediye seçimleri hakkındaki bilgiler 1877 yılında yürürlüğe giren Vilâyât Belediye Kanunu'na kadar pek sınırlı ve ayrıntılı bir şekilde verilmemişti. 1867 tarihli *"Vilayet Dâhilinde Olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Daire-i Belediye Meclislerinin Suret-i Tertibi ve Memurların Vezaif-i Hakkında Talimat"* başlıklı talimatnamenin ikinci bendinde; belediye başkanlığına devlet memurları arasından seçim yapılıp içlerinden birisi tayin olunacak ve bulundukları yerlerin ileri gelenlerinden emlak ve arazi sahibi olan altı kişi de üye olarak seçilecekti. Bunlar da ücretsiz olarak hizmet edecekler ve iki seneliğine seçileceklerdi. Ayrıca her yıl yarısı değişecekti. Bunların seçilme usulleri vilayet meclisleri hakkında mevzu olan seçilme esasları üzerine olacak ve kasaba ihtiyar

[114] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1800),* s.187.

meclisleri tarafından seçilip hükümetçe tefrik ve tasdik olunduktan sonra tayin olunacaklardı.[115]

1871 Vilayet Nizamnamesinde İdare-i Belediye Meclisi'nin ise bir başkan, bir başkan yardımcısı ve altı azadan oluşacağı ifade edilmiş ve bir cinayet veya cünha suçu ile mahkûm bulunmayan, askeriyede veya zaptiyede görevli olmayan, belediye dairesi içerisinde kadılık, hâkimlik ve belediye dairesinde müteahhitlik yapmayan kişiler olması belediyeye üye seçileceklerde aranan şartlardandı. Bu şartlara haiz olmanın yanında ikamet ettikleri yerde emlak sahibi olmaları, aklı başında ve muteber kişiler olmakla beraber çeşitli sınıftan bulunmaları gerekmektedir. Belediye azalığına seçilecek olanlar iki yıllığına seçilmiş olacak, seçilenlerin yarısı her yıl değiştirilecek ve sürelerini tamamlayanlar valilerin genel seçilme usullerine göre kasabanın merkez ve mahalle ihtiyar meclislerinden oluşan seçim cemiyetinin ittifakıyla seçilip hükümetçe tefrik ve tasdik olunduktan sonra tayin olunacaklardı.[116]

Belediye seçimleri hakkında daha geniş ve ayrıntılı bilgiler içeren ve taşra belediyelerine tüzel kişilik kazandıran 1877 tarihli Vilâyât Belediye Kanunu'nda; belediye örgütünün bulunduğu şehir veya kasabanın büyüklüğüne göre belediye meclisine altıdan on ikiye kadar aza seçilecek ve bunlar arasından biri de başkanlık edecekti. Belediye meclisi azalığı için seçimlere girecek kişiler ile bunlara oy verenlerin belirli şartlara sahip olmaları gerekliydi. İlk olarak belediye meclisi azalarının seçimi için oy vereceklerin, Osmanlı tebaasından olup bulundukları şehir veya kasabada ikamet etmeleri, 25 yaşını doldurmuş olmaları, sakin oldukları şehir veya kasabada emlaki için yıllık 50 kuruş miktarında vergi vermeli, aklı başında ve cinayet suçu işlemeyen kişilerden olması gerekmekteydi.[117]

Belediye meclislerine aza olarak katılacakların ise bulundukları şehir veya kasabada oturması, 30 yaşını doldurmuş olması ve emlaki için devlete yıllık 100 kuruş vergi vermesi ve Osmanlı tebaasından olup Türkçe konuşabilmesi gerekmektedir. Bu kişilerin akıl sahibi olmaları, bir kişinin hizmetkârlığında bulunmamaları, cünha cezalarından bir sene hapis cezasına çaptırılmamaları, meclis-i

[115] *Düstur, Tertib-i Evvel*, C.2, s.491.
[116] *Düstur, Tertib-i Evvel*, C.1, s.648.
[117] Ergin, *MUB.*, C.4, s.1661

belediyede müstahdem görevlisi olarak çalışmamaları gerekmekteydi. Ayrıca belediyede müteahhitlik yapmamaları, askerlik ile zaptiye hizmetinde memur olmamaları, şehir ve kasabada hâkimlik görevinde bulunmamaları gibi şartlara da sahip olmaları gerekliydi.[118] Hemen belirtmek gerekmektedir ki belediye seçimlerine katılacak olan aday ve seçmenlerin belirli şartlara haiz olması gereklidir. Bu şartlar arasında en dikkat çekici husus ise belli oranlarda vergi veren (aday 100 kuruş, seçmen 50 kuruş) kişilerin seçime katılabilmeleridir. Diğer bir husus ise aza seçimine girecek adayların 30, oy verecek kişilerin ise 25 yaşını doldurmuş olmalarıdır. Sadece bu iki husus dikkate alındığında şehir veya kasabada yaşayan kişilerin tamamının seçimlere katılamayacağı ve oy kullanamayacakları görülecektir.

Meclis-i Belediye seçimlerinin üç ay zarfında yerine getirilmesi öngörülmüştü. Zira aza seçimleri her seçim yılının[119] Kanun-ı evvel ayının başından Şubat ayının sonuna kadar devam ederek sonlandırılmaktaydı. Seçim senesi gelip de Aralık ayına girilmesiyle birlikte seçime nezaret etmek üzere bir seçim encümeni oluşturulması gerekli görülmüştür. Bu maksatla her mahallenin imam, papaz, haham ve muhtarlarından seçim için muteber iki kişinin isimleri istenir ve bunlar daire-i merkeze çağrılarak 20 kişinin mevcut bulunması durumunda isimleri verilenlerin tamamı üzerinden kura çekilir ve içlerinden 10 kişi belirlenir. Bu 10 kişi seçim encümeni olarak tayin edilir. Bu işlem 10 gün içerisinde yapılarak sonuca erdirilir. Oluşturulan encümene belediye başkanı riyaset eder. Seçim encümeni azalığı için ismine kura isabet edenlerden istifa eden olursa onun yerine diğer kura çıkmayanlar arasında tekrar kura edilerek kime isabet ederse o tayin olunur. [120]

Seçim encümeni tarafından şehir veya kasaba dâhilinde olup aza seçmeye ve aza seçilmeye salahiyeti bulunanların mahallelerinden defteri istenilecek ve emlak defterine bakılıp bu iki defter 15 gün zarfında tanzim edilecektir. Defterin birer nüshası ayın yirmi beşinci günü (Kanun-ı evvel) cami veya sair mabetlerin kapıları yanlarına asılarak 8 gün boyunca orada kalacaktır. Bunların muhafazası mahalli zabıta tarafından gerçekleştirilecektir. Bu defterlerin asılı kaldığı 8 gün zarfında isminin defterde yazılmamış olduğunu görenler itiraz etme hakkına sahip

[118] Ergin, *aynı yer.*
[119] Seçim yıllarında verilen tarihler Rumi tarihine göredir. Rumi tarihe göre aylar Mart ile başlar ve Şubat ile biter.
[120] Ergin, *MUB.*, C.4, s.1661-62.

olacaklardır. Bu 8 gün içerisinde yapılan itirazlar encümence tetkik edilerek haklı bulunanların isimleri eklenecektir. Ancak 8 gün içerisinde itiraz etmeyenler bu haktan mahrum kalacaktır. Seçim encümeni yapılan itirazları 8 gün içerisinde değerlendirmek zorundadır. Ayrıca seçim encümeni yapılan tüm işlemleri hususi bir deftere kaydetmekle yükümlüdür. Encümenin kararlarını beğenmeyenler 10 gün içerisinde mahalli Bidayet Mahkemesi'nde istinaf etmeye hakkı olacaktır. Bu süre içerisinde başvuruda bulunmayanlar haktan mahrum kalacaktır. Mahalli Bidayet Mahkemesi'nce dahi 8 gün içerisinde karar verilecektir.[121]

Bu işlemler tamamlandıktan sonra Şubat ayının başlangıcında seçime başlanacağı ve hangi mahalle seçmenlerinin hangi gün gelmeleri gerektiği ilan edilecektir. Şubat ayında başlayan seçimlerde belediye meclisi azası kaç kişi olacaksa ilk seçim senesi için her seçmen o kadar kişinin isimlerini ve sonraki senelerde kura ile çıkarılacak olanların yarısının isimlerini birer pusulaya yazıp altını imzalayarak veya mühürleyerek kapalı bir zarfa koyup seçim sandığına atacaktır. Bu sandık farklı anahtarlarla açılır iki kilitli ve üzerinde ince bir mektup sığacak kadar delikli olacaktır. Seçim müddeti esnasında anahtarın birisi Belediye Meclisi başkanında ve diğeri de encümen azasının en yaşlısında bulunacaktır.[122]

Meclis-i Belediye azalığı için ikinci defa yapılacak olan seçimde, seçilen azaların isimleri, mevcut azalar ve seçim encümeni hazır bir şekilde bulunur ve okunarak azanın yarısı için o sene kura çekilerek isimlerine isabet edenler ve sonraki senelerde seçim müddetini tamamlayanlar çıkarılır. Hiç kimse iki veya daha fazla Meclis-i Belediye'ye birden aza olamaz. Eğer seçimde öyle bir durum hâsıl olur ise 8 gün içinde birini tercih etmesi gerekmektedir. Her seçim encümeni tarafından seçimde en çok oy alandan başlayarak azalık için herkesin ne kadar oy aldığı sırasıyla seçilen azanın iki misline denk kimselerin isimlerini beyan eden bir cetvel düzenlenip gerektiğinde müracaat olunmak üzere meclis odasına asılır. Bunların dışında Meclis-i Belediyye azalığına seçilenlerden istifa veya vefat eden olur ise meclis odasına asılan seçim cetveline bakılarak hazırdaki seçilenlerin dışında en

[121] Ergin, *MUB.*, C.4, s.1662.
[122] Ergin, *MUB.*, C.4, s.1662-63.

fazla oyu kim almış ise o kişi aza olarak atanır. Bunların görev süresi dahi istifa veya vefat eden kişinin seçim müddetinde kalan bakiyesi kadar olacaktır.[123]

Adana şehir merkezinde belediye meclisi azalığı ve belediye başkanlığı için eşraftan birçok kişi seçimlere katılmıştır. Adana'da belediye başkanlığı seçimlerinin kanun ve nizamlar çerçevesinde yapıldığı hakkında yeteri derecede bilgi mevcut değildir. Zira ileride de belirtileceği üzere belediye başkanlığı ve belediye meclisine birçok kişi seçilmiştir. Ancak seçim yıllarında bu seçimlere girenlerin tam listesi mevcut değildir. Şöyle ki; Belediye meclisine seçilenlerin isimleri mevcut ise de bunların aldıkları oyların sayısı belirli değildir. Her ne kadar seçimler hakkında aşağıda ifade edileceği üzere yapılan itirazlar neticesinde Adana Vilayeti ile Şura-yı Devlet arasında yapılan yazışmalarda seçim evraklarının gönderildiği yönünde bilgi verilmişse de seçim evraklarına dair bir bilgiye rastlanılamamıştır.[124] Ayrıca 1877 tarihli Vilâyât Belediye Kanunu'nda belirtilen seçim esaslarına göre oy veren kişilerin listesinden bahsedilmiş ve mahallelerinden bunların isimlerinin istenmesi gerektiği vurgulanmıştı. Ancak Adana şehrinde belediye seçimlerinde kaç kişinin oy verdiği ve oy pusulaları hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Çeşitli tarihlerde Adana'da seçimlerin yapıldığı veya yapılmak istendiği anlaşılmaktadır. Buna dair ilk belge 12 Ağustos 1878 tarihlidir. Karabet imzasıyla hükümete gönderilen belgede; Adana Devair-i Belediye azalarının seçimleri hakkında kanun ve nizamlara aykırı hareket edildiği ve meclis-i idare azaları memurlarınca bazı yolsuzlukların yapıldığı ifade edilmiştir. [125] Şura-yı Devlet, Adana vilayetinden konu hakkında detaylı bilgi istemiştir. Adana vilayeti de seçim evraklarını göndermiştir. Yapılan incelemeler neticesinde belediyenin, kuruluşundan o güne kadar herhangi bir uygunsuzluğu bulunmadığı ve seçimlerin kanun ve nizamlara uygun olarak yapıldığı ifade edilmiştir.[126] Ayrıca 9 Şubat 1880 tarihinde Adana Vilayetinden Şura-yı Devlet'e gönderilen yazıda; belediye dairesi azalarının yarısının tekrardan seçimine başlandığı ifade edilmiştir.[127]

---

[123] Ergin, *MUB.*, C.4, s.1663-64.
[124] *BOA, ŞD, 2118/27*, 21 Safer 1296 (14 Şubat 1879).
[125] *BOA, ŞD, 2889/42*, 2 Receb 1295 (2 Temmuz 1879).
[126] *BOA, ŞD, 2118/27*, 21 Safer 1296 (14 Şubat 1879). Belgenin iç tarihi 13 Şaban 1295 (12 Ağustos 1278).
[127] *BOA, ŞD, 2120/14*, 27 Rebiülevvel 1297 (9 Mart 1880).

Adana'da 1891 yılında belediye başkanlığı görevinde bulunan Kasım Bey hakkında Abdülbaki ve bir takım kişiler tarafından seçimlere fesat karıştırdığı gerekçesiyle 25 Ocak 1892 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne şikâyette bulunulmuştur.[128] Şikâyetin konusu ise şehir dışı kabul edilen sokakların (Paşa, Akkapı, Mirza Çelebi, Sultan, Ada, Köprü, Döşeme ve İlyas) kentin mahallesi olarak kabul edilip seçimlere bunların da dâhil edilmesidir. 1887 yılında Nafia, Vera-yı Cisr, Bakırsandı, Hacı Sofu ve Tekke (Tekye) Kurbu mahallelerinde bulunan bu yerler Adana'da 1888 seçimlerine 3 Nisan 1888 tarihinde Meclis-i İdare-i Vilayetçe dâhil edilmiş, ancak yapılan tahkikat neticesinde bu yerlerde yaşayan halkın vergilerinin Adana kasabasına kayıtlı olmadığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine adı geçen yerlerin seçimlere dâhil edilmesinin kanuna aykırı bulunmasından dolayı encümen seçimlerinin feshedilerek tekrar yapılması kararlaştırılmıştır.[129] Kasım Bey hakkındaki şikâyetler bununla da sınırlı kalmamış, eski belediye başkanlarından ve Adana eşrafından Abdülkadir Bağdadi Efendi ile halkı tefrik etmek suçundan haklarında gerekli tahkikatlar yapılmış ve Kasım Bey'in görevinden ihraç edilmesi gerekliliği ifade edilmiştir.[130]

Adana'da belediye seçimlerinin uygunsuzluğu ve seçimlere fesat karıştırıldığı 29 Mart 1892 tarihli bir belgede açıkça ifade edilmiştir. Belgede, seçimlerin yapılmasından ziyade Adana belediye başkanı tarafından seçimlere fesat karıştırıldığı yönünde Ganizade Said ve arkadaşları tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bilgi ya da şikâyet mahiyetinde bir yazı gönderilmiştir.[131] Buna karşın 31 Mart 1892 tarihinde Adana valisi Nasuhi Paşa tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli yazıda İdare-yi Belediye Meclisleri azasının tamamının seçimle yenilenmiş olduğu ve gerekli değişikliklerin yapıldığı belirtilmiştir.[132] Bu seçimin aslında 1891 yılında yapılması öngörülmekteydi. Fakat dönemin Adana valisi Nasuhi Paşa tarafından 1 Ocak 1891 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda; belediye seçimlerinin üç ay ertelenmesi istenmişti. Gerekçe olarak da, şehirde yaşanan Ermeni olaylarının

[128] *BOA, ŞD, 2124/13*, 24 Ramazan 1309 (22 Nisan 1892).
[129] Gerekçe ise Vilâyât Belediye Kanunu'nun 18. Maddesi gösterilmiştir. Maddenin özü ise Belediyeye aza seçileceklerin mensup oldukları şehir dâhilinde ikamet etmeleridir. *BOA, BEO, 228/17054*, 10 Haziran 1309 (22 Haziran 1893).
[130] *BOA, BEO, 200/14933*, 2 Mayıs 1309 (14 Mayıs 1893).
[131] *BOA, DH. MKT, 1937/94*, 29 Şaban 1309 (29 Mart 1892).
[132] *BOA, DH. ŞFR, 165/42*, 19 Muharrem 1310 (13 Ağustos 1892).

yeni sükûnete erdiği ve zaten halkın büyük bir çoğunluğunun yaylalarda bulunduğu ifade edilmiştir.[133]

Adana'da yapılan belediye seçimlerine ilişkin olarak 25 Aralık 1908 tarihli bir belgede bazı ilginç bilgiler mevcuttur. Belgeye bakılırsa Adana merkezinde belediye seçimlerinin yolsuz ve nizamsız yapıldığı, şikâyet ve ihbarlar üzerine seçimlerin tekrarlanması için müracaatların yapıldığı ve durumun Adana valisi Cevat Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne iletildiği görülmektedir.[134] Bu belgelerden hareketle Adana'da merkez belediye seçimlerinin kanun ve nizamlara uygun bir şekilde yapıldığını söylemek mümkün değildir, ancak tekrar seçimlere gidildiğine dair bir bilgiye de rastlanılamamıştır. Belediye seçimlerine fesat karıştırıldığı ve seçimlerin usulsüz yapıldığı ifade edilse de hükümet seçimlerin yasal zeminde yapıldığını kabul etmiş ve seçim sonuçlarına göre tavır takınmıştır.

Seçimlerin yapılmak istenmesine dair İtidal gazetesinin[135] 23 Aralık 1908 tarihli baskısında konu hakkında şu bilgi verilmiştir: " *Adana Valisi tarafından belediye seçimlerinin yapılması yönünde talimat verilmiştir. Belediye bu talimata bir tezkere ile cevap vererek ve de Belediye Kanunnamesi'ne (1877 Vilayet Belediye Kanunu) atıfta bulunarak, üye seçimlerinin her iki yılda bir yarısının değiştirilmesi lazım ise de bu senenin belediye seçimleri senesi olmadığı ve Kanun-ı Esasi'nin ilanıyla kanunlarda bir değişiklik olmadığı müddetçe de seçim yapılamayacağı..."* belirtilerek Adana'da belediye seçimlerinin tekrar yapılamayacağı vurgulanmıştır.[136]

2. Belediye Başkanı

Osmanlı Devleti'nde taşra şehirlerinde yeni kurulacak olan belediyelere başkanlık yapacaklar hakkında ayrıntılı bir kanun veya nizamname 1877 yılına kadar mevcut değildi ve çeşitli tarihlerde çıkarılan talimatname ve nizamnamelerle belediye başkanları hakkında az da olsa bilgiye yer verilmişti. İstanbul dışında şehir

[133] *BOA, DH. ŞFR, 160/95*, 30 Cemaziyelevvel 1309 (1 Ocak 1892).
[134] *BOA, DH. MKT, 2697/32*, 6 Zilhicce 1326 (30 Aralık 1908), Belgenin asıl tarihi 12 Teşrin-i evvel 1324 (25 Aralık 1908).
[135] İtidal Gazetesi, 5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909 tarihleri arasında Adana'da 76 sayı yayınlanmış bir yerel gazetedir. Gazetenin sahibi Mehmet İhsan Bey'dir. Gazetede İhsan Fikri mahlasıyla yazılar kaleme almış ve bundan dolayı da kendisi İhsan Fikri olarak tanınmıştır. Ahmet Uçar-Selman Soydemir- Kemal Erkan, *Adana İ'tidal Gazetesi (5 Eylül 1908- 31 Temmuz 1909)*, C. I, T.T.K. Yayınları, Ankara 2014. (önsöz kısmı)
[136] Ahmet Uçar-Selman Soydemir- Kemal Erkan, *age*., s.152-153.

ve kasabalarda kurulacak olan belediyeler hakkında 1867 yılında *"Vilayet Dâhilinde Olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Daire-i Belediye Meclislerinin Suret-i Tertibi ve Memurların Vezaif-i Hakkında Talimat"* başlıklı dokuz bentlik talimatname yayınlandı.[137] Talimatnamenin 2. maddesinde; "*Riyasete şimdilik me'murin-i mevcudeden münasibi intihab ve tayin olunub... "* şeklindeki ifade üzerine belediye başkanlığına devlet memurları arasından bir kişinin tayin olunacağı belirtilmiştir. Talimatnamenin altıncı bendinde; "*Meclis-i mezkurun reis ve azası muvazzaf olmayup meccanen hidmet edecekler*" denilerek belediye başkanının fahri olarak çalışacağı ifade edilmiştir.[138] Bundan maksat belediye başkanının memurlar arasından seçilmiş olması ve o münasebetle maaş alıyor olmasıdır. Ayrıca belediye başkanı, belediye meclisinin karalarını uygulamak, meclise başkanlık etmek, vilayet makamı ile meclisin ilişkisini yürütmekle yükümlü kılınmıştır.[139]

Vilayet örgütlerini yeniden düzenleyen 1871 Nizamnamesinin yedinci faslı, şehir ve kasabalarda bulunan belediye dairelerinin ve meclislerinin; kuruluşu, yetkilerini ve çalışma usullerini de düzenlemiştir. Bu nizamname ile 1867 tarihli talimatnamenin hükümleri de değişmiş ve tamamlanmış oluyordu. Böylece belediye örgütü vilayet idaresi içerisinde idari bir hüviyet kazanmıştır.[140] Nizamnamenin 111. maddesi; vali, mutasarrıf ve kaymakamın bulunduğu her şehirde bir belediye meclisi bulunmasını öngörüyordu. 118. maddede ise meclis başkanı yani belediye başkanı, memurlar arasından seçilip, mutasarrıfın tayini ve valinin onayı ile bu göreve gelip,[141] fahri olarak çalışacaktı.[142]

Belediye başkanları hakkında daha açık bilgiler içeren ve taşra belediyelerine tüzel kişilik kazandıran 1877 tarihli Vilayât Belediye Kanunu'nda; belediye başkanlarının seçilmiş üyelerden oluşan belediye meclisinin içinden hükümetçe tayin edileceği ve belediye gelirlerinden maaş alacağını öngörüldü.[143] Belediye gelirlerinden kendisine belirli bir maaş tahsis edilmiş olan belediye başkanı, bu görünümü ile idari örgütlenme içinde devletin bir memuru olarak düşünülmüştür.

[137] *Düstur, Tertib-i Evvel*, C.2, s.491.
[138] *Düstur, Tertib-i Evvel*, C.2, s.492.
[139] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s.174.
[140] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s.175-176.
[141] *Düstur, Tertib-i Evvel*, C.1, s.649.
[142] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s.176.
[143] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s.188.

1877 Kanununa göre, belediye başkanının görevi haftada en az iki kere toplanan meclise başkanlık etmek, gerekli görüldüğü hallerde meclis-i belediyeyi olağanüstü olarak toplamak, meclisin aldığı kararların icrasını sağlamak ve bu kararlardan gerekli görülenleri mahalli idare meclisine havale ederek, mülki amirlerle belediye arasındaki bağlantıyı kurmaktı.[144]

16 Temmuz 1868 tarihinde kurulan Adana Belediyesi'nde birçok kişi belediye başkanlığı görevini yerine getirmiştir. Çalıştıkları süre zarfında belediyeden maaş almışlardır. Mevcut veriler ışığında belediye başkanları, belediyenin kuruluşundan 1913 yılına kadar aylık 1.000 kuruş maaş almışlardı. Belediye başkanının maaşı 1913 yılında aylık 2.500 kuruşa yükselmiştir.[145]

[144] Ergin, *MUB.*, C.4, s.1665.
[145] *BOA, DH. MKT, 138/6,* 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).

Tablo 1: Adana Belediyesi Başkanları ve Görev Süreleri

Belediye Başkanı'nın Adı	Görev Yaptığı Yıllar
Süleyman Efendi[146]	1868
Hacı Derviş Ağa[147]	1869-1870
Kuşcuzade Hacı Efendi[148]	1870-1871
Ömer Sabri Efendi[149]	1872-1873
Hacı Yunus Ağa[150]	1876-1877
Bızdıkyan Kirkor Efendi[151]	1877-1879
Artin Ağa[152]	1879-1881
Bağdadi Abdülkadir Efendi[153]	1882-1884
Sırkıntılı Mustafa Efendi[154]	1886-1887
Hacı Ahmet Tevfik Bey[155]	1887-1890
Ramazanoğlu Kasım Bey[156]	1891
Debbağzade Hacı Ali Efendi[157]	1891-1894
İbrahim Rasih Efendi[158]	1895-1899
Hacı Yunuszade Ali Efendi[159]	1899-1902
Kadri Bey[160]	1902
Ramazanoğlu Suphi Paşa[161]	1903-1906
Ramazanoğlu Kadri Bey (tekrar)[162]	1906-1908
Murtezâ Efendi[163]	1908-1913
Süleyman Vahid Efendi[164]	1913-1915

Belediye başkanları arasında bazıları görev süreleri içerisinde kanunsuz işler yaptığı gerekçesiyle ya işten el çektirilmiş veyahut hakkında gerekli yasal işlemler başlatılmıştır. Bunlardan Hacı Ahmet Tevfik Bey, huzurunda meydana gelen zulme göz yumduğu gerekçesiyle hakkında şikâyette bulunulmuş ve tahkikat yapılması

[146] *HVS*, H. 1286/M.1868, s.73.
[147] *BOA, ŞD, 2115/20*, 20 Muharrem 1289 (30 Mart 1872).
[148] Karsandık, *agt*., s.89.
[149] *AVS*, H.1289/M. 1872, s.45, *AVS*, H.1290/M.1873, s. 51.
[150] *AVS*, H.1293/M.1876, s.47, *AVS*, H.1294/M.1877, s.41.
[151] *AVS*, H.1296/M.1879, s.123, Candan Yaygın-Mehmet Emin Arıcı, *Geçmişten Günümüze Adana Belediyesi ve Başkanları*, Adana 2009, s.53.
[152] *AVS*, H.1297/M.1880, s.66.
[153] *BOA, DH. MKT, 1339/79*, 18 Zilkade 1299 (1 Ekim 1882). Yaygın-Arıcı, age., s.57.
[154] *1967 Adana İl Yıllığı*, s.17.
[155] *BOA, DH. MKT, 1439/19*, 23 Zilkade 1304 (13 Ağustos 1887) ve *AVS*, H. 1308/M.1890, s.52.
[156] *BOA, ŞD, 2124/13*, 24 Ramazan 1309 (22 Nisan 1892), *AVS*, H.1309/M.1891, s.54.
[157] *AVS*, H. 1312/M.1894, s.119, Yaygın-Arıcı, *age*., s.63.
[158] *AVS*, H.1318/M.1900, s.100, Yaygın-Arıcı, *age*., s.54.
[159] *1967 Adana İl Yıllığı*, s.17.
[160] *AVS*, H. 1320/M.1902, s.121.
[161] *1967 Adana İl Yıllığı*, s.17, Yaygın-Arıcı, *age*., s.66-67.
[162] *1967 Adana İl Yıllığı*, s.17, Yaygın-Arıcı, *age*., s.68-69.
[163] *1967 Adana İl Yıllığı*, s.17, Yaygın-Arıcı, *age*., s.71.
[164] Yaygın-Arıcı, *age*., s.72.

hususunda Dâhiliye Nezareti'nden 13 Ağustos 1887 tarihinde Adana Vilayetine yazı gönderilmiştir.[165]

Adana Belediye başkanlarından Hacı Ali Efendi hakkında da şikâyette bulunulmuştur. Gerekçe olarak, Adana Defter-i Hakâni memuru Batumlu Osman, Eytam müdürü İbrahim ve Belediye azasından Süleyman Efendiler ile bir takım kişilerin evlerinde fesat telkinlerinde bulundukları yapılan tahkikatta anlaşılmıştı. Bunun üzerine haklarında mahkemeye teslim edilmeleri ve vilayet sınırları dışarısına çıkarılmaları dahi istenmiştir.[166] 1895-1899 yıllarında riyasette bulunan İbrahim Rasih Efendi de şikâyete konu olan belediye başkanlarındandır. İbrahim Rasih Efendi, ortakları ile omnibus (şehir içi dolmuş) işletmektedir. Bu araçların şehre yakın köylere daha kolay ve sorunsuz bir şekilde gidip gelmeleri için yol tamiratı yapılmıştır. Şikâyete konu olan kısmı ise tamirat bedelinin vergi şeklinde halktan haksız ve zorla toplamasıdır.[167]

Şikâyet edilen bir diğer belediye başkanı ise Süleyman Vahid Efendi'dir. Süleyman Vahid Efendi, belediye başkanlığı döneminde, belediye sandık emini Hasan Efendi'nin zimmetine 3.521 kuruş para geçirdiğini bildiği halde, Hasan Efendi hakkında gerekli kanuni işlemleri başlatmadığı, her aybaşında kanunen mükellef olduğu yoklamaları yapmadığı gerekçesiyle hakkında tahkikat icrası başlatılmıştır. Süleyman Vahid Efendi hakkında mülkiye müfettişi olarak Halil Refet Bey görevlendirilmiş ve tahkikat gerçekleştirilmiştir. Neticede Süleyman Vahid Efendi'nin, belediyeyi zarara uğratmak suçundan memuriyet nizamnamesinin 26. maddesi gereğince belediye riyasetinden azledilmesi gündeme gelmiştir.[168]

3. Adana Belediye Meclisinin Görev ve Sorumlulukları

Belediye Meclislerinin organizasyonu, görev ve sorumlulukları hakkında bilgilere ilk olarak 1867 yılında yayınlanan *"Vilayet Dâhilinde Olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Daire-i Belediye Meclislerinin Suret-i Tertibi ve Memurların Vezaif-i Hakkında Talimat"* başlıklı dokuz bentlik talimatnamede rastlanmaktadır. Talimatnamede belediye meclisleri; bir başkan, bir muavin ve altı

[165] *BOA, DH. MKT, 1439/19*, 23 Zilkade 1304 (13 Ağustos 1887).
[166] *BOA, BEO, 278/20799*, 08 Zilkade 1311 (13 Mayıs 1894).
[167] *BOA, BEO, 3226/241940*, 5 Zilhicce 1325 (9 Ocak 1908).
[168] *BOA, DH. UMVM, 92/65*, 13 Ramazan 1336 (22 Haziran 1918).

nefer azadan mürekkep olup, bir mühendis ve memleket tabibi ile lüzumu kadar teftiş memuru ve asakir-i zaptiyeden piyade ve bir kol takımından teşkil olacaktır. Ayrıca kefilli bir muvazzaf kâtip ile bir sandık emininin de istihdam olunacağı ifade edilmiştir. Talimatnamenin ikinci bendinde; Belediye meclisine seçilecek olan azanın bulundukları yerde güvenilir kişilerden, emlak ve arazi sahibi olması, ikişer sene müddetle ücretsiz hizmet etmesi öngörülmüştür. Ayrıca belediye meclisindeki azaların yarısı her iki senede bir değiştirilecektir. Talimatnamenin dördüncü bendinde, belediye meclisinin haftada iki kere toplanacağı ve vazifeli olduğu konuları müzakere edilerek karara bağlanacağı vurgusu yapılmıştır. Ayrıca lüzumu görüldüğü durumlarda olağanüstü toplanacağını da belirtilmiştir.[169]

Belediye meclisinin vazifesi ve görevleri de talimatnamenin yedinci ve sekizinci bendinde açık bir şekilde ifade edilmiştir. Talimatnamenin yedinci bendinde belediyenin vazifesinin sadece şehrin temizliği ve düzeni olduğu belirtilmiştir.[170] Belediye meclislerinin görevleri, talimatnamenin sekizinci bendinde; sokak, lağım, kaldırım ve su yollarının yapılması, geceleri kandillerin yakılması, Ebniye Nizamnamesinin usul ve kaidesinin yerine getirilmesi, kullanılan kantar, terazi, dirhem, kilo ve arşın gibi ölçülerin kontrol edilmesi, lokanta ve balo gibi yerlerde insanların genel sağlığına zararlı olan maddelerin tüketilmesinin yasak edilmesi, yangın tulumbalarının gelir nispetinde muhafaza ve idaresi, çarşı bekçileri ve gaz fenerleri ile memleket hastanesi ve erbab-ı ihtikârın kanun ve nizam haricinde zorbalığına fırsat verilmemesi, fakir ve muhtaçların geçimlerinin kolaylaştırılması şeklinde açıkça belirtilmiştir.[171]

1871 Vilayet Nizamnamesinin yedinci faslı da şehir ve kasabalarda bulunan belediye dairelerinin ve meclislerinin; kuruluşunu, yetkilerini ve çalışma usullerini düzenlemekteydi. Nizamnamenin 111. maddesi; vali, mutasarrıf ve kaymakamın bulunduğu her şehir ve kasabada bir belediye meclisi bulunmasını öngörmektedir.[172] Nizamnamenin 112. maddesi; belediye meclisi idaresinin bir reis, bir muavin ile altı azadan oluşacağını belirtmektedir. Ayrıca meclis içerisinde bir mühendis ve bir

[169] *Düstur, Tertib-i Evvel*, C.2, s.491.
[170] Seyitdanlıoğlu, *age.*, s.201.
[171] *Düstur, Tertib-i Evvel*, C.2, s.493.
[172] *Düstur, Tertib-i Evvel*, C.1, s.648.

memleket tabibi aza-yı müşavereden bulunacaktır. Yine mecliste bir kâtip, bir sandık emini ve lüzumu kadar hademe çalıştırılması uygun görülmüştür.[173]

1871 Nizamnamesinin 113, 114 ve 115. maddelerinde, belediye meclislerine seçilecek olan azalar hakkındaki şartlar, 1867 talimatnamesinden daha ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Buna göre; meclise seçilecek olan azaların, çeşitli sınıftan emlak ve arazi sahibi olmaları, başlangıçta ikişer sene hizmet etmeleri ve ikinci defa seçimden sonra her yıl yarısının değiştirilmeleri şartı getirilmiştir. Meclise aza seçilecek olanların, kanunen bir cinayet veya cünha ile mahkûm olmamaları, bir fiil hizmet-i askeriye ve umur-ı zabıta da görevli bulunmamaları, idare-i belediye dairesi içerisinde kadılık veya hâkimlik yapmamaları ve belediye dairesinde müteahhitlik görevinde yer almamaları ve 25 yaşından aşağı olamamaları gerekli görülmüştür. [174]

Belediye meclislerinde görev alan azalar, Nizamnamenin 116. maddesinde; "*Bir kimse iki meclis-i beledi azalığına tayin olunamaz*." şeklinde ifade edilerek belediye meclisi çatısı altında hizmet eden bir azanın sadece bir meclis-i beledi azalığı yapabileceği açıkça belirtilmiştir. Belediye meclisinde bulunan azalar görevlerini parasız yerine getirecekler yani fahri olarak çalışacaklardır.[175] Nizamnamenin 124. maddesinde şehir ve kasabalardaki belediye meclislerinin görevleri; imar denetimi, yol ve kaldırım yapım ve onarımı, suyollarının bakımı, memleketin temizliği ve aydınlatılmasına özen gösterilmesi, ulaşım araçlarının sağlanması, yangın tulumbalarına nezaret edilmesi olarak tanımlanmıştır.[176] Belediye Meclisi, beledi yasaklara uymayanlara kanunen para cezası dahi verebilecekti.[177] Ayrıca Belediye Meclisi, haftada iki kez toplanacak, gerekli görüldüğü hallerde olağanüstü toplanabilecekti ve toplantı için üyelerin üçte birinin hazır bulunması gerekiyordu.[178]

Osmanlı Devleti'nde belediye meclisleri hakkında 1877 Vilâyât Belediye Kanunu daha ayrıntılı bilgiler içermektedir. Kanun'da şehir ve kasabada her kırk bin nüfus için bir belediye dairesi öngörülmüştür. Ayrıca belediye meclisinde azaların

[173] Seyitdanlıoğlu, *age.*, s.96.
[174] Seyitdanlıoğlu, *age*., s.97.
[175] *Düstur, Tertib-i Evvel*, C.1, s.649.
[176] Seyitdanlıoğlu, *age*., a97-98.
[177] *Düstur, Tertib-i Evvel*, C.1, s.650.125. madde.
[178] Seyitdanlıoğlu, *age*., s.97.

sayısı bulunduğu şehrin nüfusuna göre altıdan on ikiye kadar çıkabilmekteydi. Belediye Meclisi'ne seçilecek olan kişilerin en az 30 yaşını doldurmaları, bulundukları yerde emlak sahibi olmaları, devlete yıllık 100 kuruş miktarında vergi ödemeleri ve Osmanlı tebaasından olup Türkçe konuşabilmeleri şartı bulunmaktadır. Bundan başka akli dengesinin yerinde olması, herhangi bir kişinin hizmetinde bulunmaması, küçük suç işleyip de bir sene ceza almamış olması, belediyece inşaat ve ameliyat müteahhidi veya vergi mültezimi ile askeriyede ve zaptiyede görevli olmaması ve bulunduğu şehir ve kasabada hâkimlik görevinde bulunmamaları gibi şartları da yerine getirmeleri gerekli görülmüştü.[179] Yapılan seçimler neticesinde seçilen azalar arasından biri devlet tarafından Belediye Başkanlığına tayin olunur. Belediye Meclisi'ne seçilen azalardan yarısı iki yılda bir değiştirilir. Belediye Meclisi'nde memleket mühendisi, tabip ve baytar belediye meclisinin aza-yı müşaveresindendir. Ayrıca bir kimse iki meclis-i belediye azalığı birden yapamaz. Belediye Meclisi haftada iki defa, icabı halinde başkanın davetiyle toplanabilmektedir.[180]

Belediye Meclisi, beledi işleri tartışıp karara varmak, yıllık bütçeyi hazırlamak, belediyenin yapacağı yıllık inşaatları kararlaştırmak, belediye adına mukaveleler hazırlamak, personelin tayin ve azlini gerçekleştirmek, mali işlemleri denetlemek ve mühendislerin keşiflerine nezaret etmekle yükümlüydü.[181] Diğer bir ifade ile kanun, belediye meclisini; karar, danışma, mali kontrol, azl ve tayin organı olarak tanımlamaktaydı.[182]

Adana Vilayetinde yukarıda belirtilen şartlar yerine getirilerek seçimler yapılmıştır. Adana Belediye Meclisi hakkında ilk bilgiler H.1286 (1869-1870) Halep Vilayet Salnamesinde yer almaktadır.[183] Buna göre; meclisin başkanlığını belediye reisi Süleyman Efendi yerine getirirken, meclisin azaları da Ömer Efendi, Artin Ağa, Simon Ağa, diğer Artin Ağa ve Agop Ağa'dan oluşmaktaydı.[184] Adana, 1869 yılında müstakil bir vilayet olduktan sonra belediye meclisi hakkındaki bilgiler de Adana

[179] Ergin, *MUB.*, C.4, s.1661.
[180] Ergin, *MUB.*, C.4, s.1659-1660.
[181] Ergin, *MUB.*, C.4, s.1666.
[182] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s.188.
[183] Adana Belediyesi Meclisi'ne dair ilk kayıtların Halep Vilayet salnamesinde bulunuyor olması daha önce belirtildiği üzere belediyenin kurulduğu tarihte Adana'nın Halep Vilayetine bağlı bir sancak olmasıdır.
[184] *HVS*, H. 1286/1869-1870, s.73.

Vilayet Salnamesinden takip edilebilmektedir. H. 1289 (1872) yılı Adana Vilayet Salnamesinde, Adana Belediye Meclisi; başkan Ömer Sabri Efendi ile yardımcısı Yunus Ağa, azalar Mehmet Ağa, Hamit Ağa, Hacı Mahmut Efendi, Avadik Ağa, Artin Ağa, Hoca Musa'dan oluşmaktadır.[185] 1873 yılında Adana Belediye Meclisinin yine Ömer Sabri Bey yapmıştır. Meclisin diğer üyeleri ise Şeyh Mustafazade Hamit Ağa, Merakizade Ahmet Ağa, Ebu Arabizade Hasan Efendi, Hoca Avadis, Hoca Musa, Torukoğlu Hoca Tiros ve Yerdaoğlu Agop Ağa'dır.[186] Görüleceği üzere Adana Belediye Meclisi'ndeki üyelerinin hem birçoğu 1872 yılına oranla değiştirilmiş hem de üye sayısı artmıştır. Bu ise 1871 Vilayet Nizamnamesi esasları doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Adana'da 1876 yılında Belediye Meclisi'nde sekiz aza bulunmaktadır. Bunlar arasında belediye başkan yardımcısı da vardır. 1876 yılında Adana Belediye Meclisi başkanlığında Hacı Yunus Ağa bulunurken azaları da şunlardır: Başkan yardımcısı Sinyor Artin, Talip Ağa, Hamid Ağa, Eskiyanoğlu Toros Ağa, Baytar İbrahim Efendi, Kosti Ağa, Parsihyan Karabet Ağa, Parti büyük oğlu Karabet Ağa'dır.[187] Bu bilgilere göre 1876 yılında Adana Belediye Meclisi azaları arasında gayrimüslim vatandaşların sayısı fazladır. Diğer bir durum ise meclis azalarının hemen hepsinin Ağa olmasıdır. 1877 yılında Adana Belediye Meclisi'nde görev yapan kişiler bir önceki yıla oranla değişiklik göstermektedir. Buna göre Belediye Meclisi'nde Bızdıkyan Kirkor Ağa başkan iken Sinyor Ağa (Belediye Başkan Yardımcısı), Arpacı Mustafa Ağa, Baytar İbrahim Efendi, Abdülfettah Efendi, Talip Ağa, Bedüyan İbrahim Ağa, İsa Ağa ve Kahyaoğlu Ohannes Ağa'da azalık görevinde bulunmuşlardır.[188] Bir önceki yıl ile karşılaştırma yapılırsa 1877 yılında belediye meclisi azalarının yarısının değiştirildiği yıl olduğu görülecektir.

1879 yılında Adana Belediyesi Meclisi'nde Hacı Arif Efendi, İmamzade Hacı Ahmet Efendi, Kayserili Hacı Bekir Efendi, Kuyumcuzade Hacı Toros Ağa, Latifi Efendi, Haydarzade Haydar Ağa, Fetullah Tanbe Efendi, Çolakzade Artin Ağa, Urfalıyan Agop Efendi görev almıştır.[189]

---

[185] *AVS*, H. 1289/M.1872, s.45.
[186] *AVS*, H.1290/M.1893, s.51.
[187] *AVS*, H.1293/M.1876, s.47.
[188] *AVS*, H.1294/M.1877, s.41.
[189] *AVS*, H.1296/M.1879, s. 123.

1880 yılına gelindiğinde Adana Belediyesi Meclisi'nde aza sayısında bir değişiklik görülmemektedir. 1880 yılında Adana Belediye Meclisi azaları; İmamzade Hacı Ahmet Ağa, Haydarzade Haydar Ağa, Hattatzade İsmail Efendi, Tahir Efendizade Latifi Efendi, Mustafa Efendi, Artin Ağa, Tetrosyan Bağdasar Ağa, Dıblanoğlu Yusuf Ağa'dır.[190]

Adana Belediye Meclisi'nde 1890 yılında başkanlığı Hacı Ahmet Tevfik Bey yaparken yardımcısı Gergerizade Ali Efendidir. Meclisin azaları ise Kasım Bey, Latifi Efendi, Mehmet Ağa, Urfalıyan Agop Ağa, Şahbazyan Gabril Ağa, Vanlızade Ahmet Efendi, Artin Ağa, Ali Efendi, Yusuf Ağa, Hamid Ağa, Bekir Efendi ve Şahbazyan Gabril Ağa'dır.[191] 1890 yılındaki Adana Belediye Meclisi aza sayısı 12 kişiye yükselmiştir. Bir yıl sonra, belediye meclisi başkanlığını Kasım Bey, yardımcılığını ise yine Gergerizade Ali Efendi yapmıştır. Meclis azalarında ise bazı değişlikler yaşanmıştır. Şeyh Garibzade Cemal Efendi ve Çolakyan Artin Ağa bu göreve yeni atanmıştır. Yeni atanan bu kişilerin atanma nedenlerinin neler olduğu tespit edilememiştir. Ayrıca 1891 yılında Belediye Meclisi azalığı sayısı ise 1890 yılına göre 11'e düşmüştür.

1894 yılında Adana Belediye Meclisi başkanlığını Hacı Ali Efendi yapmıştır. Meclis azaları ise, Alemdarzade Bekir Efendi, Ganizade Hacı Said Efendi, Tahir Efendizade Latifi Efendi, Hamalizade Ahmet Efendi, Çolakyan Artin Ağa, Süleyman Efendi, Zelamizade Ali Efendi, Urfalıyan Agop Ağa, Kocazade Mehmet Ağa, Kozalızade Yusuf Efendi ve Avadisyan Kiragos Ağa'dır.[192]

Adana'da 1898 yılında Belediye Meclisi'nde başkanlığı İbrahim Rasih Efendi yapmıştır. Meclis azaları on bir kişiden oluşmaktadır. Bunlar; Tekelizade Hacı Osman Bey, Gergerlizade Ali Efendi, Halil İbrahim Efendi, Tahir Efendizade Lütfi Efendi, Sinizade Hacı Said Efendi, Hamalizade Ahmet Efendi, Şeyh Garibzade Fuat Efendi, Hacı Abdülhamit Ağa, Dıblanzade Şaban Ağa, Şaderkyan Artin Ağa ve Avadisyan Kiragos Ağa'dır.[193]

[190] *AVS*, H. 1297/M.1880, s.66.
[191] *AVS*, H. 1308/M.1890, s.52.
[192] *AVS*, H.1312/M.1894, s.119.
[193] *AVS*, H.1316/M.1898, s.100.

1902 yılında Adana Belediye Meclisi başkanlığında Kadri Bey bulunmaktadır. Belediye meclisinde görev alan azalar; Ganizade Hacı Said Efendi, Hamalizade Mehmet Efendi, Hacı Yunus Ağazade Mehmet Efendi, Kavuzluzade Yusuf Ağa, Dıblanzade Şaban Ağa, İbrahim Sadık Efendi, Çolakyan Artin Ağa, Bızdıkyan Serkis Efendi ve Avadisyan Kiragos Ağa'dır.[194] Bu yılda aza sayısı 9 olarak belirtilmiştir. 1890 yılında 12 azadan oluşan Adana Belediye Meclisi 1891 yılında 11 kişi düşerken 20. yüzyılın hemen başlarında 9'a düşmüştür. Bunun gerekli bir açıklaması net olarak belirli değildir.

Görüldüğü üzere, çeşitli yıllarda Adana Belediye Meclisi bünyesinde farklı kişiler azalık görevinde bulunmuşlardı. Zira Belediye Meclisi üyelerinin belirli bir maaş karşılığında değil, fahri olarak çalışmaları prensip olarak kabul edilmişti. Ancak bunun elbette bir getirisi vardı. Nitekim Belediye Meclis üyeliği, kişinin yüksek statüsünün ve toplum içindeki konumunun bir ifadesi olarak anlaşılıyor olmalıydı. Zira belediye meclisine girmek, başka mahalli idare organlarına da üye olarak katılmak demekti. Örneğin Belediye Meclisi üyelerinden Gergerizade Ali Efendi, 1898 yılında aynı zamanda Vilayet Nafia Komisyonu azalığı görevini yapmaktaydı.[195] Adana Belediye Meclisi azalarından Halil İbrahim Efendi de 1898 yılında İstinaf Mahkemesi Hukuk Dairesi üyeleri arasında bulunmaktaydı.[196] Yine Belediye Meclisi azalarından Gergerizade Ali Efendi aynı tarihte yani 1898 yılında Ziraat Bank Şubesi Meclis İdaresi[197] ve Muhacirin Komisyonu üyeleri arasında yer almaktaydı.[198] Bu gibi pek çok idari organlarda görev alanlar, bir yandan sosyal saygınlık ve şöhret kazanıyorlar, bir yandan da belediye meclisi kararlarını etkileyebilmek, kendi çıkarlarını ya da temsil ettikleri grubun menfaatlerini ön planda tutabilmek yönünde önemli bir fırsat yakalamış oluyorlardı.

4. Cemiyyet-i Belediyye

Cemiyyet-i Belediyye, 1877 Vilayet Belediye Kanunu ile öngörülen, yalnızca taşra belediyelerine özgü olup İstanbul Belediyesi'nde bulunmayan bir belediye

[194] *AVS*, H.1320/M.1902, s.121.
[195] *AVS*, H.1316/M.1898, s.81.
[196] *AVS*, H.1316/M.1898, s.87.
[197] *AVS*, H.1316/M.1898, s.94.
[198] *AVS*, H.1316/M.1898, s.102.

organıydı.[199] Daha önceki yasal düzenlemelerde yer almayan bu organ, belediye meclisi ile o yerin (Vilayet veya kaza) idare meclisinin birleşmesinden meydana gelmekteydi. Cemiyyet-i Belediyye, mahalli idarenin daveti üzerine yılda iki kere Nisan ve Kasım aylarında toplanır, ilk toplantısında (Nisan) geçmiş yılın bütçe harcamalarını inceleyip onaylar, ikinci toplantısında (Kasım) ise bir sonraki yılın bütçesini görüşüp kabul ve tasdik ederdi.[200] Böylece, belediye meclisi mali yönden merkezi hükümetin yönetimi altına girmekteydi ve hükümet denetici olmakla birlikte kararlara da katılıyordu. Taşra belediyelerinin senelik hesap cetvelleri, vilayette "Cemiyyet-i Umumiye"de incelendikten sonra Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmekte ve hesap cetvellerinin usulsüz hazırlanmasından dolayı belediyeler sık sık uyarılmaktaydı.[201] Adana Belediyesi de Dâhiliye Nezareti tarafından uyarılan belediyelerden arasındaydı. Dâhiliye Nezareti, 24 Şubat 1900 tarihinde Adana Belediyesi'nin 1896-1897 yılı gelir-gider defterini incelemiş ve 1897 yılı için öngörülen giderlerin gelirlerden fazla olduğu tespit etmişti. Buna mukabil belediyenin gider kalemlerinin bazılarının hangi emir ve karara göre belediye bütçesinden harcama yapılacağı belirtilerek acilen gelir-gider defterinin bir nüshasının gönderilmesini istemiştir.[202]

Cemiyyet-i Belediyye'nin işlevi sadece belediye bütçelerini onaylamakla sınırlı değildi. Kanun, Cemiyyet-i Belediyye'ye belediyelerin genel durumunu incelemek, yapılması gerekli görülen ıslahata ve belediye nizamatındaki değişikliklere dair görüşlerini meclis-i umumide görüşülmek üzere, valiye bildirme yetkisi de vermekteydi. Ancak Adana'da cemiyyet-i belediyenin bu konuda işlevsel olduğunu gösterecek bir kayda rastlanamamıştır.

5. Adana Belediyesi Personeli

1. Kâtip ve Başkâtip

Belediye personeli arasında gösterilen kâtip, 1867 tarihli "*Vilayet Dâhilinde Olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Daire-i Belediye Meclislerinin Suret-i Tertibi ve Me'murlarının Vezâ'ifi Hakkında Talimat"*ın birinci bendinde " ... *kefilli*

[199] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s.189.
[200] Ergin, *MUB*., C.4, s.1668.
[201] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s.189.
[202] *BOA, ŞD, 2129/9*, 23 Cemaziyelahir 1318 (18 Ekim 1900).

bir muvazzaf kâtip..." şeklinde belediye meclisi içerisinde yerini almıştı.[203] Daha sonra 1871 tarihli Vilayet Nizamnamesinin 112. maddesinde; "*İdare-i Belediyye Meclisi bir re'is ve bir muavin ile altı nefer a'zadan mürekkeb ve bir mühendis ile memleket tabibi a'za-yı müşaveresinden bulunacaktır. Meclis-i mezkur ma'iyyetinde bir kâtip ve bir sandık emini ve lüzumu kadar hademe bulunacaktır.*"[204] ifadesine yer verilmiş ve yine aynı nizamnamenin117. maddesinde; "*Meclis-i Beledinin kâtip ve sandık emini muvazzaf olup azası meccanen (parasız) hizmet ederler.*"[205] şeklindeki açıklamalarla katibin, belediyenin daimi personelinden bir memur olduğu belirtilmiştir. Belediye kâtibinin görevi ise 1877 Vilâyât Belediye Kanunu ile açıklanmıştır. Kanunun 45. maddesinde " *Meclis-i Belediyye kâtiplerinin vazâifi meclisin umûr-ı tahririyye ve hesabiyyesini icra ve daireye ait bilcümle evrak ve defatiri muhafazadan ve bu hususlara müteallik defatir-i kuyudiyyeyi tanzimden ibarettir.*"[206] denilerek kâtibin belediyenin bütün yazı işlerinden, tüm evrak ve defterlerin korunması ile bu defterlerin kayıtlarının düzenlenmesinden sorumlu oldukları belirtilmişti. Ayrıca kâtip, belediye başkanı ve meclisin onayı ile tayin olunurdu.[207] İncelenen dönem içerisinde Adana Belediyesi Meclisi'nde başkâtiplik görevinde bulunan kişiler ve belediyede çalıştıkları yıllar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Adana Belediyesi Bünyesinde Bulunan Başkâtip ve Kâtipler

Başkâtip	**Kâtip**	**Yıl**
Halil Efendi	-	1870
Behram Efendi	-	1872
Emin Efendi	-	1873
Serkis Efendi	-	1876-
Serkis Efendi	Mustafa Efendi	1894
Mustafa Efendi	Bahri Efendi	1900-

Adana Belediyesi'nin kuruluşundan itibaren belediye meclisi çatısı altında başkâtiplik ve kâtiplik görevi bulunmaktadır. Bu memuriyet "*Ser kâtip*", "*Kâtip-i*

[203] Seyitdanlıoğlu, *age*., s. 201.
[204] Seyitdanlıoğlu, *age*., s.96.
[205] Seyitdanlıoğlu, *age*., s.97.
[206] Ergin, *MUB*., C.4, s.1666.
[207] Ergin, *MUB*., C.4, s.1665.

evvel" ve "*Kâtip-i sani"* olarak da ifade edilmiştir.[208] Tablo 2'de görüleceği üzere başkâtiplik görevi uzun yıllar Serkis Efendi tarafından yürütülmüştür.[209] 1894 yılında Serkis Efendi'nin yanında ona yardımcı olmak üzere Mustafa Efendi kâtip olarak görevlendirilmiştir. Serkis Efendi'den sonra bu göreve Mustafa Efendi geçmiş ve ona da yardımcı olmak üzere Bahri Efendi vazifelendirilmiştir.

Adana Belediye Meclisi'nde, başkâtip ve ikinci kâtip olarak vazifelendirilmiş memurlara hizmet verdikleri süre zarfında maaşları belediyece ödenmiştir. Tablo 3'te Adana Belediye Meclisi'nde başkâtip ve kâtiplere verilen yıllık maaşları göstermektedir.

Tablo 3: Adana Belediyesi Başkâtip ve Kâtiplerinin Yıllık Maaşları

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1913**	**1914**
Başkâtip Maaşı (Kuruş)	4.800	6.000	6.000	6.000	7.200	7.200	6.000	12.000	12.000
Kâtip Maaşı (Kuruş)	3.000	6.000	4.200	4.200	4.200	4.200	3.000	7.200	7.200

Adana Belediyesi bünyesinde çalışan başkâtip ve kâtibin maaşları arasında bir karşılaştırma yapıldığında 1890 yılında ikinci kâtibe verilen maaş başkâtibin maaşının 2/3'ü kadar olduğu görülecektir. 1891 yılında başkâtip ile ikinci kâtip arasında maaş farkı görülmemektedir. 1896 yılında başkâtibin maaşı aynı seviyede kalırken ikinci kâtibin maaşında düşüş yaşanmış ve maaşlar arasında 7/10'luk bir fark yaşanmıştır. 1902 yılına kadar aynı seviyede olan maaş farkları 1902 yılında ½ yani %50'ye kadar yükselmiştir. 1913-1914 yıllarında ise bu fark 6/10 seviyesine gerilemiştir.

2. Sandık Emini

Belediye sandık emini, belediye başkâtibi ve ikinci kâtibi kısmında ifade edildiği üzere belediyenin daimi personeli içerisindedir. Belediye sandık emininin

[208] Adana Vilayet Salnamelerinde bu ifadeleri görmek mümkündür. *AVS*, H.1293/M.1876, H.1308/M.1890, H.1318/M.1900,H. 1320/M.1902.

[209] Bilgilere göre Serkis Efendi 1876 yılından 1894 yılına kadar Adana Belediyesi'nde başkâtiplik görevini yerine getirmiştir. Ancak Serkis Efendi'nin bu görevi ne zaman bıraktığına dair her hangi bir bilgi mevcut değildir.

görevi, 1877 Vilayet Belediye Kanunu'nun 49. maddesinde açıkça belirtilmiştir. Buna göre; "*Belediye gelirlerinin kabz ve sarfına, yapılan gündelik tahsilat ve sarfiyat ile sandık mevcudunun cins ve nev'ini havi bir cetvel hazırlayarak her akşam belediye başkanına sunar. Sandık emini, belediye başkanı tarafından sarf evrakı üzerine "verile" denilmedikçe ve belediye kâtibi tarafından tarih konarak imzalanmadıkça hiçbir kimseye belediye kasasından ödemede bulunamayacağı*" açıkça belirtilmiştir.[210] Ayrıca sandık emini, "*kefilli memur*"[211] olup belediye meclisince iki senede bir değiştirilmektedir. Adana Belediyesi'nde çalışan sandık emini memurlarının isimleri ve çalıştıkları yıllar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Adana Belediyesi Sandık Emini İsim ve Çalıştığı Yıllar

Serkis Efendi	**1870-1872**
Yaver Efendi	1876-1880
Naim Efendi	1890-1891
Kiragos Efendi	1894
Avadis Efendi	1900-1901
Siropi Efendi	1902

Tablo-4'e bakıldığında Adana Belediyesi'nin 1877 tarihli Vilâyât Belediye Kanunu'nda sandık eminleri için belirtilen esaslara 1876-1879 yılları arasında pek de riayet ettiğini söylemek doğru değildir. Ancak diğer yıllarda buna riayet edildiği söylenebilir. Adana Belediyesi Meclisi bünyesinde hizmet veren sandık eminleri çalıştığı süre içerisinde belediyeden maaşlarını almışlardır.

Tablo 5: Adana Belediyesi Sandık Emini Yıllık Maaşları

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1913**	**1914**
Kuruş	3.600	3.600	3.600	3.600	3.600	3.600	3.600	7.800	7.800

Adana Belediyesi daimi personelinden olan sandık emini maaşları 1890 yılından 1913 yılına kadar aylık 300 kuruş olmak üzere yıllık 3.600 kuruş seviyesinde kalmıştır. Sandık emininin maaşı 1913 yılında hemen iki katını geçerek

[210] Ergin, *MUB*., C.4, s. 1667.
[211] Tümerkan, *age*., s.105-106.

aylık 650 kuruş hesabıyla yıllık 7.800 kuruşa yükselmiştir. 1914 yılında da 1913 yılı için ödenen miktar öngörülmüştür.

3. Belediye Müfettişi

Belediye müfettişleri hakkında 25 Temmuz 1867 tarihli Daire-i Belediye Meclislerinin Vezaif-i Umumiyesi Hakkındaki Talimatın 6, 8, 9, 10, 11, 13, 14 ve 15. maddelerinde belediye müfettişi (zabıtası) ve yasaklarıyla ilgili hükümler mevcuttur. Bu maddelere göre; "*narhtan fazlaya, tartı ve ölçüsü noksan, bozuk eşya ve erzak satan esnaf, sokakları kaplayan arabacılar, kasaba dâhilinde at koşturan, hayvanlarını başıboş bırakan, sokakları kirleten kimseler ile kirlettikleri pazar yerlerini temizlemeyen köylüler, pazar yerinden başka yerlerde veya özel günlerden başka sokakta ve dükkân peykeleri (tahta sedir, tezgâh) haricindeki mahallerde sergi serip eşya satanlar ve yollarda gelip geçenlere engel olacak şeyleri koyanlar para cezasına çarptırılacaktır.*" denilerek belediye müfettişlerinin görev ve sorumluluk alanları açıkça belirtilmiştir. Yine bu talimatnamenin 6. bendinde "*Meclis-i mezkûr tarafından teftiş memurları vasıtasıyla…*" ifadesiyle de belediye müfettişi (zabıta) vurgulanmıştır.[212] Ancak belediye müfettişlerinin tayinleri, seçilme şartları açıkça belirtilmemiştir. Belediye müfettişlerinin tayin ve seçilme şartları 1877 Vilâyât Belediye Kanunuyla yasal bir zemine oturtulmuştur.[213]

1877 Kanununa göre; belediye müfettişi, belediye çavuşlarının amiridir.[214] Her belediye dairesinde bir müfettiş bulunur. Kefalete bağlı olan müfettişler belediye başkanı ve meclisçe tayin veya azlolunurlar. Müfettiş olabilmek için öncelikle Osmanlı tabiiyetinden olmak, vazifesini yerine getirmeye engel bir hastalığı bulunmamak, tüm uzuvlarına sahip olmak, kabahat ve cünha ile mahkûm bulunmamak, okuma yazma bilmekle beraber Vilâyât Belediye Kanunu'nun hükümlerini bilmek gerekmektedir. Vilâyât Belediye Kanununun neşri sırasında mevcut belediye müfettişlerinden okuma-yazma bilmeyenler varsa bunlar vazifelerinden çıkarılmayacaklardır. Ancak yeni alınacaklarda okuma-yazma şartı

[212] *Düstur, Tertib-i evvel*, C.1, s.648-651.
[213] Vilâyât Belediye Kanununun 56.-61. maddeleri belediye çavuşları ve vezaifi başlığı altında olup belediye müfettişleri ve çavuşları hakkında bilgi vermektedir. Ergin, *MUB*., C.4, s.1668-1669.
[214] Vilâyât Belediye Kanunu 56. Madde.

aranacaktır. Belediye müfettişliğine alınacaklar belediye çavuşları arasında yapılacak olan sınavdan başarılı olanlardan seçilecektir.[215]

Müfettiş, belediye başkanı emri altında çalışan bir memurdur. Müfettişin görevleri arasında emri altında çalışan çavuşları kontrol etmek, çarşı, pazar ve sokakları teftiş ederek belediye nizamlarına aykırı hareket edenleri bir zabıt varakasıyla tespit edip, faillerini bu zabıtlarla birlikte belediye meclisine götürmeleri yer almaktadır. Vilâyât Belediye Kanununun neşri sırasında yangın söndürme işleri zaptiye idaresinde olduğundan müfettişler yangın çıkması durumunda hemen zaptiye karakoluna haber vermekle yükümlüdür.[216] Ayrıca Kanun, müfettişlerin halkla laubali olmasını, kahvehane ve gazinolarda oturmasını ve yolda sigara içmek gibi kötü davranışlar sergilemesini yasaklamıştır. Ancak kahvehane içerisinde dinlenmek amacıyla oturmalarında bir sakınca görülmeyeceği vurgulanmıştır.[217]

Adana Belediyesi de kentte bugünkü zabıta işlerinin yerine getirilmesi maksadıyla bünyesinde müfettişler çalıştırmıştır. Belediye'de müfettişlik görevini yerine getiren kişilerin kimler olduğu hakkında sağlıklı bilgiler 1876 yılından itibaren daha belirgin hale gelmiştir. Diğer bir ifade ile 1876 yılından önce Adana Belediyesi'nde müfettiş çalıştırıldığı hakkında net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Mevcut bilgiler ışığında Adana Belediyesi'nde çalışan müfettişlerin isimleri ve hizmet ettikleri yıllar Tablo 6'da belirtilmiştir.

[215] Vilâyât Belediye Kanunu 57. Madde.
[216] Vilâyât Belediye Kanunu 59. Madde.
[217] Vilâyât Belediye Kanunu 61. Madde.

Tablo 6: Adana Belediyesi Müfettişlerinin İsim ve Çalıştığı Yıllar

-	**1870**
-	1872
-	1873
Yusuf Ağa, Sırrı Efendi	1876
İbrahim Efendi	1877
İbrahim Efendi	1879
İbrahim Efendi, Mustafa Efendi, Kiragos Efendi ve Karabet Efendi[218]	1880
Ali Efendi	1890
Serkis Efendi	1891
İbrahin Efendi, Rıza Efendi	1894
İbrahim Efendi	1898
Hüsnü Efendi	1899
Süleyman Bey	1900
Süleyman Bey	1901
Süleyman Bey	1902
Mahmut Efendi	1903

Belediye bünyesinde 1876-1879 yılları arasında çalışan Yusuf Ağa, Sırrı Efendi ve İbrahim Efendi Adana Vilayet Salnamesinde belediyenin çarşı memuru olarak adlandırılmıştır. 1880 yılında bu görevi yerine getiren İbrahim Efendi, Mustafa Efendi, Kiragos Efendi ve Karabet Efendi ise belediye çavuşu olarak ifade edilmiştir.[219] Dolayısıyla 1890 yılına kadar Adana Belediyesi bünyesinde çarşı denetimi yapan kişiler müfettiş olarak kayıtlara geçmemiştir. Ancak 1890 yılından sonra bu görevi yerine getirenlere belediye müfettişi denilmeye başlandığını söylemek daha olanaklıdır.

Adana Belediyesi'nde çalışan müfettişler, çalıştıkları süre zarfında belediyeden maaşlarını almışlardır. Aşağıdaki tablo Adana Belediyesi tarafından belediye müfettişlerine verilen ücretleri göstermektedir.

Tablo 7: Adana Belediyesi Müfettişi Yıllık Maaşları

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1913**	**1914**
Kuruş	3.600	10.800	6.000	6.000	7.200	7.200	6.000	9.600	9.600

[218] Bu yılda belediye bünyesinde çalışan kişiler "*Belediye Çavuşu*" olarak ifade edilmiştir.
[219] *AVS*, H.1297/M.1880, s. 66.

Adana Belediyesi'nce ödenen müfettiş maaşlarında yıllara göre artış ve azalışlar görülmektedir. 1890 yılında müfettişe ödenen yıllık miktar 3.600 kuruş iken 1891 yılında %200 oranında zam yapılarak maaşın 10.800 kuruşa yükseldiği görülmektedir. Hâlbuki bu yılda belediye müfettişine verilen yıllık maaş miktarında bir artış yaşanmamış, ancak belediye bünyesine 2 müfettiş ilavesi yapılmıştı. Yeni göreve başlayan müfettişlere, 1890 yılında görev yapan müfettişe verilen maaş miktarının aynısı verilmiştir. Dolayısıyla 1891 yılında belediye müfettişlerinin her birine yıllık 3.600 kuruş olmak üzere 10.800 kuruş maaş ödemesi yapılmıştır.[220]

1896 ve 1897 yılında 6.000 kuruş olan müfettiş maaşı[221] 1900 ve 1901 yıllarında 7.200 kuruşa yükseltilmiştir. Ancak 1902 yılında müfettiş maaşı tekrar 1897 yılındaki maaşı olan 6.000 kuruşa düşürülmüştür.[222] 1913 yılında yapılan zamla müfettiş maaşları 9.600 kuruşa yükselmiştir. 1914 yılı için de 1913 yılı kadar maaş verilmesi öngörülmüştür.[223]

4. Belediye Çavuşları

Belediye çavuşluğuna ait görevler 1877 yılına kadar zaptiyece yerine getirilmekteydi. Dolayısıyla 1877 Vilâyât Belediye Kanunu ile taşra belediyelerinde belediye çavuşlukları oluşturulmuş ve belediye zabıta memurluğu görevi zaptiyeden alınmıştır. Belediye çavuşlarının miktarı kanunda tespit edilmemiş, lüzum ve ihtiyaca göre arttırılıp azaltılabilecekleri ifade edilmiştir. Belediye bünyesinde çavuşluk görevine atanmak için ilk koşul; zabıta müfettişi olabilme şartlarına haiz olmaktı. Daha sonra bu şartı yerine getirenler, belediye başkanı ve belediye meclisi tarafından seçilerek tayinleri yapılırdı.[224] 1877 tarihli Kanun'da belediye çavuşlarının görev ve sorumlulukları belediye müfettişlerinin görev ve sorumlulukları ile aynıdır. Zira belediye çavuşları müfettişin emri altında çalışan görevlidir. Bu açıdan müfettişlerin görevleri aynı zamanda çavuşların görevleridir. Adana Belediyesi'nde çeşitli yıllarda çavuşluk görevinde hizmet eden kişilerin isimleri Tablo 8'de verilmiştir.

[220] *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311(13 Eylül 1893).
[221] *BOA, ŞD, 2129/9*, 23 Cemaziyelahir 1318 (18 Ekim 1900).
[222] *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).
[223] *BOA, DH. UMVM, 138/6*, 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).
[224] Tümerkan, *age*., s.106.

Tablo 8: Adana Belediyesi Çavuşlarının İsim ve Çalıştığı Yıllar

-	1870-1879
Hacı Hasan Efendi	1879
İbrahim Efendi, Mustafa Efendi, Kiragos Efendi, Karabet Efendi	1880
İbrahim Efendi, Serkes Efendi	1890
Şakir Efendi, Serkes Efendi	1891
Şakir Efendi, Mahmut Efendi, Ömer Efendi, Abdullah Efendi, Yasin Efendi, Mustafa Efendi, Serkes Efendi, Ahmet Ağa, Pehlivan Mustafa Ağa ve Zeki Efendi	1894
Başçavuş Mahmud Efendi, Çavuşlar Mustafa Efendi ve Hüseyin Hüsnü Efendi	1900
Başçavuş Mahmud Efendi, Çavuşlar Mustafa Efendi ve Hüseyin Hüsnü Efendi	1901
Başçavuş Mahmud Efendi, Çavuş Mustafa Efendi	1902

1879 yılında Adana Belediyesi bünyesinde çalışan bir çavuş bulunmaktadır. Bu sayı 1880 yılında beşe çıkmıştır. 1890-1891yıllarında iki çavuş hizmet verirken 1894 yılında çalışma usul ve esasları daha sistemli bir hale gelmiştir. Belediye bünyesinde 1894 yılında çavuşluk hizmetinde bulunan kişilerden Şakir Efendi, Mahmut Efendi, Ömer Efendi, Abdullah Efendi ve Yasin Efendi başçavuş diğerleri çavuş olarak hizmet etmişlerdir. 1900 yılında Adana Belediyesi'nde bir başçavuş ve iki çavuş görevini yerine getirmiş, 1902 yılında bir başçavuş ve bir çavuş çalıştırılmıştır. Adana Belediyesi'nde hizmet veren çavuşlar çalıştıkları süre zarfında belediyeden maaşlarını almışlardır.

Tablo 9: Adana Belediye Çavuşları Yıllık Maaşları

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1913**	**1914**
Kuruş	4.800	19.800	7.800	8.400	6.000	6.000	6.000	14.400	14.400

Adana Belediyesi'nde 1890 yılında çavuş maaşı olarak aylık 400 kuruş hesabıyla yıllık 4.800 kuruş maaş verilmişti.[225] 1891 yılına gelindiğinde belediye bünyesinde bir başçavuş (aylık 250 kuruştan yıllık 3.000 kuruş), bir çavuş (aylığı 200 kuruştan yıllık 2.400 kuruş) ve 6 nefer yeni çavuş ilave edilmiştir.[226] Böylece 1891 yılında belediye çavuşluğu görevinde 8 kişi çalışmış ve hizmetleri karşılığı olan maaşlarını almışlardır. 1896 yılında Adana Belediyesi bünyesinde bir başçavuş ve iki

[225] 1890 yılında verilen maaş bir çavuş için ödenen miktarı yansıtmamaktadır. Nitekim 1891 yılında çavuşlara verilen maaşlar bunu doğrular niteliktedir.

[226] Bunlarında her birine aylık 200 kuruş hesabıyla yıllık 2.400'er kuruş maaş verilmiştir. *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).

çavuş hizmet vermiştir. Bunlardan başçavuşa aylık 250 kuruştan yıllık 3.000 kuruş, çavuşlardan her biri aylık 200 kuruştan yıllık 2.400'er kuruş maaş ödemesi yapılmıştır. Böylece 1896 yılında Adana Belediyesi, çavuşlar maaşı olarak 7.800 kuruş ödeme yapmıştır. 1897 yılında Adana Belediyesi'nde 1896 yılındaki gibi bir başçavuş ve iki çavuş hizmet vermiştir. Belediye çavuşlarının maaşlarında bir artış görünmez iken başçavuşun maaşına aylık 50 kuruş zam yapılmıştır. Dolayısıyla 1897 yılında Adana Belediyesi, belediye çavuşluğu hizmetinde görev yapan memurlarına yıllık 8.400 kuruş maaş vermiştir.[227]

Adana Belediyesi'nde 1900 yılına gelindiğinde çavuşluk hizmetinde çalışan kişilerin sayısında bir azalma görülmektedir. 1897 yılında 3 olan bu memuriyet 1900 yılında 2 kişiye düşmüştür. Belediye çavuşlardan her birine aylık 250 kuruştan yıllık 3.000'er kuruş maaş vermiştir. 1897 yılına oranla çavuşların aylık maaşlarında % 25 oranında zam yapılmıştır. Belediye, 1901 ve 1902 yıllarında çavuşluk hizmetinde iki kişi çalıştırmıştır. Bunlara 1901ve 1902 yıllarında yıllık 3.000'er kuruş maaş ödemesi yapmıştır.[228]

1913 yılına gelindiğinde belediye bünyesinde aylığı 500 kuruştan bir başçavuş istihdam edilmiştir. Başçavuşun yanında aylığı 400 kuruştan üç çavuş görevlendirilerek maaşları ödenmiştir. Belediye, başçavuş ve çavuşlar maaşı olarak yıllık 14.400 kuruş ödeme yapmıştır. 1914 yılı için ise aynı oranda maaş verileceği öngörülmüştür.[229]

Adana Belediyesi'nde çavuşluk görevinde bulunan kişilerin 1890 yılında aldıkları maaşlarda 1913 yılına kadar çok ciddi bir artış gerçekleşmemiştir. 1913 yılında belediye çavuşuna verilen maaş 1890 yılına oranla iki katına çıkmıştır. Adana Belediyesi, mevcut bilgileri ışığında bünyesinde çalıştırdığı başçavuş ve çavuşlar maaşına 67.200 kuruş ödeme yapmıştır.

5. Belediye Mühendisi

Vilayet Nafia Komisyonu'nca tayin olunan mühendis, bir belediye memuru olmaktan ziyade devlet memurudur. Belediyenin fen işlerinden sorumlu olan

[227] *BOA, ŞD, 2129/9*, 23 Cemaziyelahir 1318 (18 Ekim 1900).
[228] *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).
[229] *BOA, DH. UMVM, 138/6*, 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).

mühendis aynı zamanda belediyenin müşavir üyesidir.[230] 1877 Vilâyât Belediye Kanunu'nda belediye mühendislerinin vazifelerinden bahsedilmiş ve kanunun 46. maddesinde; "*turuk ve ebniyeye ve dairenin bilcümle hususa-ı fenniyesine müteallik havale olunan işlerin icra-yı iktizalarından ve dairece tanzim olunan ve hasbe'l-maslaha haricden gelen harita ve resimler ile hendeseye müteallik evrakın hüs-i muhafazalarından ibaret olacaktır."*[231] denilerek belediye mühendisinin görev sorumlulukları açıkça belirtilmiştir.

Adana Belediyesi'nde belediye kalfası, belediye mühendisi, hendese memuru gibi adlar altında çeşitli tarihlerde farklı kişiler görev yapmıştır.

Tablo 10: Adana Belediyesi Mühendisleri İsim ve Çalıştığı Yıllar

-	1870
Kirkor	1872
Artin Ağa, Osman Ağa	1873
Mesrup Efendi	1876
Mesrup Efendi	1877
Mesrup Efendi	1879
Arsnodil Efendi	1880
Fişbah Efendi	1890
Fişbah Efendi, kalfaları Nazar Ağa, Haçator Ağa	1891
Mesrup Efendi, yardımcısı Muhammed Ağa	1894
Hüseyin Efendi	1900
Hüseyin Efendi	1901
Kemal Bey, Kalfa Hüseyin Efendi	1902

Şehirler dâhilinde hayrat ve vakıfların keşifleri belediye kalfaları tarafından yapılmıştır. Adana Vilayeti dâhilinde bulunan ve tamiri gerekli olan hayrat ve vakıfların keşiflerinin belediyece istihdam edilen kalfalar tarafından yapılması 7 Nisan 1901 tarihinde Dâhiliye Nezareti tarafından Adana Vilayeti'ne bildirilmişti.[232] Bunun üzerine Adana Vilayeti'nden Evkaf-ı Hûmayun Nezaretine 1 Temmuz 1901 tarihinde göderilen yazıda; zaten bu tür yerlerin keşiflerinin belediye kalfaları tarafından yapıldığı ifade edilmiştir.[233]

[230] Tümerkan, *age*., s.45.
[231] Ergin, *MUB*., C.4, s.1666.
[232] *BOA, DH. MKT, 2469/57*, 12 Zilhicce 1318 (2 Nisan 1901).
[233] *BOA, DH. MKT, 2505/22*, 14 Rebiülevvel 1319 (1 Temmuz 1901).

Adana Belediyesi'nde 1872 yılında belediye mühendisi görevi bulunmazken Kirkor Efendi, mimar kalfası olarak görev yapmıştır.[234] Belediye'de 1873 yılında çalışan personelden Artin Ağa mimar kalfası ve Osman Ağa ise neccar kalfası olarak görev yapmıştır. Adana Belediyesi'nde 1890 yılına kadar müfettiş yerine mimar kalfası ibaresi kullanılmıştır. 1890 yılında ise Belediye mühendisi ifadesi kullanılmıştır. 1890 yılında belediye mühendisliği görevinde Fişbah Efendi bulunmaktadır. 1891 yılında Fişbah Efendi'nin yanında Nazar Ağa ve Haçator Ağa kalfa olarak görev yapmıştır.[235]

1894 yılında Belediye bünyesinde mühendislik görevinde bulunan kimseye rastlanmamaktadır. 1894 yılında belirtilen Mesrup Efendi kalfa ve Muhammed Ağa da yardımcısı olarak belirtilmiştir.[236] 1900 yılında dahi Hüseyin Efendi kalfa olarak ifade edilmiştir.[237] 1902 yılında ise Kemal Bey belediye mühendisi, Hüseyin Efendi de kalfası olarak çalışmıştır.[238] Çeşitli tarihlerde yayınlanan Adana Vilayet Salnamelerinde, Adana Belediyesi bünyesinde çalışan personel içerisinde mühendis yerine mimar kalfası, kalfa ve sair ifadeler tercih edilmişken, belediyenin gelir ve giderlerine ait bilgiler veren bazı arşiv belgelerinde bu personele belediye mühendisi ve yanında çalışanlara mühendis muavini, kalfa ve hendese memuru denilmiştir.[239]

Belediye mühendisleri çalışmış oldukları süre zarfında belediyelerden maaşlarını almışlardır. Belediye tarafından ödenen mühendis maaşları, belediye gider defterinde belirtilmiştir. Adana Belediyesi bünyesinde hizmet veren mühendislere çalıştıkları sürede maaşları ödenmiştir.

Tablo 11: Adana Belediyesi Mühendisi Yıllık Maaşları

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1913**	**1914**
Kuruş	5.400	14.400	12.000	12.000	9.600	9.600	6.000	24.000	24.000

[234] *AVS*, H. 1289/M.1872, s.45.
[235] *AVS*, H.1309/M.1891, s.53.
[236] *AVS*, H.1312/M.1894, s. 120.
[237] *AVS*, H.1318/M.1900, s.100.
[238] *AVS*, H.1320/M.1902, s.121.
[239] *BOA, DH. UMVM, 138/6*, 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).

Adana Belediyesi'nde 1890 yılında çalışan mühendise aylık 450 kuruş hesabıyla yıllık 5.400 kuruş maaş verilmiştir. Belediye'de 1891 yılında bir mühendis, bir mühendis yardımcısı ve bir kalfa hizmet vermiş ve bunlara belediyece toplam 14.400 kuruş ödeme yapılmıştır. 1890 yılında 450 kuruş olan mühendisin aylık maaşına 1891 yılında 250 kuruş zam yapılmıştır. Böylece aylığı 700 kuruş olan mühendise yıllık 8.400 kuruş maaş verilmiştir. Mühendisin yanında bir mühendis muavini bulunmakla birlikte maaşının ne kadar olduğu belirtilmemiştir. Ayrıca mühendis ve yardımcısı ile birlikte çalışan kalfaya maaş verilmiştir. Belediye gelir-gider defterinde kalfa maaşına 50 kuruş zam yapıldığı ifade edilmiş olsa da kalfanın net maaşı hakkında bilgi verilmemiştir.[240]

Adana Belediyesi bünyesinde 1896 yılında bir mühendis istihdam edilmiş ve mühendise aylık 1.000 kuruş olmak üzere yıllık 12.000 kuruş maaş verilmiştir. Mühendise verilen maaş 1897 yılı için de aynıdır. 1896 ve 1897 yıllarında mühendise verilen maaş ile belediye başkanına verilen maaş birbirine denktir. 1900 yılında belediye mühendisi maaşına aylık 800 kuruştan yıllık 9.600 kuruş ödeme yapılmıştır. Mühendisin 1897 yılında almış olduğu maaş, bu yılda almış olduğu maaşa oranla azalma yaşanmıştır. 1900 yılında belediye mühendisi yanında kalfa bulunmaktadır. Ancak kalfa maaşı mühendis maaşından ayrı yazılmıştır. 1900 yılında kalfaya aylık 400 kuruş olmak üzere yıllık 4.800 kuruş ödeme yapılmıştır.[241] 1901 yılında belediye mühendisi ve kalfasına 1900 yılında verilen maaşların aynısı ödenmiştir.

1902 yılında Adana Belediyesinde çalışan mühendise aylık 500 kuruş olmak üzere yıllık 6.000 kuruş maaş verilmiştir. Bu yılda mühendisin emri altında çalışan kalfa görevi lağvedildiğinden kalfa maaşı gösterilmemiştir. 1897 yılında belediye başkanı maaşıyla denk olan mühendis maaşı 1902 yılında belediye başkanı maaşının ancak yarısı kadar olmuştur.

1913 yılına gelindiğinde belediye mühendisi maaşında ciddi manada bir artış yaşanmıştır. Belediye mühendisine aylık 2.000 kuruş olmak üzere yıllık 24.000 kuruş maaş verilmiştir. 1913 yılında mühendisin emri altında hendese ve kalfa çalışmış ve bunlara da ayrı maaşlar verilmiştir. Belediye, kalfaya aylık 600 kuruş olmak üzere yıllık 7.200 kuruş ödeme yapmıştır. Adana Belediyesi bünyesinde kentin imarı için

[240] *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).
[241] *BOA, ŞD, 2133/7,* 6 Muharrem 1322 23 Mart 1904).

çalışan mühendis, kalfa, mimar ve hendese gibi çeşitli adlar altında hizmet veren kişilere toplamda ödenen miktar 93.000 kuruştur. Adana Belediyesi çeşitli yıllarda mühendis ve yardımcı elemanları olarak çalışan personele en fazla maaş verdiği yıl, 1913 yılıdır. Bu yıllar arasında en az maaş verilen yıl ise 1890 yılıdır.

6. Belediye Hizmetlisi

Belediye hizmetlisi veya odacısı, belediye dairesinde çalışan bir personeldir. Belediyenin temizliği ile evrak getir-götür işlerini yerine getiren kişidir. 25 Temmuz 1867 tarihli "*Vilayet Dâhilinde Olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Daire-i Belediye Meclislerinin Sûret-i Tertibi ve Memurlarının Vezaif-i Hakkında Talimat"*'ın 6. bendinde "*… yüz elli guruş maaş ile bir da'ire hidmetçisi istihdamına..."*[242] şeklindeki ifadeden anlaşılacağı üzere belediye dairelerinde bir hizmetli bulundurulması öngörülmüşse de Adana Belediyesi bünyesinde 1890 yılına kadar odacı çalıştırıldığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu tarihten itibaren belediye personeli arasında ve daimi ücretle çalışan bir odacı bulunmaktadır. Çeşitli tarihlerde belediye bünyesinde odacılık hizmetinde çalışan personele verilen maaş miktarları Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 12: Adana Belediyesi Odacı (Hizmetli) Maaşı

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1913**	**1914**
Kuruş	2.400	2.400	2.400	2.400	2.400	2.400	1.200	3.000	3.000

7. Kontrato Memuru

Kontrato resmi, taşınmaz mallarla ilgili kira sözleşmelerinin kamu otoritelerince tasdiki karşılığında alınan bir vergi türünü ihtiva etmektedir. Kentlerde kontrato sözleşmelerin onaylanma süreci iki aşamadan oluşmaktadır. Sözleşmeler ilk olarak, ön onay yetkisi olan mahalle imam ve muhtarları tarafından yapılırdı. Ayrıca esnaf kethüdaları kendilerine bağlı esnaf tarafından yapılan kira sözleşmelerinde ön onay makamı fonksiyonuna sahiplerdi. Yapılan sözleşmelerden ön onay makamı, emlak sahiplerinden belirli bir ücret alırlardı. Ön onayı yapılan bu sözleşmeler ikinci olarak son onayları yapılmak ve kontrato resmi tahsil edilmek üzere Belediye

[242] *Düstür. Tertib-i evvel*, C.2, S. 492.

Kontrato İdaresi'ne gönderilirdi. Bu şekliyle mal sahibi ve kiracı arasında sözleşme akdi sağlanmış olurdu. Kontrato memuru da belediyenin son onay veren makamını temsil eden ve bunun karşılığında belediye bütçesine vergi tahsil eden kişi konumundadır. Diğer bir ifade ile mal sahibi ile kiracı arasındaki sözleşmenin yasal hale gelmesinde etkin bir rol oynayan belediye görevlisine kontrato memuru denilmiştir.[243] Tablo 13'te Adana Belediyesi bünyesinde çalışan kontrato memurlarının isim ve çalıştıkları yıllar verilmiştir.

Tablo 13: Adana Belediyesi Kontrato Memuru İsim ve Çalıştığı Yıllar

Kontrato Memuru'nun Adı	**Yıl**
Hasan Efendi	1870-1872
Hasan Efendi ve Eşref Efendi	1873
Yusuf Efendi, İbrahim Efendi[244]	1876
Yusuf Efendi, Hacı Hasan Efendi[245]	1877
Mustafa Efendi[246]	1879
Hasan Efendi[247]	1880
Mahmud Efendi, yardımcısı Ahmed Efendi	1890
Mahmud Efendi, yardımcısı Ahmed Efendi	1891
Ohannes Efendi, yardımcısı Abdülcabbar Efendi	1900
Ohannes Efendi, yardımcısı Abdülcabbar Efendi	1901
Ohannes Efendi, yardımcısı Abdülcabbar Efendi	1902

Yukarıdaki tabloya bakılarak Adana Belediyesi, kuruluşundan hemen sonra bünyesinde kontrato memuru istihdam etmiştir. 1873 yılına kadar kentte kontrato memurluğu görevini Hasan Efendi yerine getirmiştir. 1873 yılında kontrato memurluğu biri kent içi ve diğeri kent etrafı olmak üzere ikiye ayrılmıştı. 1873 yılında Adana Belediyesi bünyesinde hizmet veren kontrato memurlarından Hasan Efendi, şehir etrafı kontrato memuru ve Eşref Efendi ise kent içi kontrato memuru olarak görev yapmıştır. Adana Belediyesi'nde 1873 yılından 1879 yılına kadar

[243] Oktay, *age*., s.260.
[244] Bunlardan Yusuf Efendi, Şehir içi kontrato memuru, İbrahim Efendi ise şehir etrafı kontrato memurudur.
[245] Bunlardan Yusuf Efendi, Şehir içi kontrato memuru, Hacı Hasan Efendi ise şehir etrafı kontrato memurudur.
[246] Bu yılda Kontrato memurluğunda artık bir kişi çalışmaktadır. Şehir içi ve şehir etrafı diye bir ayrıma gidilmemiştir.
[247] Kontrato kâtibi olarak ifade edilmiştir.

çalışan kontrato memurları bu şekilde görevlerini yerine getirmişlerdir. 1879 yılından itibaren ise kent içi ve şehir etrafı kontrato memurluğu kaldırılmış ve belediye bünyesinde kontrato memurluğu olarak tek çatı altında toplanmıştır. 1890 yılına gelindiğinde işlerin yoğunluğundan olsa gerek konrtato memurunun yanına bir yardımcı ilave edilmiştir. Bunların dışında kontrato kâtibi dahi verilmiştir. Belediye bünyesinde 1902 yılında dahi Kontrato memuru yardımcısı görev yapmıştır. Adana Belediyesi'nde görev yapan kontrato memurları çalıştıkları süre zarfında belediyeden maaşlarını almışlardır.

Belediye, kontrato memuruna 1890 yılında memur maaşı olarak değil de "*Kontrato memur aidatı*" şeklinde, yani aidat olarak maaş vermiştir. 1900-1902 yıllarında dahi ödenen maaşlar kontrato memuru aidatı (%10) şeklindedir. Adana Belediyesi'nce 1890 yılında kontrato memuruna ödenen miktar 1.500 kuruştur.[248] 1890 yılından 1900 yılına kadar geçen sürede kontrato memuruna ne kadar maaş verildiği hakkında bilgilere ulaşılamasa da 1900 yılında ödenen miktar 1890 yılı ile aynıdır. 1901 yılına gelindiğinde bu miktar iki katına çıkmış ve 1902 yılında dahi aynı oranda ödeme yapılmıştır.[249]

8. Saathane Memuru

Osmanlı Devleti'nde zamanın belirlenmesi, özellikle de namaz vakitlerinin bilinmesi büyük önem taşımaktaydı. Osmanlı kentlerinde namaz vakitlerini belirleyen kişiye "*Muvakkit*" denilmiştir. Muvakkitlere ayrıca saatçi ve muvakkit-i salât olarak da adlandırılmıştır.[250] Vaktin tayinine yarayan saat gibi aletlerin bulunduğu yerlere de "*Muvakkithane*" adı verilmiştir.[251] Diğer bir ifade ile muvakkithane; içinde muvakkitler tarafından ayarlanmış saatlerle bu işe yarayan aletlerin bulunduğu, küçük bir rasathaneyi andıran ve daha çok camilerin bitişiğinde yer alan binadır.[252]

---

[248] *BOA, DH. MKT, 82/28,* 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).
[249] *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).
[250] Salim Aydüz, "Muvakkithane", *TDVİA,* C.31, İstanbul 2006, s. 413; Osmanlı Devleti'nde zaman ve vakitlerin belirlenmesi hususunda bkz. Ahmet Yüksel, "Osmanlı'da Zamanı Anlamak: Duvar Takvimlerinin Basım ve Yayımı Üzerine Bazı Bilgiler", *The Journal of International Social Research*, Vol.3, Is.12, Samsun 2010; Yüksel, "Osmanlı Devlet Dairelerinde Mesai Kavramı ve Uygulaması (18.-20. Yüzyıllar)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.XVI, S.1, İstanbul 2014.
[251] Pakalın, *age*., C.II, s. 587.
[252] İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yay, İstanbul 2011, s. 2193.

Namaz vakitlerinin güneşe göre ve hassas bir şekilde belirlenmesi, kıble yönünün tam olarak tayini gibi ihtiyaçlar, muvakkitlik müessesesinin Emeviler döneminde ortaya çıkmasına yol açmıştı. Bu maksatla ilk olarak Şam'da Emeviyye Camii'nde muvakkithane kurulmuştur. Bunun yanı sıra muvakkitliğin bir kurum haline gelmesi XIII. yüzyılın sonlarında Kahire'de gerçekleşmiştir. Vaktin tespitiyle ilgili mesleğin daha önce İslam devletlerinde bulunmasına rağmen hususi bir mekân olarak muvakkithane tabiri muhtemelen ilk olarak Osmanlılar tarafından kullanılmıştır.[253]

Şekil 1: Adana Büyük Saat Kulesi

Adana kentinde Osmanlı döneminden kalan anıtsal eserlerden bir tanesi olan muvakkithane, 1883 yılında Abidin Paşa'nın valiliği sırasında yaptırılmış ve Hacı Bekir Sırrı Bey de muvakkit olarak tayin edilmiştir.[254] Adana'da yaptırılan saat

[253] Aydüz, agm, s.413.

[254] Hacı Bekir Sırrı Bey, 1832 yılında İstanbul'da doğmuş ve Sultan Abdülaziz Dönemi'nde Adana'ya sürgün gönderilmiştir. Adana'da 1871 yılında şimdiki saat kulesi yerinde bir muvakkithane yaptırmıştır. Bu anıt sayesinde de II. Abdülhamid tarafından affedilir. Hatta 10 altın lira verilerek ödüllendirilir. Abidin Paşa zamanında muvakkithanenin bulunduğu cadde üzerinde düzenleme çalışmaları yapılırken Hacı Bekir Sırrı Bey, buraya bir saat kulesi yapılması teklifinde bulunmuştur.

kulesinde 1883 yılından 1918 yılına kadar saathane memuru[255] olarak Hacı Bekir Sırrı Bey görev yapmıştır. Hacı Bekir Sırrı Bey'in ölümü üzerine 1918 yılında yerine oğlu Vehbi Özokçu bu göreve getirilmiştir.[256]

İncelenen dönemde Adana Belediyesi bünyesinde saathane memuru olarak çalışan Hacı Bekir Sırrı Bey'e çalıştığı süre zarfında maaşı ödenmiştir. Hacı Bekir Sırrı Bey'e 1890 yılında aylık 300 kuruş hesabıyla yıllık 3.600 kuruş maaş verilmiştir.[257] 1902 yılına gelindiğinde Hacı Bekir Sırrı Bey'in maaşında aylık 50 kuruş azalma yaşanmıştır. Böylece Hacı Bekir Sırrı Bey'e aylık 250 kuruştan yıllık 3.000 kuruş maaş ödemesi yapılmıştır. 1913 yılına gelindiğinde ise Hacı Bekir Sırrı Bey'in maaşı aylık 200 kuruştan yıllık 2.400 kuruşa gerilemiştir. Belediye 1914 yılı için dahi aynı miktarda maaş vermeyi öngörmüştür.[258]

9. Selhane Memuru

Selh, kelime anlamı olarak "yüzmek", hane de "ev" demektir. Bu haliyle selhane "*yüzme evi*" yani mezbaha anlamına gelmektedir. Şemseddin Sami, Kamûs-ı Türkî'de, selhane için "*Kasaplar için kesilen koyun ve sair hayvanatın boğazlanıp yüzülmelerine mahsus mahal ki temizlik için şehrin haricinde olur*" demektedir.[259] Diğer bir ifade ile kentlerde modern anlamda mezbahalar kurulana kadar hayvanların temiz bir şekilde kesilip yüzülmesi için kullanılan yere selhane denilmiştir. 1900 yılında Adana'da selhhane memurluğu görevini Hasan Efendi[260] ve 1902 yılında da Abdurrahman Efendi[261] yerine getirmiştir.

Adana Belediyesi bünyesindeki selhane'de çalışan memurlara çalıştıkları süre zarfında belirli bir ücret ödenmiştir. Belediye tarafından 1896 yılında selhanede çalışan memura aylık 150 kuruştan yıllık 1.800 kuruş maaş verilmiştir. Belediye

---

Teklif olumlu karşılanmış ve masrafları belediye tarafından ödenmek üzere 1882 yılında yapımına başlanılmış ve 1883 yılında tamamlanmıştır. Saat Kulesi'nin yüksekliği 32 metre, temel derinliği ise 50 metre olarak yaptırılmıştır. Kare prizma şeklinde olan kule, dört tarafı kadranlı ve şehrin her tarafına görüşü olan bir konumda tasarlanmıştır. Veli Ertan, "Adana'nın Tarihsel Anıtlarından Saat Kulesi", *Görüşler*, Adana Halk Evi Yay, S.61-62, Adana 1944, s.9.

[255] 1894 yılına kadar Hacı Bekir Sırrı Bey muvakkit olarak anılmış ve 1894 yılından sonra ise saathane memuru olarak Adana Belediyesi personeli arasında yerini almıştır.

[256] Ahmet Karataş, *Evvel Zaman İçinde Adana*, Akademisyen Yay, Ankara 2016, s.12.

[257] *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).

[258] *BOA, DH. UMVM, 138/6*, 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).

[259] Sami, *age*., s.732.

[260] *AVS*, H.1318, s.101.

[261] *AVS*, H. 1320, s.122.

1897 yılı içinde aynı oranda maaş ödemesi yapmıştır.[262]

10. Temizlik Personeli

Belediyelerin en önemli görevlerinin başında hiç kuşkusuz şehrin temizliği gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde belediyeler kurulmadan evvel şehrin temizliği subaşının emri altında çalışan "*Çöpçü Subaşısı*" tarafından yaptırılmakta ve denetlenmekteydi. Temizlik işlerinin belediyelere terk edilmesinden önce halk, evleriyle dükkânlarının önlerini temizlemeye ve biriken çöpleri kaldırıp atmaya mecbur kılınmıştı. Ev ve dükkân sahiplerinin birçoğu bu işi kendileri ve hizmetlilerine yaptıramadıkları için ücret karşılığında bir takım kişilere çöpleri temizletmişlerdi. 1868 yılında temizlik işleri belediyelere terk olunmuş ve belediyeler bunu bir kamu hizmeti olarak görmüşlerdir. Adana Belediyesi kuruluşundan itibaren şehrin temizliği ile ilgilenmeye başlamış ve bünyesinde oluşturduğu temizlik işleri birimi ile şehrin temizliğini sağlamaya çalışmıştır.

Adana Belediyesi'nin kurulmasından sonra kentin temizliği için kentte temizlik birimi diye bir teşkilat mevcut değildi. Zira 1870 yılında belediye bünyesinde bir tulumbacıbaşı, 30 nefer tulumbacı ve üç tulumba mevcuttu.[263] Ayrıca o yılda şehirdeki hane ve dükkân sahiplerinden 13.668 kuruş para tahsil edilmiş ve bu meblağın şehrin temizlik işleri, aydınlatma ve zaptiye işleri için kullanılacağı ifade edilmiştir. Bu meblağın 8.000 kuruşu, istihdam olunacak 40 nefer süpürgecinin ücretlerine, 2.500 kuruşu belediye dairesine alınacak olan 10 nefer zaptiye ve 1 nefer zabitin maaşlarına harcanmıştır. Ayrıca 1.000 kuruş çarşıda yakılacak olan gaz ücretine ve geriye kalan 2.168 kuruş ise 12 adet süpürüntü arabalarının imaline, bu arabalara mubayaa olunacak bargirlerin parasına ve bu bargirlerin yiyeceklerine karşılık tutulacağı bildirilmiştir.[264]

1872 yılında Adana Belediyesi'nde tulumbacıbaşı olarak bulunan İsmail Ağa'nın yönetiminde 30 nefer tulumbacı ve 3 tulumba hizmet vermekteydi. 1880'li yılların ortalarına kadar tulumbacıbaşı olarak hizmet veren İsmail Ağa'nın emrindeki tulumbacıların sayılarında sürekli bir azalma ve artışlar yaşanmıştır. 1890 yılında belediye, kentin temizlik işlerini bir düzene oturtmak için temizlik işleri birimi

[262] *BOA, ŞD, 2129/9*, 23 Cemaziyelahir 1318 (18 Ekim 1900).
[263] *AVS*, H.1287/M.1870, s.48.
[264] *BOA, ŞD, 2115/22*, 8 Muharrem 1288 (30 Mart 1871).

oluşturmuş ve Hasan Ağa'yı da temizlik işleri memuru tayin etmiştir.[265] Bu tarihten sonra Adana Belediyesi'nde temizlik işleri bir temizlik memuru başkanlığında yürütülmüştür. 1890 yılında temizlik memurunun yanında bir muavin ve temizlik arabacıları bulunmaktadır. Ayrıca temizlik işlerinde yardımcı olmak üzere tulumbacılar vardır.[266] Adana Belediyesi'nin temizlik personeli arasında tulumbacılık memuriyetinde istihdam edilenler arasında tulumbacıbaşı Mustafa Çavuş'un, kentte cinayet suçundan aranan bir kişinin yakalanmasında hizmeti görülmüştür. Bu hizmetinden dolayı iftihar madalyası verilerek taltif edilmiştir.[267]

1891 yılına gelindiğinde Adana Belediyesi temizlik işlerinde kurumsallaşmaya doğru bir adım atarak temizlik işlerinin yapılabilmesi için kenti üç semte ayırmıştır. Belediye her semt için 1'er müfettiş, 2'şer çavuş ve 15'er süpürgeci ve muvazzaf olarak 20'şer mahalle bekçisi, 1'er tulumbacı çavuşuyla 5'er nefer tulumbacı, 1'er yangın tulumbası teminini gerçekleştirmiştir. Ayrıca yaz aylarında Adana kentinin iklim özellikleri göz önünde bulundurularak sokakların sulattırılması için her bir semt üzerine 5'er su arabası (hayvanlarıyla birlikte), 5'er süpürüntü arabası (hayvanlarıyla birlikte) ve 5'er el arabası tahsis edilmiştir. Buna göre 1891 yılında Adana Belediyesi temizlik işleri bünyesinde 3 müfettiş, 6 çavuş, 45 süpürgeci, 60 mahalle bekçisi, 3 tulumbacı çavuşu, 15 tulumbacı, 15 su arabacısı, 15 süpürüntü arabacısı ve 15 el arabacısı olmak üzere toplam 177 kişi çalıştırılmıştır.

[265] *AVS*, H.1308/M.1890, s.53.

[266] Tulumbacıların asıl işleri yangın söndürme olarak görünse de Adana Belediyesi bünyesinde temizlik işlerinde tulumbacılar kullanılmıştır. Zira 1891 yılında temizlik arabacıları neferatının hizmetleri tulumbacılara devredilmiştir. *BOA, DH. MKT, 82/28,* 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893). Ayrıca 1913 yılında belediye gelir-gider defterinde Belediye Temizlik Mahsusatı içerisinde itfaiye çavuşu, onbaşısı ve neferleri maaşı diğer temizlik personeli ile birlikte verilmiştir. *DH. UMVM, 138/6,* 15 Cemazyelahir 1334 (19 Nisan 1916).

[267] *BOA, DH. MKT, 2269/12*, 24 Teşrin-i evvel 1315 (5 Kasım 1889).

Tablo 14: Adana Belediyesi Temizlik Personeli İsim ve Çalıştığı Yıllar

İsmail Ağa	1872
İsmail Ağa[268]	1873
İsmail Ağa[269]	1876
İsmail Ağa[270]	1877
İsmail Ağa[271]	1879
İsmail Ağa[272]	1880
Hasan Ağa[273]	1890
Hasan Ağa, yardımcısı Hacı Ali Ağa[274]	1891
Hasan Ağa[275]	1894
Ömer Efendi, yardımcısı Ahmed Ağa[276]	1900
Ömer Efendi, yardımcısı Ahmed Ağa	1901
Abdülfettah Efendi, yardımcısı Ahmed Ağa[277]	1902

Adana Belediyesi'nin temizlik personeli ve kentin temizlik masrafına dair ilk bilgiler 1890 yılına aittir. Bu tarihte belediye temizlik personeli içerisinde bir memur, bir muavin, 10 temizlik arabacısı ve 18 tulumbacı bulunmaktadır. 1890 yılında temizlik memuru ve muavinine yıllık 4.800 kuruş maaş verilmiştir. 1891 yılında muavinlik lağvedilmiş ve memura yıllık 3.000 kuruş maaş verilmiştir.[278] Memur maaşında bir artış veya azalış olmadığı düşünüldüğünde temizlik memuruna aylık 250 kuruş maaş verilmiştir. 1890 yılında temizlik arabacılarının her birine aylık 120 kuruş olmak üzere yıllık 14.400 kuruş maaş verilmiştir. 1891 yılında temizlik

[268] Bu yılda Adana Belediyesi bünyesinde 27 Tulumbacı ve 3 nefer reisleri bulunmaktadır. *AVS*, H.1290/M.1873, s.51.
[269] Bu yılda Adana Belediyesi'nde 21 Tulumbacı neferi bulunmaktadır. *AVS*, H.1293/M.1876, s.47.
[270] Bu yılda Adana Belediyesi'nde 30 Tulumbacı neferi bulunmaktadır. *AVS*, H.1294/M.1877, s.41.
[271] Bu yılda Adana Belediyesi'nde 24 Tulumbacı neferi bulunmaktadır. *AVS*, H.1296/M.1879, s.123.
[272] Bu yılda Adana Belediyesi'nde 24 Tulumbacı neferi bulunmaktadır. *AVS*, H.1297/M.1880, s.66.
[273] Hasan Ağa temizlik memuru olarak ifade edilmiştir. Ayrıca bu yılda Adana Belediyesi Gureba Hastanesi'nin temizlik işlerini de üstlenmiştir. Gureba Hastanesinde belediyeye ait on tulumbacı, sekiz temizlik arabacısı ve sekiz süpürgeci bulunmaktadır.
[274] Hasan Ağa'ya yardımcı olmak üzere Hacı Ali Ağa görevlendirilmiştir.
[275] Ayrıca 1894 yılında Gureba Hastanesinde belediyeye ait 1 belediye odacısı, bir tulumbacı çavuşu ve 21 nefer tulumbacı ile 45 süpürgeci ve 1 su arabacısı görev yapmıştır.
[276] Bu yılda temizlik personeli olarak tulumbacı başı bir kişi, bir kişi çavuş ve 50 tulumbacı neferi görev yapmıştır.
[277] Bu yılda temizlik personeli olarak tulumbacı başı bir kişi, bir kişi çavuş ve 50 tulumbacı neferi görev yapmıştır.
[278] Adana Belediyesi 1890 yılında temizlik memuruna verdiği maaşı 1891 yılında da vermiş ise 1890 yılında memur yardımcısına aylık 150 kuruştan yıllık 1.800 kuruş maaş verdiği anlaşılacaktır.

arabacıları lağvedilmiş ve bu hizmet tulumbacılara devredilmiştir.[279] 1890 yılında belediyenin temizlik işlerinde kullanılan 18 tulumbacıya aylık 100'er kuruş maaş olmak üzere yıllık 21.600 kuruş ödeme yapılmıştır.[280] 1891 yılında ise tulumbacı neferlerine 27.000 kuruş maaş ödemesi yapılmıştır.[281] 1890 ve 1891 yıllarında temizlik personeli içerisinde temizlik tahsildar aidatı da bulunmaktadır. 1890 yılında temizlik tahsildar aidatı olarak belediye 2.600 kuruş masraf göstermiştir. 1891 yılında aidat ilga edilmiş ve aylığı 250'şer kuruş karşılığında 3 nefer tahsildar tayini yapılmıştır. Böylece belediye 1891 yılında temizlik tahsildarlarına 9.000 kuruş maaş vermiştir. Belediye, 1890 yılında şehrin temizliğinin daha düzenli bir şekilde yapılması için geçici olarak süpürgeci istihdam etmiştir. İstihdam edilen süpürgecilerin sayısı belirli değilse de 1890 yılında bunlara 3.000 kuruş maaş ödemesi yapmıştır. 1891 yılında bu tür süpürgeciler bulunmamaktadır.[282]

Tablo 15: Adana Belediyesi Temizlik Personeli Maaş ve Temizlik Masrafları

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1913**	**1914**
Kuruş	6.400	9.000	9.676	144.332	100.000	127.000	135.576	382.380	352.980

Adana Belediyesi, kentin temizlenmesi için temizlik işlerine her geçen gün daha fazla önem vermiş ve şehrin temizliğine yapılan masraflarda artışlar yaşanmıştır. 1896 yılında Adana Belediyesi, şehrin genel temizliğine 89.676 kuruş harcama yapmıştır. Ancak masraf kalemleri ayrıntılı bir şekilde ifade edilmemiştir. 1897 yılına gelindiğinde ise şehrin temizliğine 144.332 kuruş masraf yapılmıştır.[283]

[279] Temizlik arabacılarının bu yıldaki hizmeti, lağımların boşaltılması olarak belirtilmiştir. *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).

[280] 1890 yılında on sekiz tulumbacı neferatının aylık maaş masrafı 1.900 kuruş gösterilmiş ve bu haliyle de maaş tutarı 22.800 kuruştur. *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).

[281] Bu yılda tulumbacı maaşlarına 4.200 kuruş zam yapılmıştır. Ayrıca aylığı 150 kuruştan üç nefer tulumbacı maaşı bulunmaktadır. Tulumbacı çavuşu her iki yıl için mi yoksa sadece 1891 yılı için mi olduğu tam olarak belli değildir.

[282] *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).

[283] Bu masraf içerisinde personel olarak 2 temizlik memuru (her biri için aylık 300 kuruş olmak üzere yıllık 7.200 kuruş), 2 tulumbacı çavuşuna (her birine aylık 200 kuruş olmak üzere 4.800 kuruş) maaşı bulunmaktadır. Ayrıca 14 tulumbacı (her birine aylık 114 kuruş olmak üzere yıllık 19152 kuruş), 30 süpürgeci (her birine aylık 86 kuruş olmak üzere yıllık 34.200 kuruş), 20 temizlik arabacısı (her birine aylık 114 kuruş olmak üzere yıllık 27.360 kuruş), 2 su arabacısı (her birine aylık 120 kuruş olmak üzere yıllık 2.880 kuruş) ve 4 temizlik merkepçileri (her birine aylık 95 kuruş olmak üzere yıllık 7.560 kuruş) de yer almaktadır. *BOA, ŞD, 2129/9,* 23 Cemaziyelahir 1318 (18 Ekim 1900).

1897 yılında temizlik personeli dışında şehrin temizlenmesinde kullanılan araba ve hayvanlarıyla bunların koşum ve yem ihtiyaçları ile araba tamir masrafları da bulunmaktadır. 1897 yılında belediyenin temizlik işlerinde 28 araba (altısı yeni), 5 at ve 8 eşek kullanılmıştır. Temizlik işlerinde kullanılan 28 araba içerisinde 5 tanesi (her biri için 500 kuruş) yeni alınmış ve bu arabalara 3.000 kuruş ödenmiştir. 22 temizlik arabasının koşum ücreti aylık 190 kuruş olmak üzere yıllık 4.180 kuruştur. Yine 22 arabanın tamirleriyle hayvanlarının yem ve sair ücretleri olarak 20.000 kuruş ödeme yapılmıştır. Belediyenin temizlik işlerinde kullanılan 5 adet at bedeli 5.000 kuruş[284] ve 8 eşek (takımlarıyla birlikte) 4.000 kuruş ücret ödenmiştir.[285]

1900 yılına gelindiğinde Adana Belediyesi şehrin temizliğine 100.000 kuruş masraf etmiştir. 1901 yılında ise bu masraf 127.000 kuruşa yükselmiştir. Bu yıllarda Adana Belediyesi temizlik işlerinde personel olarak 17 tulumbacı, 18 süpürgeci ve 15 arabacı bulunmaktadır. Temizlik için 30 süpürgeci arabası ve 20 hayvan kullanılmıştır. 1901 yılında personele 75.576 kuruş maaş ve temizlik hayvanları ve araba tamir ücretlerine 51.424 kuruş masraf yapılmıştır.[286]

1902 yılında Adana Belediyesi, temizlik işlerini daha sistematik bir düzene oturtmuştur. Temizlik işleri birim personeli; memur, muavin, çavuş, şehir memuru, kâtip, hademe, süpürgeci ve arabacıdan oluşmuştur. Temizlik memuruna yıllık 3.600, memur muavinine 2.400, çavuşa 3.000 kuruş maaş verilmiştir. Temizlik işleri biriminde şehir memuruna[287] 1.800 kuruş ve temizlik işleri birimi kâtibine 900 kuruş maaş verilmiştir. Temizlik işlerinde 17 hademeye [288] yıllık 23.688 kuruş maaş verilmiştir. Temizlik işleri personeli arasında bulunan 18 süpürgeciye yıllık 20.640 ve 15 arabacıya da 19.548 kuruş olmak üzere belediyenin temizlik işleri personeline 1902 yılında 75.576 kuruş maaş ödemesi yapılmıştır. 1902 yılında belediyenin temizlik işlerinde kullanılan araba ve hayvanlar için 60.000 kuruş masraf yapılmıştır. Adana Belediyesi 1902 yılında şehrin temiz bir şekil alması için personel ile temizlik araç ve gereçlerine 135.576 kuruş harcamıştır.[289]

---

[284] Temizlik işlerinde kullanılan atların dışında yine "Bargir bedelinden ziyade için" denilerek 5.000 kuruş harcama yapılmıştır.
[285] *BOA, ŞD, 2129/9*, 23 Cemaziyelahir 1318 (18 Ekim 1900).
[286] *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).
[287] Ne amaçla bu isim verilmiş olduğu belli değildir.
[288] Hademe denilmesinden maksat tam olarak açıklanmamıştır.
[289] *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1094).

1913 yılında Adana Belediyesi şehrin temizlenmesine özen göstermiş ve temizlik personeli sayısını arttırmıştır. Ayrıca 1902 yılında mevcut olan bir kısım memurluklar kaldırılmıştır. 1913 yılında temizlik işleri personel maaşları ve temizlik masrafları şöyledir: Belediye temizlik işlerinde 2 temizlik memuru bulunmaktadır. Temizlik memurlarına aylık (her birine 400 kuruş) 800 kuruş olmak üzere yıllık 9.600 kuruş maaş verilmiştir. Belediye temizlik işlerinde istihdam edilen 3 çavuşa aylık (her birine 300 kuruş) 900 kuruştan yıllık 10.800 kuruş maaş ödemesi yapılmıştır. Temizlik işleri bünyesinde bulunan 20 süpürgeciye aylık (her birine 200 kuruş) 4.000 kuruş olmak üzere yıllık 48.000 kuruş maaş verilmiştir. Yine temizlik işlerinde çalışan 49 arabacıya aylık (her birine 200 kuruş) 8.000 kuruş hesabıyla yıllık 96.000 kuruş maaş ödemesi yapılmıştır. Belediyenin temizlik işlerinde çalışan su arabacısına aylık 200 kuruş olmak üzere yıllık 2.400 kuruş maaş verilmiştir. Adana Belediyesi temizlik işleri personeli arasında itfaiye çalışanları da bulunmaktadır. İtfaiye çavuşuna aylık 450 kuruş hesabıyla yıllık 5.400 kuruş, 3 nefer itfaiye onbaşısına aylık (her birine 285 kuruş) 855 kuruş olmak üzere yıllık 10.260 kuruş ve 16 itfaiye neferine aylık (her birine 260 kuruş) 4.160 kuruştan yıllık 49.920 kuruş maaş verilmiştir. 1913 yılında Adana Belediyesi temizlik işlerinde istihdam edilen 89 personele 232.380 kuruş maaş vermiştir. Ayrıca belediye şehrin temizlenmesinde kullanılan araba, hayvan ve bunların tamir ve yem ücretlerine aylık 12.500 kuruş olmak üzere yıllık 150.000 kuruş masraf etmiştir. 1913 yılında Adana Belediyesi şehrin temizlenmesi için 382.380 kuruş masraf yapmıştır.

1877 tarihli Vilâyât Belediye Kanunu'nda açıkça belirtilen ve belediyelerin görevlerinin başında gelen şehrin temizliği konusuna Adana Belediyesi önem vermiş ve şehrin temizlenmesine fazlaca çaba sarf etmiştir. Adana Belediyesinin 1890 yılında şehrin temizliğine yapmış olduğu masraf 46.400 kuruş iken 1913 yılına gelindiğinde bu masraf 382.380 kuruşa yükselmiştir. Adana Belediyesi 1914 yılı için ise 352.980 kuruş masraf yapacağını beyan etmiştir.[290]

Adana kentinin temizliği için yapılan masraflarının 1891 ve 1900 yılları dışında artış gösterdiği söylenebilir. Zira 1891 yılında azalışın nedenleri arasında ilk olarak temizlik arabacılarına verilen 14.400 kuruşluk meblağın 1891 yılı için verilmeyişi, ikincisi ise temizlik memuru yardımcısının lağvedilmesiyle 1.800

[290] *BOA, DH. UMVM, 138/6*, 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).

kuruşun belediye kasasında kalması gösterilebilir. 1900 yılındaki azalışın sebebi belediyenin gelir-gider defterinde ne tür harcama yapıldığı ve personele verilen maaş miktarlarının belirli olmaması nedeni ile bilinememektedir. Ayrıca belediyenin kentin temizliğine yapmış olduğu harcamalar arasında en fazla artış 1913 yılında yaşanmıştır. Mevcut verilerden elde edilen bilgilere göre 1913 yılında yapılan harcama 1902 yılına oranla hemen neredeyse 3 katına yaklaşmıştır.

11. Belediye Dava Vekilleri

Dava vekili, kelime olarak "*baro teşkilatı bulunmayan yerlerde kanuni müsaade ile ve vekil sıfatıyla dava takibine salahiyetli olan kimse*" demektir.[291] Belediye bünyesinde bulunan dava vekilinin görevi, belediye ile vatandaşlar arasında mahkemeye intikal eden davaların takibine bakmak veya belediyece mahkemeye verilecek konuları mahkemeye sunmaktır. Belediye tahsildarı ise belediyece mahkemeye sunulan maddi davaların kazanılması sonucu davalıdan gerekli meblağı tahsil eden kişi olarak tanımlanabilir. Bu ifadeden olarak belediye, 1877 tarihli Vilâyât Belediye Kanunu'nun 3. maddesi gereğince mahkemede belediyeyi temsil eden ve mahkemelik olan maddi davaların kazanılması sonucu, gerekli meblağların tahsili için memurluklar ihdas etmiştir. Bu çerçevede Adana Belediyesi, dava vekilliği ve tahsildarlık birimi oluşturmuştur. Belediye 1900 ve 1901 yıllarında belediye dava vekiline (her bir yıl için) aylık 200 kuruştan yıllık 2.400 kuruş maaş tahsis etmiş ve bu maaşı da belediye masrafları arasında göstermiştir.[292] 1913 yılında Adana Belediyesi dava vekiline maaş olarak aylık 1.500 kuruş hesabıyla yıllık 18.000 kuruş maaş ödemesi yapmıştır. Bu yılda tahsildar memuru olarak iki kişi çalışmıştır. Tahsildarlara aylık (her birine 800 kuruş) 1.600 kuruş olmak üzere yıllık (her birisine 9.600 kuruş) 19.200 kuruş maaş verilmiştir. Ayrıca belediye mahkeme masrafı olarak 3.997 kuruş 56 para harcama yapmıştır.[293] Böylece Adana Belediyesi 1913 yılında dava vekili, tahsildar maaşı ile mahkeme masrafı olarak 41.197 kuruş 56 para masraf yapmıştır.

---

[291] Develioğlu, *age*., s.169.

[292] *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904). Ayrıca 1894 yılında Adana Belediyesi bünyesinde tahsildar olarak Ahmet Efendi, 1902 yılında da Mehmet Ağa görev yapmıştır. *AVS*, H.1312/M.1894, s.120. *AVS*, H.1320/M.1902, s.121.

[293] 1913 ve 1914 yıllarında mahkeme masrafları 4.000 kuruş olarak yazılmıştır.

Tablo 16: Adana Belediyesi Dava Vekili, Tahsildar Maaşı ve Mahkeme Masrafları

Yıllar	1890	1891	1896	1897	1900	1901	1902	1913	1914
Kuruş Para	-	-	-	-	2.400	2.400	-	41.197 56	19.597 20

Adana Belediyesi mevcut bilgiler ışığında dava vekili ve tahsildar maaşı ile mahkeme masrafları olarak toplamda 45.997 kuruş 56 para harcama yapmıştır. Belediye, 1914 yılı için dahi 19,597 kuruş 20 para harcama yapacağını öngörmüştür. Bu bilgilerden hareketle Adana Belediyesi'nin, mahkeme kararları neticesinde kazanmış olduğu davalardan elde ettiği alacaklarından asla vazgeçmediğini söylemek mümkündür.

12. Gazhane Memuru

2 Temmuz 1888 tarihinde "*Gaz ve İspirto Ambarlarına Dair Talimat"* başlıklı altı maddelik bir talimatname yayımlanmıştır. Bu talimatnamenin 1. maddesinde; *Her şehir ve kasabada gaz ve ispirto vaz'ına mahsus birer anbar bulunacak ve işbu anbarlar memleketin harik mahzurundan salim olan canibinde devair-i belediyye tarafından inşa olunacaktır.*[294]denilerek şehirlerde belediyelerce yanıcı maddelerin depolanması için yangından korunaklı bir ambar kurulması öngörülmüştür. Bu bağlamda Adana Belediyesi 1890 yılında şehirde kiralık bir gaz ambarı açmıştır.[295]

Talimatın 2. maddesinde; şehirdeki gaz ve ispirtoların anbarlarda muhafaza edilmesi ve çarşıda bulunan dükkân ve mağazalarda ancak 6 sandık gaz ve üç kantar ispirto bulunabileceği belirtilmiştir. 3. maddede ise bu anbarlara konulacak gaz ve ispirtolardan alınacak ücret miktarının yanı sıra anbar masrafı, memur maaşı ve sigorta bedeli gibi anbarın zaruri ihtiyaçları gösterilmiştir. Ayrıca bu masraflar göz önünde tutularak her mahallin ihtiyacına göre bir günden bir aya kadar 1 sandık gaz için 40 paraya ve eski 1 kantar ispirto için dahi 2 kuruşa kadar belediyelerin belirleyeceği tarife üzerinden ve meclis-i idarenin tasdikiyle vergi alınacaktı. Buna ek olarak anbarlarda bir aydan fazla kalacak olan gaz ve ispirto için ise her bir ay için

[294] Ergin, *MUB*., C.4, s. 2135.

[295] Adana Belediyesi tarafından 1890 yılında gazhane yapılmış olup buradan 1891 yılında gaz ambarı vergisi olarak 20.400 kuruş gelir elde etmesine nazaran 1891 yılı gelir-gider defterinde gazhane hakkında sigorta ya da kolcu maaşı hakkında bilgiler mevcut değildir. *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).

aynı miktarda vergi alınması öngörülmüştür.[296] Adana Belediyesi, gaz ambarının etkin bir şekilde çalıştırılması amacıyla bir memur ve ambarın korunması içinde bir bekçi görevlendirmiştir.[297] Ayrıca gaz ambarının yangınlara karşı sigortası da yaptırılmıştır.

Tablo 17: Adana Belediyesi Gazhane Memuru ve Masrafları

Yıllar	1890	1891	1896	1897	1900	1901	1902	1913	1914
Kuruş	-	-	9.000	9.000	13.480	13.480	13.480	19.800	14.400

Adana Belediyesi 1896 yılında gaz ambarının kira, sigorta bedeli, ambar memuru ve bekçi maaşları olarak 9.000 kuruş masraf etmiştir. Belediyenin 1897 yılı gaz ambarı masrafı da 1896 yılı masrafı ile aynı miktardadır.[298]

Adana Belediyesi 1900 yılında gazhane masrafını 13.480 kuruş olarak belirtmiştir. Belediye, bu masraf içerisinde 3.840 kuruşu gaz ambarı memuru ve bekçisine ödenen maaş, 10.000 kuruşu da gazhane sigorta ve kira bedeli olarak göstermiştir. Belediyenin 1901 yılı gaz ambarı sigorta ve lira bedeli ile memur ve bekçi maaşları aynı miktar olarak belirtilmiştir. Belediyenin 1902 yılı gaz ambarı masrafı miktarı 1901 yılı ile aynı olmakla beraber 3.840 kuruş ambar memuru maaşı ve geriye kalan 10.000 kuruş ise gaz ambarının kira ve sigorta beledi olarak gösterilmiştir.[299]

1913 yılında Adana Belediyesinin gaz ambarı masrafı 19.800 kuruş gösterilmiştir. Bu masraf içerisinde aylığı 400 kuruş olmak üzere yıllık 4.800 kuruş karşılığında gaz ambarında bir bekçi çalıştırılmıştır. Geriye kalan 15.000 kuruş ise gaz ambarı sigortası olarak belirtilmiştir. Adana Belediyesi, 1914 yılı için gaz ambarı masrafının 14.400 kuruş olacağını beyan etmiştir. Bu masraf içerisinde ambar ve gazhane memuru maaşı aylık 600 kuruş olmak üzer yıllık 7.200 kuruş ve bekçi maaşı

[296] Ergin, *M.U.B*, C.4, s.2136.
[297] Adana Belediyesi bünyesinde gaz ambarı memurluğu görevinde 1900-1902 yıllarında Cemal Efendi bulunmaktadır. *AVS*, H.1318/M.1900,s.100. *AVS*, H.1320/M.1902, s.121.
[298] *BOA, ŞD, 2129/9*, 23 Cemaziyelevvel 1318 (18 Ekim 1900). Adana Belediyesince gaz ambarı sigortası, ambar kirası, memur maaşı ve bekçi maaşları hakkında ayrıntı bilgi verilmemiştir.
[299] *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).

olarak da aylık 200 kuruştan yıllık 2.400 kuruş gösterilmiştir. Gaz ambarı sigorta bedeli olarak da 4.800 kuruş harcama yapılacağı öngörülmüştür.[300]

13. Çarşı ve Mahalle Bekçileri

Çarşı ve mahalle bekçileri, kentlerin çarşı ve mahallelerinde geceleri asayiş ve düzenin sağlanmasında zabıta birimlerine yardımcı olan kuvvetlerdir. Çarşı ve mahalle bekçileri, daha ziyade mahalle muhtarlarının emrinde olup, halkın gece ve gündüz düğünlerinde bulunmak, su ve eşya taşımak gibi birçok hususi işlerini yerine getirirlerdi. Bu suretle bekçi teşkilatı, bu meyanda ve mahallenin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendiliğinden meydana gelmiş bir birimdi. Her mahallenin birçok bekçileri olup, başlarında bir bekçibaşı vardır. Bekçi başı, emrinde bulunan bekçileri kendi seçer ve mahallede görevlendirirdi. Bekçi başılar mahallede ikamet eden herkesten topladıkları para ile maiyetlerinde bulunan bekçilere ücret sağlardı. Bununla birlikte, gelirlerin en büyük kısmını, mahalle halkının hususi işlerini yapmak suretiyle aldıkları ücret oluşturmaktaydı. Bu şekliyle bekçi teşkilatı gelişi güzel kurulmuş ciddi bir nezaret altında olmaktan çok uzak görünmekle beraber, daha çok büyük kentlerde mahalle halkının ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuştu. Klasik dönem Osmanlı Devleti'nde kentlerin çarşı ve mahallelerinin gece asayişini sağlayan görevliye asesbaşı, ona yardımcı olanlara da "*ases*" denirdi.[301]

Osmanlı Devleti'nde ases, emniyet ve asayişin muhafazası için kol gezen gece bekçisine denir. Asesbaşı da bu bekçilerin başında bulunan görevlinin adıdır.[302] Asesbaşı sivil halkın asayiş işiyle meşgul olan kişidir. Ayrıca şehrin asayişini gece sağlamakla görevliydi. Bu ifadeden olarak Asesbaşı, bir nevi gece bekçisi demekti.[303]

12 Mayıs 1914 tarihine kadar çarşı ve mahalle bekçilerin görev ve sorumlulukları, tayin şekilleri, kıyafetleri ve ücretleri hakkında bilgiler sunan herhangi bir kanuni metin mevcut değildi. Dolayısıyla bu konular da kesin bir esasa

---

[300] *BOA, DH. UMVM, 138/6,* 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).
[301] Ases kelimesi Arapça'da "*asse"* fiil kökünden gelmekte ve aynı zamanda "*bekçi"* anlamına gelen "*âss"*ın çoğuludur. Abdülkadir Özcan, "Asesbaşı", *TDVİA*, C.3, İstanbul 1991, s.464.
[302] Akgündüz, *age*., s.125.
[303] Yerlikaya, *agm*., s.134.

dayanmıyordu. Ancak şehir ve kasabalarda ortaya çıkmış örf ve adetlere göre yapılıyordu. Şehirlerde çarşı ve mahalle bekçilerinin seçilmesi 12 Mayıs 1914 tarihli Çarşı ve Mahallat Bekçileri Hakkında Kanun-ı Muvakkat'la yasal bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Zira Kanun'da Şehir ve kasabalarda çarşı ve mahalle bekçileri istihdamı mecburi hale getirilmişti. Çarşı ve mahalle bekçisi seçilme şartı 25 yaşından az ve 60 yaşından yukarı olmayan ve küçük kabahat ve cinayet suçu işlememiş, namus ve iffet sahibi olan kişileri kapsamaktadır. Bekçilerin memuriyetleri İstanbul'da polis müdürü, taşra vilayetlerinde ise vilayetin en büyük mülki memuru yani vali tarafından tasdik edilmek üzere seçilmek suretiyle bunlara verilecek ücretin tayin miktarı, mahallenin örf ve teamülüne ve ihtiyacına göre Meclis-i İdare-i Mahalliye'ce karar altına alınırdı. Çarşı ve mahalle bekçileri mahalli zabıtanın emrinde olup, zabıtaî ve adlî vazifelerinde onlara yardımcı olmakla mükellefti. Ayrıca vazife başında olduğu sürece polislerin sahip oldukları hukuk ve sorumluluklara sahiptiler. Anlaşılacağı üzere, bu tarihten önce hiç bir yasal dayanağı olmayan ve mahalle halkının ihtiyaçları kapsamında istihdam edilen çarşı ve mahalle bekçileri, bu tarihten sonra yasal bir hüviyet kazanmıştır.[304]

Çarşı ve mahalle bekçileri Adana kentinde de hizmet vermişlerdir. Adana'da çalışan çarşı ve mahalle bekçilerinin, yukarıda ifade edildiği üzere görev ve sorumlulukları ile seçilme şartlarının kanuna bağlanmayan dönemde vazifelerini ifa ettikleri söylenebilir. Ayrıca çalıştıkları sürede mahalle halkından değil de belediyeden aldıkları belirli bir ücret karşılığında bu hizmeti yerine getirmişlerdir.

Tablo 18: Adana Belediyesi Çarşı ve Mahalle Bekçileri Maaşı

Yıllar	1890	1891	1896	1897	1900	1901	1902
Kuruş	62.200	67.560	63.360	63.000	94.680	94.680	94.680

Adana'da belediye teşkilatı kurulduktan sonra çeşitli tarihlerde ve sayıları değişen oranlarda kentin çarşı ve mahallelerinde geceleri pek çok bekçi görev yapmıştır. Ancak mahalle bekçilerinin maaşlarının nereden karşılanacağı tam olarak

[304] Kanun metni için bkz. Ergin, *MUB.*, C.4, s2149-2150. Ayrıca Çarşı ve Mahalle bekçileri hakkında bkz, Halim Tevfik Alyot, *Türkiye'de Zabıta (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum)*, İçişleri Bakanlığı Yay, Ankara 1947, s. 235-236, 828-831.

belirlenmediğinden Şura-yı Devlet tarafından Adana'dan bilgi istenmiştir. Adana vilayetinden verilen cevapta mahalle bekçilerinin Adana Belediyesi bünyesinde istihdam edileceği bildirilmiştir. Adana'da 1882 yılında mahalle bekçiliği görevinde 63 kişi görev yapmıştır. Mahalle bekçilerine Adana Belediyesi 113.040 kuruş ödeme yapmıştır.[305] Bu yapı içerisinde mahalle bekçiliği, belediye bünyesinde sistemli bir teşkilatın varlığını göstermektedir. Belediye teşkilatı içerisinde geceleri kentin mahallelerinin asayişinin sağlanmasında önemli bir yeri olan mahalle bekçileri, vazifelerini yerine getirirken gerekli olan malzemeler belediyece karşılanmıştır. Mahalle bekçileri geceleri hizmet verdiklerinden ellerinde fenerler bulunmaktaydı. Belediye hem bu fenerlerin temini, fitili, gaz yağı ve fanus gibi ihtiyaçları ile fanusların tamiratları için dahi harcama yapmıştır. Mahalle bekçilerinin sokakları dolaşırken kullandıkları fenerlerin bir aylık masrafı, bekçi teşkilatının bir aylık maaşlarına verilen ücretin 1/3'ü kadar olan 37.680 kuruştur. Belediye, bekçilerin bir aylık kullanımı için sandığı 75 kuruştan 2.250 kuruş tutarında 30 sandık gazyağı satın almıştır. Fenerlerin fitil ve kırılan şişelerin tekrar temini için de aylık 1.250 kuruş masraf yapmıştır. Ayrıca fanusların tamiratı için dahi aylık 330 kuruş harcamıştır. Belediye, bekçi ve malzeme masrafları da dâhil 1882 yılı için 153.000 kuruş harcama yapmıştır.[306]

1890 yılında Adana kentinin çarşı ve mahallelerinde geceleri asayişin temin edilmesi masadıyla bekçilik yapan 53 kişi bulunmaktadır. Bunlar bir bekçibaşı nezaretinde vazifelerini yerine getirmişlerdir. Adana Belediyesi, bekçilerin bu hizmetlerinden dolayı her birine maaş vermiştir. 1890 yılında Adana Belediyesi, çarşı ve mahalle bekçilerine yıllık 62.220 kuruş maaş ödemesi yapmıştır. 1891 yılına gelindiğinde Adana kentinde çarşı ve mahalle bekçiliği görevinde personel artışına gidilmiştir. Bu yılda belediye bünyesinde 57 kişi görev almıştır.[307] Adana Belediyesi,

[305] Belediye bünyesinde istihdam edilen 63 mahalle bekçisinin içinde 1 bekçibaşı (aylığı 340 olmak üzere yıllık 4.080 kuruş), 1 ekçibaşı muavini (aylığı 200 kuruştan yıllık 2.400 kuruş), 1 kâtip (aylığı 300 kuruş hesabıyla yıllık 3.600 kuruş), 6 çavuş (her birine aylık 160 kuruştan yıllık 1.920'er kuruş), 6 onbaşı (her birine aylık 150 kuruştan yıllık 1.800'er kuruş) ve 48 bekçi (her birine 140 kuruştan 1.680'er kuruş) bulunmaktadır. *BOA, ŞD, 2120/50*, 26 Cemaziyelevvel 1299 (15 Nisan 1882).

[306] *BOA,* ŞD, 2120/50, 26 Cemaziyelevvel 1299 (15 Nisan 1882).

[307] Çarşı ve mahalle bekçiliği görevinde artış görülen dört kişilik personel içerisinde 2 onbaşı, 1 kâtip ve 2 bekçi bulunmaktadır. Bunun yanında 1 çavuş vazifesi lağvedilmiştir. Belediye çarşı ve mahalle bekçiliği personeline yeni katılan kâtibe aylık 200 kuruş olmak üzere yıllık 2.400 kuruş maaş verilmiştir. Ayrıca 2 bekçiye de her birine aylık 80 kuruş olmak üzere yıllık 1.920 kuruş maaş ödemesi yapılmıştır. *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).

1891 yılında hizmet veren çarşı ve mahalle bekçilerine yıllık 67.560 kuruş maaş ödemesi yapmıştır.[308]

Adana Belediyesi bünyesinde görev yapan çarşı ve mahalle bekçilerinin sayıları 1896 yılında da artış göstermiştir. 1891 yılında 57 kişi olan çarşı ve mahalle bekçiliğinde çalışan personel sayısı 1896 yılında 59 kişiye yükselmiştir. Adana Belediyesi 1896 yılı için çarşı ve mahalle bekçilerine 63.360 kuruş maaş ödemesi yapmıştır. 1897 yılına gelindiğinde personel sayısında hiç bir değişikliğe gidilmemiştir. 1897 yılında çarşı ve mahalle bekçiliği personeline ödenen yıllık maaş tutarı 63.000 kuruştur. [309]

1900 yılına gelindiğinde Adana Belediyesi bünyesinde görev yapan çarşı ve mahalle bekçilerinin sayısında artış devam ederek 62'ye yükselmiş ve belediye bunlara yıllık 94.680 kuruş maaş ödemesi yapmıştır.[310] 1901 yılında aynı sayıda personele sahip olan belediye, çarşı ve mahalle bekçilerine 94.680 kuruş maaş vermiştir.[311]

1902 yılında Adana Belediyesi'nde hizmet veren çarşı ve mahalle bekçilerinin sayısı 1901 yılı ile aynıdır. Ayrıca maaşlarında da her hangi bir artışa gidilmemiştir.[312]

14. Mezarlık Bekçiliği

Mezarlık bekçiliği, adından da anlaşılacağı üzere şehir merkezinde veya kenarında bulunan mezarlıkların korunması, cenazelerin düzenli bir şekilde defin işlemlerinin gerçekleşmesi için yerlerin belirlenmesi, mezarlıklarda temizliğin yapılması gibi birçok görevi bulunan vazifelinin yapmış olduğu işe verilen addır. Diğer bir ifade ile belediye adına kentteki mezarlıklardan sorumlu memura mezarlık

[308] *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).
[309] Bunlar içerisinde 1 bekçibaşı (aylık 430 kuruş hesabıyla yıllık 5.160 kuruş), 1 bekçibaşı yardımcısı (aylık 220 kuruş hesabıyla yıllık 2.640 kuruş), 1 çavuş (aylık 100 kuruştan yıllık 1.200 kuruş), 2 onbaşı (aylık 90'ar kuruştan yıllık 1.080'er kuruş) ve 54 bekçi (aylık her birine 80'er kuruştan yıllık 960'ar kuruş) mevcut bulunmaktadır. Ayrıca bir önceki yıla oranla 360 kuruşluk azalmanın nedeni belirtilmemiştir.
[310] Bu personel arasında 1 bekçibaşı (aylığı 430 kuruştan yıllık 5.160 kuruş), 1 bekçibaşı yardımcısı (aylık 220 kuruş hesabıyla yıllık 2.640 kuruş), 1 çavuş (aylık 140 kuruştan yıllık 1.680 kuruş), 2 onbaşı (aylık 130'ar kuruştan yıllık 1.560'ar kuruş) ve 57 bekçi (aylık her birine 120'şer kuruştan yıllık 1.440'ar kuruş) bulunmaktadır.
[311] *BOA, ŞD, 2129/9*, 23 Cemaziyelevvel 1318.
[312] *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322.

bekçisi denilmiştir. Mezarlık bekçiliği, herhangi bir kanunda gösterilmemesine rağmen Adana belediyesi bünyesinde hizmet veren bir memuriyettir. Belediye, bu görevde hizmet eden kişilere çalıştıkları süre zarfında maaşlarını vermiştir.

Adana Belediyesi bünyesinde yer alan ve personel arasında gösterilen mezarlık bekçiliği görevinde çalışan kişilere verilen maaş 1890 yılında "*Kabristan Bekçisi Maaşı*" adı altında verilmiştir. Belediye bu görevde hizmet veren personele 1890 yılında aylık 120 kuruştan yıllık 1.440 kuruş ödeme yapmıştır. Mezarlık bekçisine 1891 yılında belediyece verilen maaş miktarında bir değişiklik olmayarak 1890 yılında ödenen miktarın aynısı verilmiştir.[313] Adana Belediyesi 1913 yılında ise mezarlık bekçisine aylık 95 kuruş hesabıyla yıllık 1.140 kuruş maaş vermiştir. 1914 yılı için de aylık 100 kuruştan yıllık 1.200 kuruş verileceği beyan edilmiştir.[314]

Şekil 2: Adana Asri Mezarlığı[315]

15. Seyhan Nehri Bekçiliği

Seyhan Nehri bekçiliği görevinin, Adana Belediyesi tarafından ne zaman ihdas edildiği ve ne amaçla böyle bir bekçiliğin işlevsel hale getirildiği tam olarak belirli değilse de muhtemeldir ki nehir üzerinde her türlü olumsuzluğun önünün alınması için tesis edilen bir memuriyet olduğu söylenebilir. Bu memuriyetin ihdas

[313] *BOA, DH. MKT, 82/28,* 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).
[314] *BOA, DH. UMVM, 138/6,* 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).
[315] Bu fotoğraf Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nden alınmıştır.

edilmesindeki etkenlerden bir tanesi bahar aylarında Adana'ya çalışmak maksadıyla gelen amelelerin nehirde çıplak bir şekilde alenen yıkanmaları ve bundan Seyhan Nehri kenarında, belediye bahçesinde bulunan Kız Mektebi öğrencilerinin rahatsızlık duymalarıdır. Zira 1894 yılında Adana'da böyle bir olay gerçekleşmiş ve burada bulunan kız mektebinin başka bir yere taşınması gündeme gelmişti.[316] Zira 1877 tarihli Kanun'un 3. maddesinde yer alan "*... sahil olan mahallerde deniz hamamları yapılarak halkın açıktan suya girmesinin men'ine..*" ifadesinden hareketle bu tür davranışlarda bulunan kişilere engel olunması belediyenin görevleri arasında sayılmıştır.[317]

Şekil 3: Seyhan Nehri[318]

1913 yılında Adana Belediyesi bünyesinde çalışan Seyhan Nehri bekçisine aylık 171 kuruştan yıllık 2.052 kuruş maaş verilmiştir. 1914 yılı için de aylık 200 kuruştan yıllık 2.400 kuruş maaş verileceği öngörülmüştür.[319]

16. Bahçıvanlık

1877 tarihli Vilayat Belediye Kanunu'nun 3. maddesinde taşra belediyelerinin görevleri ifade edilirken "*... havayic-i ahalinin vaz'ı için her tarafa civar olan mevaki-i münasibede meydanlar ihdasına ve mevcud meydanların ve umuma mahsus*

[316] *BOA, DH. MKT, 336/22*, 26 Receb 1312 (23 Ocak 1895).
[317] Ergin, *MUB.*, C.4, s.1659.
[318] Bu fotoğraf Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nden alınmıştır.
[319] *BOA, DH. UMVM, 138/6*, 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).

bahçelerin muhafazasına..." cümlesiyle kentte mevcut meydanlar ile bahçelerin korunması ve güzelleştirilmesi istenmiştir.[320] Bu maksatla olacak ki Adana Belediyesi, kendine has bahçelerin bakımının yapılması ve düzenlenmesi için bünyesinde bahçıvan ve ona yardımcı olmak üzere bahçıvan çırağı istihdam etmiştir.

Adana Belediyesi bünyesinde bahçıvan olarak çalışan kişiler belediyeden maaşlarını almışlardır. Belediye, 1890 yılında bahçıvana yıllık 1.140 kuruş maaş vermiştir. 1891 yılında bahçıvan maaşında bir değişiklik olmayarak bir önceli yılla aynı maaş ödemesi yapılmıştır.[321] 1913 yılında belediye bahçesinde bir bahçıvan ile çırağı hizmet vermiştir. Adana Belediyesi, bahçıvana yıllık 9.600 kuruş ve çırağına da yıllık 1.800 kuruş maaş ödemesi yapmıştır.[322]

17. Diğer Personel

Adana Belediyesi bünyesinde yukarıda açıklanmaya çalışılan personellerin dışında hizmet veren diğer bazı kişiler de mevcuttur. Bunlar içerisinde zabıta polis mülazımlığı, çeki rüsumu memurluğu ve besmele memurluğu bulunmaktadır.

1896 yılında Adana Belediyesi bünyesinde polis mülazımı olarak 4 kişi görev yapmıştır. Belediye, polis mülazımlarına aylık (her birine 150 kuruş) 600 kuruştan yıllık 7.200 kuruş maaş vermiştir. 1897 yılı için de belediyece polis mülazımlarına yıllık 7.200 kuruş maaş ödemesi yapılmıştır.[323] 1900 yılına gelindiğinde Adana Belediyesi, polis mülazımlarına (kaç kişi oldukları belirli değil) yıllık 9.000 kuruş maaş vermiştir. Belediyenin polis mülazımlarına ödemiş olduğu bu miktar 1901 yılı içinde aynı tutardadır.[324]

Adana Belediyesi'nde çalışan diğer bir görevli ise çeki rüsumu memurudur. Muhtemeldir ki çeki rüsumu memuru geçici memuriyettir. Çünkü mevcut bilgilere göre Adana Belediyesi çeki rüsumu memurunu 1896 ve 1897 yıllarında çalıştırmış ve maaş olarak 1896 ve 1897 yıllarında senelik 2.000 kuruş maaş vermiştir.[325]

---

[320] Ergin, *MUB*., C.4, s. 1658.
[321] *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).
[322] *BOA, DH. UMVM, 138/6*, 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).
[323] *BOA, ŞD, 2129/9*, 23 Cemaziyelahir 1318 (18 Ekim 1900).
[324] *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).
[325] BOA, ŞD, 2129/9, 23 Cemaziyelahir 1318.

Adana Belediyesi bünyesinde çalışan bir diğer görevli de Besmele memurudur. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde dini bilgilerin öğretildiği kurumların başında sıbyan mektepleri gelmektedir. Dini bilgileri öğrenmek için ilk aşama Besmele'yi öğrenmektir. Osmanlı Devleti'nde çocuklar 4 veya 5 yaşına geldiklerinde ilk mektebe, bugünkü ilkokula başlarken "*Bed-i Besmele*" adı verilen bir tören düzenlenirdi.[326] Tören sırasında okunan dualara "*âmin*" denildiği için bu törene "*Âmin Alayı*" da denilmiştir.[327] Daha çok gelir düzeyi yüksek aileler tarafından yapılan bu merasime sünnet töreni ya da bayram kadar önem verilirdi. Bu merasim genellikle kandil günleri tercih edilir fakat kandil günü değilse de pazartesi ve perşembe günlerine denk getirilirdi. Merasim günü önceden mektep hocasına bildirilir ve okuldaki öğrenciler de hazırlanırdı. Merasim günü mektep çocuklarından oluşan " *âmin alayı*" çocuğu dua ve ilahilerle evinden alırlardı. Merasimin ilk bölümü şehirdeki türbe ziyareti, ikinci bölüm ise ziyaret dönüşü evde ya da okulda devam eden uygulamalardı.[328]

Görüleceği üzere "*Bed-i Besmele*" merasimi hayırlı bir organizasyondur. Âmin Alayı'nın geçeceği güzargahın belirlenmesi, cadde ve sokaların tanzim edilmesi ya da merasimin düzenli bir şekilde yapılması için belediye tarafından bir memurluk oluşturulmuş olabilir. Bu amaçla bir memurluk ihdas edildiği kesin olarak belli değilse de belediye, 1900 yılında besmele memuru olarak çalışan kişiye aylık 150 kuruş hesabıyla yıllık 1.800 kuruş maaş ödemesi yapmıştır. Bu memuriyet 1901 yılında kaldırılmıştır.[329]

Adana Belediyesi personeli arasında belediye başkanı, başkâtip, kâtip, sandık emini, müfettiş, çavuş, mühendis ve hizmetli gibi daimi personele verilen maaşlar hakkında genel bir değerlendirme yapılacak olursa Tablo 19 ortaya çıkacaktır.

---

[326] Neslihan Koç Keskin, " I.Abdülhamit'in Şeh-zadelerinin Bed-i Besmele Törenini Anlatan Enderûnlu Fâzıl'ın Sûrnâme-i Şehriyârı Üzerine" *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.27, Konya 2010, s.150.

[327] Âmin Alayı hakkında bkz. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.1, İstanbul 1977, s.91-96; Pakalın, *age.*, C.1, s.58-59; Mustafa Öcal, "Amin Alayı", *TDVİA*, C.3, İstanbul 1991, s.63.

[328] Münire Baysan, " Kütahya'da "Bed-i Besmele" Ya Da "Âmin Alayı" Geleneği", The Journal of Academic Social Science Studies, S. 62 Elazığ 2017, s.185.

[329]BOA, ŞD, 2129/9, 23 Cemaziyelahir 1318.

Tablo 19: Adana Belediyesi Daimi Personeli Aylık Maaşı

Personel	Yıllar ve Ödenen Miktar (Kuruş)							
	1890	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1913**
Belediye Başkanı	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	2.500
Belediye Muhendisi	450	700	1.000	1.000	800	800	500	2.000
Başkâtip	400	500	500	500	600	600	500	1.000
Kâtip	250	500	350	350	350	250	600	-
Sandık Emini	300	300	300	300	300	300	300	650
Belediye Müfettişi	300	300	500	500	600	600	500	800
Belediye Başçavuşu	400	250	250	300	250	250	250	500
Belediye Çavuşu	-	200	200	200	-	-	-	400
Belediye Hizmetlisi	200	200	200	200	200	200	100	250

a. Belediye Personeli Uygunsuzlukları

Adana Belediyesi bünyesinde çalışan personellerin bazıları memurluğa yakışmayan tutum ve yüz kızartıcı davranışlar içerisinde bulunmuşlardır. Bu tür davranış sergileyenler hakkında gerekli yasal işlemler yapılmıştır. Mesela, Adana Belediyesi'nde başkâtiplik görevinde bulunan Ahmet Efendi, rüşvet almak iddiasıyla mahkemeye sevk edilmiş ve hakkında memuriyetten men cezası verilmişti.[330] Adana Belediyesi bünyesinde ikinci kâtiplik görevinde bulunan Sami Efendi de evrakta tahribat ve zimmetine para geçirme suçlarından tahkikata uğramış[331] ve neticesinde yargılanmıştı.[332] Ancak Sami Efendinin mahkemesi hakkında ne tür bir uygulamaya gidildiğine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Belediyenin müfettişlik hizmetinde bulunan kişiler arasında da vazifesini yerine getirmeyenler olmuştur. Belediye bu kişileri aynı gerekçeyle görevinden uzaklaştırmıştır. Örneğin 1899 yılında Adana Belediyesi müfettişliği görevinde bulunan İbrahim Efendi, görevini tam olarak yerine getirmediği gerekçesiyle

[330] *BOA, ŞD. MLK. MRF, 2147/52*, 17 Zilhicce 1339 (13 Eylül 1919).
[331] *BOA, ŞD, 2147/55*, 2 Rebiülahir 1340: *ŞD, 2147/56*, 2 Rebiülahir 1340 (3 Aralık 1921).
[332] *BOA, DH. UMVM, 90/72*, 2 Rebiülahir 1340 (3 Aralık 1921).

müfettişlik görevinden azledilmiş ve maaşıyla birlikte temizlik memurluğuna tayin edilmişti. İbrahim Efendi'nin yerine ise Hüsnü Efendi tayin olunmuştu.[333] İbrahim Efendi, belediyenin kendisine uyguladığı bu durum karşısında Dâhiliye Nezareti'ne bir yazı göndererek müfettişlik görevine tekrar dönmek için müracaat etmiştir. Ancak yapılan incelemeler neticesinde temizlik memurluğu görevini dahi yerine getirmediği anlaşılınca o vazifeden de azledilmiştir.[334]

Adana Belediyesi'ne yaklaşık 4,5 yıl hizmet eden Ali Rıza Efendi belediyenin kendisini sebepsiz yere görevinden uzaklaştırdığını ve bu yüzden ailesiyle perişan bir halde olduğunu 22 Mart 1891 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderdiği arzuhalde belirtmiştir. Ayrıca Ali Rıza Efendi, tekrar müfettişlik görevinde istihdam edilmesi talebinde bulunmuştur.[335]

Adana Belediyesi bünyesinde çavuşluk hizmetinde istihdam edilen bazı kişiler de görevlerini kötüye kullanmak suçundan takibata uğramışlardı. Mesela Belediye çavuşlarından Ali Efendi, vazifesi sırasında Taşçıkan Umumhanesinde Anoş'un oğlu arabacı Şevket'i darp etmişti. Bu olay üzerine Adana Vilayet Meclisi İdaresi, Ali Efendi hakkında kanun-ı cezanın 106. maddesini gözeterek mahkemeye sevk edilmesini uygun bulmuştu. Belediye çavuşu Ali Efendi, mahkeme edilmesine itiraz etmiştir. Yapılan tahkikatla ve arabacı Bekir b. Mustafa ile Nedim b. Hasan'ın da şahitlik etmesi neticesinde Ali Efendi'nin muhakeme edilmeme talebi reddedilerek muhakemesinin gerçekleştirilmesi gerekliliği Şura-yı Devlet tarafından 25 Mart 1916 tarihinde Adana Vilayetine bildirilmiştir.[336]

Bu tür davranışlar içerisinde bulunanlar arasında belediye hizmetlisi de vardır. Mesela, belediye dairesinde üzerlerine vazife olmayan ve memurlar için yüz kızartıcı suç sayılan rüşvet alma işleminde yardım ve yataklık suçu işlemiş bulunan Mihran Efendi, belediyenin başkâtibi Ahmet Efendi'nin rüşvet alma suçuna yardımda bulunduğu gerekçesiyle mahkemeye sevk edilmişti.[337]

Kontrato memurluğu bünyesinde çalışan bazı görevliler de çalıştıkları süre zarfında memurluğa yakışmayan hareketlerde bulunmuşlardır. Buna örnek olarak

[333] *BOA, DH. MKT, 2229/38*, 26 Rebiülevvel 1317 (4 Ağustos 1899).
[334] *BOA, DH. MKT, 2293/38*, 01 Ramazan 1317 (3 Ocak 1900).
[335] *BOA, DH. MKT, 1821/97*, 10 Mart 1307 (22 Mart 1891).
[336] *BOA, ŞD. MLK. MRF, 2145/2*, 21 Cemaziyelevvel 1334 (26 Mart 1916).
[337] *BOA, ŞD. MLK. MRF, 2147/52*, 17 Zilhicce 1339 (22 Ağustos 1921).

Adana Belediyesinde kontrato memuru olarak çalışan Behçet Efendi'nin zimmetine 2.423 kuruş 4 para geçirdiği gerekçesiyle Kanun-ı Ceza'nın 50. maddesi uyarınca cünha suçu ile yargılanmasının gerekliliği gösterilebilir.[338]

[338] *BOA, ŞD, 2143/28*, 13 Zilkade 1332 (3 Ekim 1914).

III. BÖLÜM

ADANA BELEDİYESİ'NİN MALİ YAPISI

Osmanlı taşra vilayetlerinde belediyelerin çalışma usullerini ilk olarak düzenleyen 1867 tarihli talimatlarda belediyeler için sadece birkaç gelir kaynağı ayrılmış, belediyelerin başka kaynak buldukları takdirde valinin onayını almak şartıyla bunlardan faydalanabilecekleri ifade edilmiştir.[339] Bundan yaklaşık dört yıl sonra yürürlüğe giren 1871 Vilayet Nizamnamesi belediye gelirlerini 1867 talimatnamesine göre biraz daha açık bir şekilde ifade etmiştir. 1871 tarihli Nizamnamenin 126. maddesinde belediyenin gelirleri ilk olarak hükümetçe tahsis edilen vergi ve meblağlardan, ikincisi şehrin düzenlenmesiyle bundan faydalanacak olanlardan alınacak vergilerden, üçüncüsü alınacak olan ceza-yı nakdilerden, dördüncüsü kira kontrato kaydiyelerinden ve beşinci olarak ta belediyeye yapılacak yardım ve hibelerden ibaret olacağı belirtilmiştir.[340]

1877 yılında yayınlanan Vilâyât Belediye Kanunu'nda belediye gelirlerini oluşturacak kalemler tek tek sıralanmıştır. Belediyelerin öncelikli olarak devlet tarafından tahsis edilen rüsumattan oluşacağı belirtilerek, belediyenin adi ve fevkalade vergileri yürürlüğe koyabileceği, ancak bunların irade-i seniyye ile onaylanması gerektiği hükmünü getiriyordu. Daha sonra belediye gelirleri arasında ceza-yı nakdi, kantar, çeki, kile, kontrato ve zebhiye rüsumları ile hayvan alım satımlarından alınan rüsumat-ı ihtisabiyye ve belediyelere yapılacak olan iane ve hibeler bulunmaktadır.[341]

A. Belediye Gelirleri

Osmanlı Devleti'nde özellikle taşra belediyelerin gelir kaynakları ilk olarak 1867 tarihli talimatta ifade edilmiş ve 1871 yılında yayınlanan Vilayet Nizamnamesi'nin yedinci faslında belirtilmiş olsa da 1877 Vilâyât Belediye Kanunu ve sonraki yıllarda yayımlanan kanun ve tüzüklerle şekillenmiştir. Vilâyât Belediye

[339] Avcı, *age*., s.154-155.
[340] *Düstur, Tertib-i Evvel*, C.1, s.650-51.
[341] Ergin, *MUB*.,C.4, s.1664.

Kanunu'nun 39. maddesinde "*Varidat-ı belediyye **evvela**, devletçe tahsis olunan rüsumattan ve bi'l-istizan şeref-sadır olacak irade-i seniyye üzerine tevzi ve tahsil olunacak adi ve fevkalâde belediye vergilerinden ve **sâniyen,** tanzimat ve tesviye-yi turuk ve meâbirden fazla kalıp da talibine satılacak yerler esmânından ve bu tanzimattan müstefid olanlardan alınacak şerfiyyeden ve **sâlisen**, ahzına mezun olduğu ceza-yı nakdiden ve **râbian**, kantar ve çeki ve kile ve konturato ve zebhiye rüsûmuyla hayvan alım satımından alınan rüsûmat-ı ihtisabiyye ve belediyelere terk olunan sair rüsûmat-ı mütenevviadan ve **hâmisen**, idare-i belediyyeye vuku' bulacak iane ve hibelerden ibarettir."* şeklinde belediyelerin gelir kalemleri sıralanmıştır.

Belediyelerin gelir kaynaklarından olan ve belediye sınırları içerisinde yapılacak her türlü yasal işlemlerin karşılığı olarak belediyelere ödenmesi gerekli görülen vergilerin oran ve miktarları, muhtelif yıllarda hazırlanan kanunlar, tüzükler ve vilayetlere gönderilen hususi evraklarla sistematik bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu maksatla 9 Nisan 1912 tarihli İstanbul şehrinin Rüsum-ı Belediyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat[342], 11 Mart 1915 tarihinde yayınlanan Rüsûm-ı Belediye Kanunu[343] çıkarılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde belediyelerin gelirlerinin nerelerden tahsil edileceği belirlendikten sonra, belediyelerin hesaplarının kontrol edilmesi gündeme gelmiştir. 1877 Vilâyât Belediye Kanunu'nun 41. maddesiyle belediyelerin hesapları belirli bir düzene oturtulmaya çalışılmıştır. Bu maksatla Divan-ı Muhasebat tarafından hesapların nasıl düzenleneceği konusunda tebligatlar hazırlanarak vilayetlere gönderilmiş ve vilayetlerden de hesapların bu doğrultuda hazırlanarak gönderilmesi istenmiştir.[344] Adana özelinde Vilayet Belediye Dairesi, bu doğrultuda H. 1302 (M.1884/85) yılına ait hesap cetvelleri hazırlayarak Divan-ı Muhasebat-ı Riyaset-i Celilesi'ne gönderildiğini[345] ifade etmiş olsa da 1884/85 yılına ait bilgilere ulaşılamamıştır. Zira Adana Belediyesi gelirlerine dair ulaşılan ilk gelir-gider

[342] Ergin, *MUB*., C.4, s.2013-2016.
[343] *Düstur, Tertib-i Sani*, C.7, s.466-474.
[344]Kanunun 41. maddesinde, *sandığın varidat ve masarifatını mübeyyin her sene bir muvazene cetveli yapılıp meclis-i belediyyece temhir ile meclis-i idareye verilir ve altıncı fasılda gösterilen cemiyyeti belediyyece tedkik ve tasdik olunduktan sonra sened olarak hıfzedilip mücebince ahz ü sarfa ibtidar olunur."*şeklinde ifade, belediyenin gelir ve giderlerin gösterildiği bir muvazene defterinin hazırlanıp hükümete iletilmesini öngörmektedir. Ergin, *MUB*., C.4, s.1664-1665.
[345] *BOA, DH. MKT, 1573/45*, 7 Rebiülahir 1306 (11 Aralık 1888).

defterleri 1890-91 yılına aittir.[346] Adana Belediyesinin gelir ve giderlerine ait diğer defterler ise 1896-97,[347] 1900-1901,[348] 1902[349] ve 1913-14[350] yıllarını kapsamaktadır. Bunlardan ayrı olarak 1910[351] yılı gelir defteri ve belediyenin farklı gelir kalemlerine dair çeşitli yıllara ait muhtelif arşiv belgeleri gösterilebilir.

Adana Belediyesi'nin gelir kaynakları, yukarıda ifade edilen çeşitli tarihlerde hazırlanan gelir-gider defterleri ve muhtelif arşiv belgeleri ile açıklanmaya çalışılacaktır.

1. Vergi Gelirleri

a. Hayvanlar Üzerinden Alınan Vergi Gelirleri

Adana Belediyesi, kent merkezinde kesilen hayvanlardan, hayvan pazarlarında satılmak için getirilen hayvanların bekletildiği yer kirası ve hayvan alım-satımlarından vergi tahsil ederek belediye kasasına gelir sağlamıştır. Adana Belediyesi'nce hayvanlardan alınan vergi kalemleri zebhiye vergisi, hayvan vergisi ve hayvan pazarı vergisi olarak belediyenin gelir-gider defterinde belirtilmiştir. Bunların dışında hayvan pazarı arziye bedeli gibi farklı kalemler mevcut bulunsa da uzun süreli alınmadığı için bu kısımda değinilmemiştir.

I. Zebhiye Vergisi

Zebh, "*boğazlama, kesme, keserek öldürme*" anlamına gelmektedir.[352] Zebhiye resmi ise kesilen hayvanlardan alınan vergiyi ifade etmektedir. Zebhiye vergisi, 1877 Vilâyât Belediye Kanunu'nun 39. maddesinde belediyelerin gelirleri arasında gösterilmiştir. Zebhiye vergisi H. 1285/1868-1869 yılına kadar merkezi yönetim tarafından toplanılmış ve bu tarihten itibaren belediyelere terk edilmiştir. Zebhiye vergisinin ne miktarda ve ne oranda alınacağı 1914 yılına kadar belediyelerce tayin oluna gelmiştir.[353]

---

[346] *BOA*, DH. MKT, 82/28, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).
[347] *BOA, ŞD, 2129/9*, 23 Cemaziyelahir 1318 (18 Ekim 1900).
[348] *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).
[349] *BOA, ŞD, 2133/7,* 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).
[350] *BOA, DH. UMVM, 138/6*, 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).
[351] *BOA, DH, MUİ, 114/42*, 18 Receb 1328 (26 Temmuz 1910).
[352] Develioğlu, *age*., s.1174.
[353] Tümerkan, *age*., s. 95.

Zebhiye vergisi, 29 Aralık 1913 tarihini taşıyan ve 1914 senesi başında (Mart) yürürlüğe giren "*Zebhiye Rüsûmunun Mikdarı Hakkındaki Kanun-ı Muvakkat"* ile bütün belediyeleri kapsayan vergi miktarları tespit edilmiştir. Kanun'un 1. maddesinde; belediye sınırları dâhilinde kesilen koyun ve keçiden 3 kuzu ve oğlaktan 1,5, danadan 6, sığır ve canavardan 9, deve ve mandadan ise 15 kuruş zebhiye resmi alınması öngörülmüş ve bu verginin yarısının belediyelere diğer yarısınınsa vilayetlere ait olacağı belirtilmiştir. Ayrıca Vilayet Meclis-i Umumilerin bu kanunda yazılı olduğu üzere zebhiye resimlerini 1/3 oranında azaltmaya yetkileri bulunmaktadır.[354]

Zebhiye resmi ile ilgili olarak 29 Aralık 1913 tarihli kanuna zeyl olarak 26 Mart 1914 tarihinde yeni bir kanun yayımlanmıştır. Bu kanuna göre; belediyeler tarafından kurulacak umumi mezbahalarda kesilecek hayvanlardan zebhiye resmine ilaveten Meclis-i Umumi-i Vilayet kararıyla mezbaha ücreti adı altında bir para alınması kararlaştırılmıştır.[355] Bu kanunlar yaklaşık 8 ay yürürlükte kaldıktan sonra 11 Mart 1915 tarihli Rüsum-ı Belediye Kanunuyla ilga edilmiştir. Rüsum-ı Belediye Kanunu'nun 14. maddesinde belirtilen hususlar 29 Aralık 1913 tarihli muvakkat kanunun zebhiye vergisi miktarı hakkındaki hükümleri muhafaza edilmiştir.[356]

Adana Belediyesi zebhiye vergisinden belediyeye gelir elde etmiştir. Ancak vergi, kasap esnafı tarafından çeşitli yıllarda şikâyete konu olmuştur. Örneğin, Adana şehir merkezinde bulunan esnaflardan belediye, kesilen her bir koyun ve keçiden 20 para zebhiye vergisi almaktayken 1886 yılında bu miktar 100 paraya çıkarılmış ve durum Adana kasaplar esnafının vekili olan Nazaret Dellalyan imzalı arzuhalle şikâyete konu olmuştur.[357]

---

[354] Ergin, *MUB*., C.4, s. 1995,Tümerkan, age., s. 96.

[355] Ergin, *MUB*., C.4, s. 1995,Tümerkan, age., s. 96.

[356] Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri IX: Rüsûm-ı Belediye Kanunu", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C.6, S.2, Ankara 1997, s.110. Tümerkan, 26 Şubat 1330 tarihli Rüsûm-ı Belediye Kanunu'nda verginin yarısının eskisi gibi hususi idarelere bırakıldığı ancak meclis-i umumilerin vergi miktarı üzerinden üçte biri nispetinde indirim yapabilme salahiyetlerini kaldırdığını ifade etmektedir. Hâlbuki ki, Seyitdanlıoğlu'nun çevirisini yaptığı 26 Şubat 1330 tarihli Rüsûm-ı Belediye Kanunu'nda böyle bir ibare bulunmamaktadır.

[357] *BOA, ŞD, 2506/20,* 27 Şaban 1303 (31 Mayıs 1886). Ayrıca Adana Belediyesi tarafından 20 paradan 100 paraya çıkarılan zebhiye vergisi Adana Vilayeti Meclisi tarafından karar verilmiş ve bu sayede elde edilen gelirle kentin asayişi maksadıyla gece bekçilerine tahsis edilmesi düşünülmüştür. *BOA, ŞD, 2121/37*, 25 Cemaziyelahir 1303 (31Mart 1886).

1911 yılında ise belediye tarafından tanzifat bekçi parasına karşılık olarak kesilen hayvanlardan alınan 100 paraya 5 kuruş zam yapılarak 7,5 kuruşa çıkarıldığını ve halkın bundan hoşnutsuzluğunu ifade eden Mehmet adlı şahıs, 31 Ağustos 1911 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne arzuhal göndermiştir.[358]

1915 yılında Adana'da hayvanların daha sağlıklı ve uygun koşullarda kesilebilmesi maksadıyla bir mezbaha yaptırılmış ve hayvanların burada kesilmesine özen gösterilmiştir. Belediye, mezbahasında kesilen hayvanlardan zebhiye vergisi dışında ayrıca mezbaha ücreti olarak bir para talebinde bulunmuştur. Mezbaha ücreti kasap esnafı tarafından fazla bulunarak şikâyete konu olmuştur. Adana'da kasap esnafından Kemal imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta; kesilen koyun ve keçiden her biri için 7,5 kuruş vergi alındığı ifade edilmiştir. Bu telgraf üzerine Dâhiliye Nezareti Adana Vilayetinden durum hakkında bilgi istemiştir. Bunun üzerine Adana Vilayeti, 11 Mart 1915 tarihli Rüsum-ı Belediye Kanunu'nun 14. maddesinde kesilecek koyun ve keçiden 3'er kuruş vergi alınması öngörüldüğünü ancak mezbahalarda kesilen koyun ve keçiden 7,5 kuruş vergi aldığını belirtmiştir. Aradaki fark olan 4,5 kuruşun ise mezbaha ücreti olduğunu 14 Mart 1916 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne iletmiştir. Dâhiliye Nezareti bu yazı üzerine 18 Mart ve 25 Nisan 1916 tarihlerinde Adana Vilayeti'ne tekrar yazı göndermiştir. Yazıda Rüsum-ı Belediye Kanunu'nun 14. maddesinde; umumi ve fenni mezbahalar tesis edilinceye kadar kesilecek olan koyun ve keçiden 3'er kuruş alınması gerektiğine dikkat çekilmişse de mezbaha namına ne kadar vergi ve ücret alınacağının henüz belirlenmediği ifade edilmiştir. Ayrıca Adana Belediyesi'nce mezbaha namına alınan 4,5 kuruşun fahiş bir fiyat olduğu belirtilerek bunun düşürülmesi istenmiştir.

Adana Vilayeti 25 Nisan 1916 tarihli yazıya cevaben, 1915 yılında Adana'da kasap esnafının sağlıklı ve uygun koşullarda iş görmeleri maksadıyla mükemmel bir mezbaha tesis edildiğini ve buradan mezbaha ücreti alınarak belediye bütçesine dâhil edildiğini belirmiştir. Ayrıca Adana'da 25 seneden beri mezbaha olmadığı halde mezbaha resmi alındığı ve belediyeye sarf edildiği halde kimsenin şikâyette bulunmadığı ifade edilmiştir. Belediyenin almış olduğu mezbaha ücreti doğru değilse de belediyenin masrafının fazla olmasından dolayı irade buyrulduğu takdirde mezbaha ücretinin bu senelik düşürülmesine imkân görülmediğini ve gelecek

[358] *BOA, DH. İD, 40-2/22*, 8 Receb 1329 (5 Temmuz 1911).

seneden itibaren uygulanmasını 20 Mayıs 1916 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.[359]

Adana'da 1920 yılından itibaren vilayet dâhilinde kesilecek olan hayvanlardan vergi olarak koyun ve keçiden 10; oğlak, kuzu ve danadan 5; sığır, canavar, deve ve mandadan 20'er kuruş vergi alınacağı ve bu uygulamanın 1 Mart 1920 yılından itibaren yürürlüğe gireceği 12 Şubat 1920 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Dâhiliye Nezareti bu yazıya 29 Şubat 1920 tarihinde cevap olarak Rüsum-ı Belediye Kanunu'nun 14. maddesi gereğince kesilecek olan hayvanlardan fazlaca vergi alınmasının gayri caiz olacağını ifade ederek gerekli hassasiyetin gösterilmesini istemiştir.[360] Bu haliyle Adana Belediyesi tarafından kesilen hayvanlardan alınan zebhiye vergisi hükümet tarafından fazla bulunmuştur. Tablo 20 Adana Belediyesinin çeşitli yıllarda elde ettiği zebhiye vergisini göstermektedir.

Tablo 20: Adana Belediyesi Zebhiye Resmi Gelirleri

Yıllar	**1887**	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1910**	**1913**	**1914**
Kuruş	53.073	23.274	80.388	92.779	60.000	299.186	94.535	96.535	10.000	30.000	47.000
Para						30					

Eldeki mevcut verilere göre Adana Belediyesi'nce alınan vergilerin 11 Mart 1915 Rüsum-ı Belediye Kanunu'ndan önce alınan vergiler olduğunu söylemek mümkündür. Tablo 20'ye bakıldığında Adana Belediyesince gelir gösterilen zebhiye vergisinin 1890 ile 1901 yılları dışında bir önceki yıla oranla hemen tüm yıllarda arttığı görülmektedir. Eldeki mevcut verilere göre Adana Belediyesi 2.439.770 kuruş 30 para zebhiye vergisinden gelir elde etmiştir. 1914 yılı için dahi 347.000 kuruş gelir elde edileceği beyan edilmiştir. Çeşitli yıllarda alınan bu gelirlerden ayrı olmak üzere Adana'ya bağlı nahiyelerden 1896 ve 1897 yıllarında toplam 1.500 kuruş zebhiye vergisi tahsil edilmiştir.[361]

Adana Belediyesince çeşitli yıllarda gelir sağlanan zebhiye vergisinin o yıllarda elde edilen toplam gelir üzerine yüzdelik dilimi tablo 21'de verilmiştir.

[359] *BOA, DH. UMVM, 111/46*, 17 Receb 1334 (20 Mayıs 1916).
[360] *BOA, DH. UMVM, 57/36*, 11 Cemaziyelahir 1338 (2 Mart 1920).
[361] *BOA, ŞD, 2129/9*, 23 Cemaziyelahir 1318 (18 Ekim 1900).

Tablo 21: Adana Belediyesi Zebhiye Vergisi Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi

Yıllar	1887	1890	1891	1896	1897	1900	1901	1902	1910	1913	1914
Oran	-	28,38	27,04	35,62	43,18	34,47	34,90	36,97	26,21	30,47	27,54

Tablo 21'e bakıldığında zebhiye vergisinin yüzdelik dilim içerisinde en yüksek gelir sağladığı yıl 1897, en az gelir sağladığı yıl ise 1910'dur.

Adana Belediyesi zebhiye vergisini tahsil ederken bizzat vergi memuru ya da herhangi bir kişiyi görevlendirmemişti. Nitekim bu verginin toplanması hususu mültezimlere ihale edilerek yapılmaktaydı. Hatta bu verginin tahsiline hayvan tezkiresi ve arziye vergisi dâhil edilmişti. Örneğin 1908 yılında zebhiye rüsumu içerisine hayvan tezkiresi ve arziye rüsumu da dâhil edilerek, mültezimlere ihalesi gerçekleştirilmiştir. Yapılan ihale sonucunda 491.000 kuruşa bu vergileri toplamaya Ermeni milletine mensup Sehkiyan Artin Ağa yetkili kılınmıştı.[362]

II. Hayvan Vergisi

Ziraî faaliyetler içerisinde önemli bir yeri olan hayvancılık, Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Adana ve çevresinin de önemli geçim kaynaklarından biridir. Hayvanlar, genel olarak yetiştiricileri tarafından yük taşımak, peynir, yağ, süt, et, deri ve yapağı ihtiyaçlarını karşılamak ve tarım alanları için gübre temin etmek gibi amaçlarla yetiştirilmektedir. Ayrıca her ne kadar kısmen makineli tarıma geçilmiş olsa da çift sürme, harman dövme gibi işlemler genellikle hayvanlarla yapıldığından çiftçinin en önemli yardımcısı özelliği taşırlar.[363]

İnsanların şehir merkezinde yaşıyor olması onların hayvancılık faaliyetlerinde bulunmalarına engel teşkil etmemektedir. Bu açıdan şehir merkezinde yaşayan halk büyükbaş ve küçükbaş hayvan ile arıcılık ve kümes hayvancılığı yapmaktadırlar.

Adana şehir merkezinde yaşayan halkın ne tür hayvan yetiştirdiği hakkında tereke kayıtlarında bilgiler verilmiştir. Bu kayıtlarda, büyükbaş hayvan olarak camus (dişi, erkek, yaşlı, kısır, yavruları dişi ve erkek potuk), sığır (inek, öküz, erkek ve dişi düve, buzağı, renklerine göre sarı, boz, kırmızı, ala, kara ve zayıf), deve (tolu ve muk

[362] *BOA, BEO, 3319/248896*, 24 Rebiülahir 1326 (26 Mayıs 1908).
[363] Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1988, s.100.

deve, koca kötürüm, maya deve, dişi ve erkek), at (erkek ve dişi, kısrak, tay, renk olarak sarı, al, kır ve fiziksel özelliğine göre zayıf, yağız ve kör), eşek (erkek ve dişi, sıpa, rengine göre, siyah, boz, topal) ve katır beslenmektedir.[364] Küçükbaş hayvan olarak koyun, kuzu, keçi, oğlak beslenmektedir. Kümes hayvancılığı halkın günlük yumurta ve beyaz et tüketimi için evlerinin avlularında beslenmiştir. Ayrıca arı, bal üretimi az da olsa yetiştirilen hayvanlar arasında bulunmaktadır.

Vilayet Belediye Kanunu'nun 39. maddesi gereğince belediye gelirleri arasında bulunan hayvan resmi, belediye sınırları içerisinde hayvan alım ve satımından belediyelerce belirli oranlarda tahsil edilen vergiyi ifade etmektedir. 11 Mart 1915 Rüsum-ı Belediye Kanunu'na kadar hayvan vergisini belediyelerin ne oran ve miktarda aldıkları belirli değildir. Rüsum-ı Belediye Kanunu ile birlikte hayvan vergisinde tüm belediyeleri kapsayacak şekilde yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Rüsum-ı Belediye Kanunu'nun 11. maddesine göre belediye sınırları içerisinde geçit, içtima ve pazar yerlerinde deve, manda, beygir, eşek, katır ve sığır cinsinden tüm hayvanların alım-satımında, satıcılardan satış bedelinin % 2,5'u nispetinde vergi alınması öngörülmüştür.[365]

Adana Belediyesi de bu çerçevede şehir dâhilinde hayvan alım-satımlarından vergi alımına gitmiştir. Tablo 22'de Adana Belediyesinin hayvan vergisinden çeşitli yıllarda elde etmiş olduğu yıllık gelirleri göstermektedir.

Tablo 22: Adana Belediyesi Hayvan Vergisi Gelirleri

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1910**	**1913**	**1914**
Kuruş	48.255	47.500	31.672	31.672	45.123	45.123	48.123	190.000	167.750	170.000
Para					10	10	10			

Eldeki mevcut verilere göre Adana Belediyesi'nce alınan vergilerin 11 Mart 1915 Rüsum-ı Belediye Kanunu'ndan önce alınan vergiler olduğu görülmektedir. Bu şekli ile Adana Belediyesi tarafından alınan hayvan vergisinin %2,5 oranında olmadığını ve belediyenin belirlediği oranlarda vergi aldığını söylemek mümkündür. Tablo 22'e bakıldığında 1890 yılında 48.000 kuruş civarında olan hayvan vergisinin 1900 yılına kadar azaldığı ve bu tarihten sonra yavaş bir şekilde artmaya başladığı

[364] *AŞS*, 92, s. 254, 260, 271.
[365] Seyitdanlıoğlu, *agm.*, s.109.

görülmektedir. Adana Belediyesinin hayvan vergisi geliri 1910 yılında, 1902 yılına oranla hemen 4 katına çıkmıştır. 1913 yılında 167.500 kuruş seviyesinde olan hayvan vergisi gelirinin 1914 yılında için de 170.000 kuruşa yükseleceği tahmin edilmektedir. Adana Belediyesi kasasına mevcut verilere göre 655.218 kuruş 30 para gelir sağlandığı, 1914 yılı için de 170.000 kuruş sağlanacağı öngörülmüştür.

Tablo 23: Adana Belediyesi Hayvan Vergisi Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1910**	**1913**	**1914**
Oran	11,11	7,12	5,86	5,26	5,20	5,35	6	16,07	15,49	13,49

Adana Belediyesi tarafından gelir elde edilen hayvan vergisinin belediyenin yıllık gelirine oranı Tablo 23'te gösterilmiştir. Buna göre hayvan vergisinden elde edilen gelirin en fazla olduğu yıl 1910'dur. Buna karşın hayvan vergisinden elde edilen gelirin en az olduğu yıl 1900'dür.

Tablodan hareketle Adana Belediyesince alınan hayvan vergisinde bazı yıllarda azalışlar olduğu görülmektedir. Bu azalışın en önemli nedeni havaların kurak gitmesiyle yem ve saman ihtiyacının karşılanamaması sonucu hayvanların satılmasıdır. Örneğin 1887 yıllında Adana'da kuraklık meydana gelmiştir. Kuraklık zamanında Adana'da çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan kişiler çift ve damızlık hayvanlarını beslemede sıkıntı içerisine girmiş ve birçoğunun hayvanları telef olmuştur. Zira Adana halkı mevcut hayvanlarının da telef olmaması adına bu hayvanlarını hemen elden çıkarma (satma) yolunu tercih etmişlerdir. Hükümet, şehir halkının ve hayvancılıkla uğraşan vatandaşların kuraklık bitiminden sonra sıkıntı içerisine girmemeleri için damızlık hayvanların satışını yasak etmişse de bu yasağa Adana'da uyulmamıştır. Hükümet tarafından bu durum fark edilerek hayvan satımının önlenmesi adına şehir dışından özellikle Suriye ve Trablusgarp'tan 7.000 kuruş değerinde saman getirtilmiş ve hayvan satımının önü alınmaya çalışılmıştır.[366] Böylece Adana'da kuraklığın bitmesinden sonra çift ve damızlık hayvanların satışına izin verilmiştir.[367]

[366] *BOA, DH. MKT, 1437/19*, 16 Zilkade 1304 (6 Ağustos 1887).
[367] *BOA, DH. MKT, 1601/49*, 3 Recep 1306 (5 Mart 1889).

Kuraklığın dışında hayvan hastalıklarının da hayvan vergisindeki düşüşlerin bir nedeni olduğu söylenebilir. Nitekim Adana vilayeti dâhilinde "veba-yı bakar" olarak ifade edilen sığır hastalığından dolayı birçok hayvan telef olmuştur. Bu ölümlerin önüne geçmek için vilayet genelinde dişi hayvan satışının yasaklanması gerekli görülmüştür. [368]

III. Hayvan Pazarı Vergisi

Hayvan pazarı vergisi, Vilâyât Belediye Kanunu'nun 39 maddesinde belediyelere gelir gösterilen vergiler arasında açık olarak belirtilmese de belediyelerce alınan bir vergi türüdür. Bu vergi, satıcılardan hayvanların pazar yerlerinde işgal ettikleri yerler için alınan vergiyi ifade etmektedir. Bu verginin miktarı ve oranı net bir şekilde belirli olmasa da bunların miktar ve oranı belediyelerce belirlenerek alınmıştır. Bu durum 11 Mart 1915 tarihli Rüsum-ı Belediye Kanunu'nun 15. maddesinde " *Pazar yerlerinde ve panayırlarda ve meydan ve mezad, iskele mahallerinde esnaf tarafından işgal olunan arazinin beher arşun murabb'aı için müddet-i işgale göre mahalleri Mecalis-i Belediyesince tayin ve takdir olunacak miktarda resim istifa olunur."* şeklinde ifade edilmiştir.

Hayvan pazarı vergisi 26 Şubat 1924 tarihli ve 423 sayılı Belediye Vergi ve Resimleri Kanunu'nu ile açık hale getirilmiştir. Kanunun 13. maddesinde "*Her mahallin pazar kurulan günlerinde ve panayırlarda ve meydan ve mezat ve iskele mahallerinde satıcılar tarafından işgal olunan yerlerin şerefine göre beher metre murabbaı için azami 10 kuruşu tecavüz etmemek üzere mahalleri mecalisi belediyesince tanzim olunacak tarifeye göre yevmiye bir resim istifa olunur. Yaya kaldırımlarını veya sokakları her mahallin ve mevkiin muayyen pazar günlerinden maada günlerde hiç bir vesile ile işgale müsaade olunmaz."* şeklinde ifade edilmiştir.[369] Buradaki açıklık, işgal edilen yerin şerefine göre her bir metrekare için azami 10 kuruş ibaresidir.

[368] *BOA, DH. MKT, 886/64*, 19. Rebiülahir 1322 (3 Temmuz 1904).

[369] www.tbmm.gov.tr/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002.s.227.Kanun tarihi 12 Cemaziyelevvel 1342 ve 20 Kanunuevvel 1339

Tablo 24: Adana Belediyesi Hayvan Pazarı Vergi Gelirleri

Yıllar	1890	1891	1896	1897	1900	1901	1902	1913	1914
Kuruş	5.100	8.040	5.632	13.068	18.943	8.943	9.443	.500[370]	2.500
Para					20	20	20		

Hayvan pazar vergisinin belediyelerce ne miktar ve oranda alındığının belirli olmadığı ve 26 Şubat 1924 yılında yayınlanan Belediye Vergi ve Resimleri Kanunu'nun 13. maddesinde de her metre kare için azami 10 kuruşu geçmemek kaydıyla alınması gerektiği yukarıda ifade edilmişti. Bu cümleden hareketle Adana belediyesinin hayvan pazarındaki her satıcıdan aldığı vergi miktarı belirli değilse de eldeki verilere göre hayvan pazarından aldığı yıllık vergi miktarı bilinmektedir. Yukarıdaki tabloya (24) bakıldığında Adana Belediyesi'nin çeşitli yıllarda hayvan pazarı vergisini tahsil ettiği görülmektedir. Buna göre 1890 yılından 1902 yılına kadar hayvan pazarı vergisinde sürekli bir artış yaşandığını söylemek mümkündür.

Tablo 25: Adana Belediyesi Hayvan Pazarı Resmi Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi

Yıllar	1890	1891	1896	1897	1900	1901	1902	1910	1913	1914
Oran	1,18	1,21	1.04	2.17	2.19	2,25	2,43	-	0,23	0,20

Adana Belediyesi'nin bu vergiden en yüksek gelir sağladığı yıl 1902, en az gelir sağladığı yıl ise 1913'tür.

Adana Belediyesi'nce farklı yıllarda zebhiye, hayvan vergisi ve hayvan pazarı vergisi dışında "*hayvan tezkeresi*" ve "*hayvan çift resmi*" adı altında vergiler de alınmıştır. Hayvan tezkeresi adı altında Adana Belediyesi tarafından 1890 yılından 1902 yılına kadar 42.320 kuruş tahsil edilmiştir.[371] Hayvan çift vergisi olaraksa 1900 ve 1901 yılları arasında vergi alınmıştır. Adana Belediyesi bu iki yılda 11.010 kuruş gelir elde etmiştir.[372]

[370] Hayvan pazarı resmi 1913-1914 yıllarında "*koyun ve keçi arziye resmi*" olarak belirtilmiştir. *BOA ,DH. UMVM, 138/6*, 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).
[371] *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893): *ŞD, 2129/9,* 23 Cemaziyelahir 1318 (18 Ekim 1900): *ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).
[372] *BOA, ŞD, 2133/7,* 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).

b. Ölçü ve Tartı Vergi Gelirleri

Adana Belediyesi, kent merkezinde satışı gerçekleştirilen, buğday, arpa, pamuk, koza ve odun gibi ölçülüp tartılabilen maddelerden kantar, kile ve koza çeki vergisi adı altında vergi toplamış ve bu vergilerden belediye kasasına gelir elde etmiştir.

I. Kantar Vergisi

Kantar vergisi, 1877 Vilâyât Belediye Kanunu'nun 39. maddesinde belediyelerin gelirleri arasında gösterilmiştir. Ancak bu verginin miktar ve oranı hakkında bilgi verilmemiştir. İstanbul için Dâhiliye Nezareti'nden Meclis-i Emanet'e tebliğ olunan 4 Nisan 1882 tarihli tezkirede kantar vergisinin miktar ve oranları belirli ise de bunların diğer vilayetlerde uygulanmasına dair bir açıklama yapılmamıştır.[373]

1877 Kanunu ile belediyelerin gelir kalemleri arasında gösterilen ve mahalli belediye meclisleri kararıyla alınmış olan kantar resmi, 11 Mart 1915 tarihli Rüsum-ı Belediye Kanunu'na kadar devam etmiş ve bu tarihten itibaren tüm belediyeleri içine alacak şekilde yasal düzenleme yapılmıştır. Rüsum-ı Belediye Kanunu'na göre; mağaza ve dükkânlar haricinde, çarşı ve pazar gibi umumi mahallerde toptan satılacak maddelerin belediye kantarıyla tartılması mecburi kılınmış ve kantar resminin cemiyet-i belediyelerce yapılacak tarifeye göre alınacağı belirtilmiştir. Tüccarla umumi yerlerdeki perakende satışlar için belediye kantarına müracaat mecburi değilse de çuval ve çeki ile satılacak tüm yakacak maddelerinin ölçülmesi ve tartılması mecburi kılınmıştır.[374]

Adana Belediyesi bu kanun yürürlüğe girmeden evvel 20 Eylül 1914 tarihinde Meclis-i Umumi-i Vilayet kararıyla Dâhiliye Nezareti'ne bir yazı göndermiştir. Ancak yazıya bir cevap verilmemesi üzerine 4 Şubat 1915 tarihinde Adana Valisi tarafından tekrar bir yazı kaleme alınmış ve cevaben Meclis-i Mebusan'da Rüsûmu Belediye Kanunu müzakeresinde zahireler ve malların miri

[373] Tezkirenin maddeleri için bkz. Ergin, MUB., C.4, s.1988.
[374] Tümerkan, *age*., s.92-93, Seyitdanlıoğlu, agm., s.110.

kantarlar ile tartılmasına dair görüşmenin yapıldığı ve neticesinin beklenilmesi gerektiği ifade edilmiştir.[375]

Adana Belediyesi'nin ne tür maddelerden hangi oranda tahsilatta bulunduğu net değilse de kantar vergisinden çeşitli yıllarda gelir elde etmiş olduğu görülmektedir.

Tablo 26: Adana Belediyesi Kantar Vergisi Gelirleri

Yıllar	**1887**	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1910**	**1913**
Kuruş	46.927	34.250	34.075	23.521	23.521	18.000	10.500	11.500,20	26.000	35.000

Tablo 26'ya bakıldığında Adana Belediyesi tarafından tahsil edilen kantar resminin yıllar arasında artış ve azalış gösterdiği görülmektedir. Belediyenin kuruluşundan yaklaşık 20 yıl sonra kantar resmi 47.000[376] kuruşa yakın iken 1890 yılında bu gelir 34.000 kuruşa gerilemiştir. Kantar vergisi gelirindeki düşüş 1902 yılına kadar devam etmiş ve 1910 yılından itibaren ise yükselişe geçmiştir. 1914 yılına gelindiğinde 1890 yılındaki seviyenin üzerine çıkılarak 35.000 kuruş seviyesine ulaşmıştır. Tabloda verilen 10 yılda Adana Belediyesi kantar vergisinden 228.294 kuruş 20 para gelir elde etmiştir. 1914 yılı için dahi 35.000 kuruş gelir elde edileceğini öngörmüştür.

Tablo 27: Adana Belediyesi Kantar Vergisi Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi

Yıllar	**1887**	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1910**	**1913**
Oran	-	7,89	5,11	4,35	3,91	2,08	1,25	1,44	2,20	3,24

Yukarıdaki tablodan (27) hareketle Adana Belediyesi tarafından tahsil edilen kantar vergisinin yıllar arasında yüzdelik dilimine bakıldığında % 7,89 ile 1890 yılının en yüksek gelir sağlandığı yıl olduğu görülmektedir. Buna karşın % 1,25 ile 1901 yılı da en az gelir sağlanan yıldır.

Belediyelerin gelir kalemlerinden olan kantar vergisinin, her ne kadar yukarıda Adana Belediyesi tarafından tahsil edildiği ifade edilse de, Adana özelinde

[375] *BOA, DH. UMVM, 108/33*, 01 Rebiülahir 1333 (16 Şubat 1915).
[376] *BOA, DH. MKT, 1518/83*, 23 Şevval 1305 (3 Temmuz 1888).

iltizam usulüne göre ihale edilerek tahsil edilmeye çalışılmıştır. Örneğin 1887 yılında Adana kantar ve bac-ı pazar rüsumu 130.000 kuruş ile Merakizade Ahmet Vehbi Efendi'ye verilmişti. Ancak Adana'da meydana gelen kuraklık sebebiyle kendisine iltizam edilen kantar ve bac-ı pazar rüsumunu Merakizade Ahmet Vehbi Efendi ödeyememiştir. Bu durumu belediyeye bildirmiş ve rüsumun belediyeye iadesini istemiştir. Ancak belediye, Merakizade Ahmet Vehbi'nin bu isteğini kabul etmemiştir.[377]

Adana Belediyesi tarafından gelir olarak gösterilen Kantar vergisinden ayrı olarak 1891 yılında koza, çiğit ve demirden yarı hissesi olarak "*Resm-i Kantariye*" adı altında bir vergi alınmıştır. Belediye bu vergiden 30.000 kuruş tahsil etmiştir.[378]

II. Kile Vergisi

Kile, özellikle kuru meyve ve hububat ölçümünde kullanılan eski bir ölçektir. Arapça'da masdar olarak "*ölçmek*" ve isim olarak "*ölçek*" anlamına gelen "Keyl" ile aynı kökten türeyen kile, ölçek kelimesini ifade etmektedir.[379] Emeviler döneminden XIX. yüzyılın sonlarına kadar çeşitli miktarlarda uygulamalara tabi tutulmuştur. İstanbul kilesi, Mısır kilesi ve İbrail kilesi gibi muhtelif çeşitleri bulunmaktadır. İstanbul kilesi zahirenin cinsine göre 18-20 okka, 25 kilo itibar olunmuştur.[380]

Kile vergisi, Kantar vergisi gibi 1877 Vilâyât Belediye Kanunu'nun 39. maddesinde belediyelerin gelirleri arasında gösterilmiştir. Kile resmi 11 Mart 1915 tarihli Rüsum-ı Belediye Kanunu'na kadar devam etmiştir. Ancak kile resminin ne oranda alınacağı kesin bir şekilde ifade edilmemiştir. Rüsum-ı Belediye Kanunu'nda; mağaza ve dükkânlar haricinde, çarşı ve pazar gibi umumi mahallerde toptan satılacak maddelerin belediye kilesiyle ölçülmesi mecburi kılınmış ve kile resminin cemiyet-i belediyelerce yapılacak tarifeye göre alınacağı belirtilmiştir. Tüccarla umumi yerlerdeki perakende satışlar için belediyeye müracaat mecburi değilse de

[377] *BOA, ŞD, 2122/18*, 27 Zilhicce 1304 (16 Eylül 1887): *DH. MKT, 1433/42*, 27 Şevval 1304 (19 Temmuz 1887).
[378] *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).
[379] Kallek, "Kile", *TDVİA*, C.25, İstanbul 2002, s.568.
[380] Pakalın, *age*., C.II, s.281.

çuval ve çeki ile satılacak tüm yakacak maddelerinin ölçülmesi ve tartılması mecburi kılınmıştır.[381]

Adana Belediyesi tarafından kile resmi adı altında toplanılan vergilerin ne miktarda alındığı belli değilse de belediyenin çeşitli yıllarda kile resmi adı altında topladığı yıllık vergi miktarları Tablo 28'de belirtilmiştir.

Tablo 28: Adana Belediyesi Kile Vergisi Gelirleri

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1913**	**1914**
Kuruş	11.500	11.442	8.650	8.650	18.000	5.102,20	5.302,20	12.800	15.000

Tablo 28'e bakıldığında Adana Belediyesinin kile resmi geliri yıllara göre artış ve azalış göstermiştir. 1890 ve 1891 yıllarında 11.500 kuruş seviyesinde olan kile resmi geliri 1896 ve 1897 yıllarında 8.650 kuruşa gerilemiştir. 1900 yılında kantar resmi ile kile resmi birleştirilmiş ve 18.000 kuruş gelir elde edilmiştir. 1901 yılında kile resmi olarak 5102 kuruş 20 para tahsil edilmiştir.[382] 1902 yılında cüz'i bir artış gösteren kile resmi geliri 1913 yılında iki katını geçmiştir. Kile resmi geliri Adana Belediyesinin gelirleri arasında önemli bir yeri teşkil etmese de belediye hizmetlerinin yerine getirilmesinde kullanılan bir kaynak olarak görülmektedir. Adana Belediyesi, kile vergisinden toplam 81.447 kuruş gelir elde etmiş ve 1914 yılı için de 15.000 kuruş gelir elde edileceğini öngörmüştür.

Tablo 29: Adana Belediyesi Kile Vergisi Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1913**	**1914**
Oran	2,65	1,72	1,60	1,44	2,08	0,61	0,66	1,19	1,19

Tablo 29 Adana Belediyesi'nin kile vergisi gelirlerinin toplam gelirler içerisindeki yüzdelik dilimlerini göstermektedir. Bu vergiden en yüksek gelirin sağlandığı yıl 1890'dır. Buna karşın en az gelirin sağlandığı yıl ise 1901'dir.

[381] Tümerkan, *age*., s.92-93, Seyitdanlıoğlu, *agm*., s.110.
[382] *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).

III. Koza Çeki (Kantar)Vergisi

Bilindiği üzere Adana, Çukurova'nın merkezinde kurulmuş bir şehir olmasından dolayı tarım bölgesidir. Yetiştirilen ürünler arasında en önemli yeri pamuk teşkil etmektedir. Amerika'da 1861 yılında başlayan iç savaş, Adana Ovası'nın kaderini değiştirmiştir. Başta İngiltere olmak üzere birçok Avrupalı devletlerin dokuma sanayisi için gerekli olan ham pamuk Amerika'dan sağlanmaktaydı. 1861 yılında başlayan Amerikan iç savaşı, Avrupa dokuma sanayinin ham pamuk ihtiyacının Amerika'dan karşılanmasını güçleştirdi ve aynı zamanda pamuk fiyatlarında eşi görülmemiş bir yükselişe neden oldu.[383] Avrupalı devletler ham pamuk ihtiyacının karşılanması için farklı arayışlar içerine girerek yüzlerini Osmanlı Devleti'ne döndürdüler ve Ortadoğu'da pamuğunun geliştirilmesini etkin bir biçimde teşvik ettiler. Avrupalı devletlerinin teşviklerinden Adana bölgesi büyük oranda nasibi aldı. Adana'da pamuk üretimi 1860'lı yıllardan 1900'lü yıların başına değin yüksek seviyelere ulaştı. Bu artışta Avrupalı şirketlerin çabalarının yanı sıra dönemin hükümeti de etkin rol oynadı. Özellikle bedava pamuk tohumu dağıtımı ve pamuk işleme makineleri için gümrük muafiyeti sağlanması pamuk üretiminin arttırılmasında önemli etkenler oldu.[384] Adana Belediyesi, yüksek miktarlarda üretimi yapılan pamukların şehir merkezinde satımından koza çeki vergisi adı altında gelir sağlamıştır. Belediyenin koza çeki vergisini tam anlamıyla ne zamandan itibaren aldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte 1890 yılından itibaren bundan gelir sağlamaya başladığını söylemek mümkündür.

Tablo 30: Adana Belediyesi Koza Çeki (Kantar)Vergisi Gelirleri

Yıllar	**1890**	**1891**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1910**	**1913**	**1914**
Kuruş	23.010	23.010	3.000	21.591,20	21.591,20	22.091,20	50.000	50.000	50.000

Adana Belediyesi, 1896 yılında satılan her bir koza çekisinden vergi olarak 20 para almıştır.[385] Belediye, çeşitli yıllarda koza çeki vergisinden 214.294 kuruş 20 para gelir elde etmiştir. 1914 yılı için ise 50.000 kuruş gelir elde edileceği

[383] Güran, *age*., s.51.
[384] Donald Quataert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, Çev. Nilay Ozok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, Türkiye İş Bankası Yay, İstanbul 2008, s.229.
[385] Bir kuruş 40 para olarak kabul edilirse 1896 yılında Adana'da 46.020 çeki koza satıldığı kabul edilebilir. *BOA, ŞD, 2129/9*, 23 Cemaziyelahir 1318 (18 Ekim 1900).

öngörülmüştür. Belediyece tahsil edilen koza çeki vergisi 1890'lı yılların başında 23.000 kuruş seviyesinde iken 1897 yılında 3.000 kuruş seviyesine gerilemiştir. Bu gerilemenin en belirgin özelliği pamuk fiyatlarının düşüşü ile paralellik göstermesidir.[386] Hükümet tarafından pamuk üretiminin desteklenmesi ile birlikte pamuk fiyatları tekrar yükselmiş ve 1900 yılı başlarından itibaren koza çeki vergisinde de artışlar görülerek 21.000 kuruş seviyesine yükselmiştir. Bu 1910 yılında artarak 50.000[387] kuruş seviyesine kadar çıkmış ve 1914 yılına kadar aynı seviyede kalmıştır.

Tablo 31: Adana Belediyesi Koza Çeki (Kantar)Vergisi Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi

Yıllar	**1890**	**1891**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1910**	**1913**	**1914**
Alınan Miktar	5,30	3,45	0,50	2,49	2,56	2,76	4,34	4,62	3,97

Tablo 31 Adana Belediyesi'nin koza çeki vergisi gelirlerinin toplam gelirler içerisindeki yüzdelik dilimlerini göstermektedir. Bu vergiden en yüksek gelirin sağlandığı yıl 1890, en az gelir sağlanan yıl ise 1897'dir.

c. Nakliye Vergi Gelirleri

Adana Belediyesi tarafından tahsil edilen nakliye vergileri arasında araba vergisi ve ip vergisi bulunmaktadır. Belediye bu vergilerden çeşitli yıllarda kasasına gelir elde etmiş ve bu gelirler kentin temiz ve yaşanabilir bir şehir olması için kullanılmıştır.

I. Araba Vergisi

Araba vergisi, şehir merkezlerinde işletilen her nevi arabalardan alınan aylık ücreti ifade etmektedir. Arabalardan alınan bu vergi 1877 Vilâyât Belediye Kanunu'nun 39. maddesinde belediyelere gelir gösterilen vergiler arasında açık olarak belirtilmese de belediyelerce alınan bir vergi türüdür. Bu vergi 1912 yılına kadar belediyelerce farklı tarife ve ücretler üzerinden alına gelmiştir. 9 Nisan 1912

[386] Quataert, *age*., s.230.

[387] Adana Belediyesince alınan Koza Çeki kantar vergisi 1910 yılında pazar yerine getirilen kozanın her bir kıyyesinden 20 para alınarak tahsil edilmiştir. *BOA, DH. MUİ, 114/42,* 18 Receb 1328 (11 Aralık 1900).

tarihli İstanbul Şehri'nin Rüsum-ı Belediyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat'ın 12. maddesinde; çift hayvanlı kira binek arabalardan aylık 30, tek hayvanlı kira arabalardan 18, manda ve öküz arabalarından 24, çift hayvanlı yük arabasından 18, tek hayvanlı yük arabasından 12, yük ve binek kira hayvanlarından 5 ve eşek arabalarından 2,5 kuruş vergi alınacağı ifade edilmiştir. Ayrıca hususi arabalarla hususi binek hayvanlarından araba vergisinin 1,5 katı vergi alınması uygun görülmüştür. Arabalardan alınacak vergi oranı arabalardaki hayvanların sayısına göre belirlenmiştir.

Bunların dışında 4 kişilik otomobillerden yıllık 6, 4 kişiden 8 kişiye kadar alan otomobillerden 10 ve fazlası için de 15 Osmanlı altını alınacaktır. Hususi otomobillerden ise bunun 1,5 katı oranında vergi alınacaktır. Motosikletlerden yıllık 1 lira, bisikletlerden de çeyrek lira alınması gerekli görülmüştür. Ticarethanelere mahsus nakliye arabaları, kira arabaları gibi vergiye tabi tutularak İstanbul şehrinde işletilen her türlü arabalardan belirli oranlarda vergi alınmıştır.[388]

Bu tarihten yaklaşık 10 ay sonra, 11 Mayıs 1914'te yayımlanan "*Vilayat Rüsûm-ı Belediyye Kanun-ı Muvakkati*" nin 4. maddesinde, 9 Nisan 1912 tarihli İstanbul Şehri'nin Rüsum-ı Belediyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat'ın 12. maddesine atıfta bulunularak, bu uygulamaların taşra vilayetlerinde de tatbiki öngörülmüştür.[389]

Vilayet belediyelerinin arabalardan alacakları vergiler 11 Mart 1915 Rüsûm-ı Belediye Kanunu'nda daha kapsamlı hale getirilmiştir. Rüsûm-ı Belediye Kanunun'nun 13. maddesinde, çift hayvanlı binek arabalarından aylık 20, tek hayvanlı binek arabalarından 12, manda ve öküz arabalarından 10, çift hayvanlı yük arabasından 10, tek hayvanlı yük arabasından 8, yük ve binek hayvanlarından 5 ve eşek arabalarından 2,5 kuruş vergi alınacağı belirtilmiştir. Görüleceği üzere arabalardan alınacak vergi oranı arabalardaki hayvanların sayısına göre belirlenmiştir.

Motorlu araçların vergi oranı belirlenirken de aracın beygir gücü dikkate alınmıştır. Buna göre, motoru 12 beygire kadar olan otomobillerden aylık 50, 12'den 20'ye kadar olanlardan 100, 20'den fazla olanlarla kamyonlardan ise 150 kuruş vergi

[388] Ergin, *MUB.*, C.4, s. 2016.
[389] Ergin, *MUB.*, C.4, s. 2021.

alınacaktır. Hususi araba ve otomobillerle binek hayvanları ve ticarethanelerle her tür şirkete mahsus nakliye araçları vergiye tabi tutulmuştur. Bunların dışında motosikletlerden aylık 10, bisikletlerden 5 kuruş alınır. Bu rüsum belediyelerce üç ve altı aylık veya senelik olarak tahsil olunabilmektedir.[390] Anlaşılacağı üzere 11 Mayıs 1914'te yayımlanan Vilayat Rüsûm-ı Belediyye Kanun-ı Muvakkati'ni ilga eden 11 Mart 1915 Rüsûm-ı Belediye Kanunu'nda nakil vasıtaları vergisine ait hükümler mevcuttur. Kanunda alınmakta olan vergilerin bazılarında indirim yapılmıştır. Bu değişiklik kamyonların vergilendirilmesi ve otomobillerden de beygir gücüne göre vergi alınması esasını getirmiştir.

Görüldüğü üzere Adana Belediyesi, şehirde işletilen arabalardan vergi alımına gitmiştir. Belediyenin tahsil etmiş olduğu araba vergilerinin hangi tarifeye göre alındığı belirli değildir.

Tablo 32: Adana Belediyesi Araba Vergisi Gelirleri

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1913**	**1914**
Kuruş	10.000	13.000	11.000	11.000	11.139	11.139	11.139	32.000	35.000

Adana Belediyesi araba vergisini çeşitli yıllarda tahsil etme yoluna gitmiş ve mevcut bilgiler göre araba vergisinden 110.417 kuruş gelir elde etmiştir. Belediyece tahsil edilen araba vergisinde 1913 yılına kadar çok ciddi artış ve azalış görülmemektedir. 1902 yılında 11.139 kuruş seviyesinde olan araba vergisi 1913 yılında ciddi bir artışla 32.000 kuruşa yükselmiştir. Bu verginin 1914 yılında 35.000 kuruş olarak alınacağı öngörülmüştür.

Adana Belediyesince tahsil edilen araba vergisinin dışında 1913 yılında "*Kirabenin ve yük hayvanlarıyla merkepler ve hususinin hayvanlarıyla otomobil ve motorsikletle velesbit rusumu"* adı altında gelir elde edilmiş ve 1914 yılı için dahi bu verginin alınacağı beyan edilmiştir. Adana Belediyesi bu vergiden 1913 yılında 19.170 kuruş gelir elde etmiş ve 1914 yılı için de 15.000 kuruş gelir sağlanacağını öngörmüştür.

[390] Seyitdanlıoğlu, a*gm.*, s.109.

Tablo 33: Adana Belediyesi Araba Vergisi Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1913**	**1914**
Alınan Miktar	2,31	1,95	2,04	1,83	1,29	1,32	1,39	2,96	2,78

Tablo 33 Adana Belediyesi'nin araba vergisi gelirlerinin toplam gelirler içerisindeki yüzdelik dilimlerini göstermektedir. Bu vergiden en yüksek gelirin sağlandığı yıl 1913'tür. Buna karşın en az gelir sağlanan yıl ise 1900'dür.

II. İp Vergisi

Adana'nın Karsıntı ve Sırkıntı nahiyelerinin dağlarından kesilen kerestelerin Seyhan Nehri kullanılarak şehir merkezinde Su Bulağı denilen mevkide keresteciler tarafından 100.000 kuruşa yaptırılan taş sedden şehre girişleri sağlanmıştır. Şehre getirilen kerestelerden Adana Belediyesi her bir saldan 16 kuruş miktarında ip vergisi adı altında bir vergi alımına gitmiştir. Bu vergi bazen şikâyete konu olmuştur. Mesela keresteci esnafı şeyhi İbrahim, 21 Nisan 1895 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği arzuhalde, kendilerinin kerestecilikle uğraştıklarını, Seyhan Nehri kullanılarak sallar vasıtasıyla Su Bulağı denilen mevkide 100.000 kuruş masrafla taştan set yaptırdıklarını ve sallardaki kerestelerini buradan şehre soktuklarını beyan etmiştir. Adana Belediyesi'nce keresteleri getirdikleri salların her birisinden 16 kuruş kendir parası alındığını, belediyeye kendir parası vermek istemeyenlerin hapse atıldıklarını ifade etmiştir. Belediye tarafından alınan kendir parasının hiçbir kanun ve nizamda yeri olmadığı, mahkeme olunmalarını kabul ettiklerini ancak belediyenin bunu kabul etmediğini hatta zorla para aldıklarını ve bunun da zulüm olduğunu belirtmektedir. Telgrafın devamında denizlerdeki vapurlardan iskelelerde zincir parası istenilmediği sadece vapurların içlerindeki eşyadan gümrük alındığı bilinir iken kendilerinden istenilen ip parasının bir hakaret olduğunu beyan etmiş ve Padişah'tan eman talebinde bulunmuştur.[391]

İp vergisi her ne kadar şikâyete konu olsa da Tablo 34'te görüleceği üzere hemen her yıl Adana Belediyesi tarafından tahsil edilmiştir.

[391] *BOA, DH. MKT, 369/6,* 4 Zilkade 1312 (29 Nisan 1895).

Tablo 34: Adana Belediyesi İp Resmi Gelirleri

Yıllar	1890	1891	1896	1897	1900	1901	1902	1910	1913	1914
Kuruş	13.600	12.000	9.000	9.000	13.900	16.020	16.020	16.144	9.000	10.000

Tablo 34'e bakıldığında çeşitli yıllarda farklı tutarlarda belediye kasasına girdiler söz konusudur. Belediyenin ip gelirlerinde yıllar arasında sert iniş-çıkışlar yaşanmamaktadır. Tablodaki verilen bilgilerden hareketle Adana Belediyesi ip vergisinden toplamda 114.684 kuruş gelir elde etmiştir. 1914 yılı için de ip vergisinden 10.000 kuruş gelir elde edileceği öngörülmüştür.

Tablo 35: Adana Belediyesi İp Resmi Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi

Yıllar	1890	1891	1896	1897	1900	1901	1902	1910	1913	1914
Alınan Miktar	3,13	1,80	1,67	1,50	1,61	1,90	2	1,37	0,76	0,80

Tablo 35 Adana Belediyesi'nin ip vergisi gelirlerinin toplam gelirler içerisindeki yüzdelik dilimlerini göstermektedir. Bu vergiden en yüksek gelir sağlanan yıl 1890'dır. Buna karşın en az gelir sağlanan yıl ise 1913'tür.

Şekil 4: Seyhan Nehri Kenarında Keresteci Esnafının Nakliye Yeri

2. Yapı ve Ruhsatiye Gelirleri

Adana Belediyesi gelirleri arasında bulunan yapı ve ruhsatiye vergileri; ebniye vergi ve ruhsatiyesi, eğlence yerlerinden alınacak çalgı ve eğlence ruhsatiyesi ile meyhane işletme vergisi, sergi ve tablakâr vergisi, tente ve levha vergisi ile kontrato vergilerinden oluşmaktadır. Bu bağlamda belediye çeşitli yıllarda emlak ve dükkân sahiplerinden belirli miktarlarda vergi tahsil etmiştir.

a. Ebniye Vergisi ve Ruhsatiye Gelirleri

Belediye sınırları içerisinde yeni yapılacak veya tadil edilecek her nevi binadan belediyelerce belirli oranlarda inşaat harçları ve vergiler tahsil edilerek gelir sağlanmaya çalışılmıştır. Belediyeler tarafından alınacak ebniye ve yapı ruhsatiye vergisi, Şehremanetinin kurulmasından sonra muhtelif tarihlerde çıkartılan kanun ve talimatlarla yasal bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır.

Şehirlerin daha düzenli bir hale getirilmesi, cadde ve sokakların tertibi ile binaların yapımına dair ilk olarak 20 Ekim 1863 tarihinde "*Turuk ve Ebniye Nizamnamesi"* yayımlanmıştır.[392] Aynı tarihte *"Her Nev'i Ebniyeden Alınacak Harc ve Rüsûmat Nizamnamesi"* yayınlanarak belediyelerin yeni yapılacak ve tadilat olunacak binalardan alacakları harç ve vergiler hakkında bilgiler verilmiştir.[393] Bu nizamnamenin 2. maddesinde; yeniden inşa olunacak bina ile tamir edilecek olan eski binaların mutfak, ahır, çamaşırlık ve mağaza gibi müştemilatı da dâhil olmak üzere, işgal eyledikleri zemin sathi 100 arşından aşağı olduğu takdirde 40 arşın murabbaı için 20, zemin sathi 100 arşından fazla olan bina satıhlarının her 40 arşın murabbaı için 40 kuruş vergi alınacaktır. Ev hamamlarının kargir kısımlarının inşasında her arşın terbi'nden (dört köşe, dörde bölme) 10 kuruş vergi alınacakken bodrum, sarnıç, su hazinesi, kuyu ve zemin altındaki taş mağazalar vergiden muaf tutulacaktır. Emlak sahibi veyahut kalfalar sokak üzerine yapılacak cumba ve balkonların, her katı için, 2 arşın uzunluğunda olanlardan para almayacak fakat 2 arşını geçtiği takdirde arşın başına 20 kuruş vergi vereceklerdir. Dükkânlar için yapı

[392] *Düstur, Tertib-i evvel,* C.2, Matbaa-ı Amire, Dersaadet 1289, s.499-514. Burada ilk olarak denilmesinin nedeni ise Osmanlı Devleti'nde 1855 yılında Şehremaneti'nin kurulmasıyla başlayan belediyecilik faaliyetleridir. Yoksa 1839 tarihli "İlmühaber", 1848 tarihinde yayınlanan Ebniye Nizamnamesi ve 1859 tarihli Zokaklara Dair Nizamname yayınlanmıştır.

[393] *Düstur, Tertib-i evvel,* C.2, , s.515-520.

ruhsatiye resmi her 20 arşın için 40 kuruş olacaktır. Bu durum sathi zemini 20 arşın olmayanlar için de geçerlidir. Çarşı hamamında dahi hamam haricinde camekân, külhan, amele odası, ahır ve bunlara mümasil bina inşasında 100 arşın terbi'nden fazla zemin üzerine inşa olunan hanelerden harç alınacaktır. Ayrıca hamamın inşasında her 40 arşın terbi' için 200 kuruş vergi alınacaktır. Bunun içerisine 40 arşına baliğ olmayanlar da dâhil edilmiştir. Hanların inşasında yapılan tüm katların terbi' toplandıktan sonra her 40 arşınından 100 kuruş vergi alınacaktır. Üzerinde bina bulunan veya bulunmayan arsaların etrafına muhafaza duvarı çekmek isteyenler her 20 arşın uzunluk için 10 kuruş vergi vereceklerdir. Belediye sınırları içerisinde bulunan cami, mektep, kışla ve hastane gibi yapılardan resim alınmayacağı ifade edilerek şehirlerde yeni yapılacak veya tamir edilecek olan her türlü yapının hem vergiye tabi tutulacağı hem de belirli uzunluklar verilerek bunlardan ne kadar vergi alınacağı belirtilmiştir.[394] Yine bu nizamnamenin üçüncü maddesinde, bir binanın tamamı veyahut bir katı kafes edilerek tamir olunması durumunda yeni yapılan bina ve katın inşası için ne kadar vergi alınıyor ise tamir durumunda bunun yarısının talep edileceği açıkça ifade edilmiştir.[395]

Belediyelerin basit tamiratlardan da belirli oranlarda vergi alacağı nizamnamenin 4. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre, kafes şeklinde tamiratı yapılacak olan ve zemini yüz arşın terbi'nde bulunan hanelerden 10, zemini yüz arşından fazla olan ve müştemilatı olmayan hanelerden 30, zemini yüz arşından fazla olan ve mutfak, ahır ve bunlara mümasil müştemilatı bulunan hanelerden 40 kuruş tamirat vergisi alınacağı belirtilmiştir. Yine bu maddede, dükkânların tamiratından 30 kuruş vergi alınacağı ifade edilmektedir. Ancak bir ev altında bir veya birden fazla dükkân bulunur ise her birinin tamiratı için tezkire alınması şart koşulmuştur. Belediyenin sınırlarında bir çarşı hamamı camekânının tamiri için 30, gelir olarak gösterilen ahır, amele odası, külhan ve çamaşır gibi buna benzer müştemilatın her birisinin tamiri için dahi 30 ve hamamın tamirinde her on arşında 10 kuruş vergi alınacağı ifade edilmiştir. Ayrıca belediye sınırları içerisinde bulunan cami, mektep, kışla ve hastane gibi yapıların tamiratından resim alınmayacağı zikredilmiştir.[396]

[394] *Düstur, Tertib-i evvel,* C.2, , s.515-516.
[395] *Düstur, Tertib-i evvel,* C.2, , s.517.
[396] *Düstur, Tertib-i evvel,* C.2, , s.517-518.

Nizamnamenin 5. maddesinde ebniye rüsumu adıyla diğer bir vergiden bahsedilmiştir. Bina yüzünün yeni açılan cadde, sokak, meydanlara ve bunların istikametlerine bakmaları durumunda her bina sahibinden binanın bu yerlere bakan yüzünün uzunluğuna ve binanın işgal ettiği zeminin yüz arşın terbi'ne kadar olanından 5 kuruş vergi alınacağı belirtilmiştir. Ayrıca zemini yüz arşın terbi'nden fazla olanlardan 20, dükkânlardan 40, hamam ve hanlardan 50 ve muhafaza duvarlarından 5 kuruş cephe vergisi alınacaktır.[397]

Nizamnamenin 6. maddesinde, evlere konan ve açılacak sokağın genişlik ve istikametini gösteren tevsi ve istikamet levhaları için bina sahiplerinden 15 kuruş vergi alınacaktır. Bunların dışında belediyeler, yapı kaydiye harcı da alacaklardır.[398] Nizamnamenin 7. maddesinde de belirtildiği üzere, bina sahipleri ve kalfalar, inşaat ruhsatiye tezkereleriyle ebniye yüzü tezkereleri kaydiyesi olarak her kuruş için 1 para, yeniden inşa olunacak binalar için verilecek tezkirenin kaydiyesi olmak üzere her kuruş için 1 para alacaklardır. Tamir için verilecek tezkirelerden 40, tevsi ve istikamet levhalarının her birisinden 40 ve Turuk ve Ebniye Nizamnamesi'nin 42. maddesinde belirtilen ebniye yüzü için verilecek tezkirelerin her birinden 40 para kaydiye alınacağı ifade edilmiştir.[399]

Nizamnemenin 8. maddesinde belediyeye bu harç ve vergileri vermeden inşaata başlayanlardan ödemeleri gerekli olan vergi ve harçlardan başka iki katı ceza-yı nakdi alınacaktır. Ruhsatiye vergisine esas olan binanın yüz ölçüsü hakkında gerçeği yansıtmayan beyanda bulunanlardan da bu beyan miktarıyla binanın gerçek yüz ölçüsü arasındaki fark karşılığı olan vergi ve harç alındıktan sonra bu farkın beş misli ceza-yı nakdi alınacağı nizamnamenin dokuzuncu maddeinde açıkça belirtilmiştir. İstanbul ve Bilad-ı Selâse'de olduğu gibi sair şehirlerde ve büyük kasabalarda dahi uygulanması uygun bulunmuştur. Fakat taşrada inşa vergisi ve ebniye yüzü vergisinin İstanbul'dakini beşte biri oranında alınması gerekliliği vurgulanmıştır.

20 Ekim 1863 tarihinde yayımlanan "*Turuk ve Ebniye Nizamnamesi"* ve *"Her Nev'i Ebniyeden Alınacak Harc ve Rüsûmat Nizamnamesi"* 5 Kasım 1882 tarihinde

[397] *Düstur, Tertib-i evvel*, C.2, , s.518.
[398] *Düstur, Tertib-i evvel*, C.2, , s.518-519.
[399] *Düstur, Tertib-i evvel*, C.2, , s.519.

yürürlüğe giren "*Ebniye Kanunu"* ile ilga olmuştur.[400] Bu kanunun 52. ila 78. maddeleri belediyeler tarafından alınacak harç ve resimler hakkında bilgi vermektedir. Bu maddelere göre; bina inşa veya tamir edecek olanlar, ancak gerekli rüsumu ödedikten sonra belediyece ruhsatiye makamına kaim olan makbuzun verilmesinin ardından Ebniye Kanunu hükümleri çerçevesinde yapı ve onarım işlerine başlayabileceklerdir.

Ebniye rüsumu ile ilgili vergiler 30 Nisan 1914 tarihli kanunla kaldırılarak, bütün taşra belediyeleri de İstanbul belediyesinin tahsil etmiş olduğu vergilerin tamamını alması öngörmüştür. Ancak bu kanun 11 gün yürürlükte kaldıktan sonra 11 Mayıs 1914 tarihinde yürürlüğe giren Vilayet Rüsumu Belediye Kanunu ile eski haline getirilmiştir. Gerek 5 Ekim1882 tarihli Ebniye kanunu ve gerekse de 11 Mayıs 1914 tarihli Vilayet Rüsumu Belediye Kanunu İstanbul ile taşra belediyelerince alınacak ebniye vergisi miktarlarının farklılıklarını belirtmişlerse de 11 Mart 1915 tarihli Rüsumu Belediye Kanunu ile birlikte tüm şehir ve kasabalarda tek tip vergi alınmaya başlanmıştır.[401]

Ebniye vergi ve ruhsatiyesi bütün taşra belediyelerinde olduğu gibi Adana Belediyesi gelirleri arasında da yerini almıştır. Adana Belediyesi tarafından gelir gösterilen ebniye ve yapı ruhsatiye vergisi teferruatlı bir şekilde belirtilmemiştir. Daha açık bir ifade ile bir yıl içerisinde alınan verginin ne kadarının ebniye yüzü vergisi geliri ve ne kadarın da yapı ruhsatiye geliri olduğu açıkça ifade edilmeyerek sadece ebniye yüzü ve yapı ruhsatiyesinden tahsil edilen miktar topluca yazılmıştır. Tablo 36 Adana Belediyesi tarafından şehir merkezinde inşa ve tamir olunan yapılardan elde edilen ebniye yüzü ve yapı ruhsatiye gelirlerini göstermektedir.

Tablo 36: Adana Belediyesi Ebniye Vergi ve Yapı Ruhsatiyesi Gelirleri

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1910**	**1913**	**1914**
Kuruş	5.000	10.000	12.000	12.000	10.111	12.000	12.000	10.000	7.500	5.000

Tablo 36'dan da anlaşılacağı üzere Adana Belediyesi tarafından tahsil edilen ebniye vergi ve yapı ruhsatiyesinin 11 Mart 1914 tarihi öncesi olmasından dolayı

[400] *Düstur, Tertib-i evvel*, Zeyl 3, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1300, s. 2-20.
[401] Tümerkan, *age*., s.66-67.

1882 tarihli Ebniye Rüsumu kanunlarına göre İstanbul'daki belediyeler tarafından alınacak olan miktarların yarısı nispetinde alındığını söylemek mümkündür. Tabloya bakıldığında 1890 yılında yapı ve ruhsatiye vergisinin geliri 5.000 kuruş seviyesinde iken 1891 yılında bu vergi gelirinin 10.000 kuruşa yükseldiği görülmektedir. 1896 ve 1897 yıllarında bu vergi kaleminden Adana Belediyesi 12.000 kuruş gelir elde ederken 1900 yılında geliri 10.111 kuruşa gerilemiştir. 1901 yılında ebniye vergi ve ruhsatiye geliri 1897 yılındaki seviyesine tekrar yükselmiştir. 1902 yılında bu gelir aynı oranda gösterilirken, 1910 yılında 10.000 kuruşa gerilemiştir. Adana Belediyesi'nin tahsil ettiği ebniye vergi ve ruhsatiye geliri 1913 yılında 7.500 kuruşa kadar düşerken, 1914 yılında bu gelir kaleminden belediye 5.000 kuruş tahsil etmeyi tahmin etmekteydi. Böylece Adana Belediyesi ebniye vergi ve ruhsatiyesinden toplamda 90.611 kuruş tahsil etmiştir.

Tablo 37: Adana Belediyesi Ebniye Vergi ve Yapı Ruhsatiyesi Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi

Yıllar	1890	1891	1896	1897	1900	1901	1902	1910	1913	1914
Alınan Miktar	1,15	1,50	2,22	2	1,17	1,43	1,50	0,85	0,70	0,40

Tablo 37 Adana Belediyesi'nin ebniye vergi ve yapı ruhsatiyesi vergisi gelirlerinin toplam gelirler içerisindeki yüzdelik dilimlerini göstermektedir. Bu vergiden en yüksek gelirin sağlandığı yıl 1896'dır. Buna karşın en az gelir sağlanan yıl ise 1913'tür.

Ebniye vergi ve yapı ruhsatiyesi gelirlerini gösteren tablodan hareketle 1890'lı yıllardan 1902 yılına kadar geçen 12 senelik süre zarfında Adana şehir merkezinde yapılaşmanın hızlı bir şekilde artmış olduğunu söylemek mümkündür. Adana şehir merkezindeki bu yapılaşma 20. yüzyılın başlarında kendini daha fazla göstermiştir. Şöyle ki; Adana şehir merkezinde bulunan binalar ihtiyaca karşılık verememektedir. Şehir merkezinde ve özellikle de mahalle aralarında bulunan bahçeler ihtiyaç kapsamında parsellere bölünerek arsaya dönüştürülmeye başlanmıştır. Nitekim Adana'da 1907 yılında Tironis ve kardeşleri (Harilos ve Kolyapi) tarafından yapılan müracaat neticesinde Döşeme Sokağı mahallesinde müşterek tapulu olan 31 dönüm bir kıta bahçe üzerine evler inşa edilmek maksadıyla

satışa sunulacağını ifade etmişler ve bahçelerinin arsaya dönüştürülmesi talebinde bulunmuşlardır. [402]

Bunların dışında Adana Belediyesi, yangın ve depremden zarar gören vatandaşlardan ev ve işyerlerini yeniden inşa etmeleri durumunda ebniye vergisinden vazgeçmiştir. Nitekim Adana'da Kale Kapısı çarşısında 1895 yılında meydana gelen yangında birçok ev, han ve dükkân zarar görmüştü. Kale Kapısı mevkiinde ev, han ve dükkânları bulunan vatandaşlardan Arifzade Hacı Ali Efendi, Esad Efendi ve Kasapbaşı Mehmet Ağa taraflarından hükümete bir yazı gönderilmiş ve yangından zarar gören vatandaşların ev ve işyerlerini tekrar inşa ettiklerini ve belediyenin kendilerinden ebniye vergisi talebinde bulunduğunu bildirmişlerdir. Hükümet, Adana Vilayeti ile görüşmelerde bulunarak yangından ve depremden zarar gören vatandaşların bir defaya mahsus olmak üzere belediyece alınması düşünülen ebniye vergisinden muaf tutulmalarını istemiştir.[403] Bunun üzerine Adana'da 1895 yılında meydana gelen yangında ev, han ve dükkânları yanan vatandaşlardan bir defaya mahsus olmak üzere ebniye vergisi alınmamıştır.

b. Eğlence Yerlerinden Alınan Ruhsatiye Gelirleri

I. Çalgı (Lu'biyyât: Eğlence) Vergisi

Lu'biyyat (eğlence, çalgı) ruhsatiye vergisi, şehir ve kasabalarda teşkil edilecek "*Daire-i Belediyye Meclislerinin Suret-i Tetibi ve Memurlarının Vezaifi*" hakkındaki çıkarılan 25 Temmuz 1867 tarihli talimatname ile balo, oyun yerleri ve diğer eğlence mahallerinden alınmaya başlanılmıştır.[404] Bu durum 11 Mart 1915 Rüsûm-ı Belediye Kanunu'na kadar devam etmiştir. Kanunun 4. maddesinde, karagöz, hokkabaz, tiyatro, at canbazı, orta oyunu, esketing (kayak), lunapark, sinema gibi eğlence yerlerinde kulüb ve kulüb şeklinde gazinolar ve bunlara bağlı oteller, konser, balo, pehlivan müsabakası ve ale'l-umum yarışlar ve bunlara müteallik baht ve tali oyunlar, panorama, bar ve kafe, ince saz, muzıka ve sair eğlence mahallerinin tesis edilmesi için belediyeden ruhsat alınmasının mecburi tutulacağı açıkça ifade edilmiştir. Bu gibi mahallerden bir defaya mahsus olarak

[402] *BOA, ŞD, 66/21*, 26 Zilhicce 1325 (30 Ocak 1908).
[403] *BOA, İ.DH, 1324/36*, 21 Muharrem 1313 (14 Temmuz 1895).
[404] Tümerkan, *age*., s.86.

alınan ruhsat harcı ile işletildiği müddetçe alınacak belediye resmi günlük, haftalık, aylık veya senelik olarak mezkûr mahallerin şeref ve kıymeti ile halkın rağbeti gözetilerek belediye meclislerince tayin ve takdir edilen tarifeye göre alınacaktır. Bar ve kafelerin gece yarısından sonra açık bırakılması durumunda ise her bir saati için belediye meclislerince belirlenen tarifye göre vergi alınacaktır.[405]

Adana Belediyesinin gelir defterinde çalgı vergisinin alındığı ifadesine dayanılarak Adana şehir merkezinde eğlence yerlerinin mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Ancak hangi mahallede, kimler tarafından işletildiği ve kaç adet eğlence yerinin olduğu bilinmemektedir. Ayrıca Adana Belediyesi'nce eğlence yerlerinden yukarıda da ifade edildiği üzere günlük, haftalık veya aylık ne miktarda vergi alındığı tam belirli olmamasına karşın şehir merkezinde bulunan eğlence yerlerinden belediyece alınan vergilerin yıllık miktarları Tablo 38'de belirtilmiştir.

Tablo 38: Adana Belediyesi Çalgı (Eğlence) Vergisi Gelirleri

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1910**	**1913**	**1914**
Kuruş	2.000	3.000	2.000	2.000	10.330,30	5.000	5.000	10.000	10.800	10.000

Adana Belediyesi tarafından eğlence yerlerinden alınan çalgı vergisi yukarıdaki tabloya bakıldığında Rüsûm-ı Belediye Kanunu'ndan önceki yılları göstermektedir. Bu açıdan Adana Belediyesi tarafından alınan çalgı vergisinin, belediye meclisinin uyguladığı tarifeye göre alındığını söylemek mümkündür. Ancak eğlence yerlerinden alınan çalgı vergisinin oranları belli değildir. Adana Belediyesi'nce tahsil edilen çalgı vergisi geliri 1900 yılına kadar 2.000 ile 3.000 kuruş seviyesinde iken bu yılda 10.330 kuruş 30 paraya kadar yükselmiştir. Çalgı vergisi geliri 1900 yılından 1910 yılına kadar düşüş göstermiş ve 1910 yılında 10.000 kuruş seviyesine tekrar yükselmiştir. 1910 yılından 1914 yılına kadar hemen aynı seviyede kalmıştır. Eldeki mevcut bilgilere göre Adana Belediyesi kasasına çalgı vergisinden toplam 50.130 kuruş 30 para gelir elde edilmiştir. Bu vergilerin toplam gelirler içerisindeki yüzdelik dilimi Tablo 39'da gösterilmiştir.

[405] Seyitdanlıoğlu, *agm.*, s.107-108.

Tablo 39: Adana Belediyesi Çalgı (Eğlence) Vergisi Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi

Yıllar	1890	1891	1896	1897	1900	1901	1902	1910	1913	1914
Alınan Miktar	0,46	0,45	0,37	0,34	1,19	0,60	0,63	0,85	1,00	0,80

Adana Belediyesi'nce bu vergiden en yüksek gelir sağlanan yıl 1900'dür. Buna karşın en az gelir sağlanan yıl ise 1897'dir.

II. Gazino ve Meyhane Vergisi

Gazino ve meyhane vergisi, içki satılan yerlerden belediyece alınan vergiyi ihtiva etmektedir. Gerek 1877 tarihli Vilâyât Belediye Kanunu'nda ve gerekse de ondan önceki talimatname ve nizamnamelerde belediyelerce gazino ve meyhane vergisinin açık bir şekilde alınacağı belirtilmemiştir. Gazino ve meyhane vergisinin alınacağına dair ilk bilgiye 11 Mart 1915 tarihli Rüsûm-ı Belediye Kanunu'nun 3. maddesinde ulaşılmaktadır. Buna göre, içki satılan gazinolarla, meyhane ve birahane işleten dükkânların senelik icar bedelinden % 5'i nispetinde ve o yeri işleten şahıstan belediyece resim alınacaktır.

Salnamelere göre Adana'da 45 ila 54 meyhane mevcuttur.[406] 1877 tarihli Vilâyât Belediye Kanunu'nun belediyelerin varidatı kısmında gazino ve meyhane vergisi hakkında açık bir ifade bulunmasa da gazino ve meyhane vergisi Adana belediyesinin gelir kalemleri arasında yerini almıştır. Belediyenin bu vergiyi hangi kanun ve nizamla veya hangi özel bir izinle tahsil ettiği henüz bilinmemektedir. Ancak Adana Belediyesi, 1913 yılında gazino ve meyhane vergisinden 6.225 kuruş gelir elde etmiş ve 1914 yılında da 5.000 kuruş tahsil olunacağını ifade etmiştir.[407]

Gazino ve meyhaneler dışında kentte rakı imalatı ve satımı gerçekleştirilmekteydi. Hatta bu imalattan Adana Belediyesi kilo başına 4 kuruş almaktaydı. Bu meblağ Meclis-i İdare-i Vilayet tarafından 3 kuruşa indirilmişti. Bunun nedeni rakı imalatına vurulacak sekte ve rakının kent dışında imal edilme riski olarak gösterilmişti. Bu durum Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiş ve satılan rakı

[406] *AVS*, H. 1299, s.39, *AVS*, H. 1308, s.76-77, *AVS*, H. 1309, s. 81-82.
[407] *BOA, DH. UMVM, 138/6,* 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).

hakkında Adana'dan bilgi istenmişti. Adana Duyun-ı Umumiye heyeti de üzümden imal edilen bir kilo rakının perakende satış fiyatının 6 kuruş olduğunu Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir.[408]

c. Sergi ve Tablakâr Ruhsatiye Gelirleri

Adana şehir merkezinde kurulan sergiler ve yine şehirde manavlık yapan kişilerden dükkânlarının önlerine tabla çıkarıp meyve ve sebzelerini bunun üzerine koymaları için alınan ruhsatiye parası belediyenin önemli gelir kalemidir. Sergi ve tablakâr ruhsatiye vergisinin tahsil edilmesine dair 1877 tarihli Vilâyât Belediye Kanunu'nda ve gerekse ondan önceki talimatname ve nizamnamelerde bilgilere ulaşılamasa da bu vergi Adana Belediyesi'nin gelir kalemleri arasında gösterilmiştir. Çeşitli yıllarda alınan ruhsatiye vergisinin kimlerden ve ne kadar tahsil edildiği açıkça belirtilmemiştir. Belediyece alınan bu vergi 1900 yılına kadar "*Sergi Vesaire*" ve "*Sergi Ruhsatiyesi*" şeklinde toplanılmıştır. 1900 yılından itibaren ise "*Tablakâr ve Sergi Ruhsatiyesi*" adı altında alınmıştır.[409] Tablo 40 Adana Belediyesi tarafından çeşitli yıllarda alınan sergi ve tablakâr ruhsatiye gelirlerini göstermektedir.

Tablo 40: Adana Belediyesi Sergi ve Tablakâr Ruhsatiye Geliri

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1913**	**1914**
Kuruş	23.000	25.000	22.000	22.000	52.720	60.000	60.000	16.000	15.000

Eldeki mevcut verilere göre Adana Belediyesi'nce 1900 yılına kadar alınan sergi ruhsatiyesi 92.000 kuruştur. 1900 ve sonrası yıllarda alınan sergi ve tablakâr ruhsatiyesi ise 188.720 kuruş olup toplamda elde edilen gelir ise 280.720 kuruştur. 1914 yılında belediye bu gelirden 15.000 kuruş gelir elde edileceğini öngörmektedir.[410]

[408] *BOA, ŞD, 2139/8*, 20 Zilhicce 1328 (23 Aralık 1910).
[409] *BOA, DH, MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893): *ŞD, 2129/9*, 23 Cemaziyelahir 1318 (18 Ekim 1900): *ŞD, 2133/7*, 6 Muharrrem 1322 (23 Mart 1904): *DH. UMVM, 138/6*, 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).
[410] *BOA, DH. UMVM, 138/6*, 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).

Tablo 41: Adana Belediyesi Sergi ve Tablakâr Ruhsatiye Gelirinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi

Yıllar	1890	1891	1896	1897	1900	1901	1902	1913	1914
Alınan Miktar	5,29	3,74	4,06	3,65	6,07	7,10	7,47	1,47	1,19

Tablo 41 Adana Belediyesi'nin sergi ve tablakâr ruhsatiyesi vergisi gelirlerinin toplam gelirler içerisindeki yüzdelik dilimlerini göstermektedir. Bu vergiden en yüksek gelir sağlandığı yıl 1902, en az gelir sağlanan yıl ise 1913'tür.

d. Tente ve Levha Vergisi Gelirleri

Levha, bir yere asılmak üzere yazılmış yazı veya resimdir.[411] Tente ise, ticarethanelerin güneş ve yağmurdan muhafazası için kapı ve pencere önlerine açılan yelken bezinden ve kanaviçeden imal edilen perde ya da çadıra verilen addır.[412]

Osmanlı Devleti'nde belediyelerce alınacak olan tente ve levha vergisi hakkında ilk olarak 1912 tarihli İstanbul Şehrinin Rüsûm-ı Belediyesi Hakkında Kanun-ı Muvvakatın 13. maddesinde bilgiler verilmiştir. Buna göre, ticarethanelere asılacak olan levhalardan her bir metresi için ve bir def'aya mahsus olarak 20 kuruş ruhsatiye vergisi alınacaktır. Tekrarında ise senelik 5 kuruş ruhsatiye vergisi tahsil edilecektir. Tente ve siperler için de her metre murabba'ından bir defaya mahsus olarak 10 kuruş ruhsatiye ve senelik 1 kuruş vergi alınacaktır.[413]

İstanbul dışında kalan diğer vilayet belediyelerinin de bu vergileri tahsil edeceği 11 Mayıs 1914 tarihli Vilayet Rüsûm-ı Belediyye Kanun-ı Muvakkati'nin 4. maddesinde açıkça belirtilmiştir. Bu maddeye göre, 1912 tarihli İstanbul Rüsûm-ı Belediyye Kanunu'nun sekizinci, dokuzuncu ve onikinci maddeleri ile 17 Şubat 1914 tarihinde değiştirilmiş onüçüncü maddesinde yazılı vergiler taşra belediyelerince de alınacaktır."[414]

Adana Belediyesi'nin levha ve tente vergisini 11 Mayıs 1914 tarihli "*Vilayet Rüsûm-ı Belediyye Kanun-ı Muvakkati"* nin 4. maddesi gereğince tahsil etme yoluna

[411] Develioğlu, *age*, s.549.
[412] Sami, *age*., s.443.
[413] Ergin, *MUB*., C. 4, s.2016.
[414] Ergin, *MUB*., C. 4, s.2021.

gittiği söylemek pek mümkün değildir. Nitekim Adana Belediyesi, mevcut bilgilere göre levha ve tente vergisini ilk olarak 1913 yılında tahsil etmeye başlamıştır. Bu ise 11 Mayıs 1914 tarihinden öncedir. Her ne kadar taşra belediyelerine levha ve tente vergisi toplama yetkisi 1914 yılında verilmiş ise de Adana Belediyesi bu vergiden 1913 yılında 9.750 kuruş elde etmiş ve 1914 yılında bu vergiden 5.000 kuruş gelir elde edeceğini belirtmiştir.[415]

e. Belediye Kontrato Gelirleri

Kontrato resmi, taşınmaz mallarla ilgili kira sözleşmelerinin kamu otoritelerince tasdiki karşılığında alınan bir vergi türüdür. Mal sahibi ve kiracılar arasındaki sözleşmelerin onaylanma sürecinde iki aşama bulunmaktadır. Sözleşmeler ilk olarak ön onay yetkisi olan mahalle imamı ve muhtarları tarafından onaylanırdı. Ayrıca esnaf kethüdaları kendilerine bağlı esnaf tarafından yapılan kira sözleşmelerinde ön onay makamı fonksiyonuna sahiplerdi. Yapılan sözleşmelerden ön onay makamı, emlak sahiplerinden belirli bir ücret alırlardı. Ön onayı yapılan bu sözleşmeler ikinci olarak son onayları yapılmak ve kontrato resmi tahsil edilmek üzere Kontrato İdaresi'ne gönderilirdi. Bu şekliyle mal sahibi ve kiracı arasında sözleşme akdi sağlanmış olurdu. Bu süreçte ilk olarak 1858 yılında Altıncı Daire-i Belediyeye ön onay yetkisi verilmiş ve belediyeye sınırlı bir gelir kaynağı sağlanmıştır.[416]

Kontrato harcı, 3 Aralık 1867 tarihinde yayınlanan Kontrato Nizamnamesiyle[417] yasal bir zemine oturtulmuştur. Nizamname'nin 1.maddesi: "*Dersâdadet ve taşralarda bilâ-istisna herkes mutasarrıf olduğu hane, dükkân, akar ve her nev'i emlak ve arazisini kiraya verecek olduğu halde müste'cir (kiracı) ile beyinlerinde yapılması iktiza eden icare senedi hükümet-i belediyyeye tasdik ettirmeye mecbur olacak ve müste'cir olan adam dahi işbu icare senedini hükümet-i belediyye tasdik etmeksizin hiç bir mahalde ikamet ve iskân edemeyecektir*."

2. Maddesi: "*Birinci maddede muharrer icare senedine mücir (kiraya veren) ve müste'cir (kiracı) beyninde cereyan eden suret-i mukavele derc olunduktan sonra*

[415] *BOA, DH. UMVM, 138/6*, 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).
[416] Oktay, *age.*, s.260.
[417] Nizamnamenin tam metni için bkz, Ergin, *MUB.*, C.4, s.1888-1892.

müste'cirin isim ve şöhret ve hırfet ve sanatı ve hangi devlet teb'asından bulunduğu dahi izah ve kefili var ise onun isim ve şöhreti tahrir olunacaktır."

3. Maddesi: "*Kiraya verilecek olan mahal hane olduğu halde İslam mahallesinde olanların bulunduğu mahallerin imam ve muhtarlarına ve Hrıstiyan mahallesinde bulunanların yalnız muhtarlarına ve dükkan ve mağaza ve sair buna mümasil akâr olduğu surette müste'cirin mensup olduğu esnafın kethüdasına işbu icare senedi tasdik ve temhir ettirmeye mucir ve müste'cir mecbur olacaklardır*."

4. Maddesi: *"Üçüncü maddede muharrer olan icare senedini imam ve muhtarlar mahallat defterine ve esnaf kethüdaları dahi esnaf defterlerine kaydetmeye mecbur olup fakat temhir (mühürleme) işbu icare senedi için emlak-ı mutasarrıfinden nihayet on kuruşa kadar ücret alarak kimsenin işini tehir ve tas'ib (güçleştirmek) etmeyecektir."*

5. Maddesi: *"İşbu icare senedleri kontrato idaresine geldik de derunlarında muharrer şerâitin kâmilen dercine cânib-i idareden mucir ve müste'cir yedlerine birer kıta matbu mukavele senedi verilip mezkur icare senedleri hıfz olunacaktır*."

19. Maddesi: "*Kiraya verilecek olan emlak ve arazi-i sairenin bedel-i icarından daire-i belediyye yahut patent usulü olan mahallerde Altıncı Daire dahilinde cari olduğu üzere %1 ve olmayan yerlerde %2,5 kuruş resim alınacak ve varaka baha olmak üzere mücir ve müste'cirden yalnız 100'er para ahz olunacaktır. Ve tahriri bi'l-icra tekalifi usûl-ı cedide üzere istifa olunan mahallerde daire-i belediyye ve patent usulü olsun olmasın kontratoya rabtolunacak emlak ve akâr ve sairenin icarı her kaç kuruş olur ise olsun kıymet ve derecat-ı muhtelife üzerine kontrato harcı alınmayıp beher sene ve bir seneden noksan müddeti için varaka-ı sahiha bahasından mâ'adâ ale's-saviye 5 kuruş kaydiyye alınacaktır*."

Yukarıda Kontrato Nizamnamesinde verilen bazı maddelerden anlaşılacağı üzere kontrato harcı, kiraya verilecek hane, dükkân, mağaza, emlak, arazi ve her nev'i akarın mukavelesinin yaptırılarak belediyeye tasdik ettirilmesi gerekliliğini ve bunun karşılığında belediyeye belirli bir ücretin verileceğini ifade etmektedir.

3 Aralık 1867 tarihinde yayımlanan Kontrato Nizamnamesinin hükümleri 7 Nisan 1874 tarihli İcâr-ı Akâr Nizamnamesi ile feshedilmiştir.[418] Nizamnameye göre, belediye bulunan mahallerde imam, muhtar ve esnaf kethüdalarına gerek kalmadan mukavelelerin belediyece mühür ve tasdik ettirilmesi öngörülmüştür. İcâr-ı Akâr Nizamnamesi de 1882 yılına kadar tatbik olunmuş ve 17 Nisan 1882 tarihli diğer bir İcâr-ı Akâr Nizamnamesi ile feshedilmiştir.[419] Bu nizamname ile; icar bedelleri yine %1 nispetinde alınmaya devam edilmiş ve icarlardan alınan kaydiyye ismi kontrato harcına çevrilmiştir. Kontrato harcı gayrimenkul kira mukavelelerine kontrato pulları yapıştırılmak suretiyle istifade olunmuştur. Ayrıca mukavelelere yapıştırılacak olan kontrato pulları orta yerinden ikiye bölünecek şekilde (mukavelelerin kiralayana veren ve kiracıya ait olmak üzere iki nüsha tanzim edileceği göz önünde bulundurularak) imal olunmuştur.[420] İstanbul'da her belediye dairesinin kendisine ait kontrato pulları bulunacaktır. Ancak kontrato pulları taşra vilayet ve kazalarında belediyelerin ihtiyacına göre Dâhiliye Nezareti tarafından gönderilecekti ve üzerinde o vilayetin ismi yazılı olacaktı.[421]

17 Nisan 1882 tarihli İcâr-ı Akâr Nizamnamesinin bazı maddeleri 14 Şubat 1914 tarihinde değiştirilmiştir.[422] Bu kanunla kira bedeli üzerinden alınan %1 yerine kira bedelinin her 100 kuruşundan 10 para alınması kararlaştırılmıştır.

1858 yılında Altıncı Daire-i Belediyeye ön onay yetkisi verilerek belediyeye sınırlı bir gelir kaynağı olan kontrato vergisi, 1877 Vilâyât Belediye Kanunu'nun 39. maddesinde belirtilen belediye gelirleri arasında gösterilmiştir. Bu bağlamda Adana Belediyesi de kontrato vergisi alımına gitmiştir. Ancak Adana Belediyesince alınan kontrato harçlarının, kiraya verilecek hane, dükkân, mağaza, emlak, arazi ve her nev'i akarın mukavelesinden ne miktarda olduğu belirli değildir. Buna karşın Adana Belediyesi'nce kontrato vergisinden alınan yıllık miktar Tablo 42'de gösterilmiştir.

[418] İcâr-i Akâr Nizamnamesi için bkz, Ergin, *MUB*., C.4, s.1892-1897.
[419] Nizamname hakkında geniş bilgi için bkz, Ergin, *MUB*., C.4, s.1897-1901.
[420] İcâr-ı Akâr Nizamnamesinin 10. ve 11. maddeleri.
[421] İcâr-ı Akâr Nizamnamesinin 28. maddesi.
[422] Değiştirilen maddeler için bkz, " 28 Cumadelula 1299 Tarihli İcar-ı Akar Nizamnamesi'nin Bazı Mevaddını Muaddil Kanun-ı Muvakkat" Ergin, *MUB*., C.4, s.1901-1904.

Tablo 42: Adana Belediyesi Kontrato (Pulu) Vergisi (Harcı) Gelirleri

Yıllar	1890	1891	1896	1897	1900	1901	1902	1910	1913	1914
Kuruş	10.000	38.966	20.000	20.000	14.935	30.000	30.000	20.000	3.600	3.000

Tablo 42'e bakıldığında Adana Belediyesi'nce çeşitli tarihlerde tahsil edilen kontrato harçlarının 17 Nisan 1882 tarihli İcâr-ı Akâr Nizamnamesi'nin maddelerine göre olduğunu söylemek mümkündür. Adana Belediyesi mevcut verilere göre kontrato harcından 187.501 kuruş gelir elde etmiştir.

Tablo 43: Adana Belediyesi Kontrato (Pulu) Vergisi (Harcı) Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi

Yıllar	1890	1891	1896	1897	1900	1901	1902	1910	1913	1914
Alınan Miktar	2,30	5,84	3,69	3,32	1,72	3,55	3,73	1,69	0,33	0,23

Tablo 43 Adana Belediyesi'nin kontrato (pulu) vergisi (harcı) gelirlerinin toplam gelirler içerisindeki yüzdelik dilimlerini göstermektedir. Bu vergiden en yüksek gelir sağlanan yıl 1891, en az gelir sağlanan yıl ise 1913'tür.

3. Temizlik ve Aydınlatma Vergisi Gelirleri

Osmanlı Devleti'nde belediyeler kurulmadan evvel şehirlerin temizliği subaşının emri altında çalışan "Çöpçü Subaşısı" tarafından yaptırılmakta ve denetlenmekteydi. Çöplerin "Tanzifat Resmi" adı altında alınacak bir vergi mukabilinden belediyelere bırakıldığı 1868 yılından önce halk, evleriyle dükkânlarının önlerini temizlemeye ve biriken çöpleri kaldırıp atmaya mecbur kılınmıştı. Ev ve dükkân sahiplerinin birçoğu bu işi kendileri yapmadıkları veya hizmetlilerine yaptıramadıkları için ücret karşılığında bir takım kişilere çöpleri temizletmişlerdir. Ev ve dükkânların önlerindeki çöpleri ücret karşılığı kaldıran bu kişilere "Çöp Çıkaran" denilmiştir.[423]

Temizlik işleri 1868 yılında belediyelere devredilerek kamu hizmeti şeklini almıştır. Temizlik işleri ve belediyece alınacak olan temizlik vergisi ilk olarak İstanbul'da belirli bir yasal çerçeveye oturtulmaya çalışılmıştır. Dâhiliye

[423] Pakalın, *age*., C.I, s.381.

Nezareti'nden 3 Aralık 1881 tarih ve 255 numaralı tezkireyle Meclis-i Emanet'e tebliğ olunan emirle tanzifat tarifesi tanzim olunmuştur. Bu tarifeye göre; dükkân ve mağazalar ilk olarak üç kısma ayrılmıştır. Birinci sınıf itibar olunan büyük dükkân ve mağazalardan aylık 15'er, ikinci sınıfa tabi olanlardan 10'ar ve üçüncü sınıfa tabi olanlardan ise 5'er kuruş alınması uygun bulunmuştur. Sapa mahallerde bulunan küçük dükkân ve mağazalardan 100 paradan 5 kuruşa ve aceze haneleri müstesna tutulmak şartıyla büyük konaklardan aylık 15'er, ufak konaklardan 10'ar ve küçük hanelerden 1'den 5 kuruşa kadar vergi alınması kararlaştırılmıştır. Bu uygulama 1889 yılına kadar devam etmiştir.[424]

Temizlik tarifesi 16 Mart 1889 tarihine kadar yürüklükte kalmış ve bu tarihte "Rüsum-ı Tanzifiyye Kararnamesi" çıkartılmıştır. Bu kararname beş maddeden oluşmaktadır. Kararnamenin ilk maddesi, kent içerisinde bulunan ev, dükkân ve mağazalar ile sokakların çöpleri temizlik arabalarıyla, arabaların giremediği sokakların çöpleri de atların sırtına küfe koyularak veya farklı bir nakil aracı ile taşınmasını ve bu işin temizlik memurları tarafından yapılmasını öngörmektedir.

Kararnamenin ikinci maddesi, çöplerin kaldırılması özellikle sık kullanılan ve kalabalık olan yerlerde her gün sabah, tenha mahalle sokaklarında iki güne bir veya üç güne bir, temizlik memurları tarafından kontrol edilerek çöplerin temizlenmesine dikkat edileceğini belirtmektedir. Bu tür tenha mahallelerde çöplerin üç günden fazla kalması durumunda hemen yetkili mercilere şikâyet edilecek ve o bölgeden sorumlu olan memura gerekli yaptırımlar uygulanacaktır.

Kararnamenin üçüncü maddesinde dahi hane, dükkân ve mağazalarda kim ikamet ediyorsa veya bunları kim kullanıyorsa onlardan hangi oranlarda temizlik vergisi alınacağı belirtilmiştir. Ayrıca bu meskenlerin boş kalmaları durumunda temizlik vergisi alınmayacaktır.

Belediyece alınacak olan temizlik vergisinin aylık olarak alınacağı, hane, dükkân ve mağazaların temizlik vergilerinin, memurlar tarafından ve belediyenin mührü bulunan birer makbuz karşılığında tahsil edileceği kararnamenin dördüncü maddesinde belirtilmiştir.

[424] Ergin, *MUB.*, C.4, s.2005.

Son olarak kararnamenin beşinci maddesinde temizlik vergisini ödeyemeyenler hakkında yapılacak muamelelerle ilgili bilgi verildikten sonra bu işin icra edilmesinin Şehremaneti'nin sorumluluğu altında olduğu açıklanmıştır.[425] İstanbul şehrinde 1889 tarihli Rüsum-ı Tanzifiyye Kararnamesi'nce alınacak olan temizlik vergisinin oranları Tablo 44'te belirtilmiştir.

Tablo 44: İstanbul'da Temizlik Vergisi Miktarı

Haneler	*Para*	*Kuruş-ı Şehri*
Kıymet-i mevzuası beş bin kuruştan dûn olan aceze haneleri müstesna olmak üzere kıyem-i tahririye esas ittihaz ile beş bin bir kuruştan yirmi bin kuruşa kadar olanlardan		1
Kıymet-i mevzuası yirmi bin bir kuruştan elli bin kuruşa kadar olanlardan	20	2
Kıymet-i mevzuasıelli bin bir kuruştan yüz bin kuruşa kadar olanlardan	-	5
Kıymet-i mevzuası yüz bin bir kuruştan yüz elli bin kuruşa kadar olanlardan	-	10
Kıymet-i mevzuası yüz elli bin bir kuruştan ziyade olanlardan	-	15
Dükkân ve Mağaza ve Otel ve Birahane ve Hamam ve Selhhanelerden		
Kıymet-i mevzuası beş bin kuruşa kadar olanlardan	-	1
Kıymet-i mevzuası beş bin bir kuruştan on bin kuruşa kadar olanlardan	-	2
Kıymet-i mevzuası on bir bin kuruştan on beş bin kuruşa kdar olanlardan	-	3
Kıymet-i mevzuası on beş bin bir kuruştan yirmi bin kuruşa kadar olanlardan	-	4
Kıymet-i mevzuası yirmi bin bir kuruştanelli bin kuruşa kadar olanlardan	-	5

Kararnamede belirtilen temizlik vergisinin oranları, İstanbul için geçerli iken diğer şehir ve kasabalardan alınacak olan temizlik vergisi bağlı bulundukları belediyelerin tarifelerine göre tahsil edilmiştir. Bu cümleden olarak Adana Belediyesi de şehir merkezinde bulunan hane, dükkân ve mağazalardan belirlediği tarifeye göre temizlik vergisi almıştır. Adana Belediyesi'nce alınan temizlik vergisine dair ilk bilgiler, İstanbul'da oluşturulan temizlik tarifesinden önce olduğunu göstermektedir. Nitekim Adana Belediyesi, şehir merkezinde bulunan Yüksek Dolap, Ekmeler, Karalar, Salhiye ve Şabaniye mahalleleri dışında kalan diğer mahallelerde bulunan hane ve dükkânlardan bir ay zarfında 13.668 kuruş temizlik vergisi tahsil etmiştir. Tahsil edilen temizlik vergisi hanelerin (âlâ, evsat ve edna) ve dükkânların (sokak ve mahalle aralarında) durumuna göre (sınıf-ı selase) alınmıştır. Adana

[425] Kararnamenin aslı için bkz. Ergin, *MUB.*, C.4, s.2010-2011.

mahallelerinde bulunan 2.682 hanenin 30 hanesi fukara mahallesi kabul edilmiş ve bunlardan temizlik vergisi tahsil edilmemiştir. Geriye kalan 2.373 hanenin 705'i âlâ hane kabul edilmiş ve bunlardan aylık 4 kuruş hesabıyla 2.800 kuruş tahsil edilmiştir. Hanelerden 618'i evsat hane olarak aylık 3 kuruş hesabıyla 1.854 kuruş ve 1.050 hane de edna hane sayılarak bunlardan da aylık 2 kuruş hesabıyla 2.100 kuruş olmak üzere toplamda 6.774 kuruş temizlik vergisi alınmıştır. Şehir merkezinde 1.389 dükkân bulunmaktadır. Bunlardan farklı sokaklarda bulunan 1.029 dükkândan aylık 6 kuruş hesabıyla 6.174 kuruş ve mahalle aralarında bulunan 360 dükkândan aylık 2 kuruş hesabıyla 720 kuruş olmak üzere 6.894 kuruş temizlik vergisi alınmıştır.[426]

Adana Belediyesince gelir olarak tahsil edilen temizlik ve aydınlatma vergisi, belediyenin gelir-gider defterinde birlikte verilmiştir. Bu vergiler belediye tarafından dahi toplanılmayarak mültezimlere ihale edilmiştir. Nitekim 1910 yılında müzayedeye çıkarılmış ve 78.500 kuruşa ihalesi yapılmıştır.[427] Bunun dışında Adana Belediyesi tarafından tahsil edilen tenviriye vergisi çok bulunarak gerekli mercilere şikâyette bulunulmuş ve bunun üzerine belediyece alınacak olan tenvire resminin Vilâyât Belediye Kanunu'nun 40. maddesine göre tahsil edilmesi gerektiği Dâhiliye Nezareti tarafından Adana Vilayetine iletilmiştir.[428]

Tablo 45: Adana Belediyesi Temizlik ve Aydınlatma Gelirleri

Yıllar	**1870**	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1910**	**1913**	**1914**
Kuruş	164.016	26.000	77.500	48.500	48.500	67.400	70.000	70.000	223.000	55.000	155.000

Tablo 45'e bakıldığında mevcut verilere göre ilk olarak Adana belediyesince tahsil edilen temizlik ve aydınlatma vergisinin, yasal bir zemine oturtulduğu ve Rüsûm-ı Belediye Kanunu'nun yayımlanmasından önceki tarihlerde alındığı görülecektir. Adana'da 1870 yılında 164.016 kuruş temizlik vergisi alınmıştır.[429] Bu vergi 1890 yılında 26.000 kuruş seviyesinde iken 1891 yılında 77.000 kuruş

[426] *BOA, ŞD. NF, 2115/18*, 22 Şevval 1287 (15 Ocak 1871). (Belgenin iç tarihi 12 Rebiülahir 1287/ 21 Temmuz 1870).
[427] *BOA, BEO, 3319/248896*, 24 Rebiülahir 1326 (26 Mayıs 1908).
[428] *BOA, DH. İD, 40-2/12*, 17 Rebiülevvel 1331 (24 Şubat 1913).
[429] Bu yılda alınan temizlik vergisi bir ay zarfında alınan 13.668 kuruş hesaptan hareketle belirlenmiştir. Ayrıca Bu yılda aydınlatma (tenvirat) vergisi hakkında dükkân sahiplerinden " *ikad olunan fenerlerin gaz baha masrafı olarak şehri (aylık) biner kuruş verilmekte yani şu masrafı iki seneye karibdir."* şeklinde izah edilmiş olsa da aydınlatma vergisi olarak ne kadar alındığı tam olarak belirli değildir. *BOA, ŞD. NF, 2115/18*, 22 Şevval 1287 (15 Ocak 1871).

seviyesine yükselmiştir. 1896 ve 1897 yıllarında ise 48.500 kuruş seviyesine düşmüştür. 1900'lü yılların hemen başlarında 70.000 kuruş seviyesine yükselen temizlik ve aydınlatma vergisi, 1913 yılında 55.000 kuruş seviyesine gerilemiştir. Adana Belediyesi tarafından tahsil edilen temizlik ve aydınlatma vergisi gelirleri toplamı 849.916 kuruştur. Temizlik ve aydınlatma vergisi içerisinde 1910 yılında alınan temizlik ve aydınlatma vergisi dışında bekçi maaşları da bulunmaktadır. Bekçi maaşlarının ne kadar olduğu ise açıkça belirtilmemiştir.[430]

Tablo 46: Adana Belediyesi Temizlik ve Aydınlatma Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi

	1890	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1910**	**1913**	**1914**
Oran	5,98	11,61	8,96	8,05	7,76	8,29	5,61	18,85	5,07	12,29

Tablo 46 Adana Belediyesi'nin temizlik ve aydınlatma gelirlerinin toplam gelirler içerisindeki yüzdelik dilimlerini göstermektedir. Bu vergiden en yüksek gelir sağlanan yıl 1910, en az gelir sağlanan yıl ise 1913'tür.

4. Kira Gelirleri

Adana Belediyesi, kira gelirleri olarak belediyenin kuruluş yıllarında devredilen emlâklar ile belediyeye ait Seyhan Nehri üzerinde taşımacılık yapan geçit kayıklarının icarından gelir elde etmiştir. Ayrıca Adana Belediyesi'nce tahsil edilen bu gelirler belediyenin belirlediği tarifeye göre alınmıştır. Diğer bir ifade ile bu tür gelirler hiçbir kanun veya talimata göre belirlenerek alınan vergiler arasında gösterilmemektedir.

a. Belediye Emlak Kira Gelirleri

Adana belediyesince gelir gösterilen emlak icarı gerek 1877 Vilâyât Belediye Kanunu ve gerekse ondan önce ve sonraki talimat ve kanunlarda belediye gelirleri arasında gösterilmemektedir. Ancak 1877 tarihli Vilâyât Belediye Kanunu'nda "*İdare-i Belediyyeye vuk'u bulacak iane ve hibelerden"* ibaresiyle bir bağlantısı kurulabilmektedir. Nitekim Adana Belediyesi kurulduktan sonra belediyenin

[430] *BOA, DH. MUİ, 114/42*, 18 Receb 1328 (26 Temmuz 1910).

tasarrufuna bir takım bina ve mekânlar terk edilmiştir. Bunlar arasında belediye tarafından kiraya verilen Adana Mahkeme-yi Şer'iyye ve Evkaf İdaresi ile Adana İnas Rüştiyesi binaları bulunmaktadır.[431] Bu tür yapılara bir diğer örnek ise daha önce Adana Fırka-i Askeriyesi tarafından kullanılan ve Adana Belediyesi'ne devredilen binadır. Kısa bir süre sonra bu bina Adana Adliyesi olarak düşünülmüştür. Mevcut Adana Adliyesi, bulunduğu konum olarak hükümet-i mahalliyeye uzak olduğu gerekçesiyle bu bina tercih edilmiştir. Adana belediyesi ile yapılan görüşmeler neticesinde binanın Adana Adliyesine yıllık 200 kuruş mukabilinde kiralanması uygun bulunmuş ve bu durum Adliye Nezareti'ne ve oradan da Dâhiliye Nezareti'ne iletilmiştir.[432]

Bu tür binaların dışında Adana Belediyesine gelir amaçlı vakıflara ait binalar da tahsis edilmiştir. Nitekim Adana'nın Eski Hamam mahallesinde fukara vergisine merbut bulunan 7 hane, 4 mağaza ve 3 dükkân hükümet-i mahalliye tarafından belediyeye tahsis edilmiştir. Ancak vakıflar elinde bulunan binaların belediyeye gelir getirmesi için tahsis edilmesinin caiz olamayacağı ve bu gibi vakfa bırakılan yerlerin vakıf muhasebecisi tarafından gelir ve giderlerinin sarf edilmesi gerekliliği yolunda Şura-yı Devlet tarafından 18 Haziran 1872 tarihli yazı ile Adana Vilayeti'ne uyarıda bulunulmuştur.[433]

Bunların dışında Adana Belediyesi tarafından yeni binaların tesis edilip kiraya verilmesi gündeme gelmiştir. Nitekim 1909 yılında Adana'da meydana gelen Ermeni olayları neticesinde şehrin hemen tüm mahallelerinde birçok ev, hane, dükkân ve sair binalar yanmış ve harap olmuştur. Yapılan tespitlerde 750 hane zarar görmüştür. Ev ve eşyaları yanan halktan, bir kaç aile birlikte ikamet etmeye mecbur kalmıştır. Bu şekilde aynı evi paylaşan aileler arasında hastalıklar baş göstermiştir. Hükümet tarafından Adana'ya talimat gönderilerek iane akçesinden mağdur olan halk için evlerin yapılması öngörülmüştür. Ancak evlerin yapımı için iane akçesinin yetersiz kalmasından dolayı bu icraat akim kalmıştır. Hükümet bu durum karşısında

[431] *BOA, MF. MKT, 308/8*, 12 Şevval 1313 (27 Mart 1896) : *MF. MKT, 231/6*, 6 Rebiülevvel 1312 (7 Eylül 1894). Memleket bahçesi içerisinde bulup Adana Belediyesi'ne ait olan bir hane İnas Rüştiyesi için aylığı 200 kuruştan kiralanmıştır. 1893 yılının Eylül ayının 15. gününden 1894 yılının Haziran ayına kadar sekiz buçuk aylığı olan 1.700 kuruşun bu zamana kadar bir ödeneği bulunamaması sonucu belediye tarafından kira beledi talep olunmuştur. Maarif ile yapılan yazışmalar neticesinde 1.700 kuruşun mahalli avarız gelirinden karşılanması uygun görülmüştür.

[432] *BOA, DH. MB. HPS, 13/18*, 3 Zilhicce 1333 (12 Ekim 1915).

[433] *BOA, ŞD, 2114/33*, 11 Rebiülahir 1289 (18 Haziran 1872).

zarar gören vatandaşlara yönelik her evde üç ailenin ikamet etmesini göz önünde bulundurarak 250 hane yapımı için Adana Belediyesi namına hükümet-i seniyye kefaletiyle Osmanlı Bankasından 30.000 liralık bir istikraz yapılmasını istemişti. Ayrıca bu istikrazın suret-i akdi hakkında banka direktörü ile görüşülmesini 25 Eylül 1909 tarihinde Adana vilayetine bildirmiştir.[434]

Adana belediyesi ile Osmanlı Bankası arasında yapılan görüşmelerden bir netice çıkmamış olacak ki, 5 Aralık 1909 tarihinde Deutsche Bank ile 30.000 liralık bir borçlanma görüşmesi yapılmıştır. Görüşmeler neticesinde Adana belediyesi ile Deutsche Bank arasında bir takım şartnameler kararlaştırılmış ve durum hakkında Şura-yı Devlet'e bilgi verilmiştir. Adana belediyesi ile Deutsche Bank arasında kararlaştırılan şartnameler, Şura-yı Devlet Maliye, Nafia ve Maarif dairesinde hazırlanıp mazbata şeklinde Meclis-i Mahsus-ı Vükela'ya gönderilmiş ve burada karara varılmıştır. Kararda; Adana'da evleri yanan halkın ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla yapılacak hanelerin hem halkın menfaatine hem de Adana Belediyesi'ne ileriki yıllarda gelir sağlanması açısından uygun olacağı ifade edilmiştir. Ancak Vilayat Belediye Kanunu'nda Devair-i Belediye'ye istikraz anlaşması için salahiyet verilmediğinden Adana Daire-i Belediyesi'nce 30.000 liranın istikrazına müsaade ve Meclis-i Umumi'nin tasdikine arz olunmak üzere bir madde-i kanuniye hazırlanarak Nezaret'e bildirilmesi istenmiştir.[435] Bu gelişmelerden sonra Adana'da fakir halk için evlerin yapılması maksadıyla Adana Belediyesince Deutsche Bank'tan 30.000 lira istikraz alınması istemine karşılık Meclis-i Mebusan muvazene encümenince fakir hanelerin inşası ve ianesi karşılığı olmak üzere bu sene 2 milyon kuruş verileceği belirtilmiştir. Ayrıca Deutsche Bank'tan alınması düşünülen meblağa artık gerek kalmadığı 11 Mayıs 1910 tarihinde Adana Vilayeti'ne bildirilmiştir.[436]

Adana Belediyesi gelirini arttırmak maksadıyla hane yapımı için isteklerinden vazgeçmemiştir. 11 Temmuz 1910 tarihinde Adana belediyesi, Türkiye Milli Bankası'ndan Adana Belediyesi namına 100-150 hane inşası için istikraz talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Türkiye Milli Bankası, Londra ile görüşmelerde bulunmuştur. Yapılan görüşmelerde Adana'nın nüfusu, ticareti ve belediyenin yıllık

[434] *BOA, BEO, 3641/273006*, 11 Ramazan 1327(26 Eylül 1909).
[435] *BOA, BEO, 3675/275620*, 29 Zilkade 1327 (12 Aralık 1909).
[436] *BOA, DH, MUİ, 95/7,* 05 Cemaziyelevvel 1328 (15 Mayıs 1910).

geliri ile talep edilen paranın nerelere sarf edileceğinin teferruatlı bir şekilde bildirilmesi gerekliliği ifade edilmiştir. Bunun üzerine Adana Valisi Cemal imzasıyla 14 Temmuz 1910 tarihinde Türkiye Milli Bankası'na teferruatlı bilgi verilmiştir. Buna göre, Adana merkez kasabasının nüfusu 70.000, vilayetin toplam nüfusunun ise 600.000'e yakın olduğu belirtilmiştir. Adana Belediyesi'nin yıllık bütçesinin ise 10.000 lira tutarında ve borçlanılacak paranın belediyeye gelir getirmesi maksadıyla belediye namına 100-150 hane inşasına kullanılacağı izah edilmiştir. Ayrıca Adana Belediyesinin bu hanelerden yıllık 3000-3500 lira kadar gelir sağlayacağı tahmin edilmiştir.[437]

Görüleceği üzere Adana Belediyesi, kurulduğu yıldan itibaren belediye bünyesine terk edilen yapılar ve sonraki yıllarda belediye hesabına binalar inşası ile bu binaların kiraya verilmek suretiyle belirli düzeyde bir gelir elde etme yoluna gitmiştir. Aşağıdaki tablo Adana Belediyesi tarafından geliri sağlanan emlak icarlarından tahsil edilen miktarları göstermektedir. Hemen belirtmek gerekirse Adana Belediyesi tarafından bir yıl içerisinde tahsil edilen emlak icarı gelirlerinin ne kadarının kamu binalarına kiraya verilenlerinden ve ne kadarının da diğer binalardan elde edildiği tam olarak belirli değildir.

Tablo 47: Adana Belediyesi Emlak İcarı Gelirleri

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1910**	**1913**	**1914**
Kuruş	46.020	49.200	36.132	36.132	64.655,20	52.345,20	52.345,20	87.030	73.000	50.000

Tablo 47'ye bakıldığında Adana Belediyesinin emlak icar gelirlerinin 1890 ve 1914 yılları arasında muhtelif yıllarda 496.860 kuruş 20 para kuruş tahsil ettiği görülmektedir. Ayrıca 1914 yılı için de 50.000 kuruş tahsil edileceği öngörülmüştür.

Tablo 48: Adana Belediyesi Emlak İcarı Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1910**	**1913**	**1914**
Oran	10,60	7,38	6,68	6,00	7,45	6,21	6,53	7,36	6,74	3,97

[437] *BOA, DH, İD, 112/53*, 24 Şevval 1328 (29 Ekim 1910).

Tablo 48'de Adana Belediyesi tarafından elde edilen emlak icarı vergisinin belirtilen yıllardaki toplam gelirleri içerisinde yüzdelik dilimi gösterilmektedir. Buna göre emlak vergisinden en yüksek gelir sağlanan yıl 1890, enz gelir sağlanan yıl ise 1897'dir.

b. Geçit Kayıkları Kira Gelirleri

Seyhan Nehri kenarında bulunan Adana şehrinin doğu ile tek karayolu bağlantısı Taş Köprü vasıtasıyla sağlanır. Seyhan Nehri'nin kuzey-güney doğrultusundan ve Taş Köprü'ye uzak yerleşim yerlerinden şehre girecek olan her tür eşya, hayvan ve hatta insanlar dahi bu köprüyü kullanmak mecburiyetindedir. Ancak taşınacak eşya ve hayvanların şehre girmeleri mesafenin uzaklığından dolayı pek masraflıdır. Bu masrafın aza indirgenmesi ve zamanın en iyi şekilde kullanılması için Seyhan Nehri'nin doğusundan şehre girişler için kayıklar kullanılması bir nevi zorunluluk olmuştur. Bu amaçla Seyhan Nehri'nde kayıklar kullanılmaya başlanmış ve halkın bundan istifade etmesi amacıyla kayıkların işletilmesine müsaade edilmiştir. Geçit kayıklarının Adana şehrinde ne zamandan beri kullanıldığına dair henüz net bir bilgi yok ise de Adana Belediyesi'nin 1890 yılı gelir defterinde belediyeye ait iki geçit kayığının olduğu ve bunlardan aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere 20.700 kuruş gelir elde edildiği kayıtlıdır.[438]

Adana Belediyesinin 1890 yılındaki gelir defterlerinde "*İki kıt'a Belediyenin Geçit Kayıkları"* ve 1891 yılında "*kayıklar hıms* rüsumu" yazılı iken sonraki yıllardaki gelir defterinde ise, "*kayıklar resmi",*[439] "*kayıklar icaratı ve kayık rüsumu*"[440], "*geçit kayığı icaratı*"[441] ve "*geçit kayıkları icarı*"[442] şeklinde ifade edilmiş ve belediye tarafından vergi alınmıştır. Buna karşın Adana Belediyesi'nce alınan geçit kayıkları vergisinin bazı kayık sahiplerinden alınmaması yönünde Dâhiliye Nezareti'ne 1910 yılında Adana Valisi tarafından bir yazı gönderilmiştir. Gerekçe olarak da Seyhan Nehri üzerinde nakliye amaçlı kayıkların işletildiği, fakat bunların her gün çalışmadığı sadece şiddetli yağışların yaşandığı günlerde ve suların yükseldiği zamanlarda köprü vazifesi görür gibi faaliyette bulundukları

[438] *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).
[439] *BOA, ŞD, 2129/9,* 23 Cemaziyelahir 1318 (18 Ekim 1900).
[440] *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).
[441] *BOA, DH. UMVM, 114/41*, 18 Recep 1328 (26 Temmuz 1910).
[442] *BOA, DH. UMVM, 138/6,* 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).

gösterilmiştir. Ayrıca diğer yerlerdeki gibi deniz taşımacılığı yapan kayıklardan Adana Belediyesi'nce 1/5 nispetinde vergi alındığı belirtilerek bu tür kayıklardan vergi alınmaması gerekliliğine vurgu yapılmıştır.[443]

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Adana Belediyesi'nce Seyhan Nehri üzerinde işletilmekte olan kayıklardan 1/5 oranında gelir elde edilmiştir. Bu gelirler "kayıklar icarı" veya "kayıklar vergisi" şeklinde toplanmıştır. Tablo 49 Adana Belediyesi'nce çeşitli yıllarda Seyhan Nehri üzerinde işlemekte olan kayıklardan elde edilen gelirleri göstermektedir.

Tablo 49: Adana Belediyesi Geçit Kayıkları İcarı (Vergi) Gelirleri

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1910**	**1913**	**1914**
Kuruş	20.700	28.300	22.750	22.750	20.000	18.500	19.000	17.500	23.000	15.000

Tablo 49'a bakıldığında Adana Belediyesi tarafından geçit kayıkları icarından (vergisi) 1890 yılında 20.700 kuruş gelir elde edildiği, 1891 yılında 28.300 kuruşa yükseldiği ve 1896-1897 yıllarında 22.700 kuruşa düştüğü görülecektir. 1900 yılında 20.000 kuruş seviyesinde olan geçit kayıklar icarı geliri, 1913 yılına kadar her geçen gün düşüş yaşanmış iken bu yılda 23.000 kuruşa yükselmiştir. 1914 yılında ise 15.000 kuruş olacağı öngörülmüştür. Eldeki verilere göre Adana Belediyesi geçit kayıkları icarından 184.950 kuruş gelir elde etmiştir.

Bu gelirin yıllar arasındaki yüzdelik dilimi ise Tablo 50'de gösterilmiştir.

Tablo 50: Adana Belediyesi Geçit Kayıkları İcarı (Vergi) Gelirleri (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilim

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1910**	**1913**	**1914**
Oran	4,77	3,11	4,21	3,78	2,31	2,20	2,37	1,48	2,13	1,19

Bu verilere göre Adana Belediyesinin geçit kayıkları icarından (vergisi) en yüksek gelir sağladığı yıl 1890, en az gelir sağladığı yıl ise 1910'dur.

[443] *BOA, DH. MKT, 1068/22*, 18 Safer 1324 (13 Nisan 1906).

5. Ceza-yı Nakdi Gelirleri

Osmanlı Devleti'nde ceza-yı nakdinin belediyelerin gelirleri arasında gösterilmesi ilk olarak 1871 Vilayet Nizamnamesinin yedinci faslında ve 126. maddesiyledir.[444] Para cezaları, yine 1877 Vilâyât Belediye Kanunu'nun 39. maddesinde belediye gelirleri arasında gösterilmiştir.[445] 1877 Kanununun 43. maddesinde, "*Ceza Kanunnamesinin bâb-ı sâliste muharrer kabâyihten umur-ı belediyyeye ait olanların mütecâsirleri ve umumen tenbihat-ı belediyyeye mugayir haraket edenler haklarında bi't-tedkik lazım gelen mücâzât heyet-i meclis huzurunda ve meclis bulunmadığı günlerde reis ile kâtib ve mühendisten mürekkeb bir heyette tayin ve icrâ olunur."*[446] şeklinde İfade edilerek belediye meclislerinin beledi işlerdeki nizamı temin için ikaz edecekleri ve bu ikazlara aykırı hareket edenler tespit edildiğinde 1858 tarihli Ceza Kanunnamesinin üçüncü faslında[447] yazılı para cezalarının belediye meclislerince ve meclislerin toplanmadığı günlerde belediye başkanı, kâtip ve mühendisten oluşan bir heyet tarafından verileceği belirtilmiştir.

1877 Vilâyât Belediye Kanunu'nun 62. ve 65. maddelerinde belediye yasaklarına dair açık hükümler konmuştur. Kanun'un 62. maddesinde, "*Belediyece memnû' olan ahvâl gerek ahali ve gerek çöpçü esnafı tarafından sokaklara ve arsalara süprüntü dökmek ve lokantalarda ve aşçı dükkânlarındaki bakır kaplar kalaysız bulunmak ve hamamlardaki havlu ve peştemal ve sair takımlar kirli olmak ve bir hane ve dükkândan sokaklara su ve çirkap akıtmak ve soba borularını ebniyenin saçağından yukarı çıkarmamak ve idari-i belediye tarafından ruhsat tezkiresi almadıkça suyolları ve lağım açmak ve kendi suyolu ve lağımını açar iken yahud başka sebeblerle umumi ve hususi diğer suyollarını ve gaz borularını ve musluklarını bozmak ve koyun postekilerini bir küfe derununa koymayıp da hayvan üzerinde açıkta götürmek ve her türlü eşya ve me'kûlâta mahsus tabla ve fıçı ve*

---

[444] *Düstur, Tertib-i evvel,* C.1, s.651.
[445] Ergin, *MUB*., C.4, s.1664.
[446] Ergin, *MUB*., C.4, s.1665.
[447] Ceza Kanunnamesi'nin üçüncü faslındaki para cezaları, 194. ve 257 maddeleridir. 194. Madde: *İtlaf-ı nefs etmeyip ancak kasda bazı şeyler itasıyla bir adamın hastalığına yahud bir miktar kâr-ı kesbiyle meşgul olamamasına sebeb olan şahıs bir mâhdan bir seneye kadar hapsolunur. Ve üç mecidiye altundan yirmi beş mecidiye altuna kadar tazmin akçesi alınıp müteessir olan adama verilir.* 257. Madde: *Tenavülü sıhhat-i vücuda muzır olan veyahud dükkânlarda kalıp çürüyerek teaffün eyleyen meyve ve saire bahr ve nehre veyahud haric-i şehre tarh ve ika ettirildikten başka bunları satanlardan kezalik altı beşlikten on beşliğe kadar ceza-yı nakdi alınır. Düstûr, Tertib-i evvel,* C.1, Dersaadet 1289, s.578, 595.

zenbil ve sepet ve balya ve küfe ve kutu ve sandık gibi şeyleri gerek boş gerek dolu olsun yol üzerine vaz' etmek ve dükkânlar önünde mangal ve kepenk tahtası bulundurmak ve numune dolabı ve destgâh misillü şeylere dükkânların hudud ve istikametini tecavüz etmek ve meyhaneci ve kahveci ve emsali esnafın sokak ve her ne kadar vâsi ve mahzursuz olursa olsun mensub olduğu idare-i belediyyeden ruhsat tezkiresi almaksızın dükkânları önlerine sandalye ve iskemle vaz'ıyla müşteri oturtmak ve salaş ve tabla ile çadır kurarak sokaklarda eşya ve erzak furûht etmek ve dükkânların ön tarafında âriyet ocakla veyahud mangal ile kebab ve et'ime pişirmek ve dam oluklarının ve sıoba borularının takılacak huni ile teneke boruların uçları yüksek bırakılmak ve kuyu ve lağımlardan ihraç olunan mevad ve sair mani-i mürûr olan şeyler yol üzerinde ve açık kaplaral nakledilmek ve zayıf ve hasta koyun ve sığır ve dana ve iki aylıktan küçük kuzu ve dört aylıktan küçük dana zebhetmek ve Ağustosun on beşinden evvel ve Şubat gayesinden sonra av kuşları sayd ve fürûht etmek ve tavuk ve hindi ve kaz misillü kuşların göğüslerini şişirip de satmak ve dükkânlarda ve sokaklarda bozuk ve çürük ve kokmuş et ve balık ve ham ve çürük meyve ve erzak ve me'kûlât-ı saire ve mahlût kahve ve yağ ve saire nâkısu'l-vezn ve hamuru bozuk ekmek bey' etmek ve dükkânların önüne küşâd edilen tentelerin irtifâ'ı beş zirâ'dan dûn bulunmak ve geceleri tenteleri açık bırakmak ve sokak ortasında mürûr ve ubûra mani olacak surette odun yardırılmak ve yaya kaldırımlarında hayvan yürütmek ve sokaklarda hayvan koşturmak ve yüklü ve yüksüz hayvan yularlarıyla yekdiğerine rabt'olunmayıpda sokaklarda başıboş sürülmek ve yük hayvanlarına binmek ve hayvanları darb etmek ve hayvanlara tahmil olunan kereste ve demirlerin uçları yerlerde sürüklenerek götürülmek ve fener olmayan sokaklarda geceleri yük taşımak ve lağar ve yararlı ve sakat hayvanlara yük yükletmek ve sağlam olan yük bargirlerine yüz yirmi ve merkeplere altmış kıyyeden ziyade yük tahmil etmek ve han ve dükkânlar derununda sıhhat-i umumiyyeye muzır yaş deri ve kemik ve boynuz ve paçavra ve bunlara mümasil eşyayı müteaffine bulundurmak ve sokaklara ve duvar diplerine gübre dökmek ve manav ve bakkal ve esnaf-ı saire dükkânları önlerine çuval ve deri ferş'etmek ve çamaşırcı ve boyacı ve lekeci esnafı taraflarından gerek dükkânları önlerine ve gerek karşıdan karşıya ip gererek üzerlerine elbise ve saire asıp kurutmak ve sokaklarda tabla ve saire ile köfte ve kebab pişirmek ve satmak zir-i zeminde mağazası olmayan etmekçi ve börekçi ve

simitçi dükkânlarında ve umumen belediyenin tensip etmediği mahallerde talaş ve kuru ot ve sair müsta'ıdd-i işal veyahud müteaffin ve muzır-ı sıhhat şeyler bulundurmak ve belediyenin tensip etmediği mahallerde başı boş inek ve öküz ve koyun ve keçi ve hayvanat-ı saire salıvermek ve sokaklarda gezdirmek ve dükkânlar önlerinde koyun ve hayvanat-ı saire bağlamak ve açıktan suya girilmek gibi hâlâttan ve belediyece men-i lazım gelen sair mevaddan ibarettir.[448] Kanun'un 65. maddesinde ise; "*İşbu kanun ahkâmına ve tenbihat-ı vakıa-ı belediyyeye muhalif harekette bulunanlar haklarında Ceza Kanunname-i Hümâyûnu'nun bab-ı salisinde muharrer mevad hükmüne tevfikan muamele olunacak ve bais oldukları ziyan var ise o dahi ayrıca tanzim ettirilecektir."*[449]denilerek hem belediyece yasaklananların neler olduğu ve hem de belediye yasaklarına uymayanlar hakkında gerekli cezai işlemlerin yapılacağı belirtilmiştir.

Adana Belediyesi ceza-yı nakdi hususunda kanunlara aykırı hareket edenler hakkında gerekli yasal işlemlerin yapılması için çalışmalarda bulunmuştur. 1897 yılında Adana'da gazyağı satan bayilerden Adamcıloğlu ve Vasilaki, gazyağının sandığını 90 kuruşa pazarlamaktadır. Beyrut ve Trablusgarp'ta gazyağı sandığının 35 kuruş ve İskenderun'da dahi 52 kuruş iken Adana'da 90 kuruş olması belediyece muhalif-i kanun olarak görülmüş ve Adamcıloğlu ile Vasilaki haklarında hapis ile 25 lira ceza-yı nakdi talep olunmuştur. Konu hakkında hükümet ile iletişim halinde bulunan Adana Belediyesi'ne gerekli talimatlar verilmiştir. Bu talimatta Adana halkının daha fazla sıkıntıya girmesinin önlenmesinin, gazyağı bayisi olan Adamcıloğlu ve Vasilaki'nin gazyağını pahalıya satmalarının engellenmesinin ve gerekli kanuni yaptırımların bir an evvel uygulamaya konulmasının halkın yararına olacağı ifade edilerek bu hususta gerekli hassasiyetin gösterilmesi istenmiştir.[450]

Adana Belediyesi'nin ceza-yı nakdiler hakkında yapmış olduğu uygulamalar bazen hükümet tarafından uygun görülmemiştir. Nitekim Adana'da gazyağı bayilerinden olan Olgi Leydci, şehirde gazyağını pahalıya sattığı gerekçesiyle Adana Belediyesi tarafından 25 altın ceza-yı nakdiye çarptırılmıştır. Bu durum karşısında Olgi Leydci, Şura-yı Devlet'e bir telgraf çekerek hakkında verilen ceza-yı nakdinin

[448] Ergin, *MUB.*, s.1669-1670.
[449] Ergin, *MUB.*, s.1669-1671.
[450] *BOA, ŞD, 2127/9*, 14 Rebiülevel 1315 (13 Ağustos 1897).

kanuna aykırılığını belirtmiştir. Adana Vilayeti ile Şura-yı Devlet arasında yapılan yazışmalar neticesinde söz konusu durum karşısında belediyenin salahiyeti olmadığı ifade edilmiş ve Olgi Leydci'ye 25 altının geri verilmesi istenmiştir. Ayrıca belediye hakkında da tahkikat yapılacağı bildirilmiştir. [451]

Belediyelerin ceza-yı nakdileri ne şekilde alacakları yukarıda da ifade edildiği üzere kanun ve talimatlarla açıkça belirtilmiştir. Adana'da belediyece ceza-yı nakdi uygulamasına dair aktarılan örneklerin dışında aşağıda gösterilen ceza-yı nakdi gelirlerinin kimlerden ne şekilde alındığı ve kanunlara riayet edilip edilmediği ve buna karşılık kesilen para cezalarının ne kadar olduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ayrıca ceza-yı nakdiye karşılık olan mahkûmiyetler hakkında da bilgiler mevcut değildir. Ancak Adana Belediyesinin ceza-yı nakdilerden gelir olarak elde ettiği miktarların yıllara göre toplamı Tablo 51'de gösterilmiştir.

Tablo 51: Adana Belediyesi Ceza-yı Nakdi Gelirleri

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1910**	**1913**	**1914**
Kuruş	15.000	20.000	15.000	20.000	25.847,10	25.847,10	25.847,10	10.000	37.500	30.000

Mevcut bilgilere göre Adana Belediyesi'nce alınan ceza-yı nakdiler 1900 yılına kadar 15.000 ila 20.000 kuruş arasındadır. 1900 ve 1902 yılları arasında 25.847 kuruş 10 para seviyesine yükselen ceza-yı nakdi gelirleri 1910 yılında 10.000 kuruşa kadar düşmüştür.[452] 1913 yılında ceza-yı nakdi geliri 37.500 kuruşa yükselmiştir. 1914 yılında dahi 30.000 kuruş gelir elde edileceği öngörülmüştür.[453] Adana Belediyesi ceza-yı nakdilerden toplam 195.041 kuruş 30 para gelir elde etmiştir.

Tablo 52: Adana Belediyesi Ceza-yı Nakdi Gelirlerinin (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1910**	**1913**	**1914**
Oran	3,46	3,00	2,78	3,33	2,98	3,07	3,23	0,85	3,47	2,38

[451] *BOA, ŞD, 2681/16*, 18 Recep 1315 (13 Aralık 1897): BEO, 1056/79152, 27 Recep 1315 (22 Aralık 1897).
[452] *BOA, DH. MUİ, 114/42*, 18 Receb 1328 (26 Temmuz 1910).
[453] *BOA, DH. UMVM, 138/6*, 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).

Mevcut verilere göre Adana Belediyesinin ceza-yı nakdi gelirlerinden en yüksek gelir sağladığı yıl 1913, en az gelir sağladığı yıl ise 1910'dur.

Adana Belediyesi'nin ceza-yı nakdi geliri tahsil etmesi, bir taraftan belediyeye gelir sağladığı anlamına gelmekteyse de diğer taraftan şehir merkezinde esnaflık yapan kişilerin kanunlara aykırı hareket ettiklerine delâlettir. Ayrıca belediye tarafından kanun ve nizamlara aykırı hareket edenlere yaptırım uygulanması da halkın menfaatlerinin gözetildiğinin bir göstergesidir. Bununla beraber Adana Belediyesi'nin ceza-yı nakdi uygulamasını gerçekleştirmesi belediyenin idari özerkliğini ve yetkili bir kurum olduğunu göstermektedir. Bu yetki ve idari özerkliği bağımsız bir kurum olarak değil de kısmi bir şekilde ifade etmek gerekir. Zira belediyenin uyguladığı ceza-yı nakdilere bazı zamanlar hükümet tarafından müdahale edilmiştir.

6. Belediyenin Diğer Gelirleri

a. Gazhane (Gaz Ambarı Rüsumu) Vergisi

Pensilvanya'da 1859 yılında keşfedilip kısa zamanda Avrupa'da kullanılan petrolün[454] Osmanlı ülkesine hangi yıl ve ne şekilde giriş yapmış olduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak bir ticaret malı olarak kullanılan ve Avrupa'da faydalanılan petrolün, çok zaman geçmeden tüccar tarafından Osmanlı Devleti'ne Sultan Abdülmecid veya Sultan Abdülaziz devrinde girdiği ifade edilmektedir. [455] Petrol, o zamana kadar kullanılmakta olan zeytinyağı kandilleriyle eski zamanda kullanılan mumlardan ziyade tercih edilen ve genele yayılarak Osmanlı Devleti'ne de büyük oranda gelmeye başlayan ticari bir metadır. İstanbul'da kullanılmaya başlanan petrolün, şehrin çoğu binalarının ahşaptan olması nedeniyle ve İstanbul'da hiç de eksik olmayan yangınların fazlalaşmasını önlemek adına şehrin dışında depolar yaptırılarak buralarda muhafaza edilmesi münasip görülmüştür.[456]

[454] Petrol: Latince bir kelime olup petra: taş, oleum: yağ manasında olup iki kelimeden mürekkep bir isimdir. Türkçesi taş yağı demektir. Dilimize ise petrol: gaz yağı, bilâhire ism-i mezkurdan yağ keliöesi hıfzolunarak "*gaz*" adı altında zikredilmiştir. Ergin, *MUB.*, C.5, s.1668.
[455] Petrol hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ergin, *MUB.*, C.5, s.2668-69.
[456] Ergin, *MUB.*, C.5, s.2669.

2 Temmuz 1888 tarihinde "*Gaz ve İspirto Ambarlarına Dair Talimat"* başlıklı altı maddelik bir talimatname yayımlanmıştır.[457] Talimatname'de belirtildiği üzere her şehir ve kasabada belediyeler tarafından birer gaz ambarı ihdas edilecek ve bu ambarlar yangından uzak tutulacak şekilde şehrin güvenli bir yerinde yaptırılacaktır. Ayrıca şehir ve kasabalarda satılacak olan gaz ve ispirtoların ambarlarda saklanılması gerekli görülmüştür. Dükkânlarda sadece altı sandık gaz ile üç kantar ispirto bulundurulacaktır. Ambarlara konulacak gaz ve ispirtolardan alınacak ücretin miktarı ambar masrafı, memur maaşı ve sigorta bedeli gibi ambarın zaruri masrafları gözetilerek, mahallin ihtiyacına göre bir günden bir aya kadar kalacak olan gaz için kırk para ve bir yeni kantar ispirto için de iki kuruşu geçmemek üzere vergi alınacaktır. Gaz ve ispirtolardan alınacak para, belediye meclislerince tayin ve meclis-i idare tarafından tasdik olunduktan sonra tahsil olunacaktır. Ambarlarda bir aydan fazla kalacak olan gaz ve ispirtolardan ise her bir ay için aynı oranda vergi alınacaktır. Ambarlara konulan gaz ve ispirtolar ambar memuru tarafından deftere kayıt edilecek ve sahibine mühürlü bir belge verilecektir. Ambarlardan çıkarılacak gaz ve ispirtolar da aynı işlemden geçecektir. Ayrıca dükkânlarda altı sandık gaz ve üç kantar ispirtodan fazlası bulunur ise belediye görevlileri tarafından fazlası alınarak satışa çıkarılacak ve belediye, kendi hissesi olan kısmı alacaktır. Adana belediyesi 2 Temmuz 1888 tarihli talimatnameyi dikkate alarak 1890 yılında gaz ambarı deposu inşa ettirmiş ve 1891 yılında bu ambardan 20.400 kuruş gelir elde etmiştir.[458]

Gaz depolarıyla ilgili olarak 2 Temmuz 1888 tarihinde çıkarılan talimatname biraz daha genişletilerek 17 Ekim 1906 tarihinde "*Devâir-i Belediyyece İhdas Olunacak Gaz Depolarına Dair Nizamname"* adıyla yayımlanmıştır.[459] Talimatnamede şehir ve kasaba dışında belediyeler tarafından gaz ve benzin gibi yanıcı maddelerin korunması için depoların yaptırılması ve esnaf ile tüccarın dükkân ve mağazalarında ihtiyaçlarından fazla gaz ve benzini saklamalarına müsaade olunmayacağı ifade edilmiştir. Bu depolara konulacak olan gaz sandıklarından her birisi için aylık 2 kuruş ve bir aydan fazla kalması durumunda ise her bir ay için 5 para ücret alınacağı belirtilmiştir. Tüccarın kendi mallarını koyabilmeleri için hususi

[457] Ergin, *MUB.*, C.4, s.2135-2136.
[458] *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).
[459] Ergin, *MUB.*, C.4, s.2136-2137.

depolar inşa ettirmelerinde bir mahzur bulunmayacaktır. Tüccarın kendi mallarını koyabilmeleri ve bunları korumaları için yaptıracakları depoların yeri ve inşası için hükümetten ruhsat alması gerekli görülmüş ve bu depoların teftişinden de belediyeler sorumlu tututulmuştur. Gerek depolarda ve gerekse de depo memurları vasıtasıyla malların nakli esnasında dökülüp kırılan gazların tazmini belediyeye aittir. Belediye depolarına konulan gazlar, belediye tarafından sigortalı olduğu için yangın zuhur etmesi ve cümlesinin yanması sonucu bu sigortadan karşılanmaktadır. Ancak eşya sahipleri istedikleri halde mallarını kendileri sigorta ettirebilmektedirler. Tüccarlar mallarını kendileri sigorta ettirdikleri takdirde ücretini ambar resminde indirime gidilecektir.[460]

Gaz depoları hakkında 2 Temmuz 1888 tarihinde yayımlanan talimatname ile 17 Ekim 1906 tarihinde çıkarılan nizamname arasında farklar bulunmaktadır. Nizamnamenin birinci maddesi talimatname ile benzerlik göstermiş ve dükkânlarda belirlenen oranlarda satılacak olan gazlardan fazlasının bulunmayacağı ifade edilmiştir. Nizamnamenin ikinci maddesinde gaz depolarına konulacak gazlardan alınan vergi, talimatnamedeki miktarlardan farklıdır. Talimatnamede gazlardan alınacak ücret, bir günden bir aya kadar olanlardan kırk para iken, nizamnamede iki kuruşa yükseltilmiştir. Bir aydan fazla ambarlarda kalacak olan gazlardan her bir ay için talimatnamede aynı oranda para talep edilirken, nizamnamede ise beşer para alınması öngörülmüştür.[461]

Belediye gaz depolarına konulacak gazyağı ve yanıcı sıvılardan alınan vergi miktarı 11 Mart 1915 tarihli Rüsûm-ı Belediye Kanunu ile yeniden tadil edilmiştir. Rüsûm-ı Belediye Kanunu'nun 9. maddesinde, "*Şehirlerde istihlâk olunacak petrol ve bâkûre'nin*[462]*beher kilosundan beş para, ispirtonun kilosundan kırk para ve benzin ve sair mâ'iat-ı müşte'alenin (yanıcı sıvılar) kilosundan on para resim alınır. İşbu resim hadd-i a'zamı olup mahalli cemiyyet belediyesince tenzilat icrası caizdir. Bu gibi mevadd-ı müştaileden belediye depolarına vaz'olunacak petrolün beher sandığından ve diğer mâ'iat-ı müştailatın beher yirmi kilosundan ziyade arziyye*

[460] Ergin, *MUB*., C.4, s.2137.
[461] Ergin, *MUB*., C.4, s.2136-2137.
[462] Bâkure: evvel yetişen, turfanda yemiş. Develioğlu, *age*., s.69. Yine Bâkure: petrol tortusu. Tümerkan, *age*., s.77.

olarak şehri beş para alınır."[463] denilmiş ve bu kanunla birlikte gazhane vergisinin adı "*mevadd-ı müştaile arziye resmine*" çevrilmiştir. Bu kanunda belediye gaz depolarına konulacak petrolün her sandığı ve diğer akaryakıtların her 20 kilosu için aylık olarak 5 para arziye resmine tabi tutulmuştur.

Belediye gaz depolarına konulacak olan her türlü yanıcı maddelerden belediye namına ne miktar resim alınacağı hakkında birçok kanun çıkarılmıştır. Bu kanunlar çerçevesinde belediye hudutları dâhilinde bulunan depolara konulan yanıcı maddelerden belirli oranlarda vergi alınmıştır. Adana Belediyesi de gaz deposuna konulan gazlardan gaz ve ispirto ambarlarına dair kaleme alınan talimatın üçüncü maddesinde belirtilen oran üzerinden vergi alacağını ve bunun Adana Cemiyet-i Belediyesi'nde de karara bağladığını 24 Şubat 1900 tarihinde Şura-yı Devlet'e bildirmiştir.[464] Belgeden anlaşılacağı üzere Adana Belediyesi, 2 Temmuz 1888 tarihinde yayınlanan Gaz ve İspirto Ambarlarına Dair Talimat'a uygun hareket etmeye çalışmıştır. Gazhanenin memur ve bekçi maaşı ile gazhane icarı ve sigorta ücretlerinin talimatta belirtilen ücrete kıyasla yetmemesinden dolayı her bir sandık gazyağı için bir günden bir aya kadar kalacak olan gazlardan 60 para alımına gidilmiştir. Adana Belediyesi'nin çeşitli yıllarda almış olduğu gazhane gelirlerini Tablo 53'ten takip edebilmekteyiz.

Tablo 53: Adana Belediyesi Gazhane (Gaz Ambarı Rüsumu) Gelirleri

Yıllar	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1910**	**1913**	**1914**
Kuruş	20.400	22.000	22.000	21.000	16.550	16.896	38.863	20.000	5.000

Tablo 53'e bakıldığında ilk olarak 1891 yılından 1902 yılı dâhil olmak üzere Adana belediyesince alınan gazhane vergisinin 2 Temmuz 1888 tarihinde yayımlanan Gaz ve İspirto Ambarlarına Dair Talimatına göre hareket edildiği, ancak 24 Şubat 1900 tarihli belgeye göre de bu talimatnameden fazlaca para alındığı söylenebilir. Adana Belediyesince 1910 ve 1914 yılları arasında alınan gazhane vergisinin 17 Şubat 1906 tarihli "*Devâir-i Belediyyece İhdas Olunacak Gaz Depolarına Dair Nizamname*" ye uygun alındığı ifade edilebilir. Adana'da 1891 yılında itibaren alınmaya başlanılan gazhane vergisi, 1891 yılında 20.400 kuruş iken

[463] Seyitdanlıoğlu, *agm.*, s.109.
[464] *BOA, ŞD, 2129/9*, 23 Cemaziyelahir 1318 (18 Ekim 1900).

1896 ve 1897 yıllarında 22.000 kuruşa yükselmiştir. 1900 yılında 21.000 kuruşa düşen gelir 1901 yılında 16.550 kuruş gerilemiş ve 1902 yılında 16.896 kuruşa yükselmiştir. 1910 yılında 38.863 kuruşa yükselen gazhane vergisi, 1913 yılında 20.000 kuruşa gerilemiştir. 1914 yılı için ise 5.000 kuruş gelir elde edileceği öngörülmüştür. Adana Belediyesi mevcut verilere göre gazhane vergisinden 177.709 kuruş gelir elde etmiştir.

Adana Belediyesi'nin gazhane gelirinin yıllar içerisindeki yüzdelik dilimleri Tablo 54'te gösterilmiştir.

Tablo 54: Adana Belediyesi Gazhane (Gaz Ambarı Rüsumu) Gelirleri (Toplam Gelir Dağılımındaki) % Dilimi

Yıllar	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1910**	**1913**	**1914**
Oran	3,06	4,07	3,66	2,42	1,96	2,11	3,29	1,85	0,40

Tabloya göre Adana Belediyesi gazhane vergisinden en yüksek gelir sağladığı yıl 1896, en az gelir sağladığı yıl ise 1913'tür.

b. Dellaliye Vergisi

Dellal kelimesi sözlükte "satılacak şeyi satan" ve "alıcı ile satıcı arasında vasıta olan kimse", dellaliye ise "tellallık parası" anlamına gelmektedir.[465] Dellallık vergisi (harcı) da belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde belediyelere ait hal, balıkhane, mezat yerleri ve ilgilinin isteğine bağlı olarak belediye münadisi veya tellalı bulunduran sair yerlerde, gerçek veya tüzel kişiler tarafından her ne suretle olursa olsun her çeşit menkul ve gayrimenkul mal ve mahsullerin satışından elde edilen geliri ifade etmektedir.[466]

Dellaliye vergisi 1877 Vilâyât Belediye Kanunu'nda belediyelerin gelir kalemleri arasında açık bir şekilde belirtilmemiştir. 11 Mart 1915 tarihli Rüsum-ı Belediye Kanunu'na kadar belediyelerce ne oranda alınacağı veya alınması gerektiği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Rüsum-ı Belediye Kanunu'nun 8. maddesinde; "*Şehir dâhilinde her nerede olur ise olsun aleni müzayede ile satılan her nev' eşya ve emvali menkule esmanından % 2,5 resmi bedeli alınır. İşbu resim müşteriye ait olup*

[465] Develioğlu, *age*., s.173.
[466] Atilla İlhan, "Tellallık Harcı", *Mevzuat Dergisi*, Y.1, S.11, Kasım 1998.

mevkii müzayedede bulunan memurin-i mahsusası tarafından istifa olunur. Ve tahriren belediyeye talimat verilmeksizin hususi mahallerde müzayede icrası memnû'dur (yasaktır). Perakende suretiyle satılan eşya-yı hasise (değersiz, kıymeti az eşyalar) bu resimden muaftır. Taşralarda bu resmin tayin miktarı mahalli cemiyet-i belediyelerine aittir. Devair ve mehakim ile icra dairelerince vuku bulacak müzayedelerde kanunen ve nizamen tediyyesi lazım gelen dellaliye rüsumu belediyelere aittir. Dellallar belediyelerce tayin olunur." şeklinde ifade edilmiştir.[467]

Rüsum-ı Belediye Kanunu'ndan anlaşılacağı üzere taşra belediyelerinde dellaliye vergisinin nispet ve oranı belediyelere bırakılmıştır. Mahkeme ve icra daireleri gibi çeşitli dairelerde dahi yapılacak açık arttırmalardan alınacak olan dellaliye vergisi belediyelere bırakılmıştır. Ayrıca müzayedelerde dellallık yapanlar belediye personelinden sayılmış ve bunların tayinlerinin de belediyelerce yerine getirileceği belirtilmiştir.

Adana Belediyesi gelir defterlerinde dellaliye vergisi 1891 ve 1913 yıllarında alınmıştır. 1891 yılında 800 kuruş dellaliye vergisi tahsil eden belediye, 1913 yılında dellaliye vergisinden 25.000 kuruş gelir elde etmiştir. 1914 yılında ise 10.000 kuruş olarak tahsil edileceği öngörülmüştür. Mevcut verilere göre Adana Belediyesi toplam 25.800 kuruş dellaliye vergisi tahsil etmiştir. Verginin alındığı tarihlere bakıldığında yukarıda açıklanmaya çalışılan kanunlara göre hareket edildiğini söylemek pek de mümkün değildir. Belediyece tahsil edilen bu verginin belediye meclisinde nispet ve oranlarının belirlenerek alındığı söylemek daha doğru olacaktır. Nitekim Adana Belediyesi gelir-gider defterlerinden başka, diğer yıllarda belediyenin dellaliye vergisi alıp almadığına dair kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Zira kanunlara riayet edilmiş olunduğu düşünüldüğünde diğer yıllarda da kesinlikle dellaliye vergisi alımı yapılır ve gelir-gider defterine kaydedilirdi.

c. Kayık Değirmenlerden Alınan Aylık Su Parası

Adana Belediyesince gösterilen bir diğer gelir kalemi kayık değirmenlerden alınan su parasıdır. Adana'da kayık değirmenlerin işletilmesinde Seyhan Nehri'nin suyundan faydalanılmıştır. Bu değirmenlerin sayısı tam olarak belli değil ise de değirmen sahiplerinden nehrin suyunu kullandıkları için belediyece bunlardan aylık

[467] *Düstur, Tertib-i sani*, C.7, s.470.

belirli oranlarda su parası adı altında gelir elde edilmiştir. Adana Belediyesi kurulduğu yıldan itibaren Seyhan Nehri üzerindeki kayık değirmen sahiplerinden "arazi-i haliye" adı altında 10'ar kuruş kira parası dahi almıştı.[468]

Şekil 5: Seyhan Nehri Üzerinde Bulunan Kayık Değirmenler

Adana Belediyesince tahsil edilen su parasının tarifesi aylık 10 kuruştur. Değirmen sahiplerinden toplanan su paraları, Adana'da memleket hastanesinin masrafına karşılık olmak üzere tahsil edilmiştir.[469]

Adana Belediyesi'nce toplanan su paralarının yıllık miktarı Tablo 55'te gösterilmiştir.

Tablo 55: Adana Belediyesi Kayık Değirmenlerden Aylık Su Parası Gelirleri

Yıllar	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**
Kuruş	3.720	2.000	2.000	2.000	2.000

Tablo 55'te Adana Belediyesince kayık değirmenlerin işletilmesinden ve değirmen sahiplerinden toplam 11.700 kuruş belediyeye gelir olarak gösterilmiştir. Bu gelirler, 1896-1902 yılları arasındaki beş yılı kapsamaktadır. 1896 yılında 3.720

[468] *BOA, ŞD, 2117/19*, 15 Zilkade 1289 (14 Ocak 1873).
[469] *BOA, ŞD, 2116/16*, 01 Muharrem 1289 (11 Mart 1872).

kuruş iken 1897 yılında 2.000 kuruş seviyesine düşmüş ve diğer üç yılda aynı seviyede kalmıştır. Kayık değirmenlerden alınan su parası 1902 yılında "*Değirmen Ruhsatiyesi*" adıyla tahsil edilmiştir.[470]

d. Damga Vergisi

Damga vergisi, ölçülerin damgalanması karşılığında alınan muayene resmine verilen addır. Diğer bir deyişle bilumum evzan (ağırlık ölçüleri), ekyal (kilenin çoğulu, hububat ölçüsü, hacim) ve mikyasatın (uzunluk ölçekleri) belediyeler tarafından damgalanmaları karşılığında alınan ücreti ifade etmektedir. Mizan, ekyal ve ekyal-i cedide kanunlarıyla devletçe alınmakta olan damga vergisi 11 Mart 1915 tarihli Rüsum-ı Belediye Kanunu'yla belediyelere terk olunmuştur.[471] Kanuna göre, bütün ağırlık, hacim ve uzunluk ölçülerinin belediyelerce damgalattırılması mecburi olup, ölçülere belediyeler tarafından damga konulması mukabilinde bir defaya mahsus olarak bunların her parçasından iki kuruş muayene resmi alınacağı ve belediyelerce muayene edilen ölçülerin her yıl ayarının kontrolü karşılığında yine her parçası için 20 para resim alınacağı belirtilmiştir. Ayrıca ayak satıcıları (seyyar satıcılar diğer bir ifadeyle işportacılar) bu resmin yarısını ödeyeceklerdir.[472]

Adana Belediyesinin damga vergisini hangi tarihten itibaren almaya başladığı tam olarak belli değildir. Ancak Adana Belediyesi'nce tahsil edilen damga vergisinin 11 Mart 1915 tarihli Rüsum-ı Belediye Kanunu'yla belediyelere terk olunmasından önceki tarihlerde alınmaya başlandığı Tablo 56'dan anlaşılmaktadır.

Tablo 56: Adana Belediyesi Damga Vergisi Gelirleri

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1913**	**1914**
Kuruş	304	304	150	150	76	100	100	14.000	5.000

Tablo 56'ya bakıldığında damga vergisinin 1890'lı yıllarda 300 kuruş seviyesinde olduğu hemen görülecektir. Her geçen yılda Adana Belediyesi damga vergisinin tahsilinde azalma yaşamış ve 1900 yılında 76 kuruş olarak en düşük seviyeye gerilemiştir. Bu azalışın ardından 1901 yılından itibaren artışa geçen damga

[470] *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).
[471] Tümerkan, *age*., s.97.
[472] *Düstur, Tertib-i sani*, Cilt 7, s. 472.

vergisi, 1913 yılında en üst seviyeye ulaşarak 14.000 kuruşa yükselmiştir. 1914 yılında ise Adana Belediyesi, damga vergisinden 5.000 kuruş gelir elde edileceğini tahmin etmiştir.[473] Eldeki mevcut verilere göre Adana Belediyesi damga vergisinden toplamda 15.184 kuruş gelir elde etmiştir.

e. Geçmiş Yıllara Dönük Gelirler

Adana belediyesi, mükelleflerinden alacaklı olduğu fakat tahsil edemediği çeşitli gelir kalemlerine ait vergileri geniş zaman dilimine yayarak temin etme yoluna gitmiştir. Tahsil edilen bakayalar ise belediyenin gelir-gider defterlerinde gelir kısmında gösterilmiştir. Tablo 57 Adana Belediyesinin çeşitli yıllara ait bakaya gelirlerini göstermektedir.

Tablo 57: Adana Belediyesinin Çeşitli Yıllara Ait Bakaya Gelirleri

Yıllar	**1900**	**1901**	**1910**	**1913**	**1914**
Kuruş	46.520,35	50.000	30.000	62.000	150.000

Tablo 57'ye bakıldığında Adana Belediyesinin alacaklarının çoğunu tahsil ettiği anlaşılmaktadır. Bakayalar ise 1900 yılından itibaren tahsil edilmeye çalışılmıştır. Eldeki mevcut bilgilere göre en fazla bakaya geliri 1913 yılında sağlamıştır. Tahsil edilen en az bakaya geliri ise 1910 yılında elde edilmiştir.[474] Adana Belediyesi bakaya kalan ve tahsil edilen çeşitli vergi kalemlerinden 188.520 kuruş 35 para gelir elde etmiştir. 1914 yılı için ise 155.000 kuruş tahsil edileceği öngörülmüştür.

Adana Belediyesi borcu olan vatandaşlarından bakaya kalan borçlarını kanun ve nizamlara göre tahsil etme yoluna gitmiştir. Borçların tahsilinde zorluk çıkaran vatandaşlar mahkemeye verilerek haklarında kanunlara göre hükümler verilmiştir. Mesela belediye kayıkları, kira karşılığında Kegork Çakmakçıyan adlı vatandaşa verilmiştir. Ancak Kegork Çakmakçıyan kayıkların kira bedelinden 2.000 kuruşu belediyeye ödemede zorluk yaşamıştır. Belediye borcun tahsili için Kegork Çakmakçıyan'a kanun ve nizamlara uygun olarak gerekli ihtarlarda bulunmasına karşın borç ödenmemiştir. Bundan dolayı belediye konuyu mahkemeye taşımış ve

[473] *BOA*, DH. UMVM, 138/6, 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).
[474] *BOA, DH. MUİ, 114/42*, 18 Receb 1328 (26 Temmuz 1910).

Kegork Çakmakçıyan hapse mahkûm edilmiştir. Adana Belediyesi'ne borcunu ödemeyip hapse mahkûm olan Kegork Çakmakçıyan, bu durumdan kurtulmak için konu hakkında hükümete bir arzuhal göndermiştir. Hükümet ile Adana Vilayeti arasında yazışmalar yapılmıştır. Sonunda belediyenin kanun ve nizamlara uygun hareket ettiği 3 Temmuz 1908 tarihinde Adana Vilayeti'ne bildirilmiştir.[475]

Adana Belediyesi'nce tahsil edilecek olan gelirlerin bakaya kalmasının temel nedeni belediye vergilerinin yıllık olarak müzltezimlere ihale edilmesidir. Şöyle ki, belediyenin zebhiye, kantar, temizlik ve aydınlatma vergileri gibi pek çok vergi kalemi mültezimlere belirli bir fiyat üzerinden ihale edilmişti. Ancak gerek mültezimin ihale bedeli olan parayı zamanında belediyeye ödememesi ve gerekse de bundan doğan hukuki yolların uzun bir zaman dilimine yayılması üzerine belediye gelirleri zamanında tahsil edilememiştir. [476]

Ayrıca bakaya kalan borçların Adana Belediyesi'nin hizmetlerini aksatmasına neden olduğunu veya olacağını söylemek mümkündür. Belediye eğer alması gereken vergileri zamanında tahsil etmiş olsa hem belediye bütçesi yeterli olacak hem de kentin beledi hizmetlerine sarfiyat gerçekleşmiş olacaktı. Bu sayede memur ve işçi maaşları ödenebilecek, kentin kaldırımları daha erken bir zamanda yapılacak veya kanalizasyonlar zamanında tamamlanacak ve şehir daha iyi bir şekilde aydınlatılacaktı. Nitekim 30 Nisan 1909 tarihli belgede Adana Belediyesi'nin hizmetlerine yerine getirebilmesi için belediye bütçesinin yeterli olmadığı, bundan dolayı da gece bekçileri ile belediye müstahdemlerine maaş ödenemediği ve acilen belediye kasasına 500 lira bulunması gerektiği ve durumun Dâhiliye Nezareti'ne iletildiği anlaşılmaktadır. Dâhiliye Nezareti de bunun üzerine 1 Mayıs 1909 tarihinde gönderdiği yazıyla Ziraat Bankasından 500 liralık istikrazda bulunabileceğini ifade etmiştir.[477] Diğer bir örnek ise Adana Vali Vekili Ahmet Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne çekilen telgraftır. 29 Ekim 1913 tarihli telgrafta Adana Vilayeti'nin ihtiyaçlarının temini için belediye namına mali müesesatdan birinden 15.000 liralık bir avans verilmesinden bahsetmektedir.[478]

[475] *BOA, ŞD. MLK, 2138/7*, 19 Zilkade 1326 (13 Aralık 1908). Belgenin iç tarihi 3 Cemaziyelahir 1326 (3 Temmuz 1908).
[476] *BOA, ŞD. 2122/31*, 8 Şevval 1305 (18 Haziran 1888).
[477] *BOA, DH. MKT, 2798/78*, 10 Rebiüahir 1327 (1 Mayıs 1909).
[478] *BOA, DH. ŞFR, 508/90*, 28 Zilkade 1331 (29 Ekim 1913).

f. Diğer Gelirler

Adana Belediyesi, yukarıda ifade edilen ve çeşitli yıllarda alınan vergiler dışında değişik adlarda vergi kalemlerinden belediyeye gelir elde etmiştir. Bu tür gelirler her yıl düzenli olarak toplanmamıştır. Örneğin 1890 ve 1891 yıllarında belediyenin gelir kalemleri arasında bulunan su parası sadece bu iki yılda alınmıştır. Adana Belediyesi, su parasından 1890 yılında 3.240, 1891 yılında da 3.240 kuruş olmak üzere 6.480 kuruş gelir elde etmiştir. Yine "*hastane emlâki*" adı altında Adana Belediyesi 1890 ve 1891 yıllarında 11.736 kuruş gelir sağlamıştır. Adana belediyesi 1910 yılında hastane geliri olarak da 11.005 kuruş gelir elde etmiştir.[479] Adana Belediyesine gelir olmak üzere 1891 yılında Adana Kazası'na bağlı ve kaldırılmış olan nahiye belediyelerinin gelirlerinden 11.770 kuruş para girişi sağlanmıştır. Adana Belediyesi şehirdeki sanayi erbabından olan esnaflardan "*Erbab-ı Sanaiye Mahsus Esnaf Tezkiresi Rüsumu*" adı altında vergi alımına gitmiş ve bu tür esnaflardan 1891 yılında 3.000 kuruş gelir elde etmiştir. 1890 ve 1891 yıllarında Adana Belediyesi gelirleri arasında "*basta*[480] *rüsumu*" adı altında bir vergi alınmış ve belediye bu vergiden 1890 yılında 2.320 kuruş, 1891 yılında ise 2.900 kuruş gelir sağlamıştır.[481]

1896 ve 1897 yıllarında Adana Belediyesinin gelir kalemleri arasında kar rüsumu bulunmaktadır. Bilindiği üzere Adana şehri coğrafi konum olarak Akdeniz iklimine sahiptir. Bundan dolayı yaz ayları sıcak geçmektedir. Toros Dağları'nın yüksek kesimlerinde bulunan kar, yaz aylarında çeşitli vasıtalarla şehre getirilerek şehirde yaşayan halkın hizmetine sunulmuştur. Bu maksatla getirilen karlardan Adana Belediyesi vergi mukabilinde gelir elde etmiştir. Adana Belediyesi, kar vergisinden 1896 yılında 25.000, 1897 yılında da 10.000 kuruş olmak üzere 35.000 kuruş tahsil etmiştir.[482]

Adana Belediyesinin 1900 ve 1901 yıllarında "*Esman Kıyyesine Zam Edilen (2Paradan Mütehassıl Akçe)"* adı altında 74.554 kuruş 20 para belediyeye gelir sağlanmıştır.[483] 1900 yılında Adana Belediyesine gelir olarak yeniden yapılan

---

[479] *BOA, DH. MUİ, 114/42*, 18 Receb 1328 (26 Temmuz 1910).
[480] Basta: Dükkân tezgâhı, seyyar tezgâh, tabla, işporta, içinde ufak tefek eşyanın satıldığı seyyar küçük vitrin, pazar yerlerinde meyve, eşya satılan sergi, muvakkat satış yeri. *Derleme Sözlüğü: Türkiye'de Halk Ağzından*, C.I, T.D.K Yay, Ankara 2009, s.545.
[481] *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).
[482] *BOA, ŞD, 2129/9*, 23 Cemaziyelahir 1318 (18 Ekim 1900).
[483] *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322(23 Mart 1904).

kaldırımlar inşaatından "*Müceddid Kaldırımlar İnşaatından*" denilerek 35.399 kuruş 20 para gelir elde edilmiştir.[484]

Adana'da 1901 ve 1902 yıllarında fırıncı esnafından "*Fırıncılardan Ahz Olunan"* denilerek belediye namına 84.000 kuruş gelir elde edilmiştir.[485] Bu gelirlerin dışında 1900 ve 1902 yılları arasında Adana Belediyesi gelirleri arasında "*Varidat-ı Müteferrika"* olarak ifade edilen çeşitli gelirlerden 51.792 kuruş tahsil edilerek belediye gelirleri arasında gösterilmiştir.[486] Bu gelir kaleminden Adana Belediyesi 1910 yılında 5.000 kuruş tahsil etmiştir.[487]

Adana Belediyesince gelir olarak gösterilen diğer bir vergi kalemi ise yol fazlasından açığa çıkan yerlerin taliplilerine satılmasıyla elde edilen "*Tarik Fazlasından Belediyeye Gelir*" adıyla tahsil edilen gelirdir. Adana belediyesi bu vergiden 1896 yılında 25.000, 1897 yılında 20.000, 1900-1902 yıllarında 8.606 kuruş 20'şer para olmak üzere üç yılda 25.819 kuruş 20 para gelir sağlamıştır.[488] 1913 yılında 440 kuruş olan yol fazlası ve şerefiye geliri 1914 yılında 25.000 kuruş olacağı açıklanmıştır.[489]

Adana Belediyesi'nin 1910 yılı gelirleri arasında "Müceddeden yapılacak kaldırım ve lağımdan dolayı ashab-ı emlâktan ahz-ı lazım gelen" ifadesiyle şehir merkezinde yeni yapılmış olan kaldırım ve lağımlardan dolayı bu yerlerde emlâkı bulunan kişilerden belediyece 80.000 kuruş tahsil edilmiştir.[490]

Adana Belediyesi tarafından tahsil edilen diğer gelirler arasında sebze vergisi bulunmaktadır. Bu verginin 1913 yılına kadar tahsil edilip edilmediği hakkında kesin bir bilgi olmamasına karşın 1913-1914 gelir-gider defterinde belirtilmiştir. Adana Belediyesi sebze vergisinden 1913 yılında 17.750 kuruş gelir elde etmiştir. 1914 yılında ise 20.000 kuruş gelir sağlamayı öngörmüştür. Bu yıl zarfında Adana Belediyesi, "*Temettuat vergisinden belediyeye aid resmi muntazamı*" adı altında bir

[484] *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322(23 Mart 1904).
[485] *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322(23 Mart 1904).
[486] *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).
[487] *BOA, DH. MUİ, 114/42*, 18 Receb 1328 (26 Temmuz 1910).
[488] *BOA, ŞD, 2129/9*, 23 Cemaziyelahir 1318: *ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904). Ayrıca 1902 yılında geliri sağlanan 8.606 kuruş 20 paranın içerinde şerefiye bulunmaktadır. Şerefiye: Bir yerin imarıyla civarda bulunan mülklerin artan kıymeti göz önünde tutularak bunların sahiplerinden belediyece alınan vergi veya bu emlâkın arasından sokağa terk olunan yer. Develioğlu, *age.*, s. 991.
[489] *BOA, DH. UMVM, 138/6,* 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).
[490] *BOA, DH. MUİ, 114/42*, 18 Receb 1328 (26 Temmuz 1910).

gelir sağlamıştır. Bu gelirden 1913 yılında 30.590 kuruş gelir elde etmiş ve 1914 yılında da 50.000 kuruş gelir elde edileceği belirtilmiştir. Yine bu yıllara ait olmak üzere Adana Belediyesi "*Belediyece sarf edilen gazyağı sandığı boş teneke bedeli*" adı altında gelir elde etmiştir. Bu gelir muhtemelen belediyeye ait olan ve gazyağı deposunda (gazhane) bulunan tenekelerin kira karşılığı gazyağı tüccarlarının mallarını koymaları ya da tenekelerin bu kişilere satılmasıyla elde edilen bir gelirdir. Adana Belediyesi boş teneke bedelinden 1913 yılında 1.500 kuruş gelir sağlarken 1914 yılı için dahi 500 kuruş gelir elde etmeyi öngörmüştür.

Adana Belediyesi'nin 1913 ve 1914 yıllarına ait gelir-gider defterinde gelir kalemleri arasında yer alan bir diğer gelir ise "*Belediye bahçesindeki turunç ve portakal bedeli*"dir. Bu gelir adından da anlaşılacağı üzere Adana Belediyesi bahçesinde yetiştirilen turunç ve portakalların satılmasıyla elde edilen geliri ifade etmektedir. Daha önceki yıllarda bu gelirden bahsedilmese de Adana Belediyesi 1913 yılında 410 kuruş gelir sağlarken 1914 yılında ise 500 kuruş gelir elde etmeyi amaçlamıştır. Yine bu yıllara ait olup ve belediyece gelir sağlanan "*Av veya hasb'el-merak binilen köpeklerden alınacak resim*" adı altındaki bir vergi türü bulunmaktadır. Adana Belediyesi bu vergiden 1913 yılında 50 kuruş gelir elde etmiş ve 1914 yılı için de 500 kuruş gelir elde edileceğini belirtmiştir.[491]

1914 yılında Adana Belediyesi "*Kabile (ebe) maaş karşılığı olarak muhasebe-i hususiyeden belediyeye muavenet edilmesi lazım gelen*" başlığı altında 6.000 kuruş gelir sağlanacağı belirtmiştir. Bundan başka Adana Belediyesi tarafından 1914 yılı gelir-gider defterinde gösterilen diğer bir gelir türü de "*alüfte*" başlıklı şehadetnamedir. Belediye bu şehadetnameden 1913 yılında 10.000 kuruş gelir elde etmiştir. 1914 yılı için dahi 10.000 kuruş gelir elde edileceğini belirtmiştir.[492]

Bu gelirlerin dışında Adana Belediyesince çeşitli yıllarda tahsil edilen diğer bir vergi türü ise "*Sayd-ı Berri*"[493] (Kara Avcılığı) vergisidir. Belediye bu vergiden 1896 yılında 150 kuruş, 1897 yılında 150 kuruş, 1901 yılında 120 kuruş, 1902 yılında 120 kuruş, 1913 yılında 190 kuruş olmak üzere 730 kuruş gelir elde etmiştir. Bu vergiden belediye, 1914 yılı için dahi 200 kuruş gelir elde etmeyi öngörmüştür.

[491] *BOA, DH. UMVM, 138/6,* 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).
[492] Aynı belge.
[493] Develioğlu, *age*., s.922.

Adana Belediyesi, tahsil ettiği vergilerin dışında başka isim ve oranlarda belediye kasasına gelir elde etmeyi amaçlamıştır. Ancak hükümet, belediyenin alması gereken vergilerin neler olduğunu Vilâyât Belediye Kanunu'nun 39. maddesini işaret ederek belediyece talep edilen vergilerin hemen tamamına yakınının kanuna aykırı olduğunu ve belediyenin bundan vazgeçmesi gerektiğini yazışmalarda belirtmiştir. Mesela Adana kentinde evladiyeye şartlı ve bağlı bulunan Emir Ali vakfının iki dükkânı tamir edilmek istenmiş ancak belediye bu yapıların tamiri için 270 kuruş ruhsat tezkiresi adı altında vergi verilmesini şart koşmuştur. Hatta belediye dükkânların tamirine başlandığı sırada ruhsat tezkiresini ödemedikleri için inşaatı durdurmuştur. Durum Evkaf Nezareti'ne bildirilmiş ve Evkaf Nezareti de Şura-yı Devlet'e bir yazı ile durum hakkında bilgi vermiştir. Yapılan yazışmalar sonucunda Adana Belediyesi'nin bu iki dükkândan talep ettiği ruhsat tezkiresinden vaçgeçmesi gerektiğini 1 Mart 1906 tarihinde Adana Vilayetine bildirilmiş ve 2 Mart 1906 tarihinde de Adana Belediyesi'ne iletilmiştir.[494]

Adana kent merkezinde Kışla-yı Hümayûn yapılması planlanmış ve bu binanın yapımı için 11.000 liraya ihtiyaç duyulmuştu. Kışlanın yapım masrafının bir kısmı olan 3.000 lira vilayet merkezinde bulunan merkez ve kaza belediyelerinden istenmişti. Talep edilen 3.000 liranın 500 lirası da Adana Belediyesi'nden istenmişti. Bunun için Dâhiliye Nezareti'nden izin talebinde bulunulmuşsa da belediye bütçesinden tedarik edilmesinin caiz olamayacağı ifade edilerek 18 Mayıs 1908 tarihinde talep reddedilmiştir.[495]

Adana Belediyesi'nin görevleri arasında bulunan Adana Gureba Hastanesi'nin masraflarının karşılanması adına da halktan yeni bir vergi almak için hükümetten talepte bulunulmuştur. Nitekim 29 Mart 1902 tarihli yazıda; Adana Gureba Hastanesi'nin masraflarına karşılık olarak şehre girecek olan eşya ve yüklerden 20 para duhuliye vergisi alınması talebinde bulunmuştur. Bunu ise "Selanik ve Kosova vilayetlerinde olduğu gibi" ibaresini de ekleyerek ifade etmiştir.[496]

[494] *BOA, DH. MKT, 1060/74*, 26 Muharrem 1324 (22 Mart 1906).
[495] *BOA, DH. MKT, 1244/80*, 4 Rebiülevvel 1326 (6 Nisan 1908).
[496] *BOA, ŞD, 2131/17*, 22 Rebiülevvel 1320 (29 Haziran 1902).

Adana kentinde çeştli tarihlerde bazı hususi binaların inşaası için belediye gelirleri kullanılmış ve bundan dolayı da belediye bütçesi açık vermiştir. Bu açıkların kapatılması için de belediye halka yeni vergiler yüklemeye çalışmıştır. Nitekim Dâhiliye Nezareti'ne 22 Haziran 1908 tarihli bir yazı gönderilmiştir. Yazıda; Adana Belediyesi'nin bütçe açığının kapatılması maksadıyla bağ ve bahçe sahiplerinden şehre gönderecekleri mahsullerden vergi talep edileceği ve bu verginini 4.000 lira tutarında olmasına karşın 430 liraya mültezime ihale edildiği 18 Haziran 1908 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir. Dâhiliye Nezareti de böyle bir uygulamanın caiz olamayacağını ve belediye bütçesinin belirtilen yasalar çerçevesinde harcanması gerektiğini ifade etmiştir.[497]

Adana Belediyesi, vilayetin en önemli tarım ürünü olan pamuktan oktruva[498] vergisi almayı düşünmüştü. Ancak Dâhiliye Nezareti tarafından 16 Ocak 1915 tarihli yazıyla belediyelerce pamuktan oktruva vergisinin alınamayacağı ve ayrıca ihraç olunan pamuklardan alınan verginin gümrük resmi olduğu dolayısıyla oktruva vergisi olmadığı ve bunun da belediyelerce tahsil edilemeyeceği ifade edilmişti.[499]

B. Adana Belediyesi Bütçesi

1. Bütçenin Hazırlanışı ve Genel Özellikleri

Osmanlı Devleti'nin taşra belediyelerinde bütçeler, 1877 kanununda belirtilen esaslar üzere hazırlanmaktaydı. Kanun'un 41. maddesinde; "*Sandığın varidat ve masarifatını mübeyyin her sene bir müvazane cetveli yapılıp meclis-i belediyece temhir ile meclis-i idareye verilir.*" şeklindeki açıklamasıyla belediyelerin gelir ve giderlerini gösteren bir bütçe defteri hazırlanması istenmişti.[500] Bu istek doğrultusunda Adana Belediyesi'nde de bütçe defteri hazırlanmıştır. Belediyece hazırlanan 2 sayfalık[501] sağ tarafında gelirleri sol tarafında giderlerini gösteren

[497] *BOA, DH. MKT, 1261/82*, 10 Rebiülevvel 1326 (12 Nisan 1908).
[498] Oktruva Resmi, 20 Kasım 1914 tarihli oktruva kanununun birinci maddesinde,"*Belediyesi müstakil nüfusu beş binden fazla olan şehir ve kasabalarda tüketilen, yiyecek, içecek, yakacak, inşaat malzemeleri ve satılan hayvanlar üzerinden alınan resim*" olarak tanımlanmaktadır. Mehmet Süme, "Osmanlı Vergi Uygulamalarına Bir Örnek: Oktruva Vergisi", *Belleten*, C.LXXX, S.28, Ankara 2016, s. 531.
[499] *BOA, DH. UMVM, 129/49*, 9 Rebiülevvel 1333 (25 Ocak 1915).
[500] Ergin, *MUB.*, C.4, s.1165.
[501] Adana Belediyesi'nin bulunabilen ilk gelir-gider defteri 1890 yılına aittir.

defter, meclis-i belediyece mühürlendikten sonra meclis-i idareye verilmiştir. Ayrıca belediye meclisi ile vilayet idare meclisinin birleşmesinden oluşan "*Cemiyyet-i Belediyye*" hazırlanan bu bütçe defterlerini Meclis-i Umumi-i Vilayet'te müzakere etmiştir.

Adana'da Cemiyyet-i Belediye, yılda iki kere toplanmış ve ilki olan Nisan ayındaki toplantısında belediyenin önceki yıla ait yapılan harcamaları hakkında genel muhasebe ve bunlara dair yapılan işlemleri tetkik ettikten sonra bütçeyi kabul etmişti. İkinci toplantısını Kasım ayında gerçekleştiren Cemiyyet-i Belediye, belediyenin bir sonraki yıl için şehirde yapılacak her türlü belediye hizmetlerine (yol, kaldırım ve inşaat v.b) dair muvazene cetvelini inceleyerek tasdik etmiştir.

Adana Belediyesi tarafından hazırlanan gelir-gider defterleri, Cemiyyet-i Belediyece gerekli toplantılar yapılarak hazırlanan cetveller, Adana Meclis-i Umumisinde de görüşülüp mutabık kalındıktan sonra Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiştir.[502]

Adana Belediyesi tarafından hazırlanan bütçe cetvellerinin genel özellikleri, 1877 Kanunu'nda belediyelere verilen yetkiler kapsamında hazırlanmıştır. Bütçe cetvelleri, belediyenin gelir-giderlerinin yıllar içerisinde değişimine ve gelişim göstermesine göre farklılıklar arz etmekteydi. Adana Belediyesi'nin 1890 yılına ait bütçe cetvelinde gelirler, üç kısımdan oluşmaktaydı. Birinci kısımda vergi gelirleri, ikincisinde yapı ve ruhsatiye gelirleri ve üçüncü kısımda ise çeşitli gelirler gösterilmişti. Belediyenin giderleri ise dört kısımdan oluşmuştu. Birinci kısımda, Belediye'de çalışan personele verilen maaşları (daimi maaşlar), ikinci kısımda belediyenin geçici olarak çalıştırdığı personele verilen maaşları, üçüncü kısımda belediyenin kırtasiye ve mefruşat giderleri ve dördüncü kısımda ise belediyenin kentte yapmış olduğu hizmet harcamaları gösterilmişti.[503]

Adana Belediyesi'nin hazırlamış olduğu bütçe defteri, belediyenin gelişimine göre her geçen yıl artarak değişim göstermiştir. XX. yüzyıla gelindiğinde Adana Belediyesi, gelirlerinin artış göstermesi ve kent hizmetlerindeki etkin yükselişi ile

[502] *BOA, DH. MKT, 82/28,* 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).
[503] Aynı belge.

kurumsallaşmaya doğru bir atılım göstermiştir. Bununla birlikte bütçe cetveli dahi gelişerek dönüşüm göstermiştir.

Belediyenin bütçe defterinde gelirler altı kısımdan oluşmuştur:

1. Toplanan vergi gelirleri,

2. Emaneten idare edilen vergi gelirleri,

3. Belediyenin kira gelirleri,

4. Önceki senelerden kalan vergi ve diğer gelirler,

5. Hazinece tahsil ve devredilmesi lazım gelen gelirler

6. Çeşitli gelirlerdir.

Belediyenin bütçe defterinde giderler on beş kısımdan oluşmuştur.

1. Belediye dairesi personeline verilen daimi maaşlar, belediye dairesinin masrafları,

2. Belediye fen işlerinde çalışan personel maaşları, kent içerisinde yapılan kaldırım, inşaat ve tamirlerine harcanan masraflar, belediyenin emlakı ve kirada bulunan yerlerin tamirine yapılan harcamalar, belediyece satın alınan mülklere verilen para değeri ve çeşitli masraflar,

3. Belediye tarafından hastanede çalışan sağlık personeline verilen maaşlar,

4. Kentin temizliği için çalışan temizlik personeline verilen maaşlar,

5. Kentin aydınlatılması için harcanan masraf,

6. Belediyeye ait gaz deposunun sigorta masrafı ve kolcu maaşı,

7. Belediyede çalışan avukatlar ile tahsildarlara verilen maaşlar,

8. Belediye bünyesinde çeşitli işlerde çalışan geçici personele verilen maaşlar,

9. Vergi mihmanlarına verilen aidatlar,

10. Şenlik, dini ve milli bayramlarda yapılan masraflar,

11. Belediyenin şehirde muhtaç ailelere yapmış olduğu yardım masrafı,

12. Şehir bünyesinde kullanılmak üzere alınan itfaiye aletlerine yapılan masraf,

13. Hayvan pazarı için kiralanan yer masrafı,

14. Belediye emlak sigortası masrafı,

15. Harcanması mümkün olan diğer masraflar.[504]

2. Bütçe Analizi (1890-1914)

Sınırsız ihtiyaçlar ile sınırlı kaynaklar arasında denge kurmayı amaçlayan bütçe uygulaması, Adana Belediyesi'nin mali durumu konusunda şüphesiz bir tahmini ifade etmektedir. Araştırma konusu olan dönemde mali verilerin kısıtlılığı göz önüne alındığında, siyasi ve hukuki bir metin olan bütçe rakamlarının analiziyle Adana Belediyesi hakkında önemli bilgiler elde edilmesi mümkündür.

Adana'da belediyenin kuruluşundan itibaren gelir-gider defterlerinin düzenli olarak tutulmayışı[505] ve verilerin belirli bir tasnif şeklinde sunulmayışı bütçe verilerinin analizinde bazı zorlukları beraberinde getirmiştir. Eldeki mevcut gelir-gider defterlerinde, alınan çeşitli vergi kalemleri ve yapılan masraflar tüm gelir-gider defterlerinde ifade edilmemiştir. Bundan dolayı da bütçe analizinde sadece toplam rakamlar değerlendirmeye alınmıştır.

a. Gelirler

I. Toplam Gelir

Adana Belediyesi'nin 1890-1914 yılları arasındaki toplam gelirleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Belediyenin gelirleri yıllar arasında farlılıklar arz etmektedir. Genel itibarıyla, gelirlerde artışlar ve azalışlar görülmüştür. Gelirlerin artmasındaki en önemli etken 1877 Kanunu'nda belirtilen esaslar içerisinde "*belediyelere terk olunan sair mütenevvia*" ibaresidir. Buna göre Adana Belediyesi'nce alınan vergi kalemleri gün geçtikçe farklılaşmış ve yeni vergiler alınmaya başlanmıştır. Bu farklılaşma ve yeni vergiler neticesinde belediyenin gelirleri de yıllara göre artış

[504] *BOA, DH. UMVM, 138/6,* 15 Cemaziyelevvel 1334 (19 Nisan 1916).
[505] Tutulmuş olsa da kesin bir şekilde gelir-gider defterleri mevcut değildir.

göstermiştir. Örneğin 1891 yılından itibaren alınmaya başlanan dellaliye vergisi, gaz ambarı rüsumu gibi gelir kalemleri 1890 yılında mevcut değildir.

Tablo 58: Adana Belediyesi'nin Yıllara Göre Gelirleri

Yıllar	1890	1891	1896	1897	1900	1901	1902	1913	1914
Kuruş	434.441	667.223	541.231	602.168	868.115	844.098	802.144	1.083.025	1.260.200

Belediye gelirlerinin artışında ayrıca kentin demografik ve ekonomik anlamda gelişim ve ilerleme kaydetmesi de göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte takip eden yılların bazı kalemlerinden elde edilen gelirlerin artış göstermesi de bir diğer nedeni teşkil etmektedir. Örneğin 1890 yılında geliri sağlanan zebhiye vergisi, 123.274 kuruş iken 1891 yılında 57.114 kuruş artışla 180.388 kuruşa yükselmiştir.[506]

Belediyenin gelirlerinde artışların yanında çeşitli yıllarda azalışlar da görülmektedir. 1900 yılında 868.115 kuruş olan toplam gelir 1901 yılında 844.098 kuruşa ve akabinde 1902 yılında 802.144 kuruşa düşmüştür. Bu azalışların nedenleri arasında hem vergi kalemlerinde bir düşüş hem de tahsil edilen gelirlerindeki düşüklüktür. Örneğin 1900 yılında zebhiye vergisinden 299.186 kuruş 30 para gelir sağlanırken 1901 yılında 294.535 kuruş elde edilmiştir. 1900 yılında alınan vergi kalemleri arasında yeni yapılan kaldırımlardan 35.399 kuruş 25 para gelir sağlanırken 1901 yılında kaldırım inşaatının olmayışından dolayı gelir elde edilememiştir.[507]

II. Öz Gelirler

Öz gelir kalemi genel olarak tarh, tahakkuk ve tahsil işlemlerinin Adana Belediyesi tarafından alınan vergi kalemlerini kapsamaktadır. Bu bağlamda belediye vergileri, yapı ruhsatiye vergisi, ceza-yı nakdi ve emlak kiraları gibi gelirler bu kısma dâhil edilmiştir. Adana Belediyesi'nin öz gelirleri Tablo 59'da toplam miktarları verilerek ifade edilmiştir.

[506] *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).
[507] *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).

Tablo 59: Adana Belediyesi'nin Yıllara Göre Öz Gelirleri

Yıllar	1890	1891	1896	1897	1900	1901	1902	1913	1914
Kuruş	425.333	584.595	511.761	576.418	705.769	628.527	732.273	824.140	792.700

Adana Belediyesi'nin öz gelirlerinde yıllara göre artış ve azalışlar görülmektedir. Esas itibarıyla takip eden yıllar arasında 1901 ve 1914 yıllarında bir düşüş olduğu görülmektedir.[508] Bundan hareketle diğer yıllarda genel olarak sürekli bir artış yaşandığı söylenebilir. Belediyenin öz gelirleri içerisinde azalış olarak gösterilen 1901 yılı içinde farklı kalemlerde artışlar yaşanmış olsa da en önemli azalış kalemi emlak icaratında görülen azalıştır. 1900 yılında belediye emlak icaratından 64.655 kuruş 20 para gelir elde ederken 1901 yılında 12.310 kuruş azalışla 52.345 kuruş 20 para gelir elde etmiştir.[509]

III. Borçlanma Gelirleri

Borçlanma gelirleri, belediyenin bütçe açığının kapatılması, istimlak faaliyeti ve büyük inşaat yatırımlarında kullanılmak üzere devlet ve özel bankalardan alınan paralardan oluşmuştur. Adana Belediyesi'nde borçlanma geliri 1896 yılı için Menafi sandığından 385.732 kuruş istikraz şeklinde alınmış ve bunun 294.000 kuruşu kentin imar edilmesi yolunda harcanmıştır. Geriye kalan paranın bir kısmı diğer harcamalara aktarılmış ve 52.000 kuruşu daha sonra kullanılmak üzere menafi sandığında bırakılmıştır.[510]

14 Nisan 1909 tarihinde Adana'da iki Müslüman'ın Ermeniler tarafından katledilmesiyle başlayıp kısa sürede vilayetin tümüne ve hatta Halep Vilayeti sınırlarına dahi yayılan olaylar, Adana kentinin hemen neredeyse yarıdan fazlasını yok etmişti.[511] Adana kentinde tekrardan bir yapılanma yoluna gidilmiş ve belediye bundan kendi payına düşeni yerine getirmek için çalışmıştı. Bu maksatla belediye kentte 100-150 hane yaptırmak istemiş ancak mali açmaz buna engel olmuştu. Mali sorunların aşılması için Deutsche Bank'tan 30.000 lira borçlanma talebinde

[508] 1914 yılı tahmini bir bütçedir. Bu açıdan 1914 yılındaki düşüş pek de önemli değildir.
[509] *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).
[510] *BOA, DH. MKT, 126/47*, 4 Safer 1312 (7 Ağustos 1894).
[511] Adana Olaylarında şehir merkezinde 24 mahallede 503 hane ve dini mekânlar ile okullar zarar görmüştü. *Adana Vilayeti İnşaat ve İanat Komisyonları He'yet-i Maliyesinin Raporu*, Tanin Matbaası, İstanbul 1327,s.14.

bulunmuştu. Yapılacak olan hanelerden belediye senelik kira karşılığı 3.000 ila 3.500 lira gelir elde etmeye tahmin etmişti. [512] Bu konu Meclis-i Mebusan tarafından görüşülmüş ve meclisçe Adana'daki fakir halkın hane inşaatı ve gerekli yardımlar için 2.000.000 kuruş gönderileceği beyan edilmişti.[513] Adana Belediyesi'nce elde edilen bu tür gelirler belediyenin gelirleri arasında açıkça belirtilmemiştir. Ancak gider kısmında Ziraat Bankası'na olan borcun senelik miktarı belirtilmiştir.[514]

b. Harcamalar

I. Toplam Harcamalar

Adana Belediyesi'nin 1890-1914 yılları arasındaki verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Belediyenin toplam harcamalarında artışlar ve azalışlar görülmektedir. Birbirini takip eden yılarda 1902 yılı hariç sürekli bir artış görülmektedir. Adana Belediyesi'nin 1890 yılında toplam harcaması 434.755 kuruş iken 1913 yılında hemen neredeyse dört katına çıkmıştır.

Tablo 60: Adana Belediyesi'nin Toplam Harcamaları

Yıllar	1890	1891	1896	1897	1900	1901	1902	1913	1914
Kuruş	434.755	667.123	542.231	702.712	941.242	1.003.917	860.144	1.735.434	1.260.200

Adana Belediyesi'nin 1890 yılındaki toplam harcamasının 259.075 kuruşu belediye personeli ile geçici olarak çalışan personele verilen maaşları kapsamaktadır. 1890 yılında belediyece harcama yapılan 175.680 kuruş ise şehrin aydınlatılması, kaldırım ve yol yapımı gibi işlere sarf edilmiştir.[515] 1896 yılında Adana Belediyesi'nde çalışan personele verilen maaşlar toplamı 164.960 kuruş iken 377.271 kuruş da belediye hizmetlerine harcanmıştır.[516] 1900 yılına gelindiğinde Adana Belediyesi'nin toplam harcaması olan 941.242 kuruşun 222.140 kuruşu maaş harcamalarına, geriye kalan 719.102 kuruş ise belediye hizmetlerine sarf

[512] *BOA, DH. İD, 112/53*, 24 Şevval 1328 (29 Ekim 1910).
[513] *BOA, DH. MUİ, 95/7*, 05 Cemeziyelevvel 1328 (15 Mayıs 1910).
[514] 1900, 1901 ve 1902 yıllarına ait gelir-gider defterinin gider kısmında Ziraat bankasına yıllık 20.000'er kuruş ödeme yapıldığı belirtilmiştir. *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).
[515] *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).
[516] *BOA, ŞD, 2129/9*, 23 Cemaziyelahir 1318 (18 Ekim 1900).

edilmiştir.[517] 1913 yılına gelindiğinde ise belediyenin toplam harcaması olan 1.735.434 kuruşun 142.992 kuruşu maaş giderlerine, geriye kalan 1.592.442 kuruş ise belediye hizmetlerine sarf edilmiştir.[518] Adana Belediyesi'nin toplam harcamalarındaki rakamsal verilerden hareketle, belediyenin toplam giderlerinin her geçen yıla oranla belediye hizmetlerinde artış yaşandığını söylemek mümkündür. Daha açık bir ifade ile Adana Belediyesi, kuruluş yıllarından itibaren elde ettiği gelirlerin hemen yarısından fazlasını belediyede istihdam edilen daimi ve geçici personelin maaşlarını ödeme için kullanmıştır. 1890'lı yılların sonlarından itibaren ise belediye asli görevi olan şehrin temizliği, aydınlatılması vs. gibi faaliyetlerle kentin düzenli bir şehir olması için çalışmıştır.

II. Maaş ve Ücret Harcamaları

Adana Belediyesi'nin toplam harcamaları içerisinde en önemli kalemlerinden biri de maaş ve ücret harcamalarıdır. Bunlar arasında belediye personeline verilen maaşlar ile geçici personele verilen ücretler bulunmaktadır. Belediyenin maaş ve ücret harcamalarının yıllara göre dağılımı Tablo 61'de gösterilmiştir.

Tablo 61: Adana Belediyesi'nin Maaş ve Ücret Harcamaları

Yıllar	1890	1891	1896	1897	1900	1901	1902	1913	1914
Kuruş	174.500	216.840	246.636	304.532	315.340	340.120	298.344	142.992	90.000

Tablodan hareketle birbirini takip eden yıllarda 1902 yılında bir azalış yaşanmış olsa da genel itibarıyla maaş ve ücret harcamaları, belediyenin yıllara göre teşkilatlanmasına paralel olarak artış göstermiştir. 1890 yılında 174.500 kuruş olan maaş ve ücret harcamaları 1901 yılında 340.120 kuruşla en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 1902 yılından itibaren azalan maaş ve ücret harcamaları 1913 yılında 142.992 kuruşa kadar düşmüştür.

III. Yatırım Harcamaları

Adana Belediyesi'nin toplam harcamalarından bir tanesi olan yatırım harcamaları, emlak ve inşaat masrafları, gaz ambarı kira ve sigorta bedeli ve emlak

[517] *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).
[518] *BOA, DH. UMVM, 138/6*, 15 Cemaziyelevvel 1334 (19 Nisan 1916).

vergisi gibi harcamalarını içermektedir. Adana'da belediyenin yatırım harcamaları Tablo 62'de gösterilmiştir.

Tablo 62: Adana Belediyesi'nin Yatırım Harcamaları

Yıllar	1890	1891	1896	1897	1900	1901	1902	1913	1914
Kuruş	72.650	10.000	32.800	60.800	199.200	231.194	64.000	316.070	281.870

Tabloya bakıldığında Adana Belediyesi'nin yatırım harcamalarında 6 defa artış 2 defa da azalış görülmektedir. 1890 yılında 72.650 kuruş olan yatırım harcamaları içerisinde emlak tamiratı ve belediye inşa masrafları bulunmaktadır. 1891 yılında belediye inşa masrafları gösterilmemiş ve emlak tamiratı olarak 10.000 kuruş harcama yapılmıştır.[519] 1896 yılında 32.800 kuruş seviyesinde olan yatırım harcamaları 1901 yılında 231.194 kuruşa yükselmiş, bir sonraki yıl olan 1902 yılında 64.000 kuruşa gerilemişse de 1913 yılında 316.000 kuruş ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

Adana Belediyesi, yatırım harcamaları ile kentin şehirleşmesine hizmet etmiş, aynı zamanda belediyenin gelirlerinin yükselmesine imkân sağlamıştır.

IV. Belediye Dairesi Masrafları

Adana Belediyesi'nin toplam harcamalarından biri olan belediye dairesi masrafları, belediye binasının kırtasiye, mefruşat ile ısınma ve aydınlatma masrafları olarak Tablo 63'te gösterilmiştir.

Tablo 63: Adana Belediye Dairesinin Masrafları

Yıllar	1890	1891	1896	1897	1900	1901	1902	1913	1914
Kuruş	3.275	3.475	4.600	4.600	4.800	3.200	3.000	27.756	30.504

Belediye dairesinin masrafları 1890 yılında 3.275 kuruş seviyesinde iken 1900 yılında 4.800 kuruşa kadar yükselmişse de 1901 yılında 3.200 kuruş ve 1902 yılında da 3.000 kuruşa kadar azalmıştır. Genel olarak 1901-1902 yılları haricinde artış görülen belediye daire masrafları 1913 yılında 27.756 kuruşa yükselmiştir. 1914 yılı için de 30.504 kuruş harcanacağı tahmin edilmiştir.

[519] *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).

V. Sosyal Yardım Harcamaları

Toplam harcamalar arasında bulunan sosyal yardım harcamaları, Adana Belediyesi'nce kentte yaşayan muhtaç aile ve yetim kalmış çocuklara yapılan yardımları ve fakir halkın cenaze masraflarının karşılanmasını içermektedir. Belediyenin 1890-1914 yıları arasında yapmış olduğu sosyal yardım harcamaları Tablo 64'te verilmiştir.

Tablo 64: Adana Belediyesi'nin Sosyal Yardım Harcamaları

Yıllar	1890	1891	1896	1897	1900	1901	1902	1913	1914
Kuruş	42.600	42.600	34.500	41.600	57.000	57.000	55.000	32.800	32.800

Adana Belediyesi'nin kentte yaşayan fakir aile ve yetim çocuklara yapmış olduğu masraf, 1890'lı yıllarda neredeyse toplam harcamaların %10'una yakındır. 1890 yılında 42.600 kuruş seviyesinde olan sosyal yardım harcamaları 1900 yılında 57.000 kuruşla en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 1902 yılında 55.000 kuruşa gerileyen sosyal yardım harcamaları 1913 yılında 32.800 kuruşa kadar düşmüştür. Adana Belediyesi'nin sosyal yardım harcamaları, 1877 Kanununda belediyelerin görevleri kapsamında ve belediyenin gelirleri doğrultusunda kentte yaşayan muhtaç aile ile yetim çocuklar ve fakirlerin cenaze işlerinin yerine getirilmesinde büyük katkı sağlamıştır.

VI. Hizmet Harcamaları

Adana Belediyesi'nin toplam harcamaları içerisinde en önemli kalemi hizmet harcamaları oluşturmaktadır. Kentin yol, kaldırım, temizlik, aydınlatma ve şenlik gibi yerel yönetimlerin kuruluş amacını güden temel hizmetlerin yerine getirilmesi maksadıyla Adana Belediyesi'nce yapılan masraflar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Birbiri ardına gelen yıllarda 1901 ve 1914 yıları haricinde belediyenin hizmet harcamaları artış göstermiştir. 1890 yılında 82.430 kuruş olan hizmet harcaması, 1900 yılında 215.103 kuruşa kadar yükselmiştir. 1901 yılında 202.103 kuruş seviyesine kadar inmişse de 1913 yılında 1.160.016 kuruşa kadar hızlı bir yükseliş yaşanmıştır.

Tablo 65: Adana Belediyesi'nin Hizmet Harcamaları

Yıllar	1890	1891	1896	1897	1900	1901	1902	1913	1914
Kuruş	82.430	183.520	92.415	150.000	215.103	202.603	230.000	1.160.016	687.004

Adana Belediyesi, kentin temiz, mamur ve daha yaşanılabilir bir şehir olması için gelirinin sağlamış olduğu imkânlar dâhilinde hizmet vermeye çalışmıştır. Bu maksatla kentin ihtiyaçları kapsamında yıllara göre hizmet harcamalarında gerekli hassasiyeti göstermiştir.

VII. Sağlık Harcamaları

1877 kanununda belediyelerin görevleri arasında gösterilen hastane yapımı ve hastane giderlerinin belediyece karşılanması, belediye tarafından yerine getirilen önemli bir hizmettir. Adana kentinde kurulan Gureba Hastanesinin personel maaşları, temizlik, yatak ve ilaç masrafları da dâhil olmak üzere tüm masrafları Adana Belediyesi'nce karşılanmaya çalışılmıştır. Belediyenin toplam harcamaları içerisinde bulunan sağlık harcamalarının 1890-1914 yıllarına ait verileri Tablo 66'da gösterilmiştir.

Tablo 66: Adana Belediyesi'nin Sağlık Harcamaları

Yıllar	1890	1891	1896	1897	1900	1901	1902	1913	1914
Kuruş	59.400	60.400	103.200	103.200	149.800	149.800	81.000	52.800	60.000

Adana Belediyesi'nin sağlık harcamaları 1890 yılında 59.400 kuruş seviyesinde iken sürekli bir artışla 1900 yılında 149.800 kuruşa yükselmiştir. 1901 yılında aynı seviyede olan sağlık harcamaları 1902 yılında 81.000 kuruşa, 1913 yılında da 52.800 kuruşa gerilemiştir.[520]

Adana Belediyesi'nin toplam harcamaları göz önüne alındığında, 1877 Kanunu esasları çerçevesinde belediyelere verilen görevleri yerine getirdiğini söylemek mümkündür.

[520] *BOA, DH. UMVM, 138/6*, 15 Cemaziyelevvel 1334 (19 Nisan 1916).

c. Bütçe Açığı

1868 yılından itibaren faaliyete başlayan Adana Belediyesi'nin mali olanakları, özellikle ilk yıllarda son derece kısıtlıydı. 1877 Kanunu ve sonraki yasal düzenlemeler, hem belediyenin görevlerini çeşitlendirip faaliyet alanlarını genişletmesine hem de gelir kaynakları sayısını arttırmasına rağmen Adana Belediyesi'nin bütçesi 1890 yılında dahi çok fazla değildi. Nitekim 1890 yılında 435 bin kuruş dolaylarında bir yıllık gelir üzerinden çalışmakta olan belediye, şehrin temizliği ve yol inşası gibi kent hizmetleri ile belediye personelinin maaşını ödemenin yanında fakir ve kimsesiz çocuklara sosyal yardım sağlamaktaydı. Adana Belediyesi 1891 yılından itibaren atılıma geçmiş ve gelir kalemlerinde artış yaşanmış, buna karşın belediye hizmetlerinde de yapılan harcamalar çoğalmıştı. Bu durum belediye bütçesinde açıkların yaşanmasına neden olmuştu.

Tablo 67: Adana Belediyesi'nin Toplam Gelir-Gider Miktarı

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1913**	**1914**
Gelir-Kuruş	434.441	667.223	542.231	603.168	868.115	844.098	802.144	1.083.025	1.260.200
Toplam Harcama Kuruş	434.441	667.123	542.231	702.712	941.242	1.003.917	802.144	1.735.434	1.260.200

Adana Belediyesi'nin toplam gelir ve toplam harcama sonuçlarının karşılaştırılmasından elde edilen bütçe açığı Tablo 68'de gösterilmiştir. Belediyenin 1890 yılında bütçe açığı bulunmaz iken 1891 yılında belediye 100 kuruş kar etmiştir.[521] Adana Belediyesi 1896, 1902 ve 1914 yıllarında bütçe dengesi sağlamasına karşın diğer yıllarda bütçe açığı vermiştir. Bütçe açığı 1913 yılında en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bütçe açığının en az yaşandığı yıl ise 1900 yılıdır.

Tablo 68: Adana Belediyesi'nin Bütçe Açığı Miktarı

Yıllar	1890	1891	1896	1897	1900	1901	1902	1913
Kuruş	-	100	-	99.544	73.127	159.819	-	649.409

[521] 1891 yılındaki 100 kuruşluk kar, aslında belediyenin 1890-91 yılı gelir-gider defterinde mevcut değildir. Şöyle ki, belediyenin 1891 yılı masrafları, gelir-gider defterinde 667.223 kuruş olarak verilmişti. Gider kalemleri tek tek toplanıldığında giderin 667,123 kuruş olduğu tespit edilmiş ve bu şekliyle ifade edilmiştir.

Adana Belediyesi'nin yıllara göre bütçesine bakıldığında ilk olarak 1897 yılına kadar gelir-gider oranı tutturulmaya çalışılmıştır. Daha açık bir ifade ile belediye gelirine göre harcama yapmıştır. İkinci olarak 1902 hariç 1914 yılına kadar belediye gelirinden çok harcama yapmıştır. Açıkçası bu harcamaların şehrin o yıllardaki ihtiyaçlarına oranla yapıldığı söylenebilir.

Adana Belediyesi, sınırlı sayıdaki gelirlerine karşılık, kent hizmetlerinin finansmanını sağlamak ve bütçe açığının kapatılması maksadıyla çeşitli tarihlerde Menafi Sandığı ve farklı bankalardan kredi alma yoluna gitmiştir. Bu sayede beledî hizmetler yerine getirilmiş ve belediyeye gelir amaçlı yatırımlar yapılmıştır.

IV. BÖLÜM

ADANA BELEDİYESİNİN FAALİYETLERİ

A. Adana Belediyesi'nin İmar Faaliyetleri

1. Adana Kentinin İmar Düzeni ve Yapılaşma Denetimi

Osmanlı Devleti'nin kalsik döneminde İstanbul'daki yapı işlerinin denetimi Hassa Mimarları Ocağı'nın sorumluluğundaydı. İstanbul'da bulunan Hassa Mimarları Ocağı, Hassa baş mimarı ve hassa mimarlarından oluşmakta ve aynı zamanda başta İstanbul olmak üzere ülke genelindeki inşa faaliyetlerinin kontrolünü sağlamaktaydı. Zamanla devletin sınırlarının genişlemesi ve aynı oranda şehirlerde yapılaşmanın artmasıyla birlikte inşa faaliyetlerinin kontrolünü sağlamak da zorlaşmıştı. Başta Bursa ve Edirne gibi büyük şehirler olmak üzere ve daha sonra diğer kentlerde şehir mimarları teşkilatı oluşturulmaya başlanmıştı.[522] Ülke genelinde kurulan şehir mimarlarının başında bulunan kişiye şehir mimarı adı verilmiş ve diğer mimarlara başkanlık etmiştir. Adana'da 1717 yılında mimarbaşılık görevini Mehmed adında birisinin mimarlık görevini ise Mehmet bin Abdullah'ın yaptığı 1717 tarihli bir beratta ifade edilmiştir.[523]

Şehir mimarları, sancak merkezlerinde bulunan mütesellim konakları ile eyalet merkezlerinde bulunan vali konakları gibi resmi binaların yapımı ve onarımının yanında cami, mescit, kaldırım, yol ve suyolu gibi halkın istifade ettiği yapıların da inşa ve tamirinde görev almışlardır.[524] Mimarbaşı kentte yasaklara uyulup uyulmadığını emri altında bulunan çavuşlarla birlikte şehri dolaşarak sağlardı. Bu denetim sonucu gerekli yaptırımı uygulamak belde kadısının sorumluluğu altındaydı.[525]

---

[522] Ayrıca Avcı, Şehir mimarlığının ne zaman ortaya çıktığı hakkında kesin bir bilgi olmadığını ve bu memuriyetin 17. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren varlığından söz etmenin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Avcı, *age*., s.203.

[523] Yörük, *age.*, s.112.

[524] Cengiz Orhonlu, "Şehir Mimarları", *Türkler*, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.536-537.

[525] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880),* s.194.

Klasik dönemde ortaya çıkan bu yapılanma, Osmanlı kentlerinde yapılaşmanın belirli bir mekanizma ekseninde işlediğini açıkça göstermektedir. Ayrıca kent dokusunu oluşturan tüm yapıların inşaat esnafı tarafından oluşturulduğu düşünülürse, her şeyden önce bir lonca içi denetimin söz konusu olduğu hemen anlaşılacaktır. Bunların üzerindeki denetim mekanizması ise, şehir mimarları ve kadı olarak belirtilmişti. Diğer bir husus ise devlete ait binaların yine Hassa Mimarları Ocağı tarafından inşa edilmiş olmasıydı. Tüm ülke içerisinde devlet yapılarına Hassa Mimarları Ocağı'ndaki yapı anlayışıyla yaklaşılmakta olması, bu alanda belirli bir homojenliğin gelişmiş olduğunu düşündürebilmesinin yanında diğer bir denetim türü olduğu kabul edilebilmekteydi.[526] Ayrıca XVI. yüzyılda inşaat faaliyetleri üzerindeki kontrol mekanizmasının, kentlerin büyümesini belirli bir plan dâhilinde düzenlemekten ziyade, yapıların tek tek belirli kurallara uymasını sağlamaya yönelik olduğunu vurgulamak daha sağlıklı olacaktır.[527] Bu konuda teknik vasıtalardan faydalanmaya yönelik ilk uygulamalar ve kent planlama pratiğinin ilk kez ortaya çıkmasının ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru olduğunu söylemek gerekir.[528]

Osmanlı kentlerinin fiziki gelişmesinde 19. yüzyıl bütünüyle yeni bir süreç oluşturmuştur. İlk olarak, devlet yapılarının sayıları ve çeşidi artmıştır. Bu dönemde sivil ve askeri bürokrasi ile eğitim ve sağlık alanlarında yapılan reformlarla devlet yeni işlevler yüklenmiş ve böylece kent merkezlerinde yeni devlet binaları tesis edilmiştir. Bu yapılar içerisinde hükümet konakları, hastane, okul ve kışlalar ilk göze çarpanlardır. Bunların dışında ekonomik ve sosyal gelişmeye bağlı olarak kentlerde tiyatro, otel ve banka gibi özel girişimciler ya da yerel hükümet idarecileri tarafından inşa ettirilen yapılar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Ülkenin yeniden yapılanma sürecinde kentlerin genel formunda ve iç dokusunda önemli değişikler meydana gelmişti. Bununla birlikte zaman içerisinde etkinliklerini yitiren ocak ve lonca geleneklerine özgü kurallarla yönetilmesinin mümkün olamayacağının farkına varan Tanzimatçı devlet adamları, her geçen gün büyüyen ve dönüşüme uğrayan kentlerin yeni ve modern kurumlara ihtiyacı olduğu kanısına varmışlardı. Zira 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen yeni bir kent yönetimi, yeni bir denetim ve

[526] Avcı, *age*., s.203-204.
[527] İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Kent Plan Planlama Pratiğinin Gelişimi ve Kültürel Mirasın Korunmasındaki Etkileri", *İslam Mimarı Mirasını Koruma Konferansı (22-26 Nisan 1985)*, (Edt. Selahatin Yıldırım), İstanbul 1987, s.162.
[528] Avcı, *age*., s.204.

planlama anlayışının gelişmesine olanak sağladı. Üstelik bu anlayış giderek kurumsallaştı ve daha teknik vasıtalarla uygulanmaya başlandı.[529]

Osmanlı taşra vilayetlerinde belediye teşkilatlarının çalışma usullerini belirlemek üzere 1867 yılında çıkarılan talimatnameler ve sonraki 1871 Vilayet Nizamnamesi ve 1877 Vilâyât Belediye Kanunu, kentlerin imar denetimi ile ilgili işleri şehir mimarlarından alarak belediye mühendislerine devretmişti. 1877 Vilayet Belediye Kanunu'nda belediye mühendislerinin vazifelerinden bahsedilmişti.[530] Bu yasal düzenlemelerden tespit edildiği üzere, belediye mühendisinin görevleri; belediyenin yapacağı yol, kaldırım, suyolları, lağım gibi her türlü altyapı inşaatlarına ve tamirlerinin yapılmasına nezaret etmek ve şehrin imarını düzene sokmaktı. Bunun yanında, hükümet konağı, kışla, karakolhane, hastane ve mektepler gibi devlet binalarının veya cami, mescit, han ve zaviye gibi vakıf yapılarının tamiri söz konusu olduğu zaman bunların gerekli keşfini yaparak, onarım masraflarını tayin eden yine belediye mühendisiydi. Örneğin, Adana Belediye mühendisliğine havale edilen 17 Ocak 1891 tarihli yazıda, Adana İdadi Mektebi'nin gece eğitim vermesi için yeni yapılacak olan binanın keşif ve haritasının yapımı istenmiş ve bu iş karşılığında 15 Osmanlı lirasının tahsil edilmesi gerekli görülmüştü. [531]

Vilayet nafia komisyonunca tayin olunan mühendis, bir belediye memuru olmaktan ziyade devlet memuruydu. Belediyenin fen işlerinden sorumlu olan mühendis, aynı zamanda belediyenin müşavir üyesi sayılmış ve memleket mühendisi diye tabir edilmişti.[532] Bundan dolayı daha önce bahsedildiği üzere, belediye mühendisinin görev alanı sadece Adana şehir merkezi ile sınırlı kalmıyor, şehri çevreleyen köylere, hatta sancak ve kazalara kadar yayılıyordu. Bütün bunlar belediye mühendislerini isim değişikliği ile şehir mimarlarının devamı gibi gösterse de önemli farklılıklar bulunmaktadır. Öyle ki, belediye mühendisi yerel idare meclislerinden birine bağlı olarak hizmet ediyor, maaşını çalıştığı kurumun bütçesinden alıyor ve yükümlü olduğu denetim görevini bu kurumun yaptırımı doğrultusunda gerçekleştiriyordu.[533] Nitekim Adana Belediyesi bünyesinde çalışan

[529] Avcı, *age*., s.204-205.
[530] 1877 Vilayet Belediye Kanununun 46. maddesinde izah edilmiştir. bkz. Ergin, *MUB*., C.4, s.1666.
[531] *BOA, MF. MKT, 126/32*, 05 Recep1308 (14 Şubat 1891).
[532] Tümerkan, *age*., s.45.
[533] Avcı, *age*., s.206.

mühendis(ler) ve mühendisin yanında çalışan mühendis muavini, kalfa ile hendeseye çalıştıkları süre zarfında belediyeden maaşları verilmişti.[534]

Belediyelerin bünyesinde çalışan mühendisler, kentlerin imar faaliyetlerini belediyelerin kurulması ile gerçekleştirirken, Osmanlı kentlerinde, imar düzenine dair ilk yasal düzenlemeler Tanzimat döneminde başlamıştır. Tanzimat Fermanı'yla aynı yılda ve öncesi olan 8 Haziran 1839 tarihinde "*ilmühaber*" başlığıyla yayınlanan bir belge bu hususta ilk yasal düzenleme olarak ifade edilmektedir.[535] Bu ilmühaberle, o dönemde çok fazla görülen yangınların önlenmesi için kargir binaların yapımından, çıkmaz sokakların yasaklanması, açılacak mahallelerde düzenli bir şekilde inşa edilecek yol ve sokaklardan bahsedilmektedir. Bu ilmühaberin bir diğer özelliği de 1848 tarihli Ebniye Nizamnamesi'ne öncülük etmesidir. Bu nizamname aynı zamanda Tanzimat'ın ilk imar mevzuatı olması açısından çok önemlidir. Nizamnamede; kamulaştırma, yapı ruhsatlarının verilmesi, yol ve sokakların genişliklerinin belirlenmesi ve yol çevresine yapılacak olan binaların yüksekliklerinin belirlenmesi gibi hususlar belirli kurallara bağlanmaktaydı.[536] Bu düzenlemeler bazı konularda yetersiz kalmıştı ki 1859 tarihinde "*Zokaklara Dair Nizamname*" adıyla başka bir düzenleme getirilmişti.[537]

Hükümet, bu uygulamalarla öncelikle İstanbul'un kent sorunlarını çözmek istemişti. Bu tarihten 4 yıl sonra, yani 1863 yılında "*Turuk ve Ebniye Nizamnamesi*" çıkarılmıştı. Nizamname ile kentlerdeki su, kanalizasyon ve gaz borularının döşenmesi gibi altyapıya dair konular ve bunların yapım ve onarımı belirli kurallara bağlanarak ülkenin diğer vilayetlerine de yansıtılmak istenmişti. Ayrıca, bu nizamname ile harita yapımına, yol genişliklerine, bina yüksekliklerine ve kamulaştırmaya dair hükümler uygulamaya konulmuştu.[538]

Turuk ve Ebniye Nizamnamesi, yaklaşık 19 yıl yürürlükte kaldıktan sonra 5 Kasım 1882 tarihinde yayınlanan Ebniye Nizamnamesiyle ilga olmuştur. 1882 tarihli

---

[534] Mühendise verilen ücretler Birinci bölümde Adana Belediyesi personeli kısmında açıklanmıştır.
[535] Stefanos Yerasimis, "Doğu ve Güney Akdeniz Kentlerinin Batılılaşma Sürecinde Osmanlı Etkisi", *Akdeniz Dünyası, Düşünce, Tarih, Görünüm*, (Edt: Eyüp Özveren, Oktay Özel. v.d), İletişim Yay, İstanbul 2006, s.170.
[536] Avcı, *age*., s.206.
[537] *Düstur, Tertib-i evvel*, C.2, s.478-491; Seyitdanlıoğlu, *age*., s.123-137.
[538] *Düstur, Tertib-i evvel*, C.2, s.499-514; Ergin, *MUB*., C.4, s.1673-1685; Seyitdanlıoğlu, age., s.137-155.

Ebniye Kanunu, Osmanlı Devleti'nin ilk imar kanunu olması hasebiyle önemlidir. Bu kanunun diğer bir özelliği ise imar denetiminin yürütülmesi için kullanılan "hükümet" tabiri yerine ilk defa "belediye" tabirinin tercih edilmesidir. 1882 tarihli Ebniye Kanunu'yla, belediyeler tarafından açılacak kent içi yolların genişliği, yapıların yüksekliğinin yolların genişliğine göre ayarlanması kuralı, binalarda yapılacak çıkmaların nitelikleri ve yangınlara karşı alınacak önlemler hükme bağlanmıştır.[539]

1882 tarihli Ebniye Kanunu, Adana'da bütünüyle olmasa da azımsanmayacak derecede bir uygulama alanı bulmuştu. Şehirde yeni açılacak yolların sınıf ve genişlikleri daima bu kanunda öngörülen kaidelere göre tayin edilmiş, yolların genişletilmesinde takip edilen kamulaştırma bu kanunun hükümleri doğrultusunda gerçekleştirilmişti. Örneğin 1890-91 yılları belediyenin gelir-gider defterinde "*Tarik Fazlaları Esmanı*" adı altında Adana'da istimlak edilerek yapılan yeni yollardan arta kalan yerlerin satımından elde edilen miktar 1890 yılı için 25.000, 1891 yılı için ise 20.000 kuruş olarak açıklanmıştı.[540] 1900 ve 1901 yıllarında "*Tarik Fazlaları Arıza Bedeli*" olarak elde edilen 17.213, 1902 yılında "*Şerefiye ve Tarik Fazlası*" olarak 8.606 kuruş 20 paraydı.[541] 1913-1914 yıllarında ise "*Tarik Fazlası ve Sûk-ı Şerefiyesi*" şeklinde 1913 yılı için 440 kuruş gelir sağlanırken 1914 yılı için ise bu gelir 25.000 kuruş olarak tahmin edilmiştir.[542]

Ayrıca şehirdeki lağım ve kaldırım inşaatları için gereken masrafın, kanunda yazıldığı üzere, çevredeki bina ve dükkân sahipleri arasında paylaştırılması öngörülmüştü.[543] Yine ruhsatsız inşaatların engellenmesi veya tehlike arz eden yapıların yıkılması ya da tamir ettirilmesi için gereken yaptırım bu kanun doğrultusunda uygulanıyordu. Nitekim Adana'da 1893 yılında şehir merkezinde bulunan mahallelerde harap olan ya da kullanılmaz halde bulunan ve şehrin

[539] Ergin, *MUB*., C.4, s.1715-1731.
[540] *BOA, ŞD, 2129/9*, 23 Cemaziyelahir 1318 (18 Ekim 1900).
[541] *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).
[542] *BOA, DH. UMVM, 138/6*, 15 Cemaziyelevahir 1334 (19 Nisan 1916).
[543] 11 Mart 1914 tarihinde yürürlüğe giren Rüsumu Belediye Kanunu ile birlikte bu hüküm kalkmıştır. Kanunun 24. maddesinde beyan edildiği üzere, belediyece bir sokakta yeniden inşa edilecek kaldırım veya lağımların inşa masrafının yarısı inşaatın bitiminden sonra, sokakta bulunan binaların sokağa bakan yüzlerinin nispetine göre taksitle ödeme yapılacaktı. Kaldırım veya lağımların tamiratı durumunda ise bina sahiplerinden hiçbir şekilde para talep edilmeyecekti. Ayrıca kent sokaklarının genişliği dokuz metreyi geçtiği durumlarda yapılacak olan kaldırımların masrafı belediye ait olacaktı. *Düstur, Tertib-i sani*. C.7, s.473-474.

görüntüsünü olumsuz yönde etkileyen hane ve dükkânların Adana Belediyesi tarafından tamiri yaptırılarak kullanıma sunulması ve şehrin görüntüsünün güzelleştirmesi çalışmaları yapılmıştır. Bu bağlamda 1893 yılında Adana'nın Kantaran, Karasofu, Sarı Yakup, Eski Hamam, Sisli, Çukur Mescid ve Ali Dede mahallelerinde avarız emlakından olan hane ve dükkânların Adana Belediyesi Kalfası tarafından keşfi yapılarak tamir ettirilmesi gündeme gelmişti.[544] 1893 yılında tamiri kararlaştırılan ve Karasofu mahallesinde mevcut harap bir halde bulunan bir hanenin yapılan keşif sonucunda tamiri için 1.963 kuruşa gerek duyulduğu ifade edilmiştir. Bu meblağa mezuniyet verildiği Maarif Nezareti tarafından 18 Kasım 1893 tarihli yazısıyla bildirilmişti.[545] Bu bağlamda 1895 yılında Sarı Yakup mahallesinde harap bir şekilde bulunan diğer bir hanenin yapılan keşif sonucunda tamiri için mecidiye 23 kuruş hesabıyla 1.476 kuruşa ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. O paranın harcanması için verildiği Maarif Nezareti tarafından 17 Ocak 1895 tarihli yazıyla bildirilmişti.[546]

Meydanlarda geçişe engel olacak şekilde her hangi bir eşya veya farklı bir madde konulması ve satılması, cadde ve sokakların üstüne köprü inşa edilmesi yasaklanırken dayanak olarak bu kanun gösteriliyordu. Ancak Adana şehir merkezindeki çarşı ve caddelerde bu kanununa pek riayet edildiğini söylemek mümkün değildir. Zira pek çok dükkân sahibinin sergilerini yaya kaldırımları üzerine ve bazen cadde ortalarına kadar uzattıkları, hatta şehrin en işlek caddelerinde kahvehanelerin masa ve sandalyeleri dahi cadde ortalarına kadar koyulduğu, tavla ve iskambil oyunlarının oynandığı, nargile içildiği de görülmüştü.[547] Tüm bunlara karşı verilen mücadele modern belediyenin kentsel alanın imar düzenini denetlemek ve kentsel yapıyı dönüştürmek konusunda yasal düzenlemelerle yetkili kılınması için gösterilen çabaların belirli oranda sonuç verdiğini göstermektedir.[548]

Ebniye Kanunu'ndan önce, XIX. yüzyılın ortalarına kadar, Adana kentinde konutların tamamı kerpiçten, toprak damlı ve tek katlı olarak yapılmıştı. Kentin eski yerleşim yerlerinde sokaklar dar ve çamurlu bir haldeydi. Kentte ticari hayatın

[544] *BOA, MF, MKT, 189/24*, 28 Cemaziyelevvel 1311 (7 Aralık 1893).
[545] *BOA, MF, MKT, 197/27*, 20 Safer 1311 (2 Eylül 1893).
[546] *BOA, MF. MKT, 246/6*, 20 Receb 1312(17 Ocak 1895).
[547] Ayverdi, *age*., s.26.
[548] Avcı, *age*., s.208-209.

canlanmasıyla birlikte yapılaşma da değişim ve dönüşümler kendini hissettirmişti. Özellikle Seyhan Nehri'nin kenarında yolların düzenlenmesi ve caddenin işlerlik kazanmasıyla birlikte görkemli konaklar inşa edilmiş, böylece eskinin çamurlu ve dar sokak yapısı, imar düzenlemeleriyle yerini Arnavut kaldırımlı geniş sokaklara bırakmıştı.[549]

Kentte arazi kullanımı Ebniye Kanununa göre şekil almaktaydı. Adana kentinde Kanun öncesi, geleneksel konutların yapımı küçük parsellere bitişik tarzda inşa edilmişti. Bunun neticesinde dar ve kıvrımlı yollar oluşmuştu. Özellikle büyük mülkiyet birimlerinden, zamanla aile fertlerinin evlenmesi ya da miras yoluyla küçük birimlere geçildiği için çıkmaz sokaklar meydana gelmiş, bu da mahalle aralarında düzensiz bir görünüm yaratmıştı. Örneğin, kentin ilk yerleşim yeri olan Tepebağ'da birbirine bitişik inşa edilmiş olan konutlar mevcuttu. Müslümanların konutları genelde tek katlı ya da çift katlı, güneybatı-kuzeydoğu yönünde konumlanmış olmakla beraber konutun arka kısmında küçük avlular bırakılmıştı. Buna karşın azınlık yerleşmelerinde ise konutlar parsel boyunca düzenli inşa edilmişti.[550]

Ebniye Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra özellikle XX. yüzyılın hemen başlarında Adana'da kente eklenen yeni mahallelerde, yollar geniş ve düzenli bir biçimlenişe sahip olmuş ve konutlar da daha düzenli parseller üzerine inşa edilmişti. Nitekim Kayalıbağ Mahallesinin bir bölümünde, Seyhan Nehri kenarına yapılan görkemli konaklar ve Ulucami Mahallesinde geleneksel dokunun anıtsal mimarisini oluşturan iki ve üç katlı avlusuz konakların inşa edilmesi buna örnek olarak gösterilebilir.[551] Ayrıca kentin mahalleleri aralarında bulunan arazi ve bahçelerin ihtiyaç kapsamında parsellenip arsaya dönüştürülüp üzerlerine yeni binaların tesis edilmek istenmesi, hem binaların kentin nüfusuna karşılık gelmediğini hem de yapılacak binaların Ebniye Kanunu'na göre şekil alacağını ifade etmesi bakımından önemlidir.[552]

Adana kentinde bu yapılaşmalar 1909 yılına kadar bu şekliyle devam etmişti.

---

[549] Çiğdem Çelik, *XIX. Yüzyıldan günümüze Adana'da Konut Mimarisinin Gelişimi*, Çukurova Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 1999, s.45.

[550] Özlem Özmen, "Geleneksel Adana Evleri", *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprübaşı*, (Haz, Erman Ertun-M. Sabri Koz), Yapı Kredi Yay, İstanbul 2000, s.241.

[551] Çelik, *agt*., s.53.

[552] *BOA, ŞD, 66/21*, 26 Zilhicce 1325 (30 Ocak 1908).

14 Nisan 1909 tarihinde yaşanan olaylar sonucunda kentin hemen neredeyse yarıdan fazlası yok olmuştu. Adana şehir merkezinde 24 mahallede yaklaşık 503 hane ve birçok medrese, mektep ve çeşitli etnik grupların kilise ve okulları ile birlikte iki bine yakın bina kullanılamaz hale gelmişti. Bu elim olaylardan kısa bir süre sonra şehirde "*Adana Şehri İnşaat Komisyonu"* adıyla bir komisyon oluşturulmuş ve zarar gören vatandaşların yaraları sarılmaya ve zararları karşılanmaya çalışılmıştı.[553]

Tablo 69: Adana Şehri'ne Yapılan Yardım Tutarı

No	Yardımın Yapıldığı Birim	Para	Guruş	Osmanlı Lirası
1	Hamam Kurbu Mahallesinde 98 hanenin inşasına	-	-	3835
2	Eski hamam Mahallesine 85 hanenin inşasına	-	-	3447
3	Mermerli Mahallesinde 47 hanenin inşasına	-	-	1830
4	Taşçıkan Mahallesinde 36 hanenin inşasına	-	-	1380
5	Hızır İlyas Mahallesinde 19 hanenin inşasına	-	-	750
6	Hammali Mahallesinde 18 hanenin inşasına	-	-	675
7	Kara Sofu Mahallesinde 32 hanenin inşasına	-	-	1395
8	Teke-i Zımmiyan Mahallesinde 26 hanenin inşasına	-	-	1390
9	Gani Asafzâde Mahallesinde 8 hanenin inşasına	-	-	305
10	Bucâk Mahallesinde 24 hanenin inşasına	-	-	975
11	Tirân Mahallesinde 14 hanenin inşasına	-	-	570
12	Durmuş Fakı Mahallesinde 21 hanenin inşasına	-	-	780
13	Sucuzâde Mahallesinde 12 hanenin inşasına	-	-	465
14	Çınârlı Mahallesinde 4 hanenin inşasına	-	-	130
15	Döşeme Mahallesinde 7 hanenin inşasına	-	-	300
16	İcâdiye Mahallesinde 18 hanenin inşasına	-	-	630
17	Kassâb Bekir Mahallesinde 5 hanenin inşasına	-	-	210
18	Hândân Mahallesinde 3 hanenin inşasına	-	-	120
19	Sisli Mahallesinde 2 hanenin inşasına	-	-	75
20	Kuruköprü Mahallesinde 2 hanenin inşasına	-	-	75
21	Şa'bâniye Mahallesinde 5 hanenin inşasına	-	-	160
22	Hacı Fakı Mahallesinde 3 hanenin inşasına	-	-	135
23	Çârçâbuk Mahallesinde 1 hanenin inşasına	-	-	45
	Yekûn	-	-	**18667**
1	Tüccârân Mahallesinde 3 hanenin inşasına	-	-	135
2	Muhtâcinden Zalta Hanım'ın hane kirasına	-	-	12
3	Muhtâcinden 13 hane halkının muhtelif hanelerde iskânı için hane kiraları	-	37	23
	Yekûn	**-**	**37**	**19837**
	Muhtelif Masraflar		63	**169**
	Toplam Yekûn	**-**	**137**	**20006**

Vilayetlerde kentin imar düzeni ve yapı denetimi ile ilgili diğer bir husus ise azınlıkların ya da gayrimüslimlerin inşaat faaliyetleridir. Şehirlerde gayrimüslimlerin çoğunlukla bir arada yaşadığı mahallelerde kilise, okul ve hastane gibi umumi

[553] *Adana Vilayeti İnşaat ve İanat Komisyonları He'yet-i Maliyesinin Raporu,* s.13-17.

binaların yapım ve tamiri ya da konut inşaatları sıkı denetim altındaydı. Yalnızca İstanbul değil tüm eyaletlerde de bu türden yapı ve onarımlar için gerekli izin hükümetten alınıyordu. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin yeni haklar elde etmesini öngören 1855 tarihli Viyana Protokolü üzerine hükümet, özel izin gerekmeksizin gayrimüslimlerin mabetlerini tamir edebileceklerini ve yalnızca Hıristiyanların oturduğu bölgelerde ise serbestçe yeniden kilise inşa edebileceklerini bildirdi. Ancak kısa bir süre sonra ilan edilen Islahat Fermanı'nda böyle bir uygulamaya gidileceği beklenmekte ise de 4 Mart 1856 tarihli bir hatt-ı hümayun ile "inşaat hakkında gereken ruhsatın, cemaat metropolitleri ve hahambaşılar aracılığıyla hükümetten alınması" gerekliliği hükmü getirilmişti.[554]

1867 yılından itibaren vilayetlerde belediye teşkilatının kurulmasından sonra bile, bu usul bozulmayarak merkezi hükümetin genel denetim yetkisi muhafaza edilmişti. Zira 11 Nisan 1879 tarihli bir Sadaret tezkiresi, gayrimüslimlere ait kilise, okul, hastane ve mezarlık gibi yerlerin asıl durumlarını bozmayacak şekilde tamir ve onarımlarına müsaade edilmesini, ancak bu tür yapıların yeniden inşa edilmeleri gerektiği takdirde irade-i seniyye alınmasını bildirmekteydi.[555] Nitekim Adana'da 1893 yılında Eski Hamam mahallesinde ikamet eden 45 hanede bulunan 128 Süryani'nin ibadethanesi olan kilisenin harap bir halde olmasından dolayı yeniden inşa edilmesi gündeme gelmişti. Yapılan keşif ve çıkarılan haritasını göz önünde bulunduran belediye, kilisenin yapılmasında bir mahzurun bulunmadığını bildirmiş ve yapımına izin verilmesi için Şura-yı Devlet'e konu hakkında bilgi vermişti.[556] Yine Adana'da 1906 yılında Ermeni Kilisesi yakınında bulunan ve "*Sepetli*" olarak adlandırılan arsa üzerine Ermeni Cemaati Murahhaslığı ve kilise heyeti tarafından çarşı şeklinde 42 dükkân ve odadan oluşan bir bina yaptırılmak istenmiş ve Ermeni Cemaati tarafından gerekli yerlere müracaat yapılmıştı. İnşaatın yapılmasında bir mahzur görülmediği beyan edilmiş ve kısa bir süre içerisinde inşaat tamamlanarak çarşının açılışı gerçekleştirilmişti.[557]

Bazen belediyelerin salahiyetleri dışında Gayrimüslim vatandaşlara mektep,

---

[554] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*,s.197.
[555] Avcı, *age*., s.209-210.
[556] *BOA, İ.AZN, 8/4*, 10 Cemaziyelevvel 1310 (30 Kasım 1892). *ŞD, 2615/33*, 08 Zilkade 1310 (24 Mayıs 1893). Kilisenin İane defteri ve Haritası mevcuttur.
[557] *BOA, Y. A. HUS, 501/179*, 24 Safer 1324 (19 Nisan 1906).

okul ve kilise açmaları için ruhsat verilmişti. Ancak hükümet tarafından izin verilmeyen inşaatlar durdurulmuş, yapılması engellenmiş ve buna sebebiyet verenler hakkında gerekli yasal işlemler yapılmıştı. Örneğin Adana'nın Neccaran mahallesinde Cizvitlere ait olmak üzere bir mektep ve kilise yapılmıştı. Adana Belediyesi'nin yetkisi olmadığı halde bu binalar için ruhsat vermişti. Bunun üzerine hükümet kanalıyla Adana vilayeti uyarılarak, bundan böyle ecnebi mekteplerine mahsus her nevi icraatın Bâb-ı Âlî'ye sorulması gerektiği ifade edilmişti.[558] Adana'nın Tekke-i Zımmiyan mahallesinde Ermeni Katolik Kilisesi'ne ait olmak üzere ruhsatsız dokuz odalı büyük bir okul yapılmakta olduğu haber alınmış ve okul inşaatı hemen durdurularak, bu tür binaların yapılmasına müsaade eden memurlar hakkında gerekli yasal işlemin yapılacağı bildirilmişti.[559] Bu örneklerden anlaşılacağı üzere Adana'da gayrimüslüm vatandaşların mektep, okul ve sair inşalar için belediyece verilen izinler hükümet tarafından denetlenmişti. Hükümetin bu tür uygulamaları belediyelerin bütünüyle özerk hareket eden idari organ olmadığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle kentin imar düzeni ve yapı denetimininde belediyelerin tek başlarına hareket eden bir kurum olmadıkları anlaşılmaktadır.

2. Su ve Kanalizasyon Faaliyetleri

Adana'da kentsel modernleşmenin XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamasına rağmen şehirde su ve kanalizasyon sistemlerinin varlığından ciddi anlamda söz edilemez. Şehrin Seyhan Nehri'nin hemen kıyısında kurulmuş olmasının bunda büyük payı vardı. Zira asırlarca Adana'nın su ihtiyacı, Seyhan Nehri'nden ve yeraltı sularının çıkarılmasıyla karşılanmıştı. Alkan, bu usul ile Adana'da XIX. yüzyılın sonuna kadar su probleminin yaşanmadığını söylemektedir. Ayrıca şehir halkının su ihtiyacının genel itibariyle vakıflar tarafından karşılanmaya çalışıldığını ve şehre su sağlayan 4 su dolabı, 4 çeşme ve 224 su kuyusu (10'u genel, 214'ü özel) 8 sebil ve 8 su küpü bulunduğunu ifade etmiştir.[560]

Şehirde bulunan su dolapları, Ramazanoğulları vakfına aitti. Nehrin suyu Taşköprü'nün sağ taraf gözlerinden alınır ve su kemerleri vasıtasıyla hamam, cami,

[558] *BOA, DH. MKT, 357/36*, 06 Şevval 1312 (2 Nisan 1895).
[559] *BOA, DH. MKT, 339/49*, 07 Şaban 1312 (3 Şubat 1895).
[560] Alkan, *age*., s.260. Ayrıca Alkan, su sebillerinin 8 adet olduğu ifade etmişken bunların bir tanesi Halep'te Ramazanoğlu Mahmud Bey Türbesinde olduğu ifade etmiştir. Bu haliyle Adana'da 7 su sebilinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

çeşme ve bazı evlere ulaştırılırdı. Şehirde bulunan dört çeşmenin ikisi yine Ramazanoğulları vakfına ait olup Ramazanoğlu Piri Mehmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bu iki çeşme, suyunu büyük dolaptan almakta ve bir tanesi Ulu Cami yanında diğeri de Büyük Saat'in doğusunda yer alan boyahanenin yanında bulunmaktadır. Çeşmelerden üçüncüsü (Yeni Hamam Çeşmesi) 1803 yılında Haşan Paşazade Ahmet Bey tarafından yaptırılmış olup Sarı Yakup Mahallesinde Yeni Hamam'a bitişik bulunan çeşmedir.[561] Dördüncüsü ise 1 Eylül 1900 yılında Sultan Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yılı münasebetiyle vali Bahri Paşa zamanında Adana Belediye Meclisi tarafından yaptırılan ve halk arasında Kuruköprü (Bahri Paşa) Çeşmesi olarak bilinen çeşmedir.[562]

Adana'yı ziyaret eden birçok seyyah şehrin çeşmelerinden bahsetmiş[563] olsa da şehrin su ihtiyacı günümüzdeki gibi değil aksine basit usullerle karşılanmaya çalışılmıştır. Salgın hastalıklar konusunda bir araştırma yapmak ve özellikle de kolera hastalığıyla mücadele etmek üzere 1895 yılında Adana'ya gönderilen Dr. Şerafettin Mağmumi, Adana'nın su ihtiyacının Seyhan Nehri'nden karşılandığını, nehrin suyunun yumuşak ve lezzetli olmasına karşın çamurlu olduğunu, bundan dolayı içilmek için süzülmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca ihtiyaç duyulan suyun hemen şehrin yakın yerinden sakalar tarafından testilere doldurulup merkepler vasıtasıyla şehre getirilip bir meteliğe satıldığnı ifade etmiştir. Dr. Şerafettin Mağmumi'nin kentin su problemi için de bir önerisi bulunmaktadır. Ona göre; suyun nehrin yukarı kısmından (şehrin üst kısmından) kirlenmeden süzülerek alınması ve demir borularla mahallelere dağıtılması gerekmektedir.[564]

[561] Alkan, *age*.,s.261.
[562] Mehmet Ünlü, "*Kuruköprüde Bahri Paşa Çeşmesi*" *Görüşler Dergisi*, Adana Halkevi Yayınları, C.6, S. 61, Adana 1944, s. 22.
[563] 26 Aralık 1706 tarihinde Adana'ya gelen Paul Lucas, Adana kadar güzel ve fazla çeşmesi bulunan bir yer olmadığını söylemiştir. Kasım Ener, *Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış*, Adana 1960, s.169.
[564] Mağmumi, *age*.,s.188.Mağmumi

Şekil 6: Seyhan Nehri'nden Su Dolduran Saka

Adana kentinde su işleri Cumhuriyet Devrine kadar eski usul ile devam etmiştir. 1935 yılında belediye, kentin su ihtiyacını karşılamak ve şehre su getirmek için ihaleye çıkmıştı. İhaleyi 365.000 liraya kazanan firma, kentin Demirköprü denilen mevkiinin kuzeyinde uygun bir noktada kuyular açacak ve bu kuyulardan alınacak su, kentin ihtiyacına göre birkaç istikamette ana borularla kent içerisinde bulunan ondan fazla çeşmeye aktarılacaktır. Ayrıca bu istikametlerdeki ev ve dükkânlara çok düşük bir fiyatla su temini sağlanacaktı.[565]

Adana kentinde kanalizasyon işleri ise ciddi anlamda bir sorun teşkil etmekteydi. Diğer bir ifadeyle kentin kanalizasyondan yoksun olduğunu söylemek hiç de yanlış olmayacaktır. Açıkçası her evde helalar bulunmakla birlikte günlük kullanılan mutfak ve banyo gibi lavabolarının suları cadde ve sokaklara akıp gitmekteydi. Bu durum hem kentte temizlik ve sağlık problemlerinin yaşanmasına neden olmakta hem de halkın cadde ve sokaklarda yürümelerine engel olmaktaydı.[566]

Adana kentinin kanalizasyonu hakkında 1903 yılında Adana Belediyesi'ni teftiş için görevlendirilen Muhammed Recep'in raporunda etraflıca bilgi verilmiştir. Raporda; Adana kentinde lağımların yokluğunun yanında, evlerin yapısı eski tarzda, sokakları dar ve zamanında düzenli bir yapılaşmanın oluşmaması neticesinde şehrin

[565] Akverdi, *age*, s.46.
[566] *BOA, ŞD, 2129/9*, 23 Cemaziyelevvel 1318 (18 Ekim 1900).

temizliği büyük sorun teşkil etmiştir. Özellikle eski tarz evlerin çirkap suyolları bahçe içerisinde birikip, sokak ve caddelere taşmıştır. Bu ise cadde ve sokakların yürünmez bir hal almasına neden olmuş ve hatta bazı caddelerde bulunan kaldırımları dahi kullanılmaz hale getirmiştir. Muhammed Recep raporun devamında kentte hamamların içlerinde birkaç su lağımlarından bahsetmiş olsa da bunların Seyhan Nehri'ne aktığını ve istenilen tarzda olmadığını belirtmiştir. Ayrıca belediyenin, bu önemli hizmeti yerine getirebilmesi için evvela kentin bir plana sahip olmasını, daha sonra kenti beş kısıma ayrılmasını ve ana lağımların yapılmasını tavsiye etmiştir. Ana lağımların yapılmasından sonra tali hatlar yapılarak hususi lağımların bunlara bağlanılmasını ve Seyhan Nehri suyunun kullanılmasıyla da kentin temizliğine büyük fayda getireceğini ifade etmiştir. Belediyenin kentte lağımların yapılması ve Seyhan Nehri suyunun kullanılmasından gelir dahi elde edebileceğini ekleyen Muhammed Recep, Adana şehir merkezinde 10.000'e yakın hanenin mevcut olduğu varsayımını yapmış ve belediyenin bu hizmetinden dolayı hane başına 40 para tutarında su parası alındığı takdirde belediyeye aylık 300.000 olmak üzere yıllık 3.600.000 tutarında bir gelir sağlayacağını vurgulamıştır.[567]

Adana kentinde kanalizasyon sorununun bu şekliyle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal ettiğini söylemek hiç de yanlış olmayacaktır. Nitekim Cumhuriyet döneminde dahi 1940 yılına kadar Adana kentinde ana lağımlar ancak bitirilmiş ve günümüz şartlarına gelmesi epey bir zaman almıştır.[568]

3. Kaldırım ve Şehir İçi Yol Yapım Faaliyetleri

Osmanlılarda kaldırımcılık, doğrudan doğruya yol ile ilgili mesleki bir teşekkül tabir olup bugünkü manada araba geçen yolun bir veya iki tarafında bulunan yaya kaldırımlarından farklı olarak, yol yapımcılığı mesleğini ifade etmektedir. Yani Osmanlı Devleti'nde kaldırım, toprak zemine taş döşemek suretiyle yapılan yol demekti.[569] Kaldırım yapımı ile uğraşan esnafa da kaldırımcı denilmiştir. Kaldırımcılar, her şehirde mimarbaşının kontrolü ve emri altında bulunurdu. Diğer esnaf kuruluşlarında olduğu gibi başlarında kaldırımcılar kethüdası vardı. Yaya

[567] *BOA, ŞD, 2133/7,* 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).
[568] Akverdi, *age*, s.47.
[569] Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Devleti'nde Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, s.28

kaldırımı ile araba geçen kaldırım (yol, cadde, sokak) arasında kesin ayırım, 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır.[570]

Osmanlı Devleti'nde yollar Tanzimat dönemine kadar geleneksel yöntemlerin dışına çıkılmadan yapılmıştı. II. Mahmut zamanında posta teşkilatının kurulması ve posta yollarının yapılmasıyla yeni bir şekil alan yol yapımı, özelikle 1864 Vilayet Nizamnamesi ile birlikte daha bilinçli ve düzenli hale gelmişti. Mithat Paşa'nın Tuna Vilayetinde bu alanda sağladığı başarılar üzerine, diğer valilerden de kendi vilayetleri sınırları içindeki devlet yollarının yapımı, onarımı ve bakımı istenmişti. Bu bağlamda Adana'da Abidin Paşa'nın valiliği zamanında Adana-Mersin-Silifke-Konya yolu şose olarak ulaşıma açılmıştı.[571]

Osmanlı Devleti'nde vilayetler arasındaki yolların yapımı hükümet kanalı ile gerçekleştirilirken şehir merkezlerinde yolların yapımı da hükümet ve valiler kanalıyla icra edilmekteydi. Fakat Adana şehrinde belediye kurulmadan evvel kentte ciddi anlamda imar faaliyetlerinden söz etmek pek mümkün değildi. Özellikle kentte yeni cadde ve sokakların açılması ve kenarlarına kaldırım döşenmesi gibi bir durumdan söz edilemezdi. Nitekim 1866 yılında Adana, Halep'e bağlı mutasarrıflık iken Adana mutasarrıfı Veysi Paşa'nın Halep Valisi Cevdet Paşa'ya gönderdiği mektupta; "*... on on beş bin bekar adamlar hanlarda ve sokak aralarında geceleyip içlerinden hasta olanları dahi kaldırım üzerinde yatmakta..."* şeklinde ifade etmişse de bu tarihlerde Adana'da kaldırım olduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur. [572] Zira 1867 yılında Halil Paşa'nın mutasarrıflığı zamanında çarşıya yakın yerde, derme-çatma huğ veya çadırların bulunduğu yerleşim yerinde, büyük bir yangın çıkmış ve bu yangından sonra sokaklar tanzim edilmeye başlanmıştı.[573]

Adana kentinde belediye idaresi kurulduktan sonra dahi sokaklar geniş bir halde değildi ve çoğu sokakta kaldırımlar yoktu.[574] Kentte geniş bir cadde bulunmamaktaydı. Zira şehirde Abidin Paşa, Bâb-ı Tarsus, Eski İstasyon ve

[570] Hüdai Şentürk, " Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti'nin Ulaşım Teşkilatı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay, C.10, Ankara 2002, s.904.
[571] Çadırcı, *age*., s.299-300.
[572] Zeynel Abidin Reşit, *Taktaka*, Halep Vilayet Matbaası, Halep H.1327, s.81.
[573] Karçınzade Sülayman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra*, (Çev. Salih Şapçı), Eğirdir 2005, s.116 ve Kasım Ener, Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış, Adana 1960, s.203.
[574] Akverdi, *age*., s.22-23. Ayrıca 1895 yılında kentin kolera hastalığından kurtulması için görevlendirilen Dr. Mağmumi, kentin sokaklarının dar olduğunu ve çoğu sokakta kaldırımların olmadığını belirtmekteydi. Mağmumi, *age*, s.185.

Hükümet caddeleri mevcut ise de bunlar caddeden çok kentin ana yolları konumundaydı. Adana da cadde olarak adlandırılan iki güzergâh bulunmaktaydı. Bunlardan ilki; Hükümet Konağı önünden başlayıp, saathane, kapalı çarşı, Yağ Camii, Tarsus kapısı, buğday pazarı istikametinden Kuru Köprü'ye kadar olan bir cadde, diğeri ise yine hükümet konağı önünden kuzey istikametinde ve Seyhan Nehri'nin sağ tarafı istikametinden nehir boyunca Bağdat Demiryoluna kadar giden caddedir. Bunların dışında cadde olma özelliğine yakın birkaç sokak dahi bulunmaktadır. Seyhan Köprüsü'nün karşısından başlayıp Ziraat Bankası istikametinden Yağ Cami'ye yakın yerde birleşen bir yol ki buna Abidin Paşa Caddesi denilmiştir. Bundan başka Ziraat Bankasının hemen doğu tarafından kuzeye doğru Tepebağ Kilisesi istikametine giden diğer bir yol daha vardır. Bunların dışında mahalle arasında bulunan yollar mevcut olmakla birlikte çoğunluğu dar, kıvrımlı ve bazıları dahi çıkmaz sokak halindeydi.[575]

Osmanlı taşra şehirlerde belediyelerin kurulması ile birlikte şehir içi yollar belediyelere bırakılmıştı. Yol ve kaldırımların belediyeye terk edilmesiyle birlikte çalışmalarına başlayan Adana Belediyesi de şehrin düzenli ve muntazam bir hal alması maksadıyla yol ve kaldırım yapımına önem vermişti. Kuruluşundan 1872 yılına kadar geçen dört yıl gibi kısa bir sürede belediyenin vazifeleri arasında gösterilen kaldırım yapımına Adana Belediyesi 78.416 kuruş harcama yapmıştır.[576]

Adana Belediyesi, şehir merkezindeki cadde ve sokakların tanzimi ve kaldırımların inşası için Adana-Tarsus-Mersin şimendifer şirketi ile bir anlaşma yapmıştır. Anlaşma kapsamında şimendifer şirketi, her sene 10.000 arşun uzunluğunda ve 10 yıl boyunca Adana şehrinin sokaklarının kaldırımla döşenmesini üstlenmiştir. Şehrin kaldırımla döşenmesine H.1315/M.1897 yılından itibaren başlanılacaktı. Nitekim şimendifer kumpanyası Adana kent sokaklarının kaldırımla döşenmesine mukavele şartlarına uygun olarak 1898 yılında başlamış ve dört yıl içerisinde 41.713 arşun kaldırım yapmıştı.[577] Görüleceği üzere şirket mukavele şartnamesinin belirlediği miktardan fazlasını dahi yapmıştı. Adana Belediyesi ve

[575] Çelik, *agt*, s.53.
[576] *BOA, ŞD, 2117/14*, 4 Rebiülahir 1300 (12 Şubat 1883). (Belgenin iç tarihi 27 Receb 1289/ 10 Eylül 1872.)
[577] *BOA, BEO, 2000/149982*, 27 Zilkade 1320(25 Şubat 1903).

Şimendifer Kumpanyası arasında yapılan anlaşma gereğince 10 sene boyunca kentin kaldırımlarının yapımı gerçekleşmişti.[578]

Adana Belediyesi, kentin kaldırımlarının yapılması için bununla yetinmemiş ve kendi imkânları doğrultusunda kaldırım yapımına devam etmişti. Belediye bütçesinin yetersiz kaldığı durumlarda ise yeni kaynak arayışlarına gidilmiş ve şehir dışından gelecek olan yüklerden 40 para alınması için Dâhiliye Nezareti'ne 20 Haziran 1899 tarihinde yazı gönderilmesine rağmen belediyenin bu isteği kabul görmemişti.[579] Dahası belediye ve müteahhitler tarafından kentin yollarının kaldırımlarına kullanılacak olan taşlardan, taş ocakları nizamnamesinin 18. maddesine göre vergi alınması dahi hükümetçe Adana Belediyesine bildirilmişti.[580] Ancak şehrin kaldırımlarına kullanılacak taşların eski, harap ya da yanmış binaların taşlarından olması durumunda bu vergi alınmayacaktı.[581] Adana Belediyesi bu olumsuzluklara nazaran bütçe imkânları dâhilinde kentin cadde ve sokaklarında kaldırım yapımına devam etmiş ve yapılan masraflar belediyenin gelir-gider defterine kaydedilmişti.

Tablo 70: Adana Belediyesi Kaldırım Masrafı

Yıllar	**1872**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1913**	**1914**
Kuruş	78.416	110.000	120.103	120.103	120.000	600.000	247.824

Adana Belediyesi, kentin kaldırımlarına çeşitli yıllarda 1.148.622 kuruş harcama yapmıştır. Bunun yanında 1914 yılı için dahi 247.824 kuruş masraf yapacağını beyan etmişti.[582] Belediyenin yapmış olduğu bu masraflardan 1897, 1900 ve 1901 yıllarındaki masraflar Belediye tarafından şimendifer kumpanyasına ödenen miktarı göstermektedir. Bunlardan ayrı olarak 1896 ve 1897 yıllarında Adana Belediyesince *"Sair Mahaller Kaldırım İnşaatına Sarfiyat"* adı altında Adana şehrinin çeşitli mahallerine kaldırımlar yapılmıştır. Bu kaldırımlara 1896 yılında

[578] *BOA, BEO, 3226/241940*, 25 Zilhicce 1325 (29 Ocak 1908).
[579] *BOA, DH. MKT, 2424/3*, 15 Teşrin-i evvel 1316 (28 Ekim 1900).
[580] *BOA, DH. MKT, 2458/55*, 16 Zilkade 1318 (7 Mart 1901): *ŞD, 529/29*, 26 Şevval 1318 (16 Şubat 1901).
[581] *BOA, DH. MKT, 2531/112*, 29 Cemaziyelevvel 1319 (13 Eylül 1901).
[582] *BOA, DH. UMVM, 138/6*, 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916). Ayrıca 1914 yılı için öngörülen masraf Adana Belediyesi gelir-gider defterinde 247.846 kuruş olarak yazılmıştır.

67.495 ve 1897 yılında da 15.000 olmak üzere toplam 82.495 kuruş harcanmıştı.[583] Belediye tarafından kentin kaldırımlarına harcanan bu para şehrin daha düzenli ve yaşanabilir olması için yapılan çalışmaları gözler önüne sermektedir.

B. Temizlik Hizmetleri

Osmanlı kentlerinin cadde ve sokaklarında çöplerin "*Tanzifat Resmi*" adı altında alınacak bir vergi mukabilinden belediyelere bırakıldığı 1868 yılından önce, halk evleriyle dükkânlarının önlerini temizlemeye ve biriken çöpleri kaldırıp atmaya mecbur kılınmıştı. Ev ve dükkân sahiplerinin birçoğu bu işi kendileri yapmadığından yahut hizmetlilerine yaptıramadıkları için ücret karşılığında bir takım kişilere bu çöpleri temizletmeye başlamışlardı. Bu kişilerin arkalarında birer küfe sokak sokak dolaşır ve "*çöp çıkaran, çöp çıkaran*" diye bağırırlardı.[584] Bu dönemde Osmanlı kentlerinin temizliği subaşının emri altında çalışan "*Çöpçü Subaşısı"* tarafından yaptırılmakta ve denetlenmekteydi. Subaşılar sokaklarda biriken süprüntüleri yıllık belirli bir meblağ karşılığında "*arayıcı*" adı verilen esnafa ihale etmelerinden dolayı kendilerine "*çöplük subaşısı*" denilmişti.[585]

Yukarıda da ifade edildiği üzere şehirlerde 1868 tarihinden itibaren temizlik işleri kurulan belediyelere terk olunmuştu. Adana'da 1868 yılında belediye teşkilatı kurulmuş ve bu tarihten itibaren de kentin temizlik işleri belediye tarafından yerine getirilmeye başlanmıştı. Şehirde belediye teşkilatının kurulmasından kısa bir süre sonra 1870 yılında belediye kentin temizlenmesi için hemen çalışmalarına başlamıştı. Zira kentin Yüksek Dolap, Ekmeler, Karalar, Salhiye ve Şabaniye mahalleleri dışında kalan diğer mahallelerinde bulunan hane ve dükkânlardan bir ay zarfında 13.668 kuruş temizlik vergisi toplamış ve elde edilen gelirle kentin hemen tüm mahallelerinin temizlenmesine özen gösterilmişti. Adana Belediyesi'nce kısa zamanda bu derece temizlik işlerine önem verilmiş olunması, bu işin bir kamu hizmeti olarak yerine getirilmesinde, modern anlamda idari bir kurumsallaşmanın başladığına işarettir. Diğer taraftan mahalli yönetime yardımcı kuruluş olarak düşünülen bu yeni kurumun, üstlendiği her kamu hizmetinde olduğu gibi, temizlik

[583] *BOA, ŞD, 2129/9*, 23 Cemaziyelevvel 1318 (18 Ekim 1900).
[584] Pakalın, *age*., C.I, s.381.
[585] Ergin, *MUB*., C.2, s.906.

işlerini yürütmek konusundaki etkinliği de bütçe olanaklarına ve yetki kapasitesine bağlıydı. Her ne kadar belediye tarafından kent halkından temizlik vergisi alınmış olsa da[586] kentin temizlenmesine harcanan masraf her zaman daha fazla olmuştur.

Adana Belediyesi, kentin temizlik işlerini belirli bir düzen içerisinde yapma eğilimindeydi. Kısa zamanda kentin temizliği için bir birim oluşturulmuştu. Temizlik birimi, bir memur başkanlığında yürütülmekte ve memurun yanında bir muavin ile cadde ve sokakların temizlenmesi için yeteri miktarda süpürgeci, arabacılar bulunmaktaydı. Ayrıca temizlik işlerine yardımcı olmak üzere tulumbacılar da görevlendirilmişti.[587] Adana Belediyesi kentin cadde ve sokakları ile mahalle aralarının temizliğini mümkün mertebe yerine getirmişti. Nitekim belediyenin bu hizmeti yerine getirdiğine dair en önemli delil gider defterinde temizlik masraf kaleminin belirtilmesidir. Kentin temizlik masrafına dair ilk bilgiler 1890 yılına aittir. Bu tarihte belediye temizlik işlerinden sorumlu bir memur, muavin, 10 temizlik arabacısı ve 18 tulumbacı bulunmaktadır. 1890 yılında temizlik memuru ve muavinine yıllık 4.800 kuruş maaş verilmiştir. 1891 yılında muavinlik lağvedilmiş ve memura yıllık 3.000 kuruş maaş ödemesi yapılmıştır.[588] 1890 yılında temizlik arabacılarının her birine aylık 120 kuruş olmak üzere yıllık 14.400 kuruş maaş tahsis edilmiştir. 1891 yılında temizlik arabacıları lağvedilerek bu hizmetleri tulumbacılara devredilmiştir.[589] Belediyenin temizlik işlerinde kullanılan 18 tulumbacıya aylık 100'er kuruş maaş olmak üzere yıllık 21.600 kuruş ödeme yapılmıştır.[590] 1891 yılında ise tulumbacı neferlerine 27.000 kuruş maaş verilmiştir.[591] 1890 ve 1891 yıllarında temizlik personeli içerisinde temizlik tahsildar aidatı da bulunmaktadır.

[586] Bir önceki bölümde Adana Belediyesi tarafından gelir gösterilen Temizlik ve Aydınlatma vergisi kısmına bakıldığında bu ifade daha iyi anlaşılacaktır.

[587] Tulumbacıların asıl işleri yangın söndürme olarak görünse de Adana Belediyesi bünyesinde temizlik işlerinde tulumbacılar da kullanılmıştır. Zira 1891 yılında temizlik arabacıları neferatının hizmetleri tulumbacılara devredilmiştir. *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893). Ayrıca 1913 yılında belediye gelir-gider defterinde Belediye "Temizlik Mahsusatı" içerisinde itfaiye çavuşu, onbaşısı ve neferleri maaşı diğer temizlik personeli ile birlikte verilmiştir. *BOA, DH. UMVM, 138/6*, 15 Cemazyelahir 1334 (19 Nisan 1916).

[588] *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).

[589] Temizlik arabacılarının bu yıldaki hizmeti lağımların boşaltılması olarak belirtilmiştir. *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).

[590] 1890 yılında 18 tulumbacı neferatının aylık maaş masrafı 1.900 kuruş gösterilmiş ve bu haliyle de yıllık maaş tutarı 22.800 kuruştu. *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).

[591] Bu yılda tulumbacı maaşlarına 4.200 kuruş zam yapılmıştır. Ayrıca aylığı 150 kuruştan üç nefer tulumbacı maaşı bulunmaktadır. Tulumbacı çavuşu her iki yıl için mi yoksa sadece 1891 yılı için mi olduğu tam olarak belirli değildir. *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).

1890 yılında temizlik tahsildar aidatı olarak belediye 2.600 kuruş masraf göstermiştir. 1891 yılında aidat ilga edilmiş ve aylığı 250'er kuruş karşılığında 3 nefer tahsildar tayini yapılmıştır. Böylece 1891 yılında temizlik tahsildarlarına belediye 9.000 kuruş maaş vermiştir. Ayrıca belediye, 1890 yılında şehrin temizliğinin daha düzenli bir şekilde yapılması için geçici olarak süpürgeci istihdam etmiştir. İstihdam edilen süpürgecilerin sayısı belirli değilse de bunlara 3.000 kuruş maaş ödemesi yapmıştır.[592]

Adana Belediyesi, kentin temizlik işlerine her geçen gün daha fazla önem vermişti. Bu, yapılan masraflarda da kendini göstermiştir. Zira harcamalarda her geçen yıl artış olmuştur. 1896 yılında Adana Belediyesi şehrin genel temizliği için 89.676 kuruş harcama yapmıştır. Ancak masraf kalemleri ayrıntılı bir şekilde ifade edilmemiştir. 1897 yılına gelindiğinde ise kentin temizliğine 144.332 kuruş masraf yapılmıştır. Bu meblağın 100.152 kuruşu temnizlik personeline geriye kalan 44.180 kuruşu da temizlik masrafına sarf edilmiştir.[593]

[592] *BOA, DH. MKT*, *82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).

[593] Temizlik masrafı da şu şekildedir: Belediyenin temizlik işlerinde 28 araba (altısı yeni), 5 at ve 8 eşek kullanılmıştır. Temizlik işlerinde kullanılan 28 arabadan 5'i (her biri için 600 kuruş) yeni alınmış ve bu arabalara 3.000 kuruş ödenmiştir. 22 temizlik arabasının koşum ücreti aylık 190 kuruş olmak üzere yıllık 4.180 kuruştur. Yine 22 arabanın tamiriyle hayvanlarının yem ve sair ücretleri olarak 20.000 kuruş ödeme yapılmıştır. Belediyenin temizlik işlerinde kullanılan 5 adet at bedeli (takımlarıyla birlikte) için 5.000 kuruş[593] ve 8 eşek için de (takımlarıyla birlikte) 4.000 kuruş ücret ödenmiştir.[593] 1897 yılında belediyenin temizlik işlerinde, personel ücretleri dışında, temizlik araç ve gereçleri ile bunların kullanımı için gerekli hayvanların masrafları dâhil toplam 44.180 kuruş (Bargir bedelinden ziyade için 5.000 kuruş dâhil) harcama yapılmıştır.

Tablo 71: Adana Belediyesi'nin 1897 Yılı Temizlik Personeli Maaş ve Masrafı

Memuriyetin Adı	Kişi Sayısı	Aylık	Yıllık	Yıllık
		Kuruş	Kuruş	Kuruş
Temizlik	2	300	3.600	7.200
Tulumbacı	2	200	2.400	4.800
Tulumbacı	14	114	1.368	19.152
Süpürgeci	30	86	1.032	30.960
Temizlik	20	114	1.368	27.360
Su Arabacısı	2	120	1.440	2.880
Temizlik	4	95	1.140	4.560
Toplam	**74**	**1.019**	**12.348**	**100.152**

1900 yılına gelindiğinde Adana Belediyesi kentin temizliğine 100.000 kuruş masraf etmiştir. 1901 yılında ise bu masraf 127.000 kuruşa yükselmiştir. Bu yıllarda Adana Belediyesi temizlik işlerinde personel olarak 17 tulumbacı, 18 süpürgeci ve 15 arabacı bulunmaktadır. Temizlik için 30 süpürgeci arabası ve 20 hayvan kullanılmıştır. 1901 yılında personele 75.576 kuruş, maaş ve temizlik hayvanları ve araba tamir ücretlerine 51.424 kuruş masraf yapılmıştır.[594]

1902 yılında Adana Belediyesi, kentin temizlik işlerini daha sistematik bir düzene oturtmuş ve temizlik işleri birimi daha kapsamalı bir hale getirilmişti. Temizlik işleri birim personeli içerisinde; memur, muavin, çavuş, şehir memuru, kâtip, hademe, süpürgeci ve arabacı bulunmaktadır. 1902 yılında belediyenin temizlik işlerinde kullanılan araba ve hayvanların masrafına da 60.000 kuruş harcanmıştır. Adana Belediyesi 1902 yılında şehrin temizlenmesi için personel ile temizlik araç ve gereçlerine 135.576 kuruş harcama yapmıştır.[595]

[594] *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904). Adana Belediyesi'nin 1900-1901 yılı gelir-gider defterinde temizlik personeli ve temizlik masrafları 1896-1897 yılı gibi ayrıntılı bir şekilde izah edilmemiştir.

[595] *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).

Tablo 72: Adana Belediyesi'nin 1902 Yılı Temizlik Personeli Maaş ve Masrafı

Memuriyetin Adı	Kişi Sayısı	Aylık	Yıllık	Yıllık
		Kuruş	Kuruş	Kuruş
Temizlik Memuru	1	300	3.600	3.600
Temizlik Memuru Muavini	1	200	2.400	2.400
Temizlik Çavuşu	1	250	3.000	3.000
Şehir Memuru	1	150	1.800	1.800
Kâtip	1	75	900	900
Hademe	17	116	1392	23.664
Süpürgeci	18	95,5	1.720	20.640
Arabacı	15	108	1.620	19.440
Toplam	45	1.294,5	15.534	75.576

1913 yılında Adana Belediyesi şehrin temizlenmesine daha fazla özen göstermiş ve şehrin temizliği için personel sayısını fazlalaştırmıştır. Ayrıca 1902 yılında mevcut olan bir kısım memurluklar kaldırılmıştır. 1913 yılında temizlik işleri personel maaşlarına 352.380 temizlik masrafına da 150.000 kuruş harcama yapılmıştır.[596]

Tablo 73: Adana Belediyesi'nin 1913 Yılı Temizlik Personeli Maaş ve Masrafı

Memuriyetin Adı	Kişi Sayısı	Aylık	Yıllık	Yıllık
		Kuruş	Kuruş	Kuruş
Temizlik Memuru	2	400	4.800	9.600
Temizlik Çavuşu	3	300	3.600	10.800
Süpürgeci	20	200	2.400	48.000
Arabacı	40	200	2.400	96.000
Su Arabacısı	1	200	2.400	2.400
İtfaiye Çavuşu	1	450	5.400	5.400
İtfaiye Onbaşısı	3	285	3.420	10.260
İtfaiye Neferi	16	260	3.120	49.920
Temizlik Masrafı		12.500	150.000	150.000
Genel Toplam	**86**	**12.295**	**147,540**	**382.380**

[596] *BOA, DH, UMVM, 138/6*, 15 Cemziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).

1914 yılı için Adana Belediyesi, şehrin temizliğine 352.980 kuruş masraf yapacağını öngörmüştür. Temizlik işleri personelinde 1913 yılına oranla bir değişiklik gösterilmemiştir. Ancak 1913 yılında itfaiye çavuşunun aylık 450 kuruş olan maaşının 1914 yılında 500 kuruşa yükseltileceği beyan edilmişti. Böylece 1914 yılında Adana Belediyesi, temizlik personeline 232.980 kuruş maaş ödemesi yapılacağını ve belediyenin temizlik masrafına aylık 10.000 kuruş olmak üzere yıllık 120.000 kuruş harcanacağını öngörmüştür.[597]

1877 tarihli Vilâyât Belediye Kanunu'nda açıkça belirtilen ve belediyelerin görevlerinin başında gelen şehrin temizliği konusuna Adana Belediyesi önem vermiş ve şehrin temizlenmesine fazlaca çaba sarf etmiştir. Aşağıdaki tabloya bakıldığında bunu görmek mümkündür. Nitekim Adana Belediyesinin 1890 yılında şehrin temizliğine yapmış olduğu masraf 47.600 kuruş iken 1913 yılına gelindiğinde bu masraf 382.380 kuruşa yükselmiştir.

Tablo 74: Adana Belediyesi Temizlik Masrafları

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1913**	**1914**
Kuruş	47.600	39.000	89.676	144.332	100.000	127.000	135.576	382.380	352.980

Adana Belediyesi'nin kent merkezinde yapmış olduğu temizlik hizmeti dönemin canlı tanıklarının gözünden de kaçmamıştır. Nitekim Akverdi, belediyenin kentin temizliğine önem verdiğini, büyük cadde ve sokaklarda çöp arabalarının her gün dolaştığını ifade etmektedir. Kentin mahalle aralarında çoğu zaman dar ve çıkmaz sokakların temizliğine dikkat edildiğini, arabaların giremediği yerlerde çöplerin at ve eşek gibi hayvanların üzerine atılan iki taraflı büyük zembillerle toplanmaya çalışıldığını belirtmektedir. Ayrıca kentin büyük caddelerinin özelikle yaz aylarında sulama işinin fıçılı arabalar ve süzeklerle temin edilmeye çalışıldığını söylemektedir.[598] Adana belediyesinin kentin temizliğine verdiği önemi pozitif bir şekilde ifade eden Akverdi'nin aksine kentin cadde ve sokaklarının pislik içerisinde, çöplerin yol kenarlarında yığılı olduğunu, pis suların yollara akıp, kaldırımsız

[597] *BOA, DH, UMVM, 138/6*, 15 Cemziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).
[598] Akverdi, *age*., s.26.

yerlerde yemyeşil gölcüklerin ve bataklıkların oluştuğunu ifade edenler de bulunmaktadır.[599] Kentin temizliğine dair yapılan bu tür olumlu veya olumsuz görüşler olsa da Adana Belediyesi mevcut gelir ve personel olanaklarının vermiş olduğu imkânlar dâhilinde kentin temizlenmesine özen göstermiştir. Diğer bir ifade ile kente kurulan belediye teşkilatı üzerine düşen sorumluluğu en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmıştır.

C. Aydınlatma Hizmetleri

1860'lı yılların sonlarına kadar Adana'nın kent sokaklarında aydınlatma sisteminin varlığından söz etmek mümkün değildi. Kaldı ki, belediyelere aydınlatma görevi verilmezden evvel Osmanlı şehirlerinde yöneticilerin sokakların aydınlatılması gibi bir görevi bulunmamaktaydı. Geceleri sokağa çıkması gerekenler yanlarında mutlaka fener taşırlar, buna uymayanlar ise şiddetli cezalara çarptırılırlardı.[600] Osmanlı Devleti'nde şehirlerin cadde ve sokakların aydınlatılması 1868 yılında Dersaadet İdare-i Belediyye Nizamnamesi'nin üçüncü maddesiyle belediyelerin görevleri arasına girmişti.[601] 1877 tarihli Vilayetler Belediye Kanunu ile de tüm taşra belediyelerine bu görev verilmiştir.[602]

1868 yılında kurulan Adana Belediyesi de şehrin cadde ve sokakları ile mahalle aralarında bulunan ikinci ve üçüncü derece yolların gece aydınlatılmasına çalışmıştır. Bu bağlamda kent bir kaç semte ayrılmış ve her semt için gerekli yerlere, köşe başlarına sabit fenerler (petrol lambaları) asılmıştır. Şehrin çeşitli semtlerinde kurulu olan fenerleri akşam yakmak ve sabahları da petrol koyup şişesini silmek için pek çok fenerci kullanılmıştır. Bu kişiler, omuzlarında birer küçük merdiven, ellerinde lamba şişelerini silmek üzere birer paçavra ile bütün fenerleri gün içerisinde ayrı ayrı dolaşır, her lambaya sabaha yetecek kadar petrol koyarlardı. Akşam vaktinde aynı kişiler yine omuzlarında merdiven ve ceplerinde kibrit kutusu ile kendi semtlerini dolaşarak bütün lambaları yakarlardı.[603] Belediyenin aydınlatma işlerinde ne kadar görevli bulunduğu belli değildir. Ancak 1913 yılı gelir-gider defterinde

[599] Mağmumi, *age*., s.188.
[600] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s.222 ve Avcı, age., s.227.
[601] Ergin, *MUB*., C.4, s.1616.
[602] Ergin, *MUB*., C.4, s.1658.
[603] Akverdi, *age*., s.25-26.

"Tenvirat-ı Belediye ve Eş'aliye" masrafı içerisinde "*Lüks (löküs) lambaları memuru*" adıyla görevli bir kişi bulunmaktaydı.[604]

Adana'da kentin fenerlerle aydınlatılması Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar devam etmiştir. Her ne kadar 1910 yılında Nafia Nezareti tarafından mühendis Osman Vehbi Bey'e Adana kentinin elektrikle aydınlatılması ve kent içi ulaşımda elektrikli tramvay için imtiyaz verilmiş ve pek çok defa imtiyaz süresi uzatılmış olsa da[605] kentin elektrikle aydınlatılması bir türlü gerçekleştirilememiştir. Adana Belediyesi 1927 yılında bu imtiyazı devren satın almış ve 1928 yılında E.L.G. Alman firmasıyla anlaşma yaparak, Nafia Vekâleti'nin onayıyla da kısa bir süre içerisinde şimdiki demiryolu köprüsünün yanında elektrik santralini kurarak kentin elektrikle aydınlatılması sağlamıştır.[606]

Tablo 75: Adana Belediyesi Aydınlatma Masrafı

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1913**	**1914**
Kuruş	9.100	37.520	25.000	25.000	35.000	37.500	36.000	123.636	14.400

Adana Belediyesi, kentin geceleri aydınlatılması için haylice masraf yapmıştır. Belediyenin çeşitli yıllardaki kentin aydınlatma masrafı tutarı 328.736 kuruştur.[607] Belediye, kentin aydınlatılması için en az harcamayı 1890 yılında yapmış ve bu hizmete 9.100 kuruş sarfetmiştir. Buna karşın en fazla harcamayı 1913 yılında yapmış ve aydınlatma masrafına 123.636 kuruş ödeme yapmıştır.

Adana Belediyesi'nin kentin aydınlatılması için 1890 yılında 9.100 kuruş harcama yapmasına karşın 1891 yılında yapmış olduğu harcamalar, bir önceki yıla oranla hemen hemen dört katına çıkmıştır. Bunun nedeni ise 1890 yılında şehirde

[604] *BOA, DH. UMVM, 138/6*, 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).
[605] *BOA, ŞD, 514/5*, 21 Muharrem 1341 (13 Eylül 1922) ve *ŞD, 511/10*, 21 Muharrem 1341 (13 Eylül 1922).
[606] Akverdi, *age*., s.44-45.
[607] Tablonun toplamı aslında 343.136 kuruştur. Bu şekilde ifade edilmesinin nedeni Adana Belediyesi'nin 1914 yılı için lüks lambaları memuruna aylık 200 kuruş hesabıyla yıllık 2.400 kuruş maaş verileceğini ve 12.000 kuruş ta kentin aydınlatılmasına harcanacağını beyan etmesidir. Yani harcama yapılmamış sadece yapılacağı beyan ve tahmin edilmiştir.

mevcut 120 fenere 180 fener daha ilave edilmesidir.[608] Bu cümleden anlaşılacağı üzere 19. yüzyılın son çeyreğinde Adana Belediyesi kentin aydınlatılması hizmetine önem vermiş, böylece kentin cadde ve sokakları geceleri daha kullanılır bir hale gelmiştir.

Adana Belediyesi, 1896 ve 1897 yıllarında kentin aydınlatılması hizmeti için her bir yıl için 25.000 kuruşluk harcama yapmışken 1900 yılına gelindiğinde aydınlatma masrafına yapılan harcama miktarı 35.000 kuruşa yükselmiştir. 1901 yılında 2.500 kuruş artan aydınlatma masrafı 1902 yılında 1.500 kuruş azalmıştır. 1900 ve 1902 yıllarında artış ve azalışların nedenleri belirli değildir. Ancak 1897 yılına bakarak belediyenin aydınlatma masrafının arttığı söylemek yanlış olmayacaktır.

1913 yılında Adana Belediyesinin aydınlatma masrafı 123.636 kuruş olarak gösterilmiştir. Bu masraf içerisinde löks lambaları memuru aylığı da bulunmaktadır. Belediye, bu memura aylık 800 kuruş hesabıyla yıllık 9.600 kuruş maaş vermiştir. Böylece Adana Belediyesi 1913 yılında kentin aydınlatma hizmetine (memur maaşı hariç) 114.036 kuruş harcama yapmıştır.[609] 1914 yılı için Adana Belediyesi tarafından 14.400 kuruş masraf yapılacağı öngörülmüştür. Bu masraf içerisinde löks lambalar memuruna aylık 200 kuruş olmak üzere yıllık 2.400 kuruş verileceği ve kentin aydınlatılması için de aylık 1.000 kuruş hesabıyla yıllık 12.000 kuruş masraf yapılacağı beyan edilmiştir.

Adana Belediyesi, geceleri kentin aydınlatılması için gerçekleştirdiği hizmetin dışında özel ve dini günlerin kutlanmasında şehirde bir takım harcamalar da yapmıştır. Bu tür harcamalar belediyenin gelir-gider defterlerine "*şehr-i ayn masrafı, iyd-i milli ve Ramazan-ı Şerife ve iydeyn*" masrafı olarak yazılmıştır. Şehr-i Ayn, "*herhangi bir hadisenin hatırlanması için yapılan donanma ve şenlik*" olarak kullanılan bir tabirdir. Ayrıca "*malum ve muayyen günlerde veya bir milletin umumuna ait olmak üzere zuhur eden sevinçli bir hadiseden dolayı yapılan şenliklerdir*." şeklinde de ifade edilmiştir.[610] Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar şehirlerde yapılan bu tür şenlikler vilayet yöneticileri tarafından

[608] *BOA, DH. MKT, 82/28,* 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).
[609] *BOA, DH. UMVM, 138/6,* 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).
[610] Pakalın, *age*, C. III, s.319.

düzenlenmiş, yüzyılın sonlarına doğru ise belediyelere terk edilmiştir. 19. yüzyılda yapılan şenlikler, Sivastopol Zaferi, Fransa İmparatoriçesi Öjeni'nin İstanbul'u ziyareti münasebetiyle yapılan üç gün üç geceli şenlikler, Sultan Abdülaziz'in Avrupa ve Mısır gezileri sonrası İstanbul'a geri döndüğünde yapılan donanma ve II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yıldönümü kutlamalarıdır.[611] Bu şenliklerin dışında Ramazan-ı Şerif, Kurban Bayramı ile Hz. Peygamber'in doğum günü ve Kadir Gecesi gibi kandil günlerinde minarelerin kandillerle donatılması, şehrin çeşitli yerlerinin aydınlatılması belediyelerce yapılmıştır. Adana Belediyesi, bu tür şenliklerin yapılmasında etkin bir rol almış ve şenliklerde yapılan masraflar da belediyenin gelir-gider defterine yazılmıştır. Belediye'nin çeşitli yıllarda şenliklere harcadığı masraf tutarı; 1890 yılında 7.330, 1891 yılında 10.000,[612] 1896 yılında 8.000, 1897 yılında 10.000 kuruştur.[613] Belediye 1900 ve 1901 yıllarında 10.000'er, 1902 yılında 9.000,[614] 1913 yılında 10.500 (şehr-i ayn 8500 kuruş, Ramazan-ı Şerif ve Kurban bayramı masrafı 2.000 kuruş) olmak üzere toplamda 74.830 kuruştur. Belediye, 1914 yılında için de 10.200 kuruş (şehr-i ayn 8.400 kuruş, 1.800 kuruş Ramazan-ı Şerif ve Kurban bayramı masrafı) harcama yapılacağını öngörmüştür.[615]

Adana Belediyesi'nin bir diğer masrafı da İyd-i Milli'dir. İyd-i Milli, Osmanlı Devleti'nde 10 Temmuz 1324/23-24 Temmuz 1908 günü Meşrutiyet'in ilan edilmesi ve Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konarak, siyasal rejimin meşruti monarşi halini aldığı günün milli bayram olarak kabul edilmesi[616] ve 10 Temmuz 1909 tarihinden itibaren

---

[611] Pakalın, *age*., C. III, s.320.
[612] *BOA, DH. MKT, 82/28,* 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).
[613] *BOA, ŞD, 2129/9*, 18 Cemaziyelahir 1318 (18 Ekim 1900).
[614] *BOA, ŞD, 2133/7,* 6 Muahrrem 1322 (23 Mart 1904).
[615] *BOA, DH. UMVM, 138/6*, 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).
[616] 10 Temmuz'un bir bayram günü tayin etme konusu, Maarif Nezareti memurlarından Mehmet Ziya Bey'in başvurusu üzerine, İzmit Mebusu Ahmet Müfit Bey'in Meclis-i Mebusan'a sunduğu " Osmanlıların istiklâlini ilan ettikleri Kânûn-ı sâninin 14. gününün eyyâm-ı mahsusa-i milliye meyanına ithaline" dair önergenin Meclis-i Mebusan'ın 21 Ocak 1909 tarihli oturumunda okunması ile gündeme gelmiştir. Bu önerge Mecli-i Mebusan'da görüşülerek oylamaya sunulmuş ve oylama sonucunda konunun Layiha Encimeni'ne gönderilmesi çoğunlukla kabul edilmiştir. Meclis-i Mebusan'ın 1 Haziran 1909 tarihli oturumda Layiha Encimeni'nden gönderilen ve 10 Temmuz'un milli bayram olarak kabul edilmesiyle o günün öneminin halkın zihnine işleneceği ve Anayasa'nın yüceltilmesine bir zemin hazırlayacağı görüşünü ifade eden mazbata okunarak oylama sunulmuş ve kabul edilerek Sadrazama sunulmuştur. 30 Haziran 1909 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla 10 Temmuz'un milli bayram olması ve her sene 10 Temmuz'da resmi kutlamalar yapılması konusunun meclisçe tasdik altına alınması için Meclis-i Mebusan'a gönderilmiştir. 5 Temmuz 1909 tarihinde Meclis-i Mebusan'da kabul edilmiş ve 6 Temmuz 1909 tarihinde de Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştır. Sanem Yamak, " Meşrutiyet'in Bayramı: 10 Temmuz İd-i Millisi", *İ.Ü.S.B.F Dergisi*, S.38, İstanbul 2008, s.326-327.

de yurt genelinde bütün şehirlerde kutlanmasıdır. Adana Belediyesi bu kapsamda 10 Temmuz Milli Bayramı kutlamalarının şehirde düzenlenmesini sağlamış ve bu günde yapılan masrafı dahi belediyenin gelir-gider defterine yazmıştır. Adana Belediyesi, 10 Temmuz Milli Bayramı için 1913 yılında 9.600 kuruş harcama yapmıştır. 1914 yılı için de 9.500 kuruş harcama yapacağını öngörmüştür.[617]

D. Eğitim Hizmetleri

Tanzimatla birlikte Osmanlı Devleti'nde eğitim işleri Maarif Nezareti altında vilayetlerde Vilayet Maarif Müdürlüğü tarafından yürütülmekteydi. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra kurulmaya başlayan belediyeler ise 5 Ekim 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu ve yine aynı tarihli Vilayat Belediye Kanunlarıyla ilk olarak eğitimle ilgilenmeye başlamışlardır. Bu kanunların 3. maddelerinde: " *..ama bizeban ve yetim ve bivaye çocukların terbiyesi ve fukara ve muhtacinin tedavisi ve işe güce muktedir olmayan erbab-ı ihtiyacın iaşesi zımnında hastahane ve gurebahane ve ıslahhane ve sanayi mektepleri teşkiline...*[618]" denilerek belediyelerin bulundukları şehir merkezlerinde Sanayi Mekteplerinin açılmasına olanak sağlamaları gerektiği ifade edilmiştir.

Görev ve sorumluluklarının bilincinde olan Adana Belediyesi, kent merkezinde Sanayi Mektebi kurulması ve eğitimine ara vermeden devam edebilmesi için gereken özeni göstermiştir. Özellikle mektebin kuruluşu aşamasında mali yetersizlik büyük oranlara ulaşmıştı. Mektebin açılması için ayrılan paralar yeterli gelmemekteydi. Mektebin bir an evvel kurulması için yeni kaynak arayışı içerisinde bulunulmuştu. Çare olarak Seyhan Nehri Köprüsü üzerinden şehre girecek olan yüklerden alınan duhuliye vergisi gelirlerinden 140.000 kuruşun tahsisi görülmüş ve durum Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmişti.[619]

Adana Sanayi Mektebi'nin bu tür sıkıntıları aşıldıktan sonra 22 Ağustos 1900 tarihinde idare heyeti[620] belirlenerek mektebin açılışı gerçekleştirilmiş ve eğitime

---

[617] *BOA, DH. UMVM, 138/6*, 15 Cemaziyelahir 1334 (19 Nisan 1916).
[618] Ergin, *MUB*., C.4, s.1627, 1659.
[619] *BOA, BEO, 3581/268505*, 04 Cemaziyelahir.1327 (23 Haziran 1909): *DH. İD, 04-1/42*, 30 Rebiülevvel 1330 (19 Mart 1912).
[620] Adana Sanayi Mektebi İdare Heyeti şu kişilerden oluşmaktadır: Ali Said Efendi (Nazır-ı Fahri, Adana Ziraat, Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı), Abdurrahim Efendi (Müdür), İbrahim Efendi

başlanmıştı.[621] Adana Sanayi Mektebi'nin 5 sınıftan oluşması ve her sınıfta öğretilecek dersler Tablo 76'daki programda ifade edildiği üzere açıkça belirtilmişti.[622]

Tablo 76: Adana Sanayi Mektebi Ders Programı

1. Sene	2. Sene	3. Sene	4. Sene	5. Sene
Elifba (Kıraat ve İmla)	Sarf-ı Osmani (Kavaidi İbtidaiye)	İlm-i Hal	Vezaif-i Diniyye ve Ahlak	Tarih ve Ahlak (Muhtesar)
Hesab-ı Zihni	Hüsn-i Hat	Kavid-i Lisaniye ve imla	Hendese (Setuh ve İcsam)	Coğrafya (Muhtesar Cpğrafya-yı
İlm-i Hal (Muhtesar)	İlm-i Hal (biraz Mafsalca)	Hüsn-i Hat	Fransızca (elifba ve kıraart)	Makine (muhtesar)
Farsi (Talim-i Farsiden Bir Miktar)	Hesap (İmal-i Erbaa)	Hesap (Kesri Adi ve işari)	Arabi (sarf)	Hikmet (Muhtesar)
	Farsi (Usul-ı Farsi)	Hendese (hendese-yi Resmiye)	Memelik-i Osmaniye Coğrafyası	Fransızca (Kıraata devam)
	Resim	Farsi	Kavaid-i İnsaniye ve Kitabet	Kavaid-i Osmaniye ve Kitabet
		Arabi (Miyadi-i sarfi)	Resim	Amel usul Defteri
		Resim		Resim

(İdare-i Meclis Azasından), Hacı Osman Bey (İdare-i Meclis Azasından, Ziraat, Ticaret ve Sanayi Odası İkinci Başkanı), Süleyman Efendi (İdare-i Meclis Azasından ve Eytam Müdür), Yuvanaki Efendi (İdare-i Meclis Azasından ve Ziraat, Ticaret ve Sanayi Odası Azasından), İlyas Türkmen Efendi (İdare-i Meclis Azasından ve Ziraat, Ticaret ve Sanayi Odası Azasından), Muhtar Efendi (Kâtip ve Fahri Muallim), Musa Sadık Efendi (Ambar ve Muayene Memuru), Vasil Efendi (Mebsar), Mehmet Ağa (Demirhane Muallimi), Ermanak Efendi (Marangozhane Muallimi), Devin Efendi (Terzihane Muallimi) ve Serkeş Efendi'den (Kundurahane Muallimi) oluşmaktadır. Ayrıca mektepte Perveş (Aşçı), 27 öğrenci ve bir hademeden bulunmaktadır. Salname-i Nezareti Maarif Umumi H. 1319, s. 358-9. Adana Sanayi Mektebi İdare Heyeti'nde aza olarak H.1321/M. 1903 yılında Adana Belediye Başkanı Kadri Bey'de bulunmaktadır. *SNMU*, H.1321, s.328.

[621] Adana'da kurulan Sanayi Mektebi'nin açılış yılı Maarif Salnamesinde şu şekilde ifade edilmiştir: "Ders için sabahları sanattan evvel bir saat ve akşamları yemekten sonra iki saat tahsis edilmiştir. Mektebe ait bazı hususu talimat ve mukerrerat varsa da nizamnameyi esasiyesi destverde münderiç asla hahaneler nizamnamesidir. Adana Cedid-i Mektebi Sanayi cülüs-i hümayun mesedet makrun Hazreti Padişahi ruz mes'udunun 25. Senesi devriyesi hatırayı muazzezesi olmak üzere Vilayet-i Celilenin muavenet ve İnayeti ve Ahalinin ianatlarıyla Adana Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odası tarafından 1316 senesi Ağustosunun 9. Günü tesis ve küşed eylemiş ve nam-ı ali hümayuna izafetle tevsimi latfen makfuz müsaadeyi seniyeyi beher sene 25 talebe alınmak üzere mektep mevcudunun 5 sene 125e iblağı mukarrerdir. Fi 24 kanun-i sani 1316." *SNMU*, H. 1319, s. 358-59.

[622] *SNMU*, H. 1319, s. 358.

Adana Sanayi Mektebi'nin açılmasına rağmen sıkıntıları hala devam etmişti. Mektebin hemen tüm ihtiyaçlarının karşılanmasında Maarif Dairesi zorlanmaktaydı. Bu ihtiyaçların karşılanması için Mekteb-i Rüştiye tasarrufunda bulunan ve Adana Belediyesi'ne ait olan dükkânlardan elde edilen kira gelirlerinin, bundan sonra Sanayi Mektebi'nin ihtiyaçları için kullanılması, Adana Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odası, Belediye Meclisi ve Vilayet Meclis-i İdaresi tarafından uygun bulunmuştu. Ancak dükkân gelirlerinin Sanayi mektebine verilmesi, Mektebi İbtidaiye'nin zor durumda kalacağı, 800 kadar öğrenci ve 12 okulun kapanacağı belirtilmiştir. Okulların kapanması durumunda bu okullarda öğrenim gören öğrencilerin mağdur olacakları, ayrıca bunun hem memleketin eğitimine ters düşeceği hem de Padişah tarafından tasdik edilmeyeceği gerekçesiyle uygun bulunmamıştır.[623]

Adana Sanayi Mektebi'nin sorunları bununla kalmamıştı. Mektep'te eğitim ve öğretimin düzenli olarak devam edilmesi için ilk olarak mektepte eğitim veren öğretmenlerin maaşları ve diğer harcamaları için yeterince paraya ihtiyaç duyulmuştu. Bu ihtiyaçların çeşitli vergi kalemlerinden ve kiraya verilen hane ve dükkân gelirlerinden karşılanmaya çalışılmasına rağmen mektebin masraflarına kifayet etmiyor ve Sanayi Mektebi'nin düzenli olarak öğretime devam edebilmesi için büyük miktarlarda tahsisata ihtiyaç duyuluyordu. İhtiyacın giderilmesi için Adana Maarif Müdürlüğü, daha önceleri Girit muhacirlerinin ianesi için kullanılan zebhiye vergisinin bir kısmının, artık Girit muhacirlerinin ihtiyacı kalmadığı gerekçesiyle, Sanayi Mektebi'ne devredilmesi talebinde bulunmuştu. Ancak Adana'da yeni açılması düşünülen okulların bu vergiden istifade etmesi düşünüldüğünden talep reddedilmişti. [624]

Adana'da Sanayi Mektebi'nin sağlıklı olarak eğitim vermesi için maddi açıdan bir engel olmaması gerekmektedir. Ancak mektebin açılmasından itibaren bu eksiklik hiçbir zaman giderilememiştir. Bu tür ihtiyaçların karşılanması için yeni bir kaynak arayışına girişilmiştir. Zira Adana Sanayi Mektebi'nin bütçesi dışında inşa edilen bina ve sanat derslerinin alet edevatı olarak yüz bin kuruşluk masraf yapılmıştı. Ancak bütçe yetersizliği nedeniyle ödemede sıkıntı çekilmişti. Bu paranın temini hususunda Seyhan Köprüsü üzerinden şehir merkezine girecek olan

[623] *BOA, MF. MKT, 550/9*, 16 Zilhicce 1318 (6 Nisan 1901).
[624] *BOA, MF. MKT, 709/8*, 01 Rebiülevvel 1321 (28 Mayıs 1903).

vatandaşlar ile yüksüz binek hayvanı, toprak, tuğla ve buna benzer her tür eşya ve yüksüz hayvan istisna olmak üzere arabalardan duhuliye resmi alınması tekrar gündeme gelmişti. Hayvanlardan birer metelik, diğerlerinden ise ikişer metelik alınması talebinde bulunulmuştu.[625] Hatta alınacak verginin, koza ve pamuk nakleden hamallardan dahi tahsil edilmesini öngörmekteydi.[626] Nitekim yapılan yazışmalar neticesinde duhuliye vergisinin alınmasına karar verilmişti. Duhuliye vergisi, Sanayi Mektebi'nin borcunun ödenmesine rağmen hala alınmaya devam edilmişti. Verginin kaldırılması için Adana'da ziraat erbabından Hacı Muhsin ve diğer ziraatçılar, Dâhiliye Nezareti'ne 4 Nisan 1909 tarihinde yazı göndermişlerdi.[627]

Adana Sanayi Mektebi'nin ihtiyaçları her geçen gün artmakta ve bu masrafların karşılanması için de farklı gelirler düşünülmekteydi. Bu amaçla Sanayi Mektebi içerisinde bir matbaa kurulmuştu. Maarif Salnamesi kayıtlarında Seyhan Matbaası (vilayet) olarak ifade edilen matbaanın, 1869 (H. 1285) yılında kurulduğu ve bu matbaanın resmi bir matbaa olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bu matbaada taş ve hurufat şeklinde baskı yapıldığı, yayınlarının ise Türkçe olduğu bildirilmektedir.[628]

Adana vilayet matbaasının nazırlığını 1898 yılında Vilayet mektubi kalemi Fasih Bey Efendi yapmıştır. Matbaanın müdürü Zakir Efendi'dir. Matbaada çalışan diğer memurlar ise şunlardır: Ebu Süreyya Sami Bey (Ser Muharrer), Âlemi Efendi ve Sadi Efendi (Muharrer), Mustafa Efendi (Abone Katibi), İzzet Efendi (Litoğrafya Memuru), yardımcısı Şevki Bey, Refet Efendi (Destgahcı), Tahsin Bey (Mevzû), Ali Rıza Efendi ile Emin Efendi (Ser Mürettep) ve Ahmet Nuri Efendi (Çerhacı).[629]

Adana Sanayi Mektebi içerisinde bulunan matbaanın bir senelik gelir ve gideri ise şu şekildedir: Gelir kaleminde vilayet gazetesinden 1000 adet bastırılmış, tanesi 50 kuruştan abonman bedeli olarak 50.000 kuruş elde edilmiştir. Yine ilan için 10.000 ve litoğrafya[630] geliri olarak da 5.000 kuruş gelir sağlanmıştır. Gider olarak matbaada görevli çalışanlar ile diğer malzemeler belirtilmiştir. Matbaanın sorumlusu olan Mektubi Bey'e aylık 1500 kuruştan senelik 18.000 kuruş, baş muharrer Sami

[625] *BOA, BEO, 2107/158017*, 9 Rebiülahir 1321(5 Temmuz 1903): *ŞD, 2132/12*, 22 Cemaziyelevvel 1321 (16 Ağustos 1903): *DH. MKT, 560/54*, 11 Cemaziyelevvel 1320 (16 Ağustos 1902).
[626] *BOA, DH. MKT, 2739/50*, 24 Muharrem 1327 (15 Şubat 1909).
[627] *BOA, DH. MKT, 2786/22*, 14 Rebiülevvel 1327 (5 Nisan 1909).
[628] *SNMU*, H.1321 (1903),s.338.
[629] *AVS*, H.1316, s.95.
[630] Taş basması, bu yöntemle basılmış (yazı, resim).

Bey'e aylık 400 kuruştan senelik 4.800 kuruş, muharrer Sadi Efendiye aylık 450 kuruştan 5.400, baş mürettep Ali Efendi'ye aylık500 kuruştan yıllık 6000, mürettep Emin Efendi'ye aylık 200 kuruştan yıllık 2.400, hattat İzzet Efendi'ye aylık 150 kuruştan yıllık 1.800, litoğrafya memur yardımcısı Şevket Efendi'ye aylık 150 kuruştan yıllık 1800, makine memuru Refet'e aylık 200 kuruştan 2.400 ve mevzi memuru Sadık Efendi'ye aylık 100 kuruştan yıllık 1.200 kuruş ödenmiştir. Harcama kalemi içerisinde gazete kâğıdı, pul, mürekkep bahası ve posta ücreti olarak yıllık 7.280 kuruş harcama yapılmıştır. Bu harcama haftalık 140 kuruş olarak yansıtılmıştır. Matbaanın cihazlarının tamiri için yıllık 3.000 kuruş bedel gösterilmiştir. Giderler arasında abonman ücret tahsilinin %10 hesabı adı altında 5.000 kuruş gösterilmiştir. Bu durumda matbaanın bir yıllık geliri 65.000, gideri ise 59.080 kuruştur. Dolayısıyla abonman ücretlerin tam olarak tahsil edilmesi durumunda Adana Sanayi Mektebi'ne yıllık 5.920 kuruş gelir sağlanmış olacaktı.[631]

Adana Belediyesi'nin, Sanayi Mektebi'nin kurulması ve eğitim vermesinde büyük gayretleri görülmesinin yanında kente birçok eğitim kurumunun yapımında payı bulunmaktadır. Belediye, Seyhan Nehri kenarında bulunan belediye bahçe üzerinde 1891/92 yılında 131.133 kuruşa inşa edilen İnas Mekteb-i Rüştiyesi'nin açılmasına yardımcı olmuştur.[632] İnas mektebi inşa edilmeden önce memleket bahçesi içerisinde Adana Belediyesi'ne ait olan bir hane kiralanarak eğitim verilmekteydi. İnas Mektebi, bu hane için belediyeye aylık 200 kuruş kira bedeli ödemek zorundaydı. Bazı zaman kira ödemede sıkıntılar çekilmişti. Zira 1893 yılının Eylül ayının 15'inci gününden 1894 yılının Haziran ayına kadar sekiz buçuk aylık kira bedeli olan 1.700 kuruş belediye tarafından talep olunmuştu. Maarif Nezareti ile yapılan yazışmalar neticesinde belediyeye kira bedeli olan 1.700 kuruşun mahalli avarız gelirinden karşılanması uygun görülmüştü.[633]

E. Sağlık Hizmetleri

[631] *BOA, ŞD, 2132/6*, 29 Zilkade 1321(16 Şubat 1904).
[632] *SNMU*, H.1317, s.929. Adana Belediyesi bahçesinde inşa edilen İnas Rüştiyesinin yapım tarihi arşiv belgelerinde 30 Mart 1895 tarih ve yapımı için harcanan para ise 121.000 kuruşa olarak belirtilmiştir. Ayrıca harcanan bu kadar paranın Gülek Boğazı rüsumundan karşılanmasına karar verildiği ifade edilmiştir. *BOA*,MF. MKT, 259/64, 2 Zilkade 1312 (27 Nisan 1895).
[633] *BOA,* MF. MKT, 231/6, 6 Rebiülevvel 1312 (7 Eylül 1894).

Kentte halk sağlığının korunması her şeyden evvel temizlik hizmetlerinin düzenli olarak gerçekleştirilmesiyle yakından alakalıydı. Bu konu 1830'lu yıllardan itibaren ilk uygulamalar, kurumlaşma ve yasal düzenlemelerle birlikte doğrudan devletin müdahalesinin alanındaydı. Osmanlı Devleti'nde Karantina usulü 1838 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştı ve genel sağlığa yönelik ilk nizamname olan "Beledi İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamnamesi" de 1860 yılında yürürlüğe konulmuştu. Halk sağlığını korumaya yönelik hizmetlerin organizasyonunu ve pratiğini belirleyecek yasal düzenlemelerin sayısı ve içeriği bu tarihten itibaren giderek yaygınlaştı. 1881 yılında kurulan Meclis-i Sıhhiye-i Umumiyye bu alanda merkezi hükümetin işlerliğe kavuşmuş ilk idari kurumu konumundaydı.[634]

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Çukurova Bölgesi'nde tarımın yaygınlaşması, özellikle pamuk tarımı, buna bağlı olarak diğer vilayetlerden bölgeye hem ticari amaçlı hem de işçi olarak gelinmesi ve Adana-Tarsus-Mersin demiryolunun işlerlik kazanması gibi faktörlerle birlikte, gerek Adana Vilayeti ve gerekse de Adana kenti salgın ve bulaşıcı hastalıkların yaratacağı yıkıma daha açık hale gelmişti. Adana Vilayetinde 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra pek çok kolera salgını ve çeşitli hastalıklar görülmüştü. 1890 yılının hemen başlarında birçok Osmanlı kentini etkileyen ve kısa bir süre sonra başta Halep, Şam ve Kudüs gibi şehirlere sirayet eden kolera hastalığı, Adana Vilayetine de sıçramıştı ve ardı ardına hükümete yazılar gönderilmişti. Kısa bir zamanda vilayet karantinaya alınarak sınırlarda kordonlar oluşturulmuştu.[635] Adana'ya girecek olan her türlü insan veya eşya kordonlarda oluşturulan tahaffuzhanelerde gerekli kontroller sağlandıktan sonra şehre alınmaktaydı.[636] Bazen karantinada 10 gün ve daha fazla süre beklemek zorunda kalanlar da mevcuttu.[637] Ayrıca kolera şüphesi taşıyan ve Adana şehir merkezine dışarıdan girmek isteyen kişiler kesinlikle alınmamıştı. Bunun yanında bu

[634] Avcı, *age*., s.233.
[635] *BOA, DH. MKT, 1775/142*, 14 Rebiüleevvel 1308 (28 Ekim 1890). *DH. MKT, 1900/92*, 12 Cemaziyelevvel 1309 (14 Aralık 1891).
[636] Bu işlemlerden geçenlerin Ayas ve Karataş iskelelerine gidiş-gelişinee müsaade edilmişti. *BOA, DH. MKT, 1775/142*, 14 Rebiüleevvel 1308 (28 Ekim 1890).
[637] 1890 yılında Mersin'de başlayan kolera hastalığı, Adana şehir merkezine sirayet etmiş ve Mersin'den Adana'ya geçmek isteyenler 10 gün karantinada bekletilmişti. *BOA, Y.A.HUS, 241/16*, 5 Rebiülahir 1308 (18 Kasım 1890).

kişilerle yakın temas halinde olan diğer kişiler dahi şehre alınmayarak hemen tedavilerine başlanmıştı.[638]

Adana'da görülen kolera hastalığından birçok kişi etkilenmiş yahut ölmüştü. Hükümet ile Adana Vilayeti arasında bilgi paylaşımına gidilmiş ve Adana'da her gün ve belirli periyotlarda kolera hastalığının derecesi hakkında yazışmalar yapılmıştı. Öreğin 22 Ekim 1890 tarihinde saat 10'dan ertesi gün olan 23 Ekim 1890 tarihi saat 10'a kadar Adana'da kolera hastalığına 3 kişi yakalanmış ve bunlardan birisi hayatını kaybetmişti. Ayrıca eski hastalardan da birisi yaşamını yitirmişti.[639] Adana'dan Sıhhiye Nezareti'ne bu haberden hemen üç gün sonra tekrar bir bilgi verilmişti. Bilgide Pazartesi günü saat 10'dan Salı günü saat 10'a kadar geçen bir günlük süre içerisinde Adana'da kolera hastalığından 2 kişinin etkilenmiş, hatta hemen ertesi günü yani Çarşamba günü 10'a kadar dahi koleradan 2 kişinin hastalanmış olduğu, bunlardan Pazartesi günü bir kişinin yaşamını kaybetmiş olduğu belirtilmişti.[640]

1890 yılında Adana'da kolera hastalığından vefat eden vatandaşlar hakkında her gün verilen raporlardan anlaşılacağı üzere, vilayette ciddi bir sağlık hizmetinden yoksunluk görülmektedir. Her ne kadar vilayetlerde sağlık personeli bulunsa da kolera gibi salgın ve tehlikeli hastalıkların baş göstermesi durumunda ciddi anlamda sağlık problemi yaşanmıştı. Adana'da hastalığın baş gösterdiği mahallere hemen eldeki mevcut sağlık personeli gönderilmiş hatta Adana Belediyesi bünyesinde çalışan sağlık personeli dahi görevlendirilmişti. Sağlık personelinin yetersiz kaldığı durumlarda dahi Sıhhiye Nezareti'ne çekilen telgraflarla tabip ve hemşire gibi sağlık personeli talebinde bulunulmuştu.[641] Sıhhiye Nezareti hemen istenilen yerlere imkânlar dâhilinde sağlık personeli göndermeye gayret etmişti. Bazen tabip bulunmadığı durumlarda ise çevre vilayetlerden takviye dahi yapılıyordu.[642] Ayrıca

---

[638] 1894 yılında meydana gelen olay: Adana yakınlarındaki köylerin birinden ve amele takımından olan bir kişi şehre girmek istemişti. Fakat bu kişinin kolera hastalığına maruz kaldığı tespit edilmiş ve şehre girmesi yasaklanmıştı. Daha sonra bu kişi ile temas halinde olduğu anlaşılan 5 kişinin dahi şehre girişleri men edilmişti. Daha sonra bu kişilere hemen orada müdahale edilerek tedavilerine başlanmıştır. *BOA, A. MKT. MHM, 564/3*, 6 Zilhicce 1312 (31 Mayıs 1895).

[639] *BOA, DH. MKT, 1784/36*, 11 Rebiülahir 1308 (24 Kasım 1890).

[640] *BOA, DH. MKT, 1785/92*, 14 Rebiülahir 1308 (28 Ekim 1890). Bu ve bunun gibi örnekleri çoğalmak mümkündür.

[641] *BOA, DH. MKT, 274/20*, 19 Safer 1312 (22 Ağustos 1894).

[642] Adana'da 1890 yılında ortaya çıkan kolera hastalığına karşı yapılacak sıhhi müdahale için yeterli sağlık personeli bulunamamıştı. Sıhhiye Nezareti ile yapılan yazışmalardan dahi bir sonuç çıkmamıştı. Sıhhiye Nezareti bu ihtiyacı karşılamak maksadı ile Adana yakın vilayetlerle iletişime geçerek sağlık personeli bulma yoluna gitmişti. Nihayet Adana'daki kolera hastalığının tedavisi için

kordonlardaki tahaffuzhanelerin gerekli ilaç ve gıda yardımları dahi hükümet tarafından karşılanmaya çalışılıyordu.[643]

Adana'da 1890 yılında ortaya çıkan kolera hastalığı geç de olsa önlenmişti. Hükümet, vilayetlerde zuhur eden kolera hastalığı gibi tehlikeli ve bulaşıcı hastalıkların kısa bir süre zarfında önünün alınması için gerek vilayet merkezlerinde ve gerekse de vilayetin sancak ve kaza merkezlerinde hastaneler ve belediye tabibi istihdamının yapılmasını öngörmüştü.[644] Ayrıca yapılacak olan hastaneler ile belediye tabiplerinin istihdamı için verilecek maaş gibi masraflar o mahaller belediyelerinnin bütçelerine ağır gelmiş ve kaynak arayışına dahi gidilmişti. Nitekim 1909 yılında Adana'da tesis edilecek hastanelerin masrafı ve belediye tabipleri maaşlarına karşılık olmak üzere bahar aylarından itibaren gelmeye başlayan amelelerin erkeklerinden "*sıhhiye resmi*" adı altında yıllık 2 kuruş vergi alımı dahi düşünülmüşse de Şura-yı Devlet tarafından kabul görmemişti.[645]

Belediyelerin kent halkı üzerinde genel sağlık hizmeti vermesi 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerçekleşmiştir. 5 Ekim 1877 tarihli Vilayet Belediye Kanunu'nun üçüncü maddesinde; " ...*fukara ve muhtâcînin tedavisi ve işe güce muktedir olmayan erbâb-ı ihtiyâcın iaşesi zımnında hastahâne ve gurabâhâne ve ıslahhâne ve sanayi mektebleri teşkiline*..." denilerek belediyelerin muhtaç ve fukaraların tedavisi için birer hastane teşkil etmeleri öngörülmüştür.[646] Bu maksatla Adana Belediyesi de şehirde bir hastane tesis etmiştir. Ancak belediye hastanesinin

---

Beyrut Vilayetinde iki tabip bulunmuştu. Tabiplerin maaşları Adana'da hizmet ettikleri süre zarfında Adana Belediyesi tarafından karşılanacaktı. *BOA, DH. MKT, 1797/78*, 4 Cemaziyelevvel 1308 (16 Aralık 1890). Bundan yaklaşık dört yıl sonra tekrar ortaya çıkan kolera hastalığında dahi yeterli sağlık personeli bulunamamış ve yine Beyrut Vilayetinden 1.500 kuruş aylık maaşla dört tabip talep olunmuştu. *BOA, DH. MKT, 274/20*, 19 Safer 1312 (22 Ağustos 1894).

[643] *BOA, DH. MKT, 1853/12*, 21 Zilhicce 1308 (28 Temmuz 1891). Ülke genelinde zuhur eden kolera illetine karşı, Adana Vilayetinin de içinde bulunduğu Halep, Diyarbakır ve Mamuratülaziz Vilayetlerine hükümet tarafından çeşitli miktarlarda ilaç gönderilmişti.

[644] Vilayetlerde özelliklede sancak merkezlerinde 25-30 yataklı birer hastane yapılması, frengi hastalığı için özel bir ünite kurulması ve belediye sağlık personeli dışında bu hastanelerde birer tabip ve eczacı istihdamı yapılması kararlaştırılmıştı. Kazalarda belediye sağlık personeli görev yapacaktı. Buralarda görev yapan personele aylık 800 kuruş maaş verilmesi dahi düşünülmüştü. Ayrıca sancak merkezlerinde çalışan sağlık personeline 1.000 kuruş vilayet merkezindekine ise 1.500 kuruş maaş verilmesi söz konusuydu. *BOA, ŞD, 2138/16*, 17 Rebiülevvel 1327 (8 Nisan 1909): *ŞD, 2123/9*, 14 Receb 1307 (6 Mart 1890).

[645] *BOA, DH. MKT, 2772/46*, 5 Mart 1325 (18 Mart 1909): *ŞD, 2138/16*, 17 Rebiülevvel 1327(8 Nisan 1909).

[646] Ergin, *MUB.*, C.4, s.659.

ne zaman kurulduğuna dair net bir bilgi mevcut değildir.[647] 1895 yılında meydana gelen kolera nedeniyle Adana'ya gönderilen Dr. Şerafettin Mağmumi Adana Belediye Hastanesi hakkında bilgiler vermiştir. Mağmumi, " *Adana'nın Belediye Hastanesi ne vakit gözümün önüne gelse dehşetten tüylerim ürperir. Medrese gibi kemerli ve kubbeli bina. Taşların üzerine birer ot minder serilmiş düzinelerle gurabâ elbise ve kıyafet-i zâtiyesiyle üzerinde inleyip duruyor. Yaralılar, bereliler kendi kirli ve müteaffin mendil ve yemenileriyle, entari parçalarıyla yaralarını sarmışlar. Sabahları belediye hekimlerinden biri şöyle bir dolaşıp eczahaneden hazırlatılarak getirilmiş hindyağı, İngiliz tuzu, sülfat gibi bir kaç mahdut ilacı dağıttırıyor. Hele ırgat pazarı olunca hastalar avluya, bahçeye kapının önüne kebelerine sarılıp yatıyorlar. Nihayet kolera münasebetiyle hususi bir hastahane inşası için İstanbul'dan tahsisat verildi ve belediye ba'dehu bunu Gureba Hastahanesi şeklinde muhafazaya karar verildi idi*." diyerek Adana Belediyesi Hastanesi'nin şehirdeki fukara ve muhtaç ailelerin sağlık hizmetlerinde yetersiz kaldığını ifade etmiştir.[648]

Adana Belediye Hastanesi'nin şehirdeki fukara ve muhtaç aileler için yetersiz kaldığı Dr. Mağmumi tarafından ifade edilmiş olsa da Adana Belediyesi'nin mevcut gelirleri doğrultusunda hastanenin tüm ihtiyaçlarının karşılanmasında ve sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesinde önemli katkısının bulunduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Belediyenin, hastanenin ihtiyacı olan ilaç ve hastane personelinin maaşlarını ödemiş olması bunun en açık kanıtıdır. Ayrıca hastanenin sağlık hizmetlerinde yetersiz kaldığı ya da mevcut imkânların kifayetsizliğinden dolayı hastaların İstanbul'a gönderilmeleri söz konusu olduğu durumlarda hastaların

[647] Adana'da tesis edilen Gureba Hastanesi 1880'li yıllardan önce yapıldığı belgelerden anlaşılsa da net bir tarih vermek zordur. 1870 yılında Adana'daki Gureba Hastanesinin masrafına karşılık olmak üzere Seyhan Nehri'nde sal üzerinde bulunan değirmenlerden "*su parası"* adıyla aylık 10 kuruş alınması Adana Meclis-i İdare-i Vilayet tarafından kararlaştırılmıştı. *BOA, ŞD, 2115/40*, 04 Cemaziyelevvel 1288 (22 Temmuz 1871): *ŞD, 2117/19*, 15 Zilkade 1289 (14 Ocak 1873). Diğer bir belgede " *Adana'daki Gureba Hastanesinin ihtiyacat-ı mahalliyeye nispeten darlığından naşi müceddeden zikür ve inas için bir hastane inşası lüzumu ve bunun masarif-i inşaiyyesinin Adana Kazası'nın 97 senesine mahsus olmak üzere..."* ifade edilmiştir. *ŞD, 2120/46*, 3 Cemaziyelahir 1298 (3 Mayıs 1881). Ayrıca Adana'da belediye kurulmazdan evvel genel sağlık hizmetleri "*Darüşşifa"* tabir edilen hastanede yerine getirilmekteydi. Ulu Cami'nin batı girişinde bulunan sivri kubbeli bölümü bir oda şeklinde olan bu Darüşşifanın 1555 yılından sonra yaptırılmış olduğu tahmin edilmektedir. Darüşşifada günlük 20 akçe karşılığında bir tabip ve yine günlük 4 akçe mukabilinde ilaç gideri gösterilmiştir. Alkan, *age*, s.245.

[648] Mağmumi, *age*., 186.

yol masrafları dahi Adana Belediyesi tarafından karşılanmıştır.[649] Ayrıca Adana Gureba Hastanesi'nin fiziki imkânları 20. yüzyılın hemen başlarında geliştirilmeye çalışılmıştı. Padişah adına inşa ettirilen Gureba Hastanesi, yapıldığı dönemde kadın ve erkeklere mahsus 15 yataklı ve ahşap bir şekildeydi. Bu kısım genel olarak hastanede tedavi görenler için yapılmıştı ancak 1902 yılında kazara çıkan yangında tamamen yok olmuştu ve kısa bir süre içerisinde 40 yataklı ve kâgir bina olarak tekrar hizmete açılmıştı.[650]

5 Ekim 1877 tarihli Vilayet Belediye Kanunu ile şehirlerde fukara ve muhtaçların sağlık hizmetleri için kurulan hastanelerin her türlü masrafının belediyelere devredildiği yukarıda ifade edilmişti. Adana Belediyesi de bu görevi üstün bir hizmet anlayışı olarak görmüş ve belediye hastanesinin tüm masraflarını karşılamaya çalışmıştır. Belediyenin hastane masraflarını hangi yıldan itibaren karşılamaya çalıştığı bilinemese de 1890 yılında hastane masrafı olarak 54.400 kuruş harcama yapmıştı. Adana Belediyesi 1891 yılında hastane masrafı için de 54.400 kuruş sarf etmişti.[651] Bu iki yılda yapılan harcama kalemleri ve miktarları açıkça belirtilmemiştir.

1896 ve 1897 yıllarında Adana Belediyesi Gureba Hastanesi tahsisatı adı altında 200.000 kuruş (her bir yıl için 100.000 kuruş) gider olarak göstermiştir.[652] 1900 yılına gelindiğinde Adana Belediyesi gider kaleminde Hamidiye Gureba Hastanesi ve Bimarhane tahsisatıyla mualece (ilaç) bahası olarak 145.000 kuruş masraf gösterilmiştir. Bu masraf miktarı 1901 yılı içinde aynı orandadır.[653] 1901 yılında verilen 145.000 kuruş içerisinde 93.352 kuruşu hastane masrafı ve geriye kalan 51.648 kuruşluk kısmı da hastane memuruna verilen maaşı ifade etmektedir. 1901 yılında hastane memurları ve maaşları Tablo 77'de ifade edilmiştir:

[649] 1898 yılında Adana'da kuduz tilki ve köpek tarafından ısırılan vatandaşların tedavilerinin hastanede yapılmasına imkân olunmamasından dolayı İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılmış ve İstanbul'a gönderilecek vatandaşların masrafı olan 3.021 kuruş 20 para da Adana Belediyesi tarafından karşılanmıştır. *BOA, DH. MKT, 2102/82*, 20 Rebiülahir 1316 (7 Eylül 1898).
[650] *BOA, DH. MKT, 1042/50*, 19 Kanun-ı sani 1321 (1 Şubat 1906).
[651] *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).
[652] *BOA, ŞD, 2129/9*, 23 Cemaziyelahir 1318 (18 Ekim 1900).
[653] *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).

Tablo 77: 1901 Yılı Adana Guraba Hasatanesi Personeli Maaş ve Masrafı

Memuriyetin Adı	Kişi Sayısı	Aylık	Yıllık	Toplam
		Kuruş	Kuruş	Kuruş
Hasatane	1	450	5.400	5.400
Eczacı	1	400	4.800	4.800
Eczacı Muavini	1	150	1.800	1.800
İmam[654]	2	280	3.360	3.360
Kâtip	1	250	3.000	3.000
Neccar	1	285	3.420	3.420
Hademe Onbaşısı	1	170	2.040	2.040
Neccar Hademesi	2	150	1.800	3.600
Hademe	6	150	1.800	10.800
Hademe	2	170	2.040	4.080
Aşcı	1	150	1.800	1.800
Aşçı Yardımcısı	1	80	960	960
Çamaşırcı	2	133	1.596	3.192
Neşşaf[655]	1	150	1.800	1.800
Kapıcı	1	133	1.596	1.596
Hastane Masrafı	-	-	93.352	93.352
Genel Toplam	**24**	**3.101**	**145.000**	**145.000**

1902 yılında Adana Belediyesi, hastane masrafına 78.000, personel maaşlarına da 51.648 kuruş olmak üzere toplam 129.648 kuruş harcama yapmıştır.[656]

Adana Belediyesi sadece gureba hastanesinin masraflarını karşılamamış aynı zamanda kentte çeşitli hizmetlerde bulunan belediye sıhhiye heyeti personelinin de maaşlarını ödemişti. Belediyenin heyet-i sıhhiye personeli arasında; tabip, tabip muavini, ebe ve aşı memuru bulunmakta olup Tablo 78'de gösterilmiştir.

[654] Bunlardan biri İmam-ı evvel diğeri de İmam-n sani olarak görevlendirilmiştir. İmam-ı evvel maaşı, aylık 180 kuruş hesabıyla yıllık 2.160 kuruş, imam-ı sani maaşı da aylık 100 kuruştan yıllık 1.200 kuruş olarak verilmiştir.
[655] Neşşaf: Çok neşf eden, emen, soğuran, bir şeyi kendisine çeken. Develioğlu, *age*,. s.825.
[656] *BOA, ŞD, 2133/7,* 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).

Tablo 78: Adana Belediyesi Heyet-i Sıhhıye Personeli ve Maaşları (Yıllık-Kuruş)

Yıllar	1890	1891	1896	1897	1900	1901	1902	1913	1914
Personel									
Sıhhiye Müfettişi	-	-	12.000	12.000	12.000	12.000	12.000	-	-
Tabip	14.400[657]	19.200	9.000	9.000	14.400[658]	14.400	9.000[659]	38.400[660]	42.000[661]
Ebe	-	-	2.400	2.400	2.400	2.400	2.400	3.600	9.600
Aşı Memuru	5.000	6.000	3.200[662]	3.200	4.800	4.800	3.000	6.000	6.000
Muayene Hademesi	-	-	-	-	-		-	4.800	4.800
Cenaze Masrafı (yıkama ve kefin)	10.000	10.000	8.000	8.000	16.000	16.000	16.000	4.800	4.800
İlaç Masrafı		-	-	-	-	-	-	6.000	6.000

Tablo 78'den de anlaşılacağı üzere Adana şehrinde Sıhhiye Heyeti oluşturulmuş ve bu heyette çalışan personelin de maaşları belediyece ödenmiştir. Ayrıca şehirdeki yoksul vatandaşların cenazelerinin yıkanma ve kefenlenme masrafı ve muhtaç ailelerin ilaç giderleri de belediye tarafından karşılanmıştır. Bu haliyle Adana Belediyesi'nin, 5 Ekim 1877 tarihli Vilayet Belediye Kanunu'nda belirtilen görev ve sorumluluklarını yerine getirmeye çalıştığı söylenebilir.

F. Sosyal Yardım Hizmetleri

Osmanlı Devleti'nde toplumun her kesiminden fertlerin katkılarıyla oluşturulan vakıflar, sosyal yardım alanındaki faaliyetlerin en temel noktasını teşkil etmekteydi. 19. yüzyıl boyunca sosyal yardım alanında yaşanan en önemli olgu,

[657] 1890-1891 yıllarında bu maaş "*Memleket Tabibi ve Muavini Maaşı*" olarak birlikte verilmiş. *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).

[658] Bu maaşın içerinde Tabip muavini maaşı bulunmaktadır. Belediye tabip muavinine yıllık 6.000 kuruş maaş vermiştir. BOA, ŞD, 2129/9, 23 Cemaziyelahir 1318. Ayrıca 1902 yılı da bu şekildedir. *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).

[659] Bu yılda tabip muavinliği bulunmamaktadır. *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).

[660] 1913 yılında Heyet-i Sıhhiye Personeli belirtilirken 1 baştabip ve 2 de tabip gösterilmiştir. Baştabip'e yıllık 14.400, tabiplere de (her birine) 12.000 kuruş maaş verilmiştir. *BOA, DH. UMVM, 138/6*, 15 Cemazniyelahir 1334 (19 Nisan 1916).

[661] 1914 yılı için baştabip'in maaşı yıllık 18.000, tabiplere ise (her birisi) 12.000 kuruş maaş verilmesi düşünülmüştür. *BOA, DH. UMVM, 138/6*, 15 Cemazniyelahir 1334 (19 Nisan 1916).

[662] 1896-1897 yıllarında "*Aşı Ameliyatı Tahsisatı*" adıyla bir gider gösterilmiştir. Bunun içerisinde aşı memuru maaşının ne kadar olduğu belli değildir. *BOA, ŞD, 2129/9*, 23 Cemaziyelahir 1318 18 Ekim 1900).

vakıflar ve imaretler çerçevesinde işleyen refah sisteminin işlevini önemli ölçüde kaybetmesiydi. Tanzimat döneminde devletin merkezileşme ve güçlenme sürecinde vakıf gelirleri hazine içerisinde eritilmeye başlanmıştı. Yenileşme süreci içerisinde Osmanlı toplumunda artık eski refah sistemi ihtiyaçlara cevap veremez hale gelmişti. Evkaf Nezareti çatısı altında merkezileşmeyle birlikte vakıfları kontrolleri altında bulunduran sosyal kesimler, özerk konumlarını zaman içerisinde kaybederek devletin birer maaşlı memuru konumuna geleceklerdi. Bu süreçte yoksulların korunması devletin faaliyet ve yetki alanına girecekti.[663]

Devlet tarafından yoksulların gözetilmesi II. Abdülhamid ile yeni bir boyut kazanmaya başlamıştır. Özellikle yoksullara yapılan yardımlarda sultanın ismi ön plana çıkacaktı. II. Abdülhamid, cömertliğini ve yoksulların hamisi olduğunu göstermesi açısından "*sadaka-yı seniyye*" ve "*atiyye-i seniyye*" uygulamaları onun zamanında önceki dönemlere nazaran çok daha fazla kullanmıştır.[664]

Tanzimat sonrası başlayan modernleşme sürecinde devletin sosyal yardım alanına girerek daha çok nüfuz etmesiyle birlikte, bu alanda belediyelere de önemli bir etkinlik kazandırılmaya çalışılmıştı. Diğer bir ifade ile 19. yüzyılın ikinci yarısı ve son çeyreğinden itibaren belediye teşkilatı ve yerel yönetimlerin şekillenmeye başlaması, Osmanlı Devleti'nde yoksulların korunması meselesine yeni bir boyut kazandırmıştır. Şehirlerde yaşayan kör, dilsiz, yetim ve fukaralara yardımların belediyeler tarafından yapılmasına dair ilk olarak 5 Ekim 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu ve Vilayet Belediye Kanunun üçüncü maddesinde; " ...*amâ (kör) ve bizeban (dilsiz) ve yetim ve bi-vâye (yetersiz) çocukların terbiyesi ve fukara ve muhtâcînin tedavisi ve işe güce muktedir olmayan erbâb-ı ihtiyâcın iaşesi zımnında hastahâne ve gurabâhâne ve ıslahhâne ve sanayi mektebleri teşkiline*..." belirtilmiş ve belediyelerin vazifeleri arasına girmiştir.[665] Adana Belediyesi bu kapsamda şehirde yaşayan kör, dilsiz, yetim ve kimsesiz vatandaşların hemen her türlü ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmuştur. Belediye, 1890 yılında şehirde yaşayan muhtaçlara maaş ve bunların yeme-içme masrafları olarak 27.600 kuruş

[663] Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet (1876-1914)*, İletişim Yay, İstanbul 2011, s.53.
[664] Özbek, *age*,. s.123.
[665] Ergin, *MUB*., C.4, s.1627,1659.

harcama yapmıştır. Belediyece, bu harcama 1891 yılında da 27.600 kuruş olarak gösterilmiştir.[666]

Adana Belediyesi'nin 1896/97 yılı gelir-gider defterinde 1896 yılı için "*muhtacin tahsisatı"* olarak 24.000 kuruş masraf gösterilmiştir. Bundan ayrı olarak 1896 yılında " *Asakir-i Şahane hastalarıyla muhtacin masarif-i rahiyyesi (yolluk)*" olarak da 2.500 kuruş harcama yapılmıştır. Böylece 1896 yılında Adana Belediyesi, kentteki muhtaçların ve asakir-i şahane hastalarının ihtiyaçlarının karşılanması adına 26.500 kuruş harcama yapmıştır. 1897 yılında belediyece muhtaçlara yapılan yardım 27.600 kuruşa ve Asakir-i Şahane hastaları ile muhtaçlara yapılan masraf ve yolluk ücreti de 6.000 kuruşa yükselmiştir.[667] Böylece 1897 yılında Adana Belediyesi kimsesiz çocuk ve muhtaç halk ile Asakir-i Şahane hastalarına 33.600 kuruş harcama yapmıştır.

1900 yılına gelindiğinde Adana Belediyesi, şehirde yaşayan kimsesiz çocuklara ve muhtaçlara yardıma devam etmiş ve bunlara 31.000 kuruş harcama yapmıştır. 1901 yılında belediye tarafından kentte yaşayan kimsesiz çocuklarla muhtaçlara 31.000 kuruş masraf ederken aynı zamanda muhtaçların yolluk masrafı için 10.000 kuruş harcama yapmıştır. Böylece 1901 yılında belediye kentte yaşayan kimsesiz çocuklar ile muhtaçların yol ve diğer masraflarına 41.000 kuruş ödeme yapmıştır. Adana Belediyesi, 1902 yılında kimsesiz çocuklar ve muhtaçlara 30.000 kuruş vermiş ve muhtaçların yol masraflarına da 15.800 kuruş olmak üzere toplam 45.800 kuruş harcama yapmıştır.[668]

Adana Belediyesi, 1913 yılında kentte yaşayan muhtaçlara maaş olarak 14.000 kuruş ve muhtaçların yolluk masrafı olarak da 8.000 kuruş olmak üzere toplam 22.000 kuruş masraf etmiştir. Belediye, 1914 yılı için ise yine aynı miktarda masrafta bulunacağını beyan etmiştir.[669]

Tablo 79: Adana Belediyesi Muhtacin Maaşı ve Yolluk Masrafları

Yıllar	**1890**	**1891**	**1896**	**1897**	**1900**	**1901**	**1902**	**1913**	**1914**
Kuruş	27.600	27.600	26.500	33.600	31.000	41.000	45.800	22.000	22.000

[666] *BOA, DH. MKT, 82/28*, 2 Rebiülevvel 1311 (13 Eylül 1893).
[667] *BOA, ŞD, 2129/9*, 23 Cemaziyelahir 1318 (18 Ekim 1900).
[668] *BOA, ŞD, 2133/7*, 6 Muharrem 1322 (23 Mart 1904).
[669] *BOA, DH. UMVM, 138/6*, 15 Cemazniyelahir 1334 (19 Nisan 1916).

Adana Belediyesi, mevcut verilere göre şehirde yaşayan, yetim ve kimsesiz çocuklar ile yardıma muhtaç vatandaşlara 277.100 kuruş harcama yapmıştır. Yukarıdaki tabloya bakıldığında belediyenin kimsesiz çocuk, yetim ve muhtaçlara yapmış olduğu yardımlar 1891 yılından itibaren 1902 yılına kadar (1896 ve 1900 yılı hariç) hemen neredeyse artış göstermiştir. Adana Belediyesi'nin şehirde yaşayan kimsesiz çocuk, yetim ve muhtaç vatandaşlara yapmış olduğu yardımlar sayesinde bu vatandaşların kimsesizliği, yetimliği ve muhtaçlığı bir nebze olsun hafiflemiştir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde Batılı anlamda belediye organizasyonun oluşturulması yolunda ilk atılım, Kırım Harbi'nin İstanbul'da yarattığı kargaşa ve düzensizlikler neticesinde 16 Ağustos 1855 tarihinde Şehremaneti'nin kurulmasıydı. Kısa bir süre sonra belediye örgütlenmesinin yaygınlaştırılması ve modern belediyeciliğin ilk örneğini Altıncı Daire-i Belediye oluşturmuştu. 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesinde "*her köy bir daire-i belediye*" sayılmış ve İstanbul dışında ilk olarak 1865 tarihinde Tuna Vilayeti'nde belediye örgütü tesis edilmişti. Tuna Vilayeti örneğinde görülen faydalar neticesinde tüm taşra vilayetlerinde belediye teşkilatlanması kararlaştırılmış ve 1867 yılında biri dokuz ve diğeri 16 bentlik iki talimatname yayınlanarak belediye teşkilatlarının kuruluşu ve görevleri açıklanmıştı. Bu talimatnamelerden sonra Osmanlı taşra vilayetlerinde belediyeler oluşturulmaya başlanmış ve 16 Temmuz 1868 tarihinde Adana Belediyesi kurulmuştur.

1871 yılında ilan edilen Vilayet Nizamnamesinde belediye teşkilatına ayrı bir kısım ayrılmış ve belediyenin görevleri, belediye meclisine seçilebilmek için gerekli şartlar, belediyenin gelir ve gider kalemleri daha ayrıntılı bir şekilde belirlenmişti. Osmanlı taşra vilayetlerinde kurulan belediye teşkilatları, 5 Ekim 1877 tarihinde uygulamaya sokulan Vilâyât Belediye Kanunu ile vilayet örgütü içerisinde idari bir varlık olarak tanınmıştır.

1867 tarihli talimatnamelerden sonra kurulan Adana Belediyesi, kuruluşundan 1880'li yılların sonlarına kadar şehirde ciddi bir beledi faaliyet içerisinde bulunamamıştır. Her ne kadar talimat, nizamname ve kanunlara uygun hareket etmeye çalışmışsa da bazı durumlarda bunların dışına çıkılmıştır. Özellikle belediye seçimlerinde sıkıntılar yaşanmış ve seçimlerin iptali veya tekrar yapılması için şikâyet ve müracaatlar olmuştur. Zaten Adana'da belediye seçimlerine katılanların Adana eşrafının önde gelen kişilerinden olması dolayısıyla seçimlerin tekrarlanması söz konusu olmamıştır.

Adana Belediyesi vilayet örgütlenmesi içerisinde kendi başına hareket eden bir teşkilat değildi. 1877 tarihli Vilâyât Belediye Kanunu'nda, şehirlerde vilayet ile belediyenin birlikteliğine yönelik Cemiyyet-i Belediye oluşturulmuş ve bu sayede belediyenin yapacağı her türlü faaliyetler denetlenmiştir. Adana Belediyesi 1890'lı

yılların sonlarına kadar kendi kendine yeten bir bütçe üzerinden çalışmış ya da gelirine göre beledi hizmetlerini yerine getirebilmiştir. Bu yıllardan sonra belediye bütçe açıkları vermeye başlamıştır. Zaten kuruluş yıllarından 1890'lı yıllara hatta 1900'lere kadar belediye, personelinin maaşlarını ancak ödemiş ve geriye kalan meblağ ile de beledi hizmetlerinde bulunulmuştur. Bu yıllardan sonra belediye bütçesinde giderek büyüme yaşanmıştır. Belediyenin gelirleri şehrin ekonomik canlanmasına paralel olarak artmış ve bu sayede belediye hizmetlerinde de ciddi oranda gelişmeler görülmüştür. Adana Belediyesi'nin gelirleri 1890'lara kadar hükümetin öngördüğü vergiler, ruhsat harçları ve çeşitli gelir kalemlerinden oluşmuştur. Bu tarihten sonra belediyenin gelir kalemlerinde önemli artışlar görülmüştür. Seyhan Nehri üzerinde bulunan değirmenlerden, nehir üzerinde taşımacılık yapan kayıklardan, belediye bahçesinde yetişen turunç ve portakallardan, dağlardan getirilen kardan, kentte yetiştirilen sebzelerden, kara avcılığı ve avcılık maksadıyla beslenilen hayvanlardan, kent sokaklarında kullanılan bisikletlerden dahi gelir elde edilmeye çalışılmıştır. Tabiri caizse Adana Belediyesi sinekten yağ çıkarır gibi her türlü işten vergi alımına gitmiştir. Belediye, bu gelirlerin dışında kentte hem hizmet amaçlı yeni tesisler yapmış hem de bu tesislerden gelirler elde etmiştir. Bu maksatla kentte mezbaha ve gaz ambarı gibi yeni yapılar inşa edilmiştir.

Adana kentinde belediyenin kurulması, şehirde birçok kişinin istihdam edilmesine önemli katkı sağlamıştır. Başta şehrin temizliği için birçok memurun yanında çöplerin kaldırması için çöp arabacısı, yaz aylarında sokakların sulanması için su arabacısı ve tulumbacı gibi daimi ve geçici işçiler çalıştırılmıştır. Bunlardan ayrı Seyhan Nehri bekçiliği, saathane ve selhane memurluğu, belediye bahçesinde bahçıvanlık ile çarşı ve mahalle bekçiliği gibi birçok kişi belediyede çalışmıştır. Belediye personelinin sayısının ve görev çeşitliliğinin çok olması belediyenin kurumsallaşma yolunda çaba ve gayret içerisinde bulunduğunu göstermiştir. Bununla birlikte kentte yaşayan vatandaşların huzur ve güvenli bir şekilde yaşamaları sağlanmış, aynı zamanda kentin daha mamur ve yaşanılabilir olmasını olanaklı kılmıştır.

Talimat, nizamname ve kanunlarla görevleri belirlenen belediyelerin en önemli işlevleri olan şehrin temizliği, aydınlatılması, yol ve kaldırım yapımı gibi belli başlı görevler Adana Belediyesi tarafından yerine getirilmiştir. Bunların dışında

belediye, kentte yaşayan vatandaşlarına eğitim, sağlık ve sosyal alanlarda hizmet vermiştir. Eğitim alanındaki hizmetlerinin başında kentte sanayi mektebini tesis ettirmesi gelmektedir. Bunun yanında diğer eğitim kurumlarının devamı için belediyeye ait emlaklar kiraya verilmiştir. Belediye, sağlık alanında kentte bir belediye hastanesi kurulmasını gerçekleştirmiştir. Hastanenin her türlü personel ve ilaç masrafları belediyece karşılanmıştır. Kentte yaşayan vatandaşların sağlık problemleri bu saye de çözülmeye çalışılmıştır. Belediye sağlık hizmetini sadece kentte yaşayan vatandaşlarına değil aynı zamanda vilayetin çeşitli sancak ve kazalarındaki vatandaşlarına da sağlamıştır. Belediyenin bir diğer hizmeti sosyal yardım alanında olmuştur. Kentte yaşayan yardıma muhtaç aileler ve kimsesiz çocukların hemen her türlü ihtiyaçları Adana Belediyesi tarafından karşılanmıştır. Belediye, şehirde vefat edenlerin yıkanma, kefenlenme ve defin işlerini de üstlenmiş ve tüm masraflar belediyece karşılanmıştır.

Adana Belediyesi'nin bir diğer faaliyeti ise, kentte imar ve yapı denetiminin kontrol altına alınmasıdır. Adana'da belediye örgütü kurulduktan ve belediyelere kentte yapılaşmayı denetleme yetkisi verildikten sonra şehir merkezinde yapılacak olan her türlü inşaat faaliyetleri belediyenin denetimine tabi tutulmuştur. Şehirde yapılacak olan binaların artık eskisi gibi gelişi güzel değil, bir plan ekseninde yapılması ve çağın gereklerine uygun imar edilmesi amaçlanmıştır. Belediye şehirde yapılacak olan binaların yapımından bugünkü gibi yapı ruhsatiye vergisi adı altında gelir dahi elde etmiştir. Belediyenin yapı denetimi ile şehirde çıkmaz sokakların ve düzensiz bir yapılaşmanın önüne geçilmiştir.

Adana Belediyesi, kuruluşu olan 1868 yılından 1914 yılına kadar geçen süre içerisinde, kentin yaşanabilir bir şehir olması için mevcut olanakları dâhilinde kentte faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak kentin su ve kanalizasyon problemini çözmede yeterli derecede etkin bir rol oynayamamıştır. Osmanlı Devleti döneminde kentin su ve kanalizasyon problemi çözülememiş ve bu problem Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne bırakılmıştır.

DİZİN

A

Abbasiler, 11
Abdullah ibn Utbe, 16
Abdülkadir Bağdadi Efendi, 41
Abidin Paşa, 72, 190, 191
Abidin Paşa Caddesi, 191
Adana, i, iii, iv, v, vi, vii, viii, ix, xi, xii, xiii, xiv, xv, xvi, xvii, xviii, xix, 1, 2, 3, 5, 6, 19, 20, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 118, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 133, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 218, 219, 222, 223, 224, 225, 227, 228, 230, 231, 232, 233,234, 240, 245, 247, 259
Adana Belediyesi, i, iii, iv, v, vi, vii, viii, xi, xii, xiii, xiv, xv, xvi, xviii, 2, 3, 5, 6, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 44, 45, 50, 51, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 98, 100, 101, 102, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 133, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 180, 182, 186, 188, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 228, 230, 232, 240, 245, 247, 259
Adana Devair-i Belediye, 40
Adana Gureba Hastanesi, 163, 211
Adana İdadi Mektebi, 179
Adana İl Yıllığı, 30, 45, 223
Adana Meclis-i İdare-i Liva, 30
Adana Vilayet Salnamesi, ix, 50, 60, 222
Adana Vilayeti, 2, 40, 41, 46, 50, 65, 94, 100, 101, 125, 137, 139, 140, 147, 158, 159, 163, 170, 184, 207, 208, 209, 222, 233
Akkapı, 41
Altıncı Daire-i Belediye, iv, 3, 25, 26, 27, 130, 133, 217
Amerika, 112
Âmin Alayı, 92
Anadolu, 1, 2, 11, 12, 19, 21, 103, 113, 224, 225, 226, 227
araba vergisi, 114, 115, 116, 117
Asakir-i Mansure-yi Muhammediyye, 21
asakir-i şahane, 215
Ases, 84
Asesbaşı, 84, 227
Asya, 1
Avarız, 13
Avrupa, 1, 9, 24, 27, 28, 112, 149, 201
Ayak Naibi, 14

B

Bab-ı Âli, 22, 25
bâc-ı bazar, 11
Bağdat, 29, 191
Bahçıvan, 240, 256
Bahri Efendi, 56

Bakırsandı, 41
Balo, 25, 47, 125
Başkâtip, 26, 56, 92
Baytar, 51
Bed-i Besmele, 92, 224, 225
Belediye, iii, iv, v, vi, vii, viii, xi, xv, xviii, 3, 4, 5, 8, 11, 13, 15, 16, 17, 20, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 86, 87, 88, 90, 91, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 123, 125, 126, 127, 128, 130, 133, 137, 138, 140, 144, 145, 150, 151, 153, 154, 156, 158, 162, 165, 166, 167, 168, 173, 179, 181, 187, 192, 194, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 210, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 223, 224, 226, 227, 228, 231, 234, 236, 238, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 258, 259
Belediye Başkanı, v, 43, 44, 93, 203
Belediye çavuşları, 62, 63, 94
Belediye hizmetlisi, 68
Belediye Kontrato İdaresi, 69
Belediye meclisi, 32, 37, 40, 47, 48, 52
Belediye Müfettişi, vi, 58, 93, 252
belediye sandık emini, 46
Belediye seçimleri, 37, 38, 42
Belediye Vergi ve Resimleri Kanunu, 106, 107
Besmele memuru, 91
Beylerbeyi, 9
Beyoğlu, 24, 26
Beyrut, 146, 209
Bızdıkyan Kirkor Ağa, 51
Böcekbaşı, 14, 15
Büyük Saat, xvii, 72, 187

C

Cemiyyet-i Belediye, vi, 53, 54, 165
Cevat Bey, 42
Ceyhan, 1
Ceyhan Nehri, 1
Ceza Kanunnamesi, 144
ceza-yı nakdi, 96, 97, 122, 144, 146, 147, 148, 169

Ç

Çalgı vergisi, 126
çarşı bekçileri, 48
Çarşı ve mahalle bekçileri, 84, 85
çeki, 5, 91, 96, 97, 108, 109, 111, 113, 114
çöplük subaşısı, 15, 193
Çukurova, 1, 112, 183, 207, 224

D

Dâhiliye Nezareti, ix, 32, 41, 42, 46, 54, 65, 94, 100, 101, 108, 109, 117, 128, 132, 134, 137, 139, 143, 159, 163, 164, 165, 192, 203, 205, 231
Damga, 18, 156, 157
Damga vergisi, 156
Değirmen, 155, 156
Dellaliye vergisi, 153
Demirköprü, 188
Dersaadet İdare-i Belediye Kanunu, 34
Deutsche Bank, 140, 170
Divan-ı Muhasebat, 97
Döşeme Sokağı, 124
Duyun-ı Umumiye, 128
Dülger, 14

E

Ebniye Kanunu, 122, 181, 182, 183
Ebniye Nizamnamesi, 47, 119, 120, 122, 180, 181
Ebniye rüsumu, 122
elektrikli tramvay, 34, 199
Emeviler, 11, 71, 111
Emeviyye Camii, 71
emlak vergisi, 26, 142, 172
Ermeni, 35, 42, 103, 139, 185, 186
Ermeni Katolik Kilisesi, 186

Ermeni olayları, 42, 139
Erzurum, 4, 9, 29, 225, 227
Eski Hamam mahallesi, 139, 185
Evkaf Nezareti, iii, 20, 163, 214
Evliya Çelebi, 17
Eyalet, 12, 21, 177

F

Fatih Sultan Mehmed, 11
Fişbah Efendi, 65, 66

G

Galata, 24, 26
Ganizade Said, 41
Gazhane, vi, vii, xii, xiv, 82, 83, 149, 152, 153, 248, 256, 257
Gazino ve meyhane vergisi, 127
Gazyağı, 250
geçit kayıkları vergisi, 142
Gergerizade Ali Efendi, 52, 53
Gülek Boğazı, 1, 207

H

Hacı Ahmet Tevfik Bey, 45, 46, 51
Hacı Ali Efendi, 45, 46, 52, 125
Hacı Bekir Sırrı Bey, 72, 73
Hacı Sofu, 41
Hacı Yunus Ağa, 45, 51, 52
Halep, ix, 30, 50, 170, 187, 190, 208, 209, 222, 223, 231
hastane, 120, 121, 159, 174, 178, 179, 185, 209, 210, 211, 212, 213
hayvan pazarı vergisi, 98, 107
Hayvan pazarı vergisi, 106
Hendese, 65, 66, 67, 204
Hıristiyan, 21
Hisbe, 15, 16
Hisbe Teşkilatı, 16
Hükümet, iii, 29, 105, 113, 125, 139, 158, 180, 191, 208, 209
Hz. Ömer, 16, 17
Hz. Peygamber, 10, 16, 201

I

II. Abdülhamid, 72, 201, 214

İ

İbrahim Rasih Efendi, 45, 46, 52
İcâr-ı Akâr Nizamnamesi, 132, 133
İdare-i Belediye Meclisi, 37, 231
İhtikâr, 18
İhtisab, iii, 13, 15, 17, 18, 21, 22, 225
İhtisab Nezareti, iii, iv, v, 16, 20
İhtisab Nizamnamesi, 21
İhtisap Ağası, 14, 16, 17
İhtisap Emini, 16
İltizam usulü, 17
imar düzeni, 15, 180, 182, 185, 186
imar kanunu, 181
İntizam-ı Şehir Komisyonu, 23
İp vergisi, 118
İran, 11
İstanbul, iii, v, xiii, xviii, 3, 8, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 29, 34, 43, 53, 71, 72, 84, 85, 92, 97, 103, 108, 111, 113, 114, 115, 122, 123, 129, 130, 132, 134, 135, 136, 149, 170, 177, 178, 180, 183, 185, 201, 202, 210, 211, 214, 217, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229
İstanbul Şehremaneti, v, 22, 25, 226
İtidal gazetesi, 42
iyd-i milli, 201
İzmir, 4, 28, 29, 226, 227
İznik, 11

K

Kadı, iii, v, xviii, xix, 10, 12, 13, 14, 224, 226, 259
Kahire, 72
Kahvehane, 25, 59
Kaldırım, 7, 23, 24, 47, 49, 161, 165, 166, 168, 171, 174, 177, 179, 181, 189, 190, 191, 192, 219
Kanalizasyon, 14, 26, 33, 180, 186, 188, 189, 219

kantar, 5, 21, 47, 82, 96, 97, 108, 109, 110, 112, 114, 149, 158, 243
Kantar vergisi, 108, 109, 110, 111
Kanun-ı Esasi, 43, 202
Kasım Bey, 41, 45, 52
Kâtip, 47, 48, 55, 56, 79, 86, 87, 92, 144, 196, 238
kayık ücretleri, 14
Kegork Çakmakçıyan, 158
Kethüda, 14
kile, 5, 15, 96, 97, 108, 111, 112
Kile vergisi, 111
kontrato memuru, 69, 70, 71, 95
Kontrato memuru, 69, 70
Kontrato resmi, 68, 130
Kosova, 163
Kudüs, 4, 28, 208, 224

L

Levha, vii, 129, 250
Lokanta, 25, 47
lonca teşkilatı, iii
Londra, 32, 140

M

Maarif Nezareti, ix, 182, 202, 207
mahalle bekçisi, 75, 85, 86
Maliye Nezareti, 23
Maraş, 35
Meclis-i Ahkâm-ı Adliye, 22
Meclis-i Mahsus-ı Vükela, 140
Meclis-i Mebusan, 30, 109, 140, 170, 202
Meclis-i Vâlâ, 22
Medine, 16
Mehâkim-i Nizâmiye, 13
Mekke, 16
Mektep, 25, 92, 120, 121, 183, 186, 203
Mersin, 2, 190, 191, 207, 208
Mersin Limanı, 2
Mevleviyet, 12
Meyhane, 25, 119, 127
Mezarlık bekçiliği, 88
Mezbaha, 100
Mezopotamya, 1
Mısır, 1, 11, 12, 111, 201
Mimarbaşı, 15
Mirza Çelebi, 41
Mithat Paşa, 29, 190
Muhacirin Komisyonu, 53
Muhtesip, 15, 16, 17
Muvakkit, 71, 239, 256
Muvakkithane, 71, 224
mühendis, 47, 48, 55, 64, 66, 67, 68, 92, 179, 199, 236

N

Nahiye, 32, 34, 35, 159
Narh, 14, 17, 21, 23
Nasuhi Paşa, 42
Neccar, 212
Neccaran mahallesi, 186

O

Oktruva, 164
Ortaçağ, 9
Ortadoğu, 113
Osman Bey, 11, 52, 203
Osman Vehbi Bey, 34, 199

Ö

Ömer Sabri Efendi, 45, 50

P

Panayır, 18, 25
Parsihyan Karabet, 51
Petrol, 27, 149, 151, 199

R

Ramazanoğlu Piri Mehmet Paşa, 187
Roma, 8
Rumeli, 12
Rüsum, 116
Rüsûm-ı Belediye Kanunu, 97, 100, 115, 116, 125, 126, 127, 137, 151, 227

S

Sad bin As, 16
Sadaret, ix, 25, 26, 185, 221, 222
Sanayi Mektebi, xv, 203, 204, 205, 206
Sancak, 12, 21, 50, 177, 179, 209, 219
Sancakbeyi, 9
Sarı Yakup Mahallesi, 187
Sebil, 20, 186
Seçim encümeni, 38
Selanik, 29, 163
Sergi Ruhsatiyesi, 128
Serkis Efendi, 53, 55, 56, 57, 60
Seyhan Köprüsü, 191, 205
Seyhan Matbaası, 205
Seyhan Nehri, vi, xvii, 1, 2, 89, 90, 117, 118, 138, 142, 143, 154, 155, 182, 183, 186, 187, 188, 189, 191, 203, 207, 210, 218
Sıhhiye Nezareti, 208, 209
sıhhiye resmi, 210
Sigorta, 259
Sivastopol, 201
su arabacısı, 76, 77, 78, 80, 218
Su Bulağı, 117
su dolabı, 20, 186
su kuyusu, 20, 186
su küpü, 20, 186
Subaşı, 14
Subaşılar, 14, 193
Sultan Abdülaziz, 72, 149, 201
Sultan II. Mahmud, 20
Sultan Orhan Gazi, 11
Suriye, 1, 2, 11, 105, 226
Suyolları, 24, 145, 179, 189
Süleyman Efendi, 30, 45, 46, 50, 52, 203
Süleyman Vahid Efendi, 45, 46
Süpürgeci, 195, 196, 197, 243
süpürgeci arabası, 79, 196

Ş

Şam, 71, 208
Şehir Meclisi, 22, 23
Şehremaneti, iii, iv, 3, 22, 23, 25, 26, 120, 135, 217, 226
Şehremini, 22
şehr-i ayn, 201
Şura-yı Devlet, 5, 6, 30, 32, 40, 86, 94, 139, 140, 147, 151, 163, 185, 210, 221, 222

T

Tabip, 26, 49, 209, 210, 213
Taksim, 27
Tanzimat, iv, v, xviii, xix, 3, 4, 8, 9, 13, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 33, 36, 43, 44, 50, 54, 178, 180, 185, 190, 199, 214, 223, 224, 226, 227, 228
Tanzimat Dönemi, v, 4, 9, 20, 21, 224, 227
Tarsus, 1, 2, 191, 207
Taş Köprü, 142
Taşçıkan, 94, 184
Tekke-i Zımmiyan mahallesi, 186
temizlik arabacısı, 76, 77, 78, 194
temizlik memuru, 75, 76, 77, 78, 80, 194
Tente, vii, 129, 250
Tepebağ, 183, 191
Tepebağ Kilisesi, 191
Ticaret Nezareti, 23
Tiyatro, 25, 125, 178
Trablusgarp, 105, 146
Tulumbacı, 76, 77, 194, 195
tulumbacı çavuşu, 75, 77, 78
Tuna, 29, 190, 217
Tuna Vilayeti, 29, 190, 217
Turuk ve Ebniye Nizamnamesi, 119, 122, 180, 181
Türkçe, 8, 26, 37, 49, 71, 206, 223
Türkiye Milli Bankası, 32, 140, 225

U

Ulu Cami, 187, 210
Umur-ı Nafia Nezareti, 23

V

Vakıf, 14, 18, 19, 20, 27, 139, 179, 214
vakıf kurumları, 14
Vali, 159, 231, 259
Vera-yı Cisr, 41

Vilâyât Belediye Kanunu, iii, 36, 37, 40, 41, 49, 55, 57, 59, 62, 64, 80, 81, 96, 97, 99, 106, 108, 111, 114, 127, 128, 133, 137, 138, 144, 145, 153, 162, 179, 197, 217, 218
Vilayet Belediye Kanunu, 30, 43, 53, 57, 104, 179, 210, 211, 214, 215
Vilayet İdare Meclisi, 33
Vilayet Nizamnamesi, iii, 29, 34, 37, 48, 50, 55, 96, 144, 179, 190, 217

Y

Yağ Camii, 191
Yangın, 13
Yeniçağ, 9
yeniçeri ocağı, 15
Yunan, 8

Z

Zaptiye, 23
zaptiye müşiriyetleri, 21
Zaptiye Nezareti, 23
zebhiye, 5, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 107, 158, 168, 205
zebhiye rüsümü, 103
Zebhiye vergisi, 99
Zeytun, 35
Ziraat Bank, 53, 159, 170, 191
Ziraat Bankası, 159, 170, 191

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

a) PERAKENDE EVRAKLAR (Dosya No / Gömlek No)

Sadaret Mektubi Muhim: A.MKT. MHM 564/3.

Bab-ı Ali Evrak Odası: BEO 200/14933, 228/17054, 278/20799, 1056/79152, 2000/149982, 2107/158017, 3226/241940, 3319/248896, 3641/273006, 3675/275620, 4213/315960.

Dâhiliye İdare: DH. İD *40-2/12*, *40-2/22*, 112/53, 201/3.

Dâhiliye Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdiüriyeti: DH. MB. HPS 13/18.

Dâhiliye Mektubi Kalemi: DH. MKT 82/28, 126/47, 274/20, 336/22, 339/49, 357/36, 358/40, 369/6, 560/54, 731/51, 824/97, 886/64, 1042/50, 1060/74, 1068/72, 1244/80, 1261/82, 1339/79, 1433/42, 1437/19, 1439/19, 1447/29, 1518/83, 1573/45, 1601/49, 1775/142, 1784/36, 1785/92, 1797/78, 1821/97, 1853/12, 1937/94, 2102/82, 2191/74, 2229/38, 2293/38, 2424/3, 2458/55, 2469/57, 2505/22, 2531/112, 2630/98, 2697/32, 2663/63, 2757/12, 2772/46, 2739/50, 2786/22, 2798/78, 2866/41.

Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi: DH. MUİ 95/7, 114/42.

Dahiliye Şifre Kalemi: DH. ŞFR 160/95, 165/42, 508/90

Dâhiliye Umur-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdüriyeti: DH. UMVM 57/36, 92/65, 108/33, 111/46, 114/41, 129/49, 138/6.

İrade Adliye ve Mezahib Nezareti: İ.AZN 8/4.

İrade Dâhiliye: İ.DH 1324/36.

İrade Dosya Usulü İrade: İ. DUİT 67/52.

Maarif Mektubi Kalemi: MF. MKT 126/32, 189/24, 197/27, 231/6, 246/6, 259/64, 308/8, 550/9, 709/8,

Şura-yı Devlet: ŞD 66/21, 511/10, 514/5**,** 2114/33, 2115/20, 2115/22, 2115/40, 2116/16, 2117/14, 2117/19, 2118/27, 2120/14, 2120/46, 2121/37, 2122/18, 2122/31, 2123/9, 2124/13, 2124/48, 2127/9, 2129/9, 2131/17, 2132/6, 2132/12, 2133/7, 2137/16, 2138/16, 2139/8, 2143/28, 2147/55, 2147/56, 2420/50, 2615/33, 2681/16, 2889/42.

Şura-yı Devlet Maliye Kalemi: ŞD. MLK 2138/7.

Şura-yı Devlet Maliye Kalemi Maarif: ŞD. MLK. MRF 2147/52, 2145/2.

Şura-yı Devlet Nafia: ŞD. NF 2115/18.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat: Y.A.HUS 241/16, 501/179.

2. ŞERİYYE SİCİLİ

Sicil	**No**
Adana Şeriyye Sicili	92

3. SALNAMELER

SALNAME	**YILI**
Adana Vilayet Salnamesi	H.1289, H.1290, H.1293, H.1296, H.1297, H.1308, H.1309, H.1312, H.1318, H.1320.
Halep Vilayet Salnamesi	H. 1286
Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumi	H.1316, H.1317, H.1318, H.1319, H.1321.

4. YAYINLANMIŞ ve YAYINLANMAMIŞ ANA KAYNAKLAR

Adana Vilayeti İnşaat ve İanât Komisyonları He'yet-i Maliyesinin Raporu, Tanin Matbaası, İstanbul 1327.

AŞIKPAŞAZADE, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (Haz. Nihal Atsız), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1970.

REŞİT Zeynel Abidin, *Taktaka*, Halep Vilayet Matbaası, Halep H.1327.

B. BAŞVURU ESERLER

AYVERDİ İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2011.

DEVELİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2003.

Düstur, Tertib-i Evvel, C.1, Dersaadet 1289.

Düstur, Tertib-i Evvel, C.2, Dersaadet 1289.

Düstur, Tertib-i Sani, C7. Dersaadet 1289.

PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* MEB Yayınları, C.I-II-III, İstanbul 1971.

ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kamûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996.

C. ARAŞTIRMA ve İNCELEME ESERLER

Adana İl Yıllığı, 1967,1991.

AKGÜNDÜZ Ahmet, *Osmanlı Devletinde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları,* OSAV Yayınları, İstanbul 2005.

AKTAN Selma, *Dünkü ve Bugünkü Adana,* Adana 1967.

AKTÜRE Sevgi, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* C.IV, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

AKVERDİ Naci, *Adana: Cumhuriyet'ten Evvel ve Sonra*, Ulus Basımevi, Ankara 1938.

ALKAN Mustafa, *Adana'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Adana Sancağı Vakıflarının Analizi-Tüsoktar Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma-*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

ALYOT Halim Tevfik, *Türkiye'de Zabıta (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum)*, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1947.

ATAR Fahrettin, "Kadı", *TDVİA*, C.24, İstanbul 2001, s. 66-69.

AVCI Yasemin, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914),* Phoneix Yayınları, Ankara 2004.

AYDÜZ Salim, "Muvakkithane", *TDVİA*, C.31, İstanbul 2006, s.413-415.

BAYSAN Münire, " Kütahya'da "Bed-i Besmele" Ya Da "Amin Alayı" Geleneği", *The Journal of Academic Social Science Studies,* S. 62, Elazığ 2017.

BEYDİLLİ Kemal, "İmam" *TDVİA*, C.22, İstanbul 2000, s.181-186.

ÇADIRCI Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997.

ÇELİK Behiç, "Türk Belediyeciliğinin Tarihsel Gelişimi", *Yeni Türkiye,* Yıl 1, Sayı 4, Mayıs-Haziran, 1995.

ÇELİK Çiğdem, *XIX. Yüzyıldan Günümüze Adana'da Konut Mimarisinin Gelişimi*, Çukurova Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 1999.

ÇOKER Ziya, *Belediye Meclisleri Vazife ve Salahiyetleri*, İstanbul 1963.

DARKOT Besim, "Adana", *İA*, C.1, Eskişehir 1997.

DEMİRKAYA Yüksel, " Osmanlı Devleti'nde Belediye (Hisbe) Teşkilatı", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi,* S.41-42, İstanbul 1998.

Derleme Sözlüğü: Türkiye'de Halk Ağzından, C.I, TDK Yayınları, Ankara 2009.

ENER Kasım, *Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış*, Adana 1960.

ERGİN Osman Nuri, *Beledi Bilgiler*, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1945.

ERGİN Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediyye*, C.1,C2, C3,C4, C.5, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1995.

ERGİN Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, C.1, İstanbul 1977.

ERSOY Neşet, "XII. Yüzyıldan Günümüze Anadolu'da Sivil Toplum Örgütlenmesinin Tarihsel Gelişimi", *Türk İdare Dergisi,* Yıl 75, Sayı 438, Mart 2003.

ERTAN Veli, "Adana'nın Tarihsel Anıtlarından Saat Kulesi", *Görüşler,* S.61-62, Adana Halk Evi Yayınları, Adana 1944.

GÜRAN Tevfik, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1988.

HALAÇOĞLU Yusuf, *XVI.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 1998.

KALLEK Cengiz, "Kile", *TDVİA*, C.25, İstanbul 2002, s.568-571.

KALLEK Cengiz, "Hisbe", *TDVİA*, C.18, İstanbul 1998, s.133-143.

KANTAR Yeliz. *Osmanlı'dan Günümüze Sivas Belediyesi*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2011.

KARABULUT Irmak, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yabancı Bankaların Çalışmaları: Türkiye Milli Bankası Örneği", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y.6, S.85, Aralık 2018, s. 379-406.

KARATAŞ Ahmet, *Evvel Zaman İçinde Adana*, Akademisyen Yayınları, Ankara 2016.

KARSANDIK Özlem, *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana: 1839-1876,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2012.

KAZICI Ziya, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayınları, İstanbul 2003.

KAZICI Ziya, *Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtisab Müessesesi)*, Bilge yayınları, İstanbul 2006.

KOÇ KESKİN Neslihan, " I.Abdülhamit'in Şeh-zadelerinin Bed-i Besmele Törenini Anlatan Enderûnlu Fâzıl'ın Sûrnâme-i Şehriyârı Üzerine" *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.27, Konya 2010.

KÜÇÜKUĞURLU Murat, *Erzurum Belediyesi Tarihi I*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2008.

MAĞMUMİ Şerafettin, *Anadolu ve Suriye'de Seyahat Hatıraları*, (Haz. Nazım Hikmet Polat), Cedid Neşriyat, Ankara 2010.

OKTAY Tarkan, “Belediye Kurumunun Tarihsel Gelişimi”, *Türkiye’de Yerel Yönetimler*, Nobel Yayınları, Ankara 2008, s.119-157.

OKTAY Tarkan, *Osmanlıda Büyükşehir Belediye Yönetimi İstanbul Şehremaneti*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

ORHONLU Cengiz, "Şehir Mimarları", *Türkler*, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002,

ORHONLU Cengiz, *Osmanlı Devleti'nde Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, (Der. Salih Özbaran), İzmir 1994.

ORTAYLI İlber , “Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi,* C.9, S.1, Mart 1976. S.95-107.

ORTAYLI İlber, “ İmparatorluk Döneminde Mahalli İdarelerin ve Belediyeciliğin Evrimi”, *Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi*, (edt. Ergun Türkcan), C.2, Ankara 1978.

ORTAYLI İlber, “Belediye”, *TDVİA*, C.5, İstanbul 1992, s.398-402.

ORTAYLI İlber, “Kadı”, *TDVİA*, C.24, İstanbul 2001, s.69-73.

ORTAYLI İlber, “Osmanlı Kadısı, Tarihi Temeli ve Yargı Görevi”, *A.Ü.S.B.F. Dergisi*, C.30, Ankara 1975.

ORTAYLI İlber, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

ORTAYLI İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880),* T.T.K. Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2011.

ORTAYLI İlber, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Yerel yönetim Geleneği*, Hil Yayınları, Ankara 1985.

ÖCAL Mustafa, “Amin Alayı”, *TDVİA*, C.3, İstanbul 1991, s.464.

ÖZBEK Nadir, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet (1876-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

ÖZCAN Abdülkadir, “Asesbaşı”, *TDVİA*, C.3, İstanbul 1991, s.63.

ÖZMEN Özlem, "Geleneksel Adana Evleri", *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprübaşı*, (Haz, Erman Ertun-M. Sabri Koz), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

ÖZTÜRK Nazif, Türk *Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, TDV Yayınları, Ankara 1995.

ÖZTÜRK Yücel, *Kuruluşundan 1950 'ye Kadar Bursa Belediyesi ve Hizmetleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2014.

QUATAERT Donald, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, (Çev. Nilay Ozok Gündoğan- Azat Zana Gündoğan), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008.

SENCER Muzaffer, "Tanzimat'a Kadar Osmanlı Yönetim Sistemi", *Amme İdaresi Dergisi*, C.17, S.2, Haziran 1984.

SERÇE Erkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1998.

SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, "Yerel Yönetim Metinleri IX: Rüsûm-ı Belediye Kanunu", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C.6,S.2, Ankara 1997.

SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu(Yerel Yönetim Metinleri)*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.

SÜME Mehmet, "Osmanlı Vergi Uygulamalarına Bir Örnek: Oktruva Resmi", *Belleten*, C.LXXX, S. 288, TTK Yayınları, Ankara 2016.

ŞENTÜRK Hüdai, " Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti'nin Ulaşım Teşkilatı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

ŞÜKRÜ Karçınzade Süleyman, *Seyahatü'l-Kübra*, (Çev. Salih Şapçı), Eğirdir 2005.

TEKELİ İlhan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Kent Plan Planlama Pratiğinin Gelişimi ve Kültürel Mirasın Korunmasındaki Etkileri", *İslam Mimarı Mirasını Koruma Konferansı (22-26 Nisan 1985)*, (Edt. Selahatin Yıldırım), İstanbul 1987.

TÜMERKAN Sıddık, *Türkiye'de Belediyeler (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum)*, R. Zelliç Basımevi, İstanbul 1946.

UÇAR Ahmet - SOYDEMİR Selman - ERKAN Kemal, *Adana İtidal Gazetesi (5 Eylül 1908- 31 Temmuz 1909)*, C. I, T.T.K. Yayınları, Ankara 2014.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayınlar, Ankara 1998.

ÜNLÜ Mehmet, "*Kuruköprüde Bahri Paşa Çeşmesi*" *Görüşler Dergisi*, C.6, S. 61, Adana Halkevi Yayınları, Adana 1944.

YAMAK Sanem, " Meşrutiyet'in Bayramı: 10 Temmuz İd-i Millisi", *İ.Ü.S.B.F Dergisi*, S.38, İstanbul 2008.

YAYGIN Candan - ARICI Mehmet Emin, *Geçmişten Günümüze Adana Belediyesi ve Başkanları*, Adana 2009.

YEDİYILDIZ Bahaeddin, "Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi", *Vakıflar Dergisi*, S.15, Ankara 1982.

YEDİYILDIZ Bahaeddin, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi*, S.14, Ankara 1982.

YERASİMİS Stefanos, "Doğu ve Güney Akdeniz Kentlerinin Batılılaşma Sürecinde Osmanlı Etkisi", *Akdeniz Dünyası, Düşünce, Tarih, Görünüm*, (Edt: Eyüp Özveren, Oktay Özel. v.d), İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

YERLİKAYA İlhan, "Tanzimat'tan Önce Osmanlı Devleti'nde Belediye Hizmetleri" *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

YÖRÜK Saim, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana*, T.T.K. Yayınları, Ankara 2015.

YÜKSEL Ahmet, "Osmanlı Devlet Dairelerinde Mesai Kavramı ve Uygulaması (18.-20. Yüzyıllar)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.XVI, S.1, İstanbul 2014.

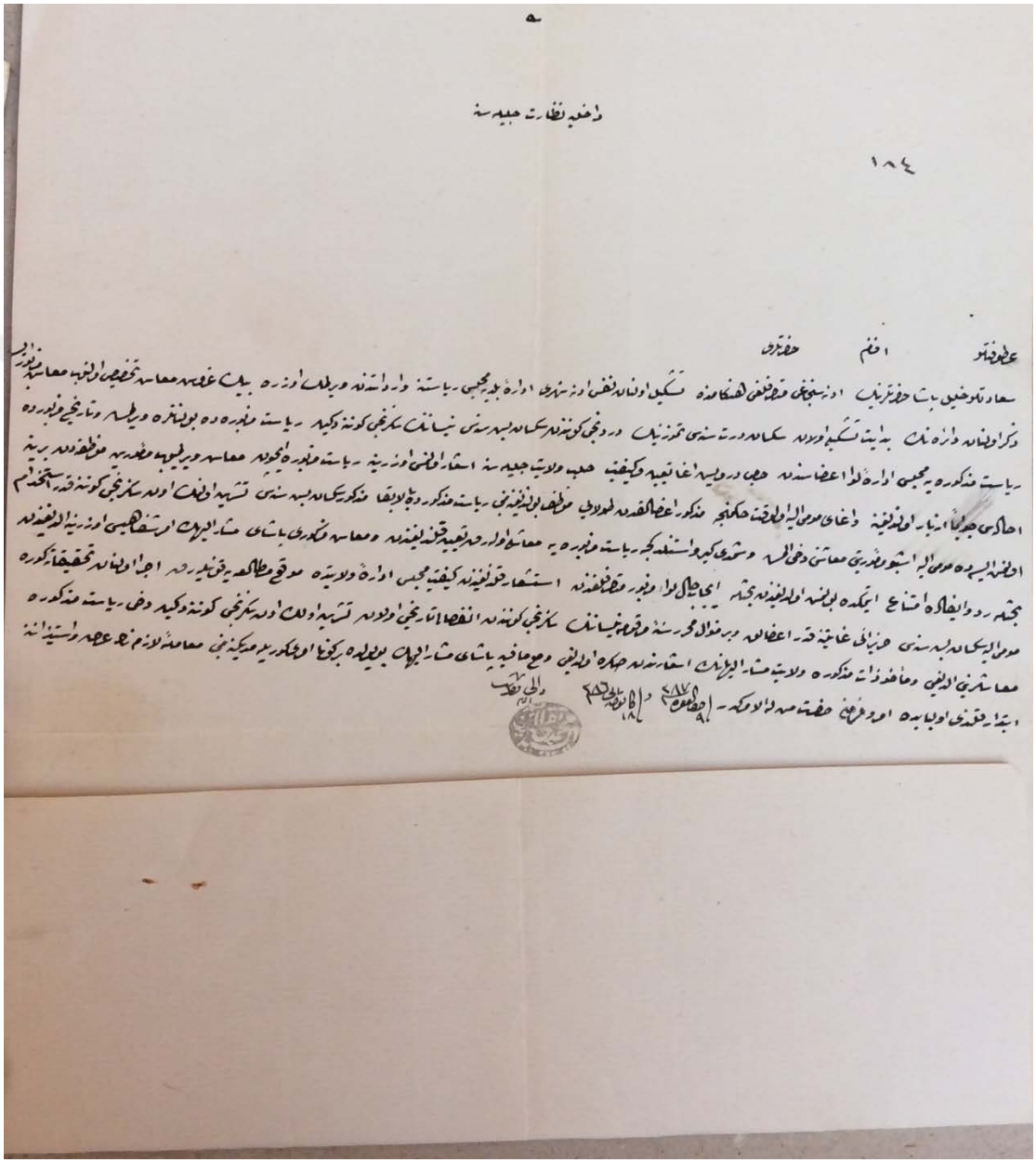
YÜKSEL Ahmet, "Osmanlı'da Zamanı Anlamak: Duvar Takvimlerinin Basım ve Yayımı Üzerine Bazı Bilgiler", *The Journal of International Social Research*, Vol.3, Is.12, Samsun 2010.

www.tbmm.gov.tr/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002. Kanun tarihi 20 Receb 1342/26 Şubat 1340.

www.tbmm.gov.tr/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002.s. 229. Kanun tarihi 12 Cemaziyelevvel 1342 ve 20 Kanunuevvel 1339.

EKLER

Ek 1: Adana Belediyesi'nin Kuruluş Yılını Gösteren Belge

BOA, ŞD, 2115/20 20 Muharrem 1289

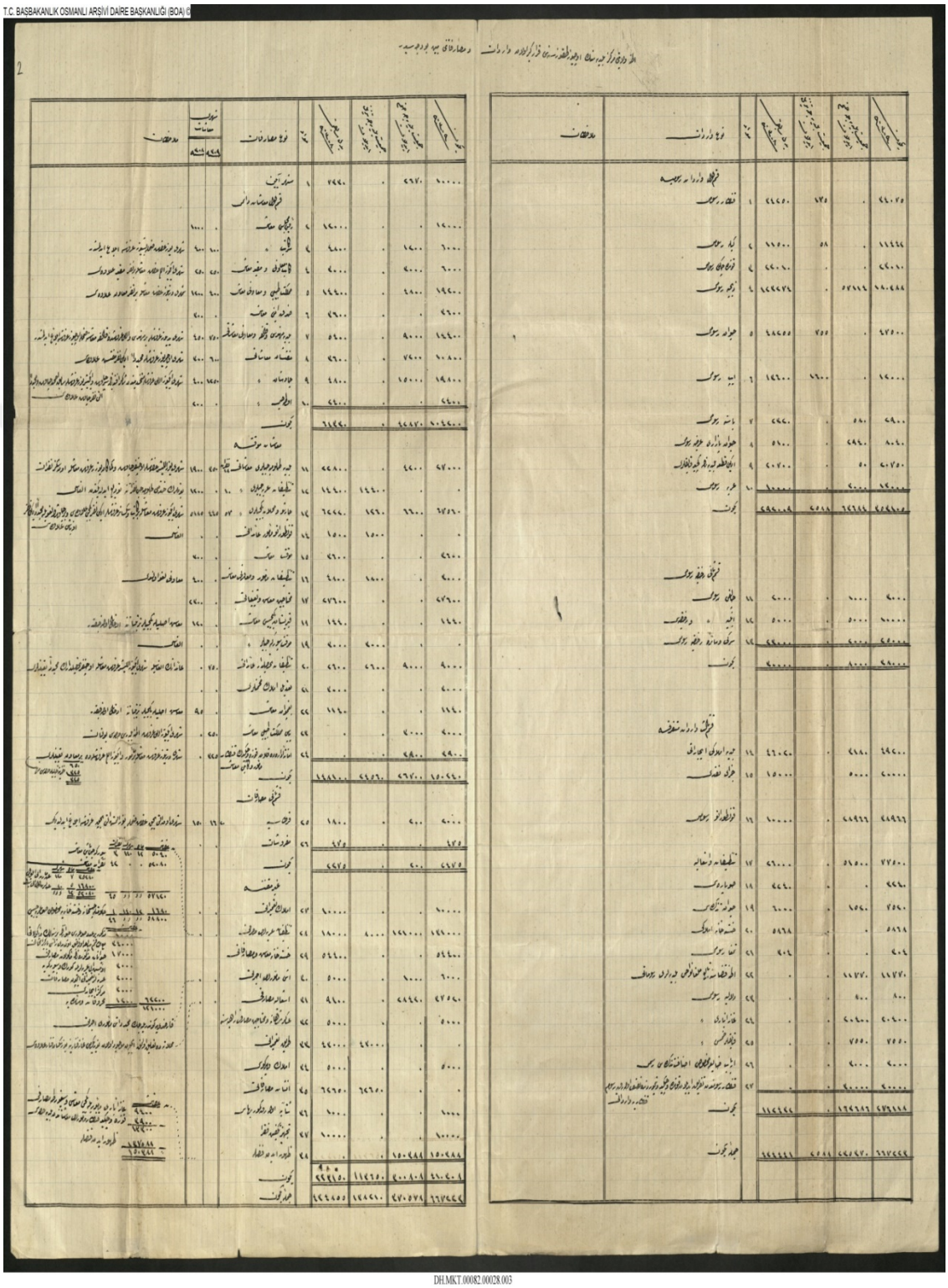
Dâhiliye Nezareti Celilesine

Atufetlü Efendim Hazretleri

184

Saadetlü Halil Paşa Hazretlerinin Adana Sancağı Mutasarrıflığı hengâmında teşkil olunan nefs-i Adana şehri İdare-i Belediye Meclisi riyasetine varidatından verilmek üzere bin (1.000) guruş maaş tahsis olunup maaşı mezbur ile zikr olunan dairenin bidayet teşkili olan (12)84 senesi Temmuz'un dördüncü (4.) gününden (12) 85 senesi Nisan'ının sekizinci gününe değin riyaset-i mezburede bulunanlara verilmiş ve tarih-i mezburda riyaset-i mezkureye Meclis-i İdare-i Liva azasından Hacı Derviş Ağa ta'yin ve keyfiyet Halep Vilayeti Celilesine iş'ar olunması üzerine riyaset-i mezbure içün maaş verilmeyip memurin-i muvazzafadan birine ihalesi cevaben izbar olunduğuna ve Ağa mumaileyhe ol-vakt hükümetçe mezkûr azalıktan dolayı muvazzaf bulunduğuna mebni riyaset-i mezkurede bil'ika mezkûr (12)85 senesi teşrin-i evvelin 18. gününe kadar istihdam olunmuş ise de mumaileyhe işbu memuriyeti maaşını dahi almak ve şimdi geri istenildikçe riyaset-i mezbureye maaşlı olarak tayin kılındığından ve maaşı mezkûrun paşa-ı mumaileyhin emr-i şifahisi üzerine alındığından bahisle red ve ifade-i imtina etmekte bulunmuş olunduğundan bahisle icab-ı hal Liva-yı mezbur mutasarrıflığından istişar kılındığından keyfiyet Meclis-i İdare-i Vilayet'te mevki-i mütalaya konularak icra olunan tahkikata göre mumailayha (12)85 senesi Haziran'ı gayetine kadar azalık ve ber minval muharrer sene-i merkume Nisan'ın sekizinci gününden infisali tarihi olan teşrin-i evvelin on sekizinci gününe değin dahi riyaset-i mezkure maaşlarını aldığı ve zat-ı mezkure vilayet-i müşarunileyhanın işarından sonra olduğu ve mamafih paşa-i müşarunileyhanın bu yolda bir güna emri görülemediğine mebni müamele-i lazımenin arz ve istizanına ibtidar kılındı. Ol babda emr-i ferman Hazret-i men'lehül emrindir. Fi 9 Zilkade sene(1) 287 ve fi 18 Kanun-ı sani (1) 286 Vali-i Vilayet

Ek 2: Adana Belediyesi'nin 1890-1891 Yılı Gelir-Gider Defteri

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI [BOA]

DH.MKT.00082.00028.003

BOA, DH. MKT, 82/28 2 Rebiülevvel 1311.

Adana Vilayeti Merkez Belediyesi'nin 309 Senesi Karargir Olan Varidat ve Masarifatını Mübeyyin Bütçesidir.

Nev'i Varidat	**Mevad**	**Bedel-i Sabık Sene 308**	**Sene 309**			**Mülahazat**
			Cemiyyet-i Belediyece Tenzil Edilen	**Cemiyyet-i Belediyece Zam Edilen**	**Yekün Sene 309**	
Kısm-ı Evvel		**Guruş, Para**	**Guruş, Para**	**Guruş, Para**	**Guruş, Para**	
Kantar Rüsumu	1	34.250	175		34.075	
Kile Rüsumu	2	11.500	58		11.442	
Koza Çeki Rüsumu	3	23.010			23.010	
Zebhiye Rüsumu	4	123.274		57.114	180.388	
Hayvan Rüsumu	5	48.255	755		47.500	
İp Rüsumu	6	13.600	1.600		12.000	
Basta Rüsumu	7	2.320		580	2.900	
Hayvan Pazarı arziye Rüsumu	8	5.100		2.940	8.040	
İki Kıt'a Belediyenin Geçit Kayıkları	9	20.700		50	20.750	
Araba	10	10.000		3.000	13.000	

Rüsusmu						
Yekün		**292.009**	**2.588**	**63.684**	**353.105**	
Kısm-ı Sani Ruhsatiye Rüsumu						
Çalgı Rüsumu	11	2.000		1.000	3.000	
Ebniye Rüsumu ve Ruhsatiye	12	5.000		5.000	10.000	
Sergi ve Saire Ruhsatiye Rüsumu	13	23.000		2.000	25.000	
Yekün		**30.000**		**8.000**	**38.000**	
Kısm-ı Salis Varidat-ı Müteferrika						
Belediye Emlakı İcaratı	14	46.060		3.180	49.200	
Ceza-yı Nakdi	15	15.000		5.000	20.000	
Kontrato Rüsumu	16	10.000		28.966	38.966	
Tenzifat ve Eş'aliye	17	26.000		51.500	77.500	
Su Parası	18	3.240			32.40	
Hayvan Tezkiresi	19	6.000		1.520	7.520	
Hastahane Emlakı	20	5.868			5.868	
Tamga Rüsumu	21	304			304	

Adana Kazasına Tabi Mülga Nevahi Belediyeleri Rüsumatı	22			11.770	11.770	
Dellaliye Rüsumu	23			800	800	
Gaz Anbarı Rüsumu	24			20.400	20.400	
Kayıklar Hıms Rüsumu	25			7.550	7.550	
Erba-ı Sanaiye Mahsus Esnaf Tezkiresi Rüsumu	26			3.000	3.000	
Kantar Rüsumundan Tefrik Edilen Koza Çiğit Timurdan Nısf Olarak Rüsumu Kantariye Varidatı	27			30.000	30.000	
Yekün		**112.432**		**163.686**	**276.118**	
Cümle Yekün		**434.441**	**2.588**	**235.370**	**667.223**	

Nev'i Masarifat	**Mevad**	**Bedel-i Sabık**	**Sene 309**	**Şehr-i maaşat**	**Mülahazat**

		Sene 308	**Cemiyyet-i Belediyece Tenzil Edilen**	**Cemiyyet-i Belediyece Zam Edilen**	**Yekün Sene 309**	**Sene 308**	**Sene 309**	
Şehr-i Âyn	1	7.330		2.670	10.000			
Kısm-ı Evvel Maaşat-ı Daimi								
Reis-i Meclis Maaşı	2	12.000			12.000	1.000		
Ser Kâtip Maaşı	3	4.800		1.200	6.000	400	100	Şehri yüz guruş zamla 500 guruşa iblağ edilmiştir.
Kâtip Muavini ve Mukayyid Maaşı	4	3.000		3.000	6.000	250	250	Şehri 250gurş maaşla bir nefer mukayyid ilavesi
Memleket Tabibi ve Muavini Maaşı	5	14.400		4.800	19.200	1.200	400	Şehri 400 guruş maaşla bir nefer muavin ilavesi
Sandık Emini Maaşı	6	3.600			3.600	300		
Belediye Mühendisi ve Kalfa ve Muavini Maaşı	7	5.400		9.000	14.400	450	750	Şehri 700 guruşla vir mühendis ve 50 guruşla kalfa maaşına

								zamla 300 guruş iblağ edilmiştir.
Müfettişan Maaşı	8	3.600		7.200	10.800	300	600	Şehri 300 guruşla müceddeden 2 nefer müfettiş ilavesi
Çavuşat Maaşı	9	4.800		15.000	19.800	400	1.250	Şehri 250 guruşla müstahdimind en Şakir efendi'nin Serçavuş ve ikişer yüz guruşla sabık Ahmed çavuş ve müceddeden 6 nefer çavuş ilavesi
Odacı Maaşı	10	2.400			2.400			
Yekün		**61.330**		**42.870**	**104.200**			
Maaş-ı Muvakkate								
Belediye Tulumbacıları Maaşatı (nefer 48	11	22.800		4.200	27.000	1.900	750	Şehri 150 guruşla 3 nefer çavuş ve Kemagân 100 guruş maaşla 18 neferat
Tenzifat Arabacıları	12	14.400	14.400			1.200		Bunların hidmeti

(nefer 10)								tulumbacı neferatına tevdi edildiğinden ilgası
Çarşı ve Mahallat Bekçileri	13	62.220	1.260	6.600	67.560	5.180	445	Şehri 200 guruş maaşla 1 kâtip 80'er guruşla 2 nefer bekçi ilavesi ve 1 çavuşun lağvıyla müceddeden 2 nefer onbaşı ilavesi
Kontrato Memur Aidatı	14	1.500	1.500					İlgası
Muvakkit Maaşı	15	3.600			3.600			
Tenzifat Memeur ve Muavini Maaşı	16	4.800	1.800		3.000	400		Muavini lağvolundu.
Muhtacin Maaş ve Tayinatı	17	27.600			27.600	2.300		
Kabristan Bekçisi Maaşı	18	1.440			1.440	120		Maaşı aslıyla bekçiler tertibatına idhal olunacaktır.

Muvakkıt Süpürgeciler Maaşı	19	3.000	3.000					İlgası
Tenzifat Tahsildaran Aidatı	20	2.600	2.600	9.000	9.000		750	Aidatın ilgasıyla şehri 250'er guruşla 3 nefer tahsildaran müceddeden tayinleri
Ta'dil-i Emlak Mihmanları	21	3.000			3.000			
Bahçıvan Maaşı	22	1.140			1.140	95		Maaşı Asliyesiyle bekçiler tertibatına idhal olunacaktır.
Payas Memleket Tabibi Maaşı	23			3.000	3.000			Şehri 250 guruş Adana Belediyesi hissesi bulunan
Emaneten İdarede Kalan Koza ve Çiğidin Kantar Memur ve Kâtibi Maaşı	24			3.900	3.900			Şehri 400 guruş maaşla 1 memur ve 250 guruşla da 1 muavin tayinleri 650-325 hazine-i celiliye hissesi :325

Yekün		**148.100**	**24.560**	**26.700**	**150.240**			
Kısmı Salis Masarifat								
Kırtasiye	25	1.800		200	2.000	150	16,20	Şehri 16,5 guruş zamla 166,5 guruşa iblağ edildiği
Mefruşat	26	475			475			
Yekün		**2.275**			**2.475**			
Gayri Mukannine								
Emlak Tamiratı	27	10.000			10.000			
Tenzifat Arabaları Masrafı **(1)**	28	18.000	8.000	121.000	131.000			
Hastahane Maaş-ı Masarifatı	29	54.400			54.400			
Aşı memuru Ücreti	30	5.000		1.000	6.000			Karsandı'ya gönderilecek müceddid aşı memuru ücreti
Eş'aliye Masrafı	31	9.100		28.420	37.520			Mahallatta ta'lik olunmak içün mevcud olan 120 gaz fenerine 180 fener ilavesi
Asakir-i Şahane ve	32	5.000			5.000			

Muhtacin Masrafı Rahiyesine								
Tarik Tamiratı	33	43.000	43.000					
Emlak Virgüsü	34	5.000			5.000			
İnşaat Masarifatı	35	62.650	62.650					
Şitaiye Olarak Kömür Bahası	36	1.000			1.000			
Techiz Tekfin-i Fıkra	37	10.000			10.000			
Zuhur Eden Fazla **(2)**	38			150.388	150.388			
Yekün		**223.150**	**113.650**	**300.808**	**410.308**			
Cümle Yekün		**343.855**	**138.210**	**370.578**	**667.227**			

1. Guruş mah şehri neferat

5.040 12 140 3 Süpürgeci başı maaşı

52.080 42 Neferatın Maaşı

Guruş mah şehri

35.280 7 120 an Mart ila Eylül

16.800 5 80 Teşrin-i evvel –Şubat

57.120 12 140 45 52.080 12 200

1.680 12 140 1 Hükümetle ve Hastahaneye mahsus Su arabacısı

58.800 12 140 46

Guruş

1.000 Mezkur 1 adet Su arabası hayvanatının bir senelik me'külatı

34.000 Ma takım mübayaa olunacak 17 re's Bargir esmanı

17.000 Hayvanat-ı mezkurenin me'külat masarifi

3.000 15 el arabalarıyla kürek ve süpürgeye

3.000 Arabalar tamiratı içün masarifat

3.000 Merkez icarı

1.200 mühr-ü kat saireye

Toplam: 62.200 + 58.800 : 131.000

2. Guruş

9.400 Gaz anbarı memuruyla bekçi maaş ve sigorta masrafı

3.900 Koza ve Çiğid kantar memurları maaşından belediye hissesi

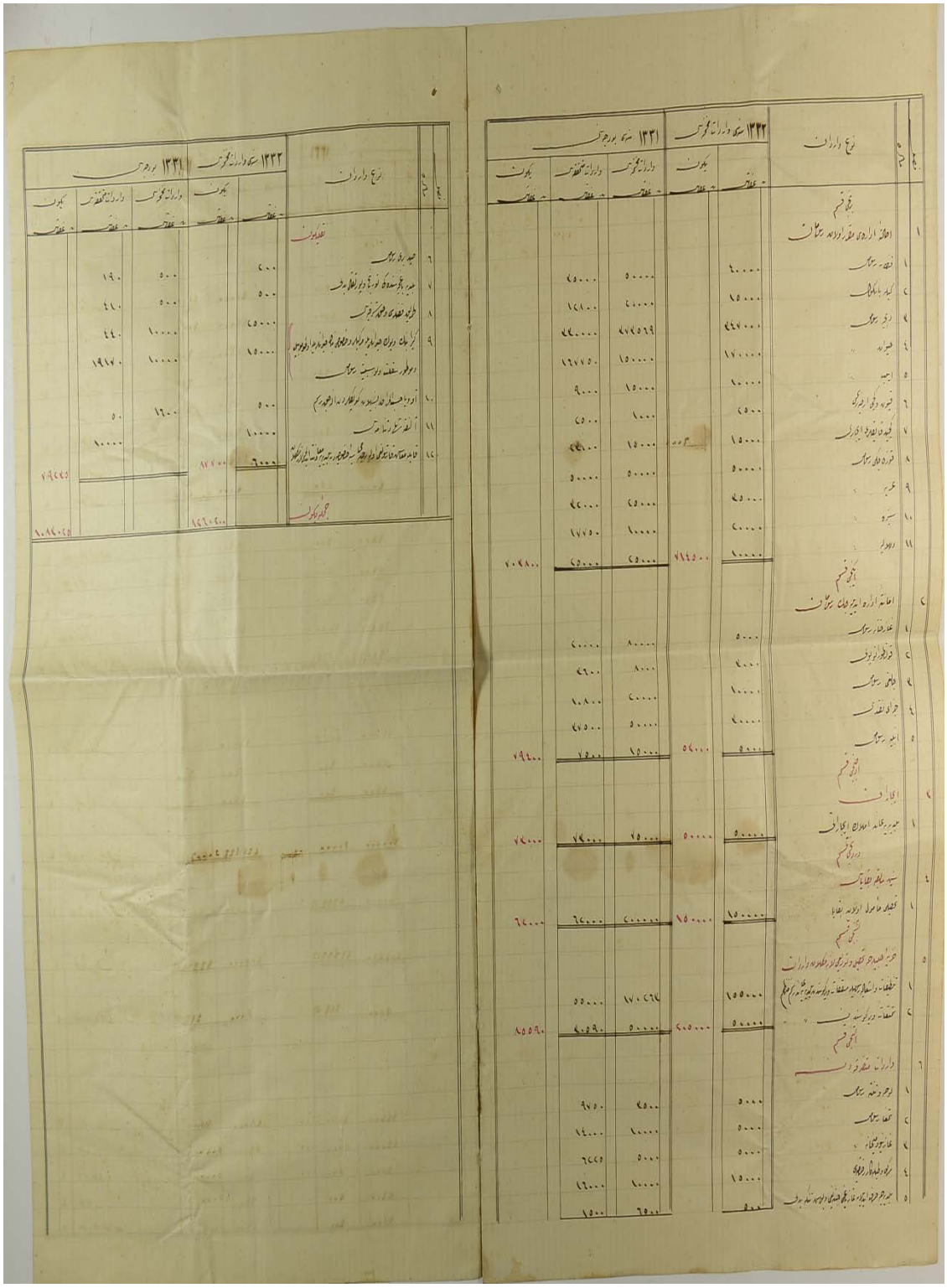
13.300

137.088

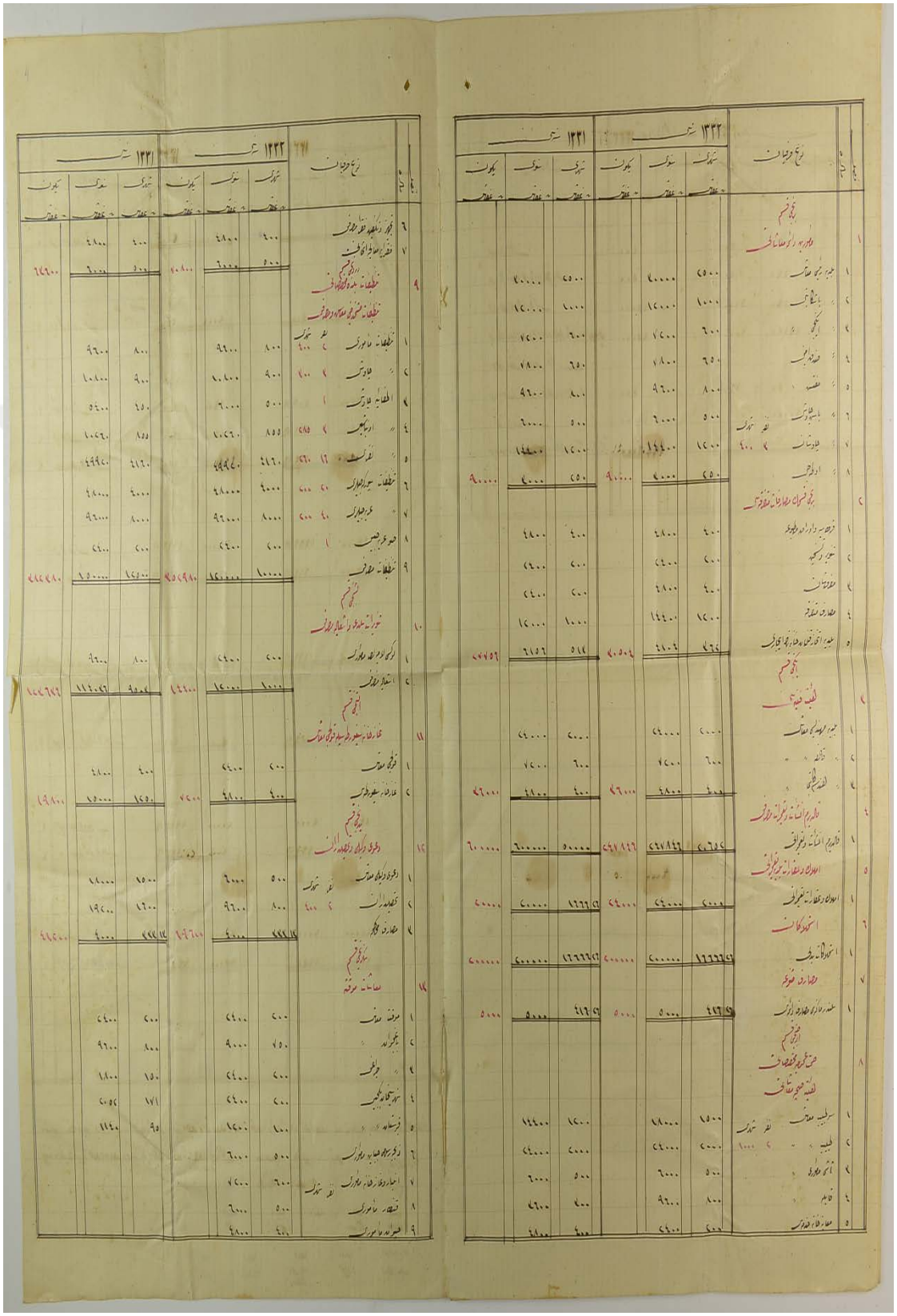
Toplam: 150.388

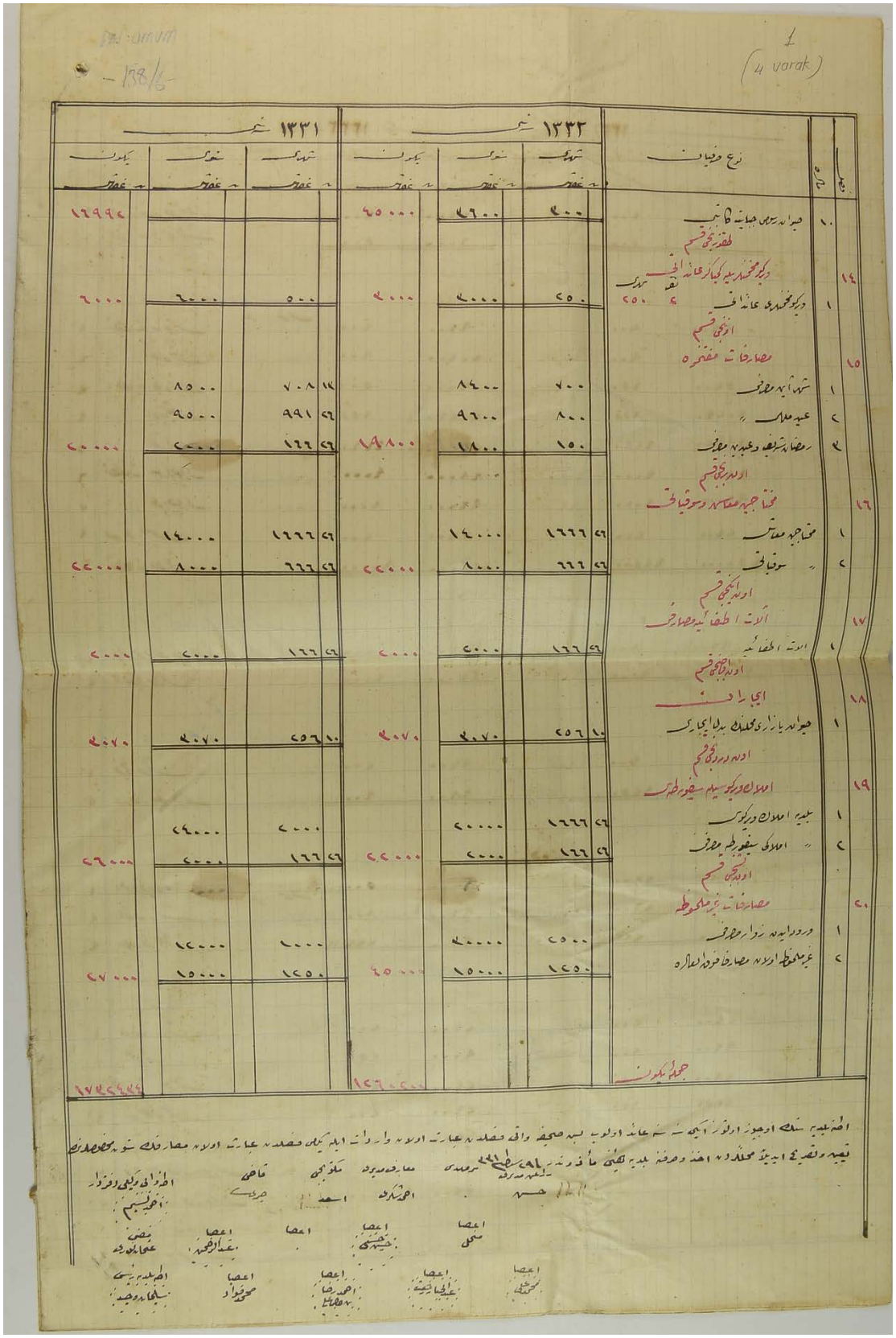
Ek 3: Adana Belediyesi'nin 1913-1914 Yılı Gelir-Gider Defteri

1913-1914 Yılı Gelir Kısmı

1913-1914 Yılı Gider Kısmı

BOA, DH. UMVM, 136/6 15 Cemaziyelahir 1334.

Adana Belediyesi’nin 1331-1332 Senesi Gelir-Gider Defteri

Fasıl	Madde	Nev’i Varidat	1332 Senesi Varidat-ı Muhamminesi		1331 Senesi Bütçesi		
			Guruş, p	Yekün Guruş, p	Varidat-ı Muhammine Guruş, p	Varidat-ı Mütehakkika Guruş, p	Yekün Guruş, p
	Birinci Kısım **İhaleten İdaresi Mukarrer olan Rüsumat**						
	1	Kantar Rüsumu	40.000		50.000	35.000	
	2	Kile Baskül	15.000		20.000	12.800	
	3	Zebhiye Rüsumu	347.000		373.569	330.000	
	4	Hayvan Rüsumu	170.000		150.000	167.750	
	5	İp Rüsumu	10.000		15.000	9.000	
	6	Koyun ve Keçi Arziyesi	2.500		1.000	2.500	
	7	Geçit Kayıkları İcarı	15.000		15.000	23.000	
	8	Koza Çeki Rüsumu	50.000		50.000	50.000	
	9	Araba Rüsumu	35.000		25.000	32.000	
	10	Sebze rüsumu	20.000		10.000	17.750	

	11	Dellaliye Rüsumu	10.000	**714.500**	25.000	25.000	**703.800**
	İkinci Kısım **Emaneten İdare Edilecek Rüsumat**						
	1	Gazhane Rüsumu	5.000		80.000	20.000	
	2	Kontrato Pulu	3.000		8.000	3.600	
	3	Çalgı Rüsumu	10.000		20.000	10.800	
	4	Ceaz-yı Nakdi	30.000		50.000	37.500	
	5	Ebniye Rüsumu	5.000	**53.000**	15.000	7.500	**79.400**
	Üçüncü Kısım **İcarat**						
	1	Belediyeye Ait Emlak İcarartı	50.000	**50.000**	175.000	73.000	**73.000**
	Dördüncü Kısım **Sinin-i Sabıka Bakayası**						
	1	Tahsi-i Me'mul Olan Bakaya	150.000	**150.000**	200.000	72.000	**72.000**
	Beşinci Kısım **Hazine-i Celile'yece Tahsil ve Tevdi'i Lazım Gelen Varidat**						
	1	Tenzifat ve İş'aliye Rüsumuyla Meskufat Vergisinden	155.000		170.263	55.000	

		Belediyeye Ait Resm'i Muntazam					
	2	Temettuat Vergisinden Belediyeye Ait Olan Resm-i Muntazam	50.000	**205.000**	50.000	30.590	**85.590**
	Altıncı Kısım **Varidat-ı müteferrikadan**						
	1	Levha ve Tente Rüsumu	5.000		3.500	9.750	
	2	Tamga Rüsumu	5.000		10.000	14.000	
	3	Gazino ve Meyhane Rüsumu	5.000		5.000	6.225	
	4	Sergi ve Tablakâr Rüsumu	15.000		10.000	16.000	
	5	Belediyece Sarf Edilen Gazyağı Boş Teneke Bedeli	500		6.500	1.500	
	6	Sır Yeri (Sayd-ı Berri) Rüsumu	200		500	190	
	7	Belediye Bahçesindeki turunç ve Portakal	500		500	410	

		Bedeli					
	8	Tarik Fazlası ve Suk-ı Şerifesi	25.000		10.000	440	
	9	Kirabenin veya Yük Hayvanlarıyla Merkeplerin ve Hususinin Hayvanlarıyla Otomobil ve Motorsiklet Velesbit Rüsumu	15.000		10.000	19.170	
	10	Av ve Hasb'el-merak Binilen Köpeklerde Alınacak Resim	500		1.600	50	
	11	Aluft e Şahadetnamesi	10.000			10.000	
	12	Kabile Maaş Karşılığı Olarak Muhasebe-i Hususiyeden Belediyeye Muavenet Edimesi Lazım Gelen	6.000	**87.700**			**79.235**

		Cümle Yekün		**1.260.200**			**1.083.025**

Fasıl	**Madde**	**Nev'i Sarfiyat**	**1332 Senesi**			**1331 Senesi**		
			Şehri	**Senevi**	**Yekün**	**Şehri**	**Senevi**	**Yekün**
			Guruş, p	**Guruş, p**	**Guruş, p**	**Guruş, p**	**Guruş, p**	**Guruş, p**
	Birinci Kısım **Me'murin-i Daime Maaşı**							
		Belediye Re'isi Maaşı	2.500	30.000		2.500	30.000	
		Belediye Başkâtibi	1.000	12.000		1.000	12.000	
		Belediye İkinci Kâtibi	600	7.200		600	7.200	
		Belediye Sandık Emini	650	7.800		650	7.800	
		Belediye Müfettişi Maaşı	800	9.600		800	9.600	
		Belediye Başçavış Maaşı	500	6.000		500	6.000	
		Belediye Çavuşan Nefer 3 Şehri 400	1.200	14.400		1.200	14.400	

		Belediye Odacı	250	3.000	**90.000**	250	3.000	**90.000**
	Birinci Kısmın Masarifat-ı Müteferrikası							
		Kırtasiye ve Evrak-ı Matbua	400	4.800		400	4.800	
		Tenvir ve Tezhin	200	2.400		200	2.400	
		Mefruşat	400	4.800		400	4.800	
		Masarif-i Müteferrika	1.200	14.400		1.000	12.000	
		Belediyeye ittihaz edilen Hanenin icarı	362	4.104	**30.504**	513	6.156	**27.756**
	İkinci Kısım **Heyet-i Fenniye**							
		Belediye Mühendisi maaşı	2.000	24.000		2.000	24.000	
		Belediye Kalfa Maaşı	600	7.200		600	7.200	
		Belediye Hendese Katibi Maaşı	400	4.800		400	4.800	
					36.000			**36.000**

	Kaldırım İnşaat ve Tamiratı Masrafı							
		Kaldırım İnşaat ve Tamiratı	20.652	24.7846	**24.7846**	50.000	600.000	**600.000**
	Emlak ve Akarat Tamiratı							
		Emlak ve Akarat Tamiratı	2.000	24.000	**24.000**	1.666,26	20.000 (19.995,12)	**20.000 (19.995,12)**
	İstimlakât							
		İstimlakât Bedeli	16.666,26	200.000 (199.995.12)	**200.000**	16.666,26	200.000	**200.000**
	Masarifat-ı Mütenevvia							
		Silindir Makinası Masarif-i Daimesi	416,26	5.000 (4.995.12)	**5.000**	416,26	5.000 (4.995.12)	**5.000**
	Üçüncü Kısım **Sıhhat-i umumiye Mahsusatı/Heyet-i Sıhhiye Maaşatı**							
		Ser tabib maaşı	1.500	18.00		1.200	14.400	
		Tabib Maaşı Nefer 2 Şehri 1.000	2.000	24.000		2.000	24.000	
		Aşı Memuru	500	6.000		500	6.000	
		Kabile	800	9.600		800	9.600	
		Muayeneha	200	2.400		200	2.400	

		ne Hademesi						
		Techiz ve Tekfin-i Fıkra Masrafı	400	4.800		400	4.800	
		Fukaraya Mualece Esmanı	500	6.000	**70.800**	500	6.000	**63.600**
	Dördüncü Kısım **Tenzifat-ı Belediye Mahsusatı**							
		Tenzifat Memueru (Nefer 2 Şehri 400)	800	9.600		800	9.600	
		Tenzifat Çavuşu (Nefer 3 Şehri 300)	900	10.800		900	10.800	
		İtfaiye Çavuşu (Nefer 1)	500	6.000		450	5.400	
		İtfaiye Onbaşısı (Nefer 3 Şehri 285)	855	10.260		855	10.260	
		İtfaiye Neferi (Nefer 16 Şehri 260)	4.160	49.920		4.160	49.920	

		Tenzifat Süpürgecileri (Nefer 20 Şehri 200)	4.000	48.000		4.000	48.000	
		Tenzifat Arabacıları (Nefer 40 Şehri 200)	8.000	8.000		8.000	8.000	
		Su Arabacısı (Nefer 1)	200	96.000		200	96.000	
		Tenzifat Masrafı	10.000	120.000	**352.980**	12.500	150.000	**382.380**
	Beşinci Kısım **Tenvirat-ı Belediye ve Eş'aliye Masrafı**							
		Löks Lambaları Memuru	200	2.400		800	9.600	
		Eş'aliye Masrafı	1.000	12.000	**14.400**	9.503	114.036	**123.636**
	Altıncı Kısım **Gazhane Sigortasıyla Kolcu Maaşı**							
		Kolcu Maaşı	200	2.400		400	4.800	
		Gazhane Sigortası	400	4.800	**7.200**	1.250	15.000	**19.800**
	Yedinci Kısım **Dava Vekili ve Tahsildaran**							

		Dava Vekili Maaşı	500	6.00		1.500	18.000	
		Tahsildaran (Nefer 2 Şehri 400)	800	9.600		1.600	19.200	
		Masraf-ı Muhakeme	333,13	4.000 (3.997,56)	**19.600 (19.597,56)**	333,13	4.000 (3.997,56)	**41.200 (41.197,56)**
	Sekizinci Kısım **Maaş-ı Muvakkate**							
		Muvakkit Maaşı	200	2.400		200	2.400	
		Bahçıvan Maaşı	750	9.000		800	9.600	
		Bahçıvan Çırağı Maaşı	200	2.400		150	1.800	
		Nehr-i Seyhan Bekçisi	200	2.400		171	2.052	
		Kabristan Bekçisi Maaşı	100	1.200		95	1.140	
		Zebhiye Rüsumu Cibayet Memuru	500	6.000				
		Anbar ve Gazhane Memuru	600	7.200				

		Kantar Memuru	500	6.000				
		Hayvan Memuru	400	4.800				
	0	Hayvan rüsumu Cibayet Katibi	300	3.600	**45.000**			**16.992**
	Dokuzuncu Kısım **Vergi Mihmanlarıyla ------ Aidatı**							
		Vergi Mihmanları Aidatı (Nefer 2 Şehri 250)	250	3.000	**3.000**	500	6.000	**6.000**
	Onuncu Kısım **Masarifat-ı Müftehire**							
		Şehr-i Âyn	700	8.400		708,13	8.500	
		Iyd-ı Milli	800	9.600		991,26	9.500	
		Ramazan-ı Şerife ve İydeyn Masrafı	150	1.800	**19.800**	166,26	2.000	**20.000**
	On Birinci Kısım **Muhtacin Maaşatı ve Sevkiyatı**							
		Muhtacin Maaşatı	1.66,26	14.000		1.66,26	14.000	
		Muhtacin	666,26	8.000	**22.000**	666,26	8.000	**22.000**

		Sevkiyatı						
	On İkinci Kısım **Âlât-ı İtfaiye Masrafı**							
		Âlât-ı İtfaiye	166,26	2.000	**2.000**	166,26	2.000	**2.000**
	On Üçüncü Kısım **İcarat**							
		Hayvan Pazarı Mahallin Bedeli İcariyesi	256,10	3.070	**3.070**	256,10	3.070	**3.070**
	On Dördüncü Kısım **Emlak Vergisiyle Sigortası**							
		Belediye Emlak Vergisi	1.666,26	20.000		2.000	24.000	
		Emlak Sigorta Masrafı	166,26	2.000	**22.000**	166,26	2.000	**26.000**
	On Beşinci Kısım **Masarifat-ı Gayri Melhuz**							
		Vürud Eden Zavar Masrafı	2.500	30.000		1.000	12.000	
		Gayri Melhuz Olan Masraf-ı	1.250	15.000	**45.000**	1.250	15.000	**27.000**

		Fevkalade						
	Cümle Yekün				**1.260.200**			**1.732434**

Adana Belediyesi'nin 332 senesine aid olup 5 sahife ve 6 fasıldan ibaret olan varidat ile 20 fasıldan ibaret olan masarifin …. Mahsusundan tayin ve tasrih edilen mehaillerden ahz ve sarfına belediye heyeti mezundur. 19 Şubat sene (1)331.

Adana Vali Vekili	Kadı	Mektubi	Maarif Müdürü
Ahmet Nesim	Sabri	Es'ed	Ahmet Şükrü

Adana Belediye Reisi	Aza
Süleyman Vahid	Mehmed Fuat

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Ahmet Caner ÇATAL

Uyruğu : Türkiye Cumhuriyeti

Doğum Tarihi ve Yeri : 05.11.1980Kadirli

e-posta : acanercatal@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum		Mezuniyet
Yılı Lisans	Niğde Üniversitesi FEF	Tarih Bölümü	2006
Yüksek Lisans	Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü		2009

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2009-	Mustafa Kemal Ünv. Fen-Edebiyat Fakültesi	Araştırma Görevlisi

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabanci Dilin Adı İngilizce **ÜDS** (61,250)